નમો નમઃ શ્રી ગુરુપ્રેમસૂરયે

સુભાષિત પદ્ય રત્નાકર

- ભાગ ચોથો -

-: પ્રકાશક :-

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

સુભાષિત પદ્ય રત્નાકર

- ભાગ ચોથો -

-: સંગ્રાહક અને અનુવાદક :-

મુનિરાજ શ્રી વિશાળવિજયજી

-: પ્રેરક :-

પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા

-: પ્રકાશક

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

C/o. બી. સી. જરીવાલા
શોપ નં.૫, બદ્રિકેશ્વર સોસાયટી,
મરીન ડ્રાઈવ, 'ઈ' રોડ, મુંબઈ-૨

C/o. ચંદ્રકાંત એસ. સંઘવી
૬, બી, અશોકા કોમ્પ્લેક્ષ,
પાટણ (ઉ.ગુ.)

સંવત : ૨૦૬૦

મૂલ્ય : ૬૦/-

મુદ્રણ : પારસ પ્રિન્ટસ, ફોર્ટ, મુંબઈ -૧ : ફોન ૨૨૮૨૫૭૮૪

卐 દિવ્યકૃપા 卐

પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતમહોદધિ, સ્વ. આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્‌વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા

પૂજ્યપાદ વર્ધમાન તપોનિધિ, ગચ્છાધિપતિ સ્વ. આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા

卐 શુભાશિષ 卐

પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતદિવાકર ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા

卐 પુણ્યપ્રભાવ 卐

પરમ પૂજ્ય સમતાસાગર સ્વ. પંન્યાસજી

શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવર્યશ્રી

卐 પ્રેરણા-માર્ગદર્શન 卐

પ. પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા

કર્મ સાહિત્ય વિશારદ સિદ્ધાંત મહોદધિ

પ.પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા

મોક્ષ માર્ગના સાચા સારથી
સૂરિપ્રેમના આજ્ઞાંકિત પટ્ટાલંકાર
પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા

શ્રુતભક્તિ-અનુમોદન

પ્રસ્તુત **શ્રી સુભાષિત પદ્ય રત્નાકર**ના
આ **ચતુર્થ ભાગ**ના પ્રકાશનનો સંપૂર્ણ લાભ
અમારા પરમોપકારી વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આ.ભ.
શ્રીમદ્ વિજય **હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.** ના
શિષ્ય-પ્રશિષ્યરત્ન **મુનિશ્રી હેમદર્શન** વિ.
તથા **મુનિશ્રી મુનિદર્શન** વિ. ના
સંવત ૨૦૫૯ના માટુંગા ખાતે થયેલ
યશસ્વી ચાતુર્માસની સ્મૃતિમાં
શ્રી માટુંગા જૈન શ્વેતામ્બર મૂ.પૂ. સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ,
માટુંગા, મુંબઈ
તરફથી જ્ઞાનનિધિમાંથી લેવામાં આવેલ છે.
ટ્રસ્ટ, શ્રી સંઘની શ્રુતભક્તિની
ભાવપૂર્ણ અનુમોદના કરે છે.

લી. **શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ** *(મુંબઈ)*

।। सूरिप्रेमाष्टकम् ।।

रचयिता - पंन्यासः कल्याणबोधिविजयगणी

(उपजाति)

प्रकृष्टशक्तावपि मुक्तवान् यो
व्याख्यानदानं परसत्त्ववान् हिः ।
ब्रह्मैकनिष्ठामनुपालनाय
पायात्स पापात् परमर्षि-प्रेमः ।।१।।

मिष्टान्नभोज्यानि फलानि यो हि
आम्रप्रमुखाण्यपि भुक्तवान्न ।
मां जिह्मजिह्वाजडनागपाशात्
पायात्स पापात् परमर्षि-प्रेमः ।।२।।

आक्रोशसोढाऽनपराधकारी
स्वरक्षणे यस्य न काऽपि वाञ्छा।
अहो! प्रशान्ति-र्नतमस्तकर्षिः
पायात्स पापात् परमर्षि-प्रेमः ।।३।।

वृद्धेऽपि काये बहुरुग्निकाये
न यस्य काङ्क्षा प्रतिकर्मणे हि ।
अन्तोऽरियोद्धा भवभीतिधर्ता
पायात्स पापात् परमर्षि-प्रेमः ।।४।।

मुग्धीकृता दृक् चरितं निरीक्ष्य
गुणैकपश्या - परिकुण्ठितापि ।
यन्नामतो सिध्यति वाञ्छितं द्राक्
पायात्स पापात् परमर्षि-प्रेमः ॥५॥

आयुःक्षयेण च्युतयोगयागः
समागतश्चैव गतश्च सेद्धुं ।
प्राणाँश्च दत्त्वा जिनशासनाय
पायात्स पापात् परमर्षि-प्रेमः ॥६॥

क्वासन्नसिद्धस्य पुनो मयाप्तिः?
क्व तद्गुणाब्धे-र्लवलेशलब्धि?
तथापि याचे भवरागनागात्
पायात्स पापात् परमर्षि-प्रेमः ॥७॥

यदीयसेवा इयमेव शिष्टा
यदाशयस्य प्रतिपालनैव ।
*श्रीहैमचन्द्रे*प्सितमेकमेव
पायात्स पापात् परमर्षि-प्रेमः ॥८॥

卐 卐 卐

॥ सूरिभुवनभान्वष्टकम् ॥

रचयिता - पंन्यासः कल्याणबोधिविजयगणी

(वसंततिलका)

सज्ज्ञानदीप्तिजननैक-सहस्रभानो !
सद्दर्शनोच्छ्रयविधौ परमाद्रिसानो !
दुष्कर्मभस्मकरणैकमनःकृशानो !
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥१॥

यो वर्द्धमानतपसामतिवर्द्धमान -
भावेन भावरिपुभिः प्रतियुध्यमानः ।
क्रुच्छद्मलोभरहितो गलिताभिमानो
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥२॥

तेजः परं परमतेज इतो समस्ति
कुदृष्टिभिद्तदमिचंदनि चामिदृष्टिः ।
भूताऽपि शैलमनसां नयनेऽश्रुवृष्टिः
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥३॥

तुभ्यं नमो भविकपङ्कजबोधभानो !
तुभ्यं नमो दुरितपङ्कविशोषभानो !
तुभ्यं नमो निबिडमोहतमोघ्नभानो !
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥४॥

गुणैर्महानसि गुरो ! गुरुताप्रकर्ष !
पापेष्वपि प्रकृतदृष्टिपियूषवर्ष !
वृत्त्यैकपूतपरिशुद्धवचोविमर्श !
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥५॥

कल्लोलकृद्वरकृपा भवतो विभाति
विस्फुर्जते लसदनर्घ्यगुणाकरोऽन्तः ।
गम्भीरताऽतिजलधे ! नयनिम्नगाधे !
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥६॥

सीमानमत्र न गता न हि सा कलाऽस्ति
प्रक्रान्तदिक्सुगुणसौरभभाग्गुरोऽसि
दृष्टाश्च दोषनिकरा दशमीदशायां
भावाद् भजे भुवनभानुगुरो ! भवन्तम् ॥७॥

त्वद्पादपद्मभ्रमरेण देव ।
*श्रीहेमचन्द्रो*क्तिकृता सदैव ।
भानो ! नुतोऽसि भूरिभक्तिभावात्
त्वत्संस्मृतिसाश्रुससम्भ्रमेण ॥८॥ (इन्द्रवज्रा)

卐 卐 卐

પ્રકાશકીય

જિનશાસનના વિવિધ શાસ્ત્રોમાંથી સુભાષિત પદ્યોનો સંગ્રહ એટલે **સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકર.** યદ્યપિ સુભાષિત વિષે સુભાષિત રત્નભાંડાગારાદિ પ્રખ્યાત છે પરંતુ તેમાં મુખ્યત્વે અજૈન ગ્રંથોના સુભાષિતોનો સંગ્રહ છે, જ્યારે અહીં જૈનગ્રંથરત્નના સુભાષિતો મુખ્યતયા સંગૃહિત થયા છે તથા તે ભાષાંતરસહિત આપ્યા છે. **મુનિરાજશ્રી વિશાળવિજયજી મહારાજા**એ અભ્યાસકાળ દરમ્યાન સંગૃહિત કરેલ શ્લોકોને 'સર્વજનહિતાય' ને 'સર્વજનસુખાય' ની ભાવનાથી સર્વને વિષયવાર અલગ પાડીને ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત ૪ ભાગમાં રજૂ કર્યા છે. જે ખરેખર પરિશ્રમ માંગી લે તેવું કાર્ય છે. તેની સમર્થતા અને ઉપયોગિતા જાણવા કિંચિદ્ વક્તવ્ય અને અનુક્રમણિકા જોવા સુજ્ઞ વાંચકોને ભલામણ છે.

પૂ. મુ. શ્રી વિશાળવિજયજી સંપાદિત આ ગ્રંથના ચારેય ભાગ **શ્રી વિજય ધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા** તરફથી પ્રકાશિત થયેલા

છે. આ પુનઃ પ્રકાશન પ્રસંગે પૂર્વ સંપાદકનો ઉપકાર માનીએ છીએ તથા પૂર્વ પ્રકાશક પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાનો ભાવ વ્યકત કરીએ છીએ.

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ આજથી ૨૬ વર્ષ પૂર્વે સાત ક્ષેત્રની ભક્તિ અર્થે સ્થપાયેલ...જિનશાસનના વિવિધ કાર્ય કરતાં કરતાં **'શ્રુતરક્ષા'** એ તેનું અભિન્ન અંગ બની રહ્યું. પૂર્વ મહાપુરૂષો રચિત-સંપાદિત અને હાલ જીર્ણ-શીર્ણ અવસ્થાને પામેલા શાસ્ત્રોને અભયદાન એ તેનો ઉદ્દેશ રહ્યો છે. પ્રભુની શ્રુત પરંપરા હજી ૧૮,૫૦૦ વર્ષ સુધી અખંડ ચાલી રહે એ જ એક ઉદાર આશયથી આજ સુધીમાં લગભગ ૩૦૦ પુસ્તકો પ્રકાશિત કરીને શ્રી સંઘને ચરણે ભેટ ધરવામાં આવ્યા છે. **પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આ.શ્રી.વિ. હેમચંદ્રસૂરિશ્વરજીના મ.** ની પ્રેરણા અને માર્ગદર્શન એ જ અમારા ટ્રસ્ટનો પ્રાણ છે. હજી પણ પૂજ્યશ્રી અમારા પર અનુગ્રહ કરે અને અમે વધુ શ્રુતરક્ષા ને શાસનસેવા કરી શકીએ એ જ અંતરની અભ્યર્થના સહ.

દ. શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ વતી,
શ્રી ચંદ્રકુમાર બાલુભાઈ જરીવાલા
શ્રી લલિતકુમાર રતનચંદ કોઠારી
શ્રી પુંડરિકભાઈ અંબાલાલ શાહ

શ્રુતસમુદ્ધારક

૧. ભાણબાઈ નાનજી ગડા, મુંબઈ. (પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરિ મ.સા.ના ઉપદેશથી)

૨. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી, અમદાવાદ.

૩. શ્રી શાંતિનગર શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ. (પ.પૂ. તપસમ્રાટ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય હિમાંશુસૂરિ મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૪. શ્રી શ્રીપાળનગર જૈન ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ, વાલકેશ્વર, મુંબઈ. (પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની દિવ્યકૃપા તથા પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય મિત્રાનંદ સૂ. મ.સા.ની પ્રેરણાથી)

૫. શ્રી લાવણ્ય સોસાયટી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ. (પ.પૂ. પંન્યાસજી શ્રી કુલચંદ્રવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)

૬. નયનબાલા બાબુભાઈ સી. જરીવાળા હા. ચંદ્રકુમાર, મનીષ, કલ્પનેશ
(પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી)

૭. કેશરબેન રતનચંદ કોઠારી હા. લલિતભાઈ
(પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી)

૮. શ્રી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છીય જૈન પૌષધશાળા ટ્રસ્ટ, દાદર, મુંબઈ

૯. શ્રી મુલુંડ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, મુલુંડ, મુંબઈ.
(આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી)

૧૦. શ્રી સાંતાક્રુઝ શ્વે. મૂર્તિ. તપાગચ્છ સંઘ, સાંતાક્રુઝ, મુંબઈ.
(આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી)

૧૧. શ્રી દેવકરણ મૂળજીભાઈ જૈન દેરાસર પેઢી, મલાડ (વેસ્ટ), મુંબઈ.
(પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી સંયમબોધિ વિ. મ.સા.ની પ્રેરણાથી)

૧૨. સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, ખંભાત.
(પૂ.સા. શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મ. તથા પૂ.સા. શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ. તથા પૂ.સા. શ્રી દિવ્યયશાશ્રીજી મ. ની પ્રેરણાથી મૂળીબેનની આરાધનાની અનુમોદનાર્થે)

૧૩. બાબુ અમીચંદ પન્નાલાલ આદીશ્વર જૈન ટેમ્પલ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, વાલકેશ્વર, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૬.
(પૂ. મુનિરાજશ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી મહાબોધિ વિજયજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી હિરણ્યબોધિ વિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી)

૧૪. શ્રી શ્રેયસ્કર અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ, મુંબઈ
(પૂ. મુનિશ્રી હેમદર્શન વિ.મ. તથા પૂ. મુનિશ્રી રમ્યઘોષ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી)

૧૫. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, મંગળપારેખનો ખાંચો, શાહપુર, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી રૂચકચંદ્ર સૂરિ મ. ની પ્રેરણાથી)

૧૬. શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સંઘાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ
(પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૧૭. શ્રી નવજીવન સોસાયટી જૈન સંઘ, બોમ્બે સેન્ટ્રલ, મુંબઈ
(પૂ. મુનિરાજશ્રી અક્ષયબોધિ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી)

૧૮. શ્રી કલ્યાણજી સોભાગચંદ જૈન પેઢી, પીંડવાડા.
(સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. આ. શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સંયમની અનુમોદનાર્થે)

૧૯. શ્રી ઘાટકોપર જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ.
(વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૨૦. શ્રી આંબાવાડી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
(પૂ. મુનિ શ્રી કલ્યાણબોધિ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી)

૨૧. શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, વાસણા, અમદાવાદ.
(પૂ. આચાર્ય શ્રી નરરત્નસૂરિ મ. ના સંયમજીવનની અનુમોદનાર્થે પૂજ્ય તપસ્વીરત્ન આચાર્ય શ્રી હિમાંશુસૂરીશ્વરજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૨૨. શ્રી પ્રેમવર્ધક આરાધક સમિતિ, ધરણિધર દેરાસર, પાલડી, અમદાવાદ.
(પૂ. ગણિવર્ય શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મ. ની પ્રેરણાથી)

૨૩. શ્રી મહાવીર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, પાલડી, શેઠ કેશવલાલ મૂળચંદ જૈન ઉપાશ્રય, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિ મહારાજ સા. ની પ્રેરણાથી)

૨૪. શ્રી માટુંગા જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ એન્ડ ચેરિટીઝ, માટુંગા, મુંબઈ.

૨૫. શ્રી જીવીત મહાવીરસ્વામી જૈન સંઘ, નાંદિયા. (રાજસ્થાન)
(પૂ. ગણિવર્ય શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મ.સા. તથા મુનિશ્રી મહાબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૨૬. શ્રી વિશા ઓશવાળ તપગચ્છ જૈન સંઘ, ખંભાત.
(વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૨૭. શ્રી વિમલ સોસાયટી આરાધક જૈન સંઘ, બાણગંગા, વાલકેશ્વર, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૭.

૨૮. શ્રી પાલિતાણા ચાતુર્માસ આરાધના સમિતિ.
(પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરિશ્વરજી મહારાજ સાહેબના સંવત ૨૦૫૩ ના પાલિતાણા મધ્યે ચાતુર્માસ પ્રસંગે થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી)

૨૯. શ્રી સીમંધર જિન આરાધક ટ્રસ્ટ, એમરલ્ડ એપાર્ટમેન્ટ, અંધેરી (ઈ), મુંબઈ.
(મુનિશ્રી નેત્રાનંદ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૦. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, જૈનનગર, અમદાવાદ.
(પ્રેરક - મુનિશ્રી સંયમબોધિ વિ. મ.)

૩૧. શ્રી કૃષ્ણનગર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, સૈજપુર, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. આચાર્ય વિજય હેમચંદ્રસુરીશ્વરજી મ.સા. ના કૃષ્ણનગર મધ્યે સંવત ૨૦૫૨ ના ચાતુર્માસ નિમીત્તે પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિ વિજય મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૨. શ્રી બાબુભાઈ સી. જરીવાળા ટ્રસ્ટ, નિઝામપુરા, વડોદરા-૩૯૦૦૦૨.

૩૩. શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથજી ટેમ્પલ ટ્રસ્ટ, પુના.
(પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્‌વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી મહાબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૪. શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતામ્બર મંદિર ટ્રસ્ટ, ભવાની પેઠ, પુના.
(પૂ. મુનિરાજ શ્રી અનંતબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૫. શ્રી રાંદેર રોડ જૈન સંઘ, સુરત.
(પૂ. પં. અક્ષયબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૬. શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ દાદર જૈન પૌષધશાળા ટ્રસ્ટ, આરાધના ભુવન, દાદર, મુંબઈ.
(મુનિશ્રી અપરાજિત વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૭. શ્રી જવાહરનગર જૈન શ્વે. મૂર્તિ પૂજક સંઘ, ગોરેગામ, મુંબઈ
(પૂ.આ. શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિ મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૮. શ્રી કન્યાશાળા જૈન ઉપાશ્રય, ખંભાત. (પૂ. પ્ર. શ્રી રંજનશ્રીજી મ.સા. પૂ.પ્ર. શ્રી ઈંદ્રશ્રીજી મ.સા.ના સંયમજીવનની અનુમોદનાર્થે પ.પૂ.સા. શ્રી વિનયપ્રભાશ્રીજી મ.સા. તથા પ.પૂ.સા. શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મ.સા. તથા સાધ્વીજી શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૯. શ્રી માટુંગા જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ, માટુંગા, મુંબઈ
(પૂ. પંન્યાસપ્રવર શ્રીજયસુંદરવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)

૪૦. શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, ૬૦ ફુટ રોડ, ઘાટકોપર (ઈ)
(પૂ.પં. શ્રી વરબોધિવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)

૪૧. શ્રી આદિનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, નવસારી.
(પ.પૂ.આ. શ્રી ગુણરત્નસૂરિ મ. ના શિષ્ય પૂ. પંન્યાસજી શ્રી પુણ્યરત્નવિજયજી ગણિવર્યની તથા પૂ. પં. યશોરત્નવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)

૪૨. શ્રી કોઈમ્બતુર જૈન શ્વેતાંમ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, કોઈમ્બતુર.

૪૩. શ્રી પંકજ સોસાયટી જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ, પાલડી, અમદાવાદ.
(પ.પૂ.આ. શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ મ.સા.ની ગુરુમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે થયેલ આચાર્ય-પંન્યાસ-ગણિ પદારોહણ દિક્ષા વગેરે નિમિત્તે થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી)

૪૪. શ્રી મહાવીરસ્વામી જૈન શ્વેતાંમ્બર મૂર્તિપૂજક દેરાસર, પાવાપુરી, ખેતવાડી, મુંબઈ.
(પૂ. મુનિશ્રી રાજપાલવિજયજી મ.સા. તથા પૂ.પં. શ્રી અક્ષયબોધિવિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૪૫. શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી જગદ્‌ગુરુ શ્વેતાંમ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ, મલાડ (પૂર્વ), મુંબઈ.

૪૬. શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વે. મૂર્તિ પૂ. જૈન સંઘ, સંઘાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ.
(પ્રેરક - ગણિવર્યશ્રી કલ્યાણબોધિ વિ. મ.)

૪૭. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ જૈનનગર, અમદાવાદ
(પૂ. મુનિશ્રી સત્યસુંદર વિ. ની પ્રેરણાથી ચાતુર્માસમાં થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી)

૪૮. રતનબેન વેલજી ગાલા પરિવાર, મુલુંડ - મુંબઈ
(પ્રેરક-પૂ. મુનિશ્રી રત્નબોધિ વિજયજી)

૪૯. શ્રી મરીન ડ્રાઈવ જૈન આરાધક ટ્રસ્ટ, મુંબઈ

૫૦. શ્રી સહસ્રફણા પાર્શ્વનાથ જૈન, દેરાસર ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ. બાબુલનાથ, મુંબઈ
(પ્રેરક - મુનિશ્રી સત્ત્વભૂષણ વિજયજી)

૫૧. શ્રી ગોવાલીયા ટેંક જૈન સંઘ, મુંબઈ
(પ્રેરક - ગણિવર્યશ્રી કલ્યાણબોધિ વિ.)

૫૨. શ્રી વિમલનાથ જૈન દેરાસર આરાધક સંઘ. બાણગંગા, મુંબઈ.
(પ્રેરક-પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મ.)

૫૩. શ્રી વાડીલાલ સારાભાઈ દેરાસર ટ્રસ્ટ પ્રાર્થના સમાજ, મુંબઈ.
(પ્રેરક - મુનિશ્રી રાજપાલવિજયજી તથા પંન્યાસજી શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી ગણિવર)

૫૪. શ્રી પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, લુહાર ચાલ જૈન સંઘ.
(પ્રેરક - ગણિવર્ય શ્રી કલ્યાણબોધિ વિ.)

૫૫. શ્રી ધર્મશાંતિ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, કાંદિવલી (ઈસ્ટ), મુંબઈ.
(પ્રેરક - મુનિશ્રી રાજપાલ વિજયજી તથા પં. શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી ગણિવર)

૫૬. સાધ્વીજી શ્રી સુર્યયશાશ્રીજી તથા સુશીલયશાશ્રીજીના પાર્લા (ઈસ્ટ)
(કૃષ્ણકુંજમાં થયેલ ચોમાસાની આવકમાંથી.)

૫૭. શ્રી પ્રેમવર્ધક દેવાસ શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, દેવાસ, અમદાવાદ
(પ્રેરક-પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મ.)

૫૮. શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ, સમારોડ, વડોદરા
(પ્રેરક-પંન્યાસપ્રવર શ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી ગણિવર્ય)

૫૯. શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી જૈન દેરાસર ટ્રસ્ટ - કોલ્હાપુર
(પ્રેરક- પૂ. મુનિરાજ શ્રી પ્રેમસુંદર વિજયજી)

૬૦. શ્રી ધર્મનાથ પો. હે. જૈનનગર શ્વે. મૂ. પૂ. સંઘ, અમદાવાદ
(પ્રેરક- પૂ. પુણ્યરતિ વિજયજી મહારાજા)

૬૧. શ્રી દિપક જ્યોતિ જૈન સંઘ, કાલાચોકી, પરેલ, મુંબઈ
(પ્રેરક- પૂ. પં. શ્રી ભુવનસુંદર વિજયજી ગણિવર્ય તથા પૂ. પં. શ્રી ગુણસુંદર વિજયજી ગણિવર્ય)

૬૨. શ્રી પદ્મમણિ જૈન શ્વેતાંબર તીર્થ પેઢી - પાબલ, પુના
(પં. કલ્યાણબોધિ વિજયજીની વર્ધમાન તપ સો ઓળીની અનુમોદનાર્થે, પં. વિશ્વકલ્યાણ વિજયજીની પ્રેરણાથી)

૬૩. ઓમકાર સૂરીશ્વરજી આરાધના ભુવન - સુરત
(પ્રેરક- આ. ગુણરત્નસૂરિ મ. ના શિષ્ય મુનિશ્રી જિનેશરત્નવિજયજી મ.)

૬૪. શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, નાયડુ કોલોની, ઘાટકોપર (ઈસ્ટ), મુંબઈ

૬૫. શ્રી આદીશ્વર શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, ગોરેગામ

૬૬. શ્રી આદીશ્વર શ્વેતાંબર ટ્રસ્ટ, સાલેમ
(પ્રેરક- પૂ. ગચ્છાધિપતિ આ. જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા.)

૬૭. શ્રી ગોવાલિયા ટેંક જૈન સંઘ, મુંબઈ

૬૮. શ્રી વિલેપાર્લા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ, પાર્લા, મુંબઈ

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ-મુંબઈ દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા ગ્રંથોની સૂચિ

૧ જીવવિચાર પ્રકરણ સટીક દંડક પ્રકરણ સટીક કાયસ્થિતિ સ્તોત્રાભિધાન સટીક.

૨ ન્યાયસંગ્રહ સટીક.

૩ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૧

૪ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૨

૫ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૩

૬ જીવસમાસ ટીકાનુવાદ

૭ જંબુદ્વીપ સંગ્રહણી સટીક

૮ સ્યાદ્વાદમંજરી સાનુવાદ

૯ સંક્ષેપ સમરાદિત્ય કેવળી ચરિત્ર

૧૦ બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસ સટીક

૧૧ બૃહત્ સંગ્રહણી સટીક

૧૨ બૃહત્ સંગ્રહણી સટીક

૧૩ ચેઈયવંદણ મહાભાસ

૧૪ નયોપદેશ સટીક

૧૫ પુષ્પમાળા (મૂળ અનુવાદ)

૧૬ મહાવીરચરિયં

૧૭ મલ્લિનાથ ચરિત્ર

૧૮ વાસુપૂજ્ય ચરિત્ર

૧૯ શાંતસુધારસ સટીક

૨૦ શ્રાદ્ધગુણ વિવરણ

૨૧ તત્ત્વજ્ઞાન તરંગિણી

૨૨ ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર પર્વ ૩/૪

૨૩ ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર પર્વ ૫/૬

૨૪ અષ્ટસહસ્રી તાત્પર્ય વિવરણ

૨૫ મુક્તિપ્રબોધ

૨૬ વિશેષણવતીવંદન પ્રતિક્રમણ અવચૂરી

૨૭ પ્રવ્રજ્યા વિધાનકુલક સટીક

૨૮ ચૈત્યવંદન ભાષ્ય (સંઘાચાર ભાષ્ય સટીક)

૨૯ વર્ધમાનદેશના પદ્ય (ભાગ-૧ છાયા સાથે)

૩૦ વર્ધમાનદેશના પદ્ય (ભાગ-૨ છાયા સાથે)

૩૧ વ્યવહાર શુદ્ધિ પ્રકાશ

૩૨ અનેકાન્ત વ્યવસ્થા પ્રકરણ

૩૩ પ્રકરણ સંદોહ

૩૪ ઉત્પાદાદિસિદ્ધિ પ્રકરણ સટીક

૩૫ અભિધાન વ્યુત્પત્તિ પ્રક્રિયા કોશ - ભાગ-૧ (ચિંતામણિ ટીકાનું અકારાદિ ક્રમે સંકલન)

૩૬ અભિધાન વ્યુત્પત્તિ પ્રક્રિયા કોશ - ભાગ-૨ (ચિંતામણિ ટીકાનું અકારાદિ ક્રમે સંકલન)

૩૭ પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર (સેનપ્રશ્ન)

૩૮ સંબોધસપ્તતિ સટીક

૩૯ પંચવસ્તુ સટીક

૪૦ શ્રી જંબુસ્વામી ચરિત્ર

૪૧ શ્રી સમ્યક્ત્વ સપ્તતિ સટીક

૪૨ ગુરુ ગુણ ષટ્ત્રિંશત્ષટ્ત્રિંશિકા સટીક

૪૩ સ્તોત્ર રત્નાકર

૪૪ ઉપદેશ સપ્તતિ

૪૫ ઉપદેશ રત્નાકર

૪૬ શ્રી વિમલનાથ ચરિત્ર

૪૭ સુબોધા સમાચારિ

૪૮ શાંતિનાથ ચરિત્ર ગ્રંથ

૪૯ નવપદ પ્રકરણ સટીક ભાગ-૧

૫૦ નવપદ પ્રકરણ સટીક ભાગ-૨

૫૧ નવપદ પ્રકરણ લઘુ વૃત્તિ

૫૨ શ્રાદ્ધ પ્રકરણ વૃત્તિ

૫૩ શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર

૫૪ વિજયપ્રશસ્તિ ભાષ્ય (વિજયસેનસૂરિ ચરિત્ર)

૫૫ કુમારપાળ મહાકાવ્ય સટીક (પ્રાકૃતદ્વયાશ્રય)

૫૬ ધર્મરત્ન પ્રકરણ સટીક ભાગ-૧

૫૭ ધર્મરત્ન પ્રકરણ સટીક ભાગ-૨

૫૮ ઉપદેશ પદ ભાગ-૧

૫૯ ઉપદેશ પદ ભાગ-૨

૬૦ શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ભાગ-૧

૬૧ શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ભાગ-૨

૬૨ પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર

૬૩ વિચાર રત્નાકર

૬૪ ઉપદેશ સપ્તતિકા

૬૫ દેવેન્દ્ર નરકેન્દ્ર પ્રકરણ

૬૬ પુષ્પ પ્રકરણ માળા

૬૭ ગુર્વાવલી

૬૮ પુષ્પ પ્રકરણ

૬૯ નેમિનાથ મહાકાવ્ય

૭૦ પાંડવ ચરિત્ર ભાગ-૧

૭૧ પાંડવ ચરિત્ર ભાગ-૨

૭૨ પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર ગદ્ય

૭૩ હીર પ્રશ્નોત્તરાણિ

७४ ધર્મવિધિ પ્રકરણ
७५ સુપાર્શ્વનાથ ચરિત્ર ભાગ-૧
७६ દેવધર્મ પરીક્ષાદિ ગ્રંથો
७७ સુપાર્શ્વનાથ ચરિત્ર ભાગ-૨-૩
७८ પ્રકરણત્રયી
७९ સમતાશતક (સાનુવાદ)
८० ઉપદેશમાળા-પુષ્પમાળા
८१ પૃથ્વીચંદ્ર ચરિત્ર
८२ ઉપદેશમાળા
८३ પાઈયલચ્છી નામમાલા
८४ દોઢસો સવાસો ગાથાના સ્તવનો
८५ દ્વિવર્ણ રત્નમાલા
८६ શાલિભદ્ર ચરિત્ર
८७ અનંતનાથ ચરિત્ર પૂજાષ્ટક
८८ કર્મગ્રંથ અવચૂરી
८९ ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચ કથા ભા.-૧
९० ધર્મબિન્દુ સટીક
९१ પ્રશમરતિ સટીક
९२ માર્ગણાદ્વાર વિવરણ
९३ કર્મસિદ્ધિ
९४ જંબુસ્વામી ચરિત્ર અનુવાદ
९५ ચૈત્યવંદન ભાષ્ય સાનુવાદ
९६ ગુણવર્મા ચરિત્ર સાનુવાદ
९७ સવાસો દોઢસો ગાથાના સ્તવનો
९८ દ્વાત્રિંશત્દ્વાત્રિંશિકા
९९ કથાકોષ
१०० જૈન તીર્થ દર્શન
१०१ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૧
१०२ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૨
१०३ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૩
१०४ રયણસેહર નિવકહા સટીક
१०५ આરંભસિદ્ધિ
१०६ નેમિનાથ ચરિત્ર ગદ્ય
१०७ મોહોન્મુલનમ્ (વાદસ્થાનમ્)
१०८ શ્રી ભુવનભાનુ કેવળી ચરિત્ર (અનુવાદ)
१०९ શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામી ચરિત્ર (અનુવાદ)
११० આપણા જ્ઞાનમંદિરો
१११ પ્રમાલક્ષણ
११२ આચાર પ્રદીપ
११३ વિવિધ પ્રશ્નોત્તર
११४ આચારોપદેશ અનુવાદ
११५ પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભાગ-૧
११६ પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભાગ-૨
११७ રત્નાકરાવતારિકા સાનુવાદ ભાગ-૧
११८ રત્નાકરાવતારિકા સાનુવાદ ભાગ-૨

૧૧૯ ચૈત્યવંદન ચોવીશી તથા પ્રશ્નોત્તર ચિંતામણી
૧૨૦ દાન પ્રકાશ (અનુવાદ)
૧૨૧ કલ્યાણ મંદિર-લઘુશાંતિ સટીક
૧૨૨ ઉપદેશ સપ્તતિકા (ટીકાનુવાદ) પુસ્તક
૧૨૩ પ્રતિક્રમણ હેતુ (પુસ્તક)
૧૨૪ જૈન કુમારસંભવ મહાકાવ્ય
૧૨૫ દેવચંદ્ર સ્તવનાવલિ
૧૨૬ આનંદકાવ્ય મહોદધિ ભાગ-૧
૧૨૭ શ્રી પર્યંત આરાધના સૂત્ર (અવચૂરી અનુવાદ સાથે)
૧૨૮ જિનવાણી (તુલનાત્મકદર્શન વિચાર)
૧૨૯ પ્રશ્નોત્તર પ્રદીપ ગ્રંથ
૧૩૦ પ્રાચીન કોણ શ્વેતામ્બર કે દિગમ્બર (ગુજરાતી)
૧૩૧ જંબૂદ્વીપ સમાસ (અનુવાદ)
૧૩૨ સુમતિ ચરિત્ર (અનુવાદ)
૧૩૩ તત્ત્વામૃત (અનુવાદ)
૧૩૪ ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરૂષ ચરિત્ર પર્વ-૧
૧૩૫ ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરૂષ ચરિત્ર પર્વ-૨
૧૩૬ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૪ (પ્રતાકાર સંસ્કૃત)
૧૩૭ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૫ (પ્રતાકાર સંસ્કૃત)
૧૩૮ જૈન કથા સંગ્રહ ભાગ-૬ (પ્રતાકાર સંસ્કૃત)
૧૩૯ જૈન ધર્મ ભક્તિ કંચનમાળા (સાનુવાદ) ભાગ-૧
૧૪૦ જૈન ધર્મ ભક્તિ કંચનમાળા (સાનુવાદ) ભાગ-૨
૧૪૧ શ્રીમોક્ષપદ સોપાન (ચૌદ ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ)
૧૪૨ રત્નશેખર રત્નવતી કથા (પર્વતિથિ માહાત્મ્ય પર)
૧૪૩ ષષ્ઠિશતકમ્ (સાનુવાદ)
૧૪૪ નમસ્કાર મહામંત્ર (નિબંધ)
૧૪૫ જૈન ગોત્ર સંગ્રહ (પ્રાચીન જૈન ઈતિહાસ સહિત)
૧૪૬ નયમાર્ગદર્શન યાને સાતનયનું સ્વરૂપ
૧૪૭ મહોપાધ્યાયશ્રી વીરવિજયજી મહારાજા ચરિત્ર
૧૪૮ મુક્તિ માર્ગદર્શન યાને ધર્મપ્રાપ્તિના હેતુઓ
૧૪૯ ચેતોદૂતમ્
૧૫૦ મૂર્તિમંડન પ્રશ્નોત્તર
૧૫૧ પિંડવિશુદ્ધિ અનુવાદ
૧૫૨ નંદિસૂત્ર (મૂળ)
૧૫૩ નંદિસૂત્ર સટીક (બીજી આવૃત્તિ)

૧૫૪ નંદિસૂત્ર ચૂર્ણિ સટીક
૧૫૫ અનુયોગ દ્વાર સટીક
૧૫૬ દશવૈકાલિક સટીક
૧૫૭ દશવૈકાલિક સટીક
૧૫૮ ઓઘનિર્યુક્તિ સટીક
૧૫૯ પિંડનિર્યુક્તિ સટીક
૧૬૦ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૧
૧૬૧ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૨
૧૬૨ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૩
૧૬૩ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૪
૧૬૪ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૧
૧૬૫ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૨
૧૬૬ આવશ્યક સૂત્રની ટીકા ભાગ-૩
૧૬૭ આવશ્યક સૂત્રની દીપિકા ભાગ-૧
૧૬૮ આવશ્યક સૂત્રની દીપિકા ભાગ-૨
૧૬૯ આવશ્યક સૂત્રની દીપિકા ભાગ-૩
૧૭૦ ઉત્તરાધ્યયન સટીક ભાગ-૧
૧૭૧ ઉત્તરાધ્યયન સટીક ભાગ-૨
૧૭૨ ઉત્તરાધ્યયન સટીક ભાગ-૩
૧૭૩ જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ ભાગ-૧
૧૭૪ જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ ભાગ-૨
૧૭૫ જીવાજીવાભિગમ સૂત્ર ભાગ-૧
૧૭૬ જીવાજીવાભિગમ સૂત્ર ભાગ-૨
૧૭૭ રાજપ્રશ્નીય
૧૭૮ આચારાંગ દીપિકા
૧૭૯ ભગવતી સૂત્ર ભાગ-૧
૧૮૦ ભગવતી સૂત્ર ભાગ-૨
૧૮૧ ભગવતી સૂત્ર ભાગ-૩
૧૮૨ પન્નવણા સૂત્ર સટીક ભાગ-૧
૧૮૩ પન્નવણા સૂત્ર સટીક ભાગ-૨
૧૮૪ ઋષિભાષિતસૂત્ર
૧૮૫ હારિભદ્રીય આવશ્યક ટીપ્પણક
૧૮૬ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સટીક
૧૮૭ આચારાંગ દીપિકા ભાગ-૧
૧૮૮ સૂત્રકૃતાંગ દીપિકા
૧૮૯ ઠાણાંગ સટીક ભાગ-૧
૧૯૦ ઠાણાંગ સટીક ભાગ-૨
૧૯૧ અનુયોગદ્વાર મૂળ
૧૯૨ સમવાયાંગ સટીક
૧૯૩ આચારાંગ દીપિકા ભાગ-૨
૧૯૪ સૂત્રકૃતાંગ સટીક ભાગ-૧
૧૯૫ સૂત્રકૃતાંગ સટીક ભાગ-૨
૧૯૬ ભગવતી સૂત્ર
૧૯૭ કલ્પસૂત્ર પ્રદીપિકા
૧૯૮ કલ્પસૂત્ર કૌમુદિ
૧૯૯ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ ભાગ-૩

२०० શ્રી શ્રુતજ્ઞાન અમીધારા
२०१ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર-મૂળ
२०२ ઉપધાન વિધિ પ્રેરક વિધિ
२०३ હીરસ્વાધ્યાય ભાગ-૧
२०४ હીરસ્વાધ્યાય ભાગ-૨
२०५ ચૈત્યવંદનાદિ ભાષ્યત્રયી (વિવેચન)
२०६ ભોજપ્રબંધ
२०७ શ્રી વસ્તુપાલ ચરિત્ર (ભાષાન્તર)
२०८ શ્રી યોગબિંદુ સટીક
२०९ ગુરુ ગુણ રત્નાકર કાવ્યમ્
२१० જગદ્ગુરુ કાવ્યમ્
२११ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય (અનુવાદ)
२१२ જૈન જ્યોતિર્ગ્રંથ સંગ્રહ
२१३ પ્રમાણ પરિભાષા
२१४ પ્રમેય રત્નકોષ
२१५ જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ ભાગ-૨
२१६ શ્રી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય (ભાવાનુવાદ)
२१७ નવસ્મરણ (ઈંગ્લીશ સાર્થ સાનુવાદ)
२१८ આઠ દૃષ્ટિની સજ્ઝાય
२१९ આગમસાર (દેવચંદ્રજી)
२२० નયચક્રસાર (દેવચંદ્રજી)
२२१ ગુરુગુણષટ્ત્રિંશિકા (દેવચંદ્રજી)
२२२ પંચકર્મગ્રંથ (દેવચંદ્રજી)
२२३ વિચારસાર (દેવચંદ્રજી)
२२४ શ્રી પર્યુષણ પર્વાદિક પર્વોની કથાઓ
२२५ વિમળ મંત્રીનો રાસ
२२६ બૃહત્ સંગ્રહણી અંતર્ગત યંત્રોનો સંગ્રહ
२२७ દમયંતી ચરિત્ર
२२८ બૃહત્સંગ્રહણી યંત્ર
२२९ જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ
२३० યશોધર ચરિત્ર
२३१ ચંદ્રવીરશુભાદિ કથા ચતુષ્ટયમ્
२३२ વિજયાનંદ અભ્યુદયમ્ મહાકાવ્ય
२३३ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર-ગોધૂલિકાર્થ-સભાચમત્કારેતિ કૃતિત્રિતયમ્
२३४ અનેકાર્થ રત્નમંજૂષા
२३५ સિરિપાસનાહચરિયં
२३६ સમ્યક્ત્વ કૌમુદી (ભાષાંતર)
२३७ વિમલનાથ ચરિત્ર (અનુવાદ)
२३८ જૈન કથારત્નકોષ ભાગ-૧ (અનુવાદ)
२३९ જૈન કથારત્નકોષ ભાગ-૨
२४० જૈન કથારત્નકોષ ભાગ-૩
२४१ શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર (અનુવાદ)
२४२ જૈન સ્તોત્ર તથા સ્તવનસંગ્રહ સાર્થ
२४३ વસ્તુપાલ ચરિત્ર
२४४ સિદ્ધપ્રાભૃત સટીક
२४५ સૂક્તમુક્તાવલી
२४६ નલાયનમ્ (કુબેરપુરાણમ્)

૨૪૭ બંધહેતૂદયત્રિભંગી પ્રકરણાદિ
૨૪૮ ધર્મપરીક્ષા
૨૪૯ આગમીય સૂક્તાવલ્યાદિ
૨૫૦ જૈન તત્વસાર સટીક
૨૫૧ ન્યાયસિદ્ધાંત મુક્તાવલી
૨૫૨ હૈમધાતુપાઠ
૨૫૩ નવીન પૂજા સંગ્રહ
૨૫૪ સિદ્ધચક્રારાધન વિધિ વિ. સંગ્રહ
૨૫૫ નાયાધમ્મકહાઓ (પુસ્તક)
૨૫૬ પ્રમાણનયતત્વાલોકાલંકાર (સાવ.)
૨૫૭ તત્વાર્થધિગમસૂત્ર (ગુજરાતી)
૨૫૮ વિચારસપ્તતિકા સટીક + વિચારપંચાશિકા સટીક
૨૫૯ અધ્યાત્મસાર સટીક
૨૬૦ લીલાવતી ગણિત
૨૬૧ સંક્રમકરણ (ભાગ-૧)
૨૬૨ સંક્રમકરણ (ભાગ-૨)
૨૬૩ ભક્તામરસ્તોત્ર (પ્રત)
૨૬૪ ષટ્સ્થાનક પ્રકરણ (પ્રત)
૨૬૫ સુવ્રતઋષિકથાનક + સંવેગદ્રુમકંદલી (પ્રત)
૨૬૬ શ્રી શત્રુંજયમહાતીર્થોદ્ધાર (મૂળ)
૨૬૭ જીવાનુશાસનમ્
૨૬૮ પ્રબંધ ચિંતામણી (હિન્દી ભાષાંતર)
૨૬૯ દેવચંદ્ર (ભાગ-૨)
૨૭૦ ભાનુચંદ્ર ગણિત
૨૭૧ દિગ્વિજય મહાકાવ્ય
૨૭૨ વિજ્ઞપ્તિ લેખ સંગ્રહ
૨૭૩ આબૂ (ભાગ-૧)
૨૭૪ આબૂ (ભાગ-૨)
૨૭૫ આબૂ (ભાગ-૩)
૨૭૬ આબૂ (ભાગ-૪)
૨૭૭ આબૂ (ભાગ-૫)
૨૭૮ ન્યાય પ્રકાશ
૨૭૯ શ્રી શોભન સ્તુતિ ગ્રંથ
૨૮૦ ઋષભ પંચાશિકા ગ્રંથ
૨૮૧ કુમારવિહારશતકમ્

प्रस्तावना

अतीव प्रमोदास्पदमेतद्यद् विशालविजयसूरिभिः प्रणीतः सुभाषितपद्यरत्नाकरनामा भागचतुरात्मको ग्रन्थो विद्वद्वृन्देभ्य उपहारीकृतः श्रीविजयधर्मसूरिजैनग्रन्थमालया । अस्मिन् सुभाषितपद्यरत्नाकरे न केवलं धर्मस्य तानि तानि सुगूढानि दुर्गमानि दुरुपपादनीयानि तत्त्वानि पूर्वाचार्याणामेव सूक्तिभिर्विवेचितानि, किं तु संसारस्थानि जीवितोपयुक्तानि बहून्यपि वस्तून्यस्मिन्ग्रन्थे सुसमीचीनतया व्याख्यातानि दृश्यन्ते । अन्यच्च न केवलमेतद्ग्रन्थप्रणयनकर्मणि निर्ग्रन्थप्रवचनभूताः सिद्धान्तग्रन्था अमीभिरालोडिताः, किं तु बहव आचारग्रन्थाः स्मृतिग्रन्थाश्च दृष्टिपथं नीता उद्धृतानि च सारभूतानि पद्यानि तत्सकाशात् । संस्कृतभाषायामनादिकालात् प्रवृत्तस्य प्रचण्डस्य ग्रन्थप्रवाहस्य मध्ये परिश्रमपूर्वकमवगाह्य बुद्धिदण्डेन ज्ञानराशेर्मन्थनं कृत्वा तत्रस्थानि रत्नानि च सुसंगृह्य सुविशालबुद्धिभिर्विशालविजयैः संगृहीतोऽयं रत्नाकरो विजयधर्मसूरीश्वरचरणयोरर्पितः सुफलतामुपगतः । स्थितेष्वपि बहुषु शतकत्रय—वज्जालग-सुभाषितरत्नसन्दोह—सुभाषितरत्नभाण्डागार—सूक्तिमुक्तावलि-ज्ञानसारादिषु ग्रन्थेषु विशालविजयैः कृतोऽयं सुभाषितपद्यरत्नाकरो विवेचितानां विषयाणां विशदतया विवेचनादतीव महापदं विदुषां मनसि विदधीत । शिष्यशासितॄणां महान्तमुपकारभारं संपाद्य न चिरादेवासौ ग्रन्थो जैनतत्त्वज्ञानकोशस्या-

ल्पमपि क्षेमङ्करमारम्भं कुर्यादित्याचष्टे ममाल्पीयसी मतिः ।

अमदावाद.	काशीनाथ वासुदेव अभ्यंकर
ता. ११–३–१९३९	संस्कृत प्राध्यापक गुजरात कॉलेज

(પંડિત વિશાળવિજયજીએ સંગ્રહીત કરેલો ચાર ભાગવાળો, સુભાષિતપદ્યરત્નાકર નામનો ગ્રંથ, શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથ-માળાએ, વિદ્વાનોને ભેટ કર્યો છે એ ઘણું જ ખુશી થવા જેવું છે. આ સુભાષિતપદ્યરત્નાકરમાં ફક્ત ધર્મનાં તે તે સુગૂઢ, દુર્ગમ અને મુશ્કેલીથી જાણી–આદરી શકાય તેવાં તત્ત્વો, પૂર્વાચાર્યોએ બનાવેલા શ્લોકોવડે જ પ્રદર્શિત કર્યાં છે એમ નથી, પણ આમાં સાંસારિક જીવનમાં ઉપયોગી એવી બહુ વસ્તુઓનું સુંદર રીતે વિવેચન કરેલું દેખાય છે. વળી સંગ્રહકારે કેવળ જૈનસિદ્ધાંત ગ્રંથોનો જ ઉપયોગ કર્યો છે એમ નથી, પરંતુ હિંદુધર્મના આચાર ગ્રંથો અને સ્મૃતિ ગ્રંથો પણ જોયા છે અને તેમાંથી પણ સારા સારા શ્લોકો લીધેલા છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં અનાદિ કાળથી ચાલ્યા આવતા પ્રચંડ ગ્રંથપ્રવાહનું પરિશ્રમપૂર્વક અવગાહન કરીને, બુદ્ધિરૂપી દંડવડે જ્ઞાનરૂપી જલનું મંથન કરીને, તેમાં રહેલાં રત્નોનો સારી રીતે સંગ્રહ કરીને, સુવિશાલબુદ્ધિવાળા **વિશાલવિજયે** સંગ્રહીત કરેલો અને શ્રીમાન્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજના ચરણોમાં અર્પણ કરેલો આ રત્નાકર સફળ થયો છે. શતકત્રય, વજ્જાલગ્ગ, સુભાષિતરત્નસન્દોહ, સુભાષિતરત્નભાંડાગાર, સૂક્તિમુક્તાવળી, જ્ઞાન-સાર વગેરે બહુ ગ્રંથો વિદ્યમાન હોવા છતાં શ્રી વિશાળવિજયજીએ કરેલો આ સુભાષિતપદ્યરત્નાકર ગ્રંથ, તેમાં આપેલા વિષયોનું વિસ્તારથી વિવેચન કરેલું હોવાથી, વિદ્વાનોનાં મનમાં અત્યંત ઉચ્ચ સ્થાનને ગ્રહણ કરશે. શિષ્યને ભણાવનારા ગુરુઓનો મહાઉપકાર કરીને આ ગ્રંથ, જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના ખજાનાનો થોડો પણ કલ્યાણકારી પ્રારંભ બહુ જ જલદીથી કરશે એમ મારી નમ્ર બુદ્ધિ કહે છે.)

કિંચિદ્ વક્તવ્ય

લગભગ વીસેક વર્ષ પહેલાંની વાત છે: સંસ્કૃત કાવ્યગ્રંથો અને ચરિત્રગ્રન્થોનો અભ્યાસ અને વાચન કરતાં, 'ભવિષ્યમાં વ્યાખ્યાનાદિ પ્રસંગે કામમાં આવશે,' એ ઇરાદાથી કેવળ મારા જ ઉપયોગને માટે નોંધી લેવાતો 'શ્લોકસંગ્રહ' આમ બીજાઓના પણ ઉપયોગ માટે પુસ્તકાકારે બહાર પડશે, એવી સ્વપ્નમાં ય મેં આશા નહિ રાખેલી. દશેક વર્ષના મારા વાચનમાંથી આવા હજારેક શ્લોકોનો સંગ્રહ મારી પાસે થયો. એ સંગ્રહને જોનારાઓ પૈકીના ઘણા શુભેચ્છકોની એ ભલામણે વધારે સંગ્રહ કરવા તરફ મને ઉત્સાહિત કર્યો કે– 'આવો સંગ્રહ જો પુસ્તકાકારે બહાર પડે તો તે ઘણા ઉપદેશકો, ઉપદેશકો જ નહિ; પરન્તુ સામાન્ય વર્ગને પણ ઉપકારી થાય.' પરિણામે અભિનવ ગ્રન્થોનું વાચન અને તેમાંથી સુંદર લાગતાં સુભાષિતોનો સંગ્રહ હું કરતો જ ગયો. મારા આ સંગ્રહમાં લગભગ ચારેક હજાર શ્લોકોનો સંગ્રહ, કે જેમાં પ્રાકૃત ગાથાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, થતાં તેને છપાવવા માટે તૈયારી કરી કે જેના ફળસ્વરૂપ તેના ચાર ભાગો જનતાની સમક્ષ મૂકવા હું ભાગ્યશાળી થયો છું.

મારા આ સંગ્રહો તેના ખપી જીવોને વધારે ઉપયોગી થાય, એટલા માટે મારાથી બની શક્યું તેટલા અંશે તેના વિષયો અને પેટાવિષયો પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર રહે છે કે ઘણી વખત એક જ સુભાષિત કયા વિષયમાં મૂકવું, એ સમજવું બહુ કઠિન થઇ પડે છે. એનો વિષય ઘણી વસ્તુઓની સાથે

સંબંધ રાખે છે, તેમ છતાં પણ જેટલું વિચારી શકાયું તેટલું વિચારીને તેમ જ બીજા વિદ્વાન્ મહાનુભાવોની સલાહ લઇને વિષય-વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આશા છે કે—આના ઉપયોગી મહાનુભાવોને અમે કરેલી છાંટણીથી જરૂર લાભ થશે.

વિષયોની છાંટણી કરવામાં એક બીજી મુશ્કેલી પણ ભૂલવા જેવી નથી જ. ધાર્મિક વિષયો અને વ્યાવહારિક વિષયોને જુદા કરવા એ ઘણું જ કઠિન કામ છે, એમ મને લાગ્યું છે. માર્ગાનુસારી ગૃહસ્થોના ૩૫ ગુણો કે શ્રાવકોના ૨૧ ગુણો, નીતિ કે સદાચાર, કર્તવ્ય કે વિનય-વિવેક, આ બધા વિષયો, નૈતિક વિષયો જેવા દેખાવા છતાં જેમ ધાર્મિક વિષયોથી જુદા પાડી શકાય નહિ, તેમ શ્રાવકોનાં ૧૨ વ્રતો, ભાવના કે ધ્યાન, પંદર કર્માદાન કે અઢાર પાપસ્થાન એ ધાર્મિક ગણાતા વિષયો વ્યાવહારિક વિષયોથી જુદા પાડી શકાય નહિ. એમ હોવા છતાં આ પુસ્તકોનો લાભ લેનારાઓની અનુકૂળતા માટે આ પુસ્તકોમાં આપેલા બધા વિષયોને, બની શક્યું તેટલા વિચારપૂર્વક ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક એમ બે વિભાગોમાં વહેંચી દેવામાં આવ્યા છે.

યદ્યપિ સુભાષિતોના સંગ્રહરૂપે સુભાષિતરત્નભાંડાગાર, સુભાષિત સુધારત્નભાંડાગાર અને એવા અનેક ગ્રન્થો બહાર પડ્યા છે, પરન્તુ એમાં મોટે ભાગે હિંદુ ગ્રંથોમાંનો જ સંગ્રહ છે; તેમજ તે ગ્રંથો સાનુવાદ નથી. આ બે ખામી મારા આ સંગ્રહમાંથી દૂર કરવામાં આવી છે. એટલે કે હિંદુ ગ્રંથો ઉપરાન્ત જૈન ગ્રંથો પૈકીનાં સુંદરમાં સુંદર સુભાષિતો આ સંગ્રહમાં જેમ વિશેષરૂપે લેવામાં આવ્યા છે, તેવી જ રીતે દરેક સુભાષિતનો અનુવાદ પણ તેની સાથે આપવામાં આવ્યો છે.

એક બીજી પણ વિશેષતા આમાં છે. કયો શ્લોક કયાંથી લેવામાં આવ્યો છે, એ સ્થાન પણ તે ગ્રંથના પૃષ્ઠ, અધ્યાય, વગેરે સાથે આપવામાં આવ્યું છે. આ વિશેષતા અત્યાર સુધીના આવા બીજા સંગ્રહમાં ભાગ્યે જ જોવાય છે.

મારો આ સંગ્રહ લગભગ ચાર હજાર શ્લોકોનો છે. તેનું એક જ પુસ્તક થતાં ઘણું મોટું થઇ જવાના ભયને કારણે અને વાચકોની અનુકૂળતાને માટે, એ બધા સંગ્રહને ચાર ભાગમાં બહાર પાડવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. (આ દરેક ભાગો લગભગ ચારસો ચારસો પાનાના છે) જેમાંના ત્રણ ભાગ આ અગાઉ બહાર પડી ચૂકયા છે અને આજે ચોથો ભાગ જનતા સમક્ષ મુકાય છે.

સુભાષિત–પદ્ય–રત્નાકરના પાંચમા ભાગ તરીકે એક લગભગ ૧૭૫ પાનાનો ગ્રંથ, જલદી તૈયાર થઇ જવાથી આ અગાઉ પ્રસિદ્ધ કરી દીધો છે. તેમાં જિનસ્તુતિ આદિનો સંગ્રહ આપેલ છે, તેનો ઉલ્લેખ અહીં મારે કરવો જોઇએ.

મારા સંગ્રહમાં જે પ્રાકૃત ગાથાઓનો સંગ્રહ થએલો તેને જુદા જ પુસ્તકરૂપે બહાર પાડવાનો વિચાર ગોઠવેલો હોઇ, આ સંગ્રહમાં, અપવાદ સિવાય માત્ર સંસ્કૃત શ્લોકો જ આપવામાં આવ્યા છે.

આગલા ત્રણ ભાગોના મારા વક્તવ્યમાં ઉલ્લેખ કર્યા પ્રમાણે આ ચોથા ભાગમાં આ ગ્રંથના ચારે ભાગમાં આવેલા તમામ શ્લોકોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા આપવામાં આવી છે. તેમજ સંસ્કૃત ભાષાના મહાન્ વિદ્વાન પ્રોફેસર શ્રીયુત કાશીનાથ વાસુદેવ અભ્યંકર મહાશયની પ્રસ્તાવના આપી છે. શ્રીમાન્ અભ્યંકર મહાશયે પોતાના અનેક કાર્યોમાંથી વખત કાઢીને જે પ્રસ્તાવના લખી આપી છે તે માટે તેમને મારે અવશ્ય ધન્યવાદ આપવો જોઇએ. આ અકારાદિ અનુક્રમ તેમજ પ્રસ્તાવના ઉપરાંત આગળના પ્રત્યેક ભાગની જેમ આમાં પણ વિષયોની અનુક્રમણિકા, સાંકેતિક અક્ષરો અને ચિહ્નોની સમજૂતી તથા શુદ્ધિપત્રક આપેલ છે.

માત્ર આ પુસ્તકની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં જ જે કંઇ બે એક બાબતો કહેવાની હતી તે કહી છે. આ પ્રસંગે મારા તે બે મહાન ઉપકારીઓના ઉપકારને પ્રગટ કરવો નહીં ભૂલું કે જેઓની અસીમ

કૃપા અને અમીદૃષ્ટિએ મારા જેવા અજ્ઞાની તેમજ જડબુદ્ધિવાળા જીવને ચૈતન્ય અર્પ્યું છે અને મારા જીવનની કાયાપલટ કરી મને ઋણી બનાવ્યો છે. તેઓ છે–મારા દાદાગુરુ, જગત્પૂજ્ય, શાસ્ત્રવિશારદ, જૈનાચાર્ય શ્રી **વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી** મહારાજ અને મારા ગુરુવર્ય શાંતમૂર્તિ મુનિરાજ શ્રી **જયંતવિજયજી** મહારાજ. મારા ગુરુએ આ ગ્રંથને સુંદર, પદ્ધતિસર અને શુદ્ધ બનાવી આપવા માટે શ્રમ સેવ્યો છે, એ બદલ પણ હું તેઓશ્રીનો બહુ ઋણી છું.

વિષયો અને પેટાવિષયોની ચૂંટણી કરવામાં તેમજ પ્રૂફો વગેરે તપાસવામાં સાયલાનિવાસી ન્યાયતીર્થ–તર્કભૂષણ **પંડિત રતિલાલ દીપચંદ દેસાઇએ** આપેલા સહયોગ બદલ તેઓને ધન્યવાદ આપવો ભૂલીશ નહિ.

ઉપર્યુક્ત બન્ને ગુરુદેવોની અસીમ કૃપા, બીજી સાહિત્યસેવા કરવાનું સામર્થ્ય મને અર્પે, એ અંતરની અભિલાષાપૂર્વક વિરમું છું.

વઢવાણ કેમ્પ, અષાડ શુદ ૧૫.
વી. સં. ૨૪૬૫, ધર્મ સં. ૧૭.

—ધર્મજયન્તોપાસક
મુનિ વિશાળવિજય

विषयानुक्रमणिका

(चोथा भागनी)

मङ्गलाचरण : કુલ શ્લોક ૧ : પૃષ્ઠ ૧૨૦૧

૧૦૧ विद्या : શ્લોક ૨૧ : પૃષ્ઠ ૧૨૦૨

વિદ્યાની સ્તુતિ	૧૨૦૨	વિદ્યા અને અહંકાર	૧૨૦૬
વિદ્યા–પ્રશંસા	૧૨૦૨	વિદ્યા વગર નકામું	૧૨૦૬
વિદ્યા–મહિમા	૧૨૦૨	વિદ્યા વગરનો અંધ	૧૨૦૭
વિદ્યાનો ઉપાય	૧૨૦૩	વિદ્યાનો હેતુ	૧૨૦૭
વિદ્યામાં વિઘ્ન	૧૨૦૪	વિદ્યા લખાવવાનું ફળ	૧૨૦૮
વિદ્યાનું રહસ્યઃ દુર્લભ	૧૨૦૫	વિદ્યાનું ફળ	૧૨૦૯
વિદ્યા અને ધન	૧૨૦૫		

૧૦૨ लक्ष्मी : કુલ શ્લોક ૮૫ : પૃષ્ઠ ૧૨૧૧

લક્ષ્મી મહિમા	૧૨૧૧	લક્ષ્મી અને ગુણ	૧૨૨૩
ધન : સાચો બંધુ	૧૨૧૫	લક્ષ્મીના ભાગીદાર	૧૨૨૩
સાચું ધન	૧૨૧૬	લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો	૧૨૨૪
લક્ષ્મીપ્રાપ્તિનો ઉપાયઃવેપાર	૧૨૧૭	આવક અને ખર્ચ	૧૨૨૭
કેવો વેપાર તજવો	૧૨૧૭	લક્ષ્મીની નિંદા	૧૨૨૯
લક્ષ્મા ક્યાં રહે છે	૧૨૧૮	લક્ષ્મીઃ કલેશનું કારણ	૧૨૩૩
સંપત્તિનાં કારણો	૧૨૧૮	લક્ષ્મીની ઇચ્છાઃઅધમ કૃત્ય	૧૨૩૪
લક્ષ્મી ક્યાં ન રહે	૧૨૨૧		

લક્ષ્મી અને મદ ૧૨૩૫
લક્ષ્મી અને કૃપણ ૧૨૩૫
લક્ષ્મીના સાંપડતી દુર્ગુણો ૧૨૩૬
અતિસંચયનું ફળ ૧૨૩૬
કેવી લક્ષ્મી ન લેવી ૧૨૩૬
ઉધાર કોને ન આપવું ૧૨૩૭
મિત્ર અને લક્ષ્મી ૧૨૩૭
ન્યાયોપાર્જિત લક્ષ્મી ૧૨૩૮
અન્યાયોપાર્જિત લક્ષ્મી ૧૨૩૮

१०३ बुद्धि : કુલ શ્લોક ૧૭ : પૃષ્ઠ ૧૨૪૧

બુદ્ધિનું લક્ષણ ૧૨૪૧
બુદ્ધિનો મહિમા ૧૨૪૧
સાચી બુદ્ધિ ૧૨૪૨
બુદ્ધિ: સાચું જીવન ૧૨૪૨
સ્થિરબુદ્ધિ ૧૨૪૨
સાત્ત્વિક બુદ્ધિ ૧૨૪૩
રાજસી બુદ્ધિ ૧૨૪૩
તામસી બુદ્ધિ ૧૨૪૪
અભ્યાસ–મહિમા ૧૨૪૪
બુદ્ધિની પરીક્ષા ૧૨૪૪
બુદ્ધિ અને શાસ્ત્ર ૧૨૪૫
વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ ૧૨૪૫
બુદ્ધિનું ફળ ૧૨૪૬

१०४ व्याकरणशास्त्र : કુલ શ્લોક ૪ : પૃષ્ઠ ૧૨૪૭

વ્યાકરણનો મહિમા ૧૨૪૭
પ્રથમ વ્યાકરણ ૧૨૪૭
વ્યાકરણ વગર નકામું ૧૨૪૭
વ્યાકરણની જરૂર ૧૨૪૮

१०५ ज्योतिषशास्त्र : કુલ શ્લોક ૬ : પૃષ્ઠ ૧૨૪૯

શુભ ગ્રહ–ફળ ૧૨૪૯
અશુભ રાશિ ૧૨૪૯
દિવાળી અને મંગળવાર : અશુભ ૧૨૫૦
શુભ ચંદ્ર ૧૨૫૦
અષાડ માસ અને રોહિણી ૧૨૫૦
કેવી વીજળીથી શું થાય ૧૨૫૧

१०६ शकुनशास्त्र : કુલ શ્લોક ૭ : પૃષ્ઠ ૧૨૫૨

પ્રયાણનું શુભ શુકન ૧૨૫૨
પ્રયાણનો નિષેધ ૧૨૫૩
સુંદર ભોજનનું શુકન ૧૨૫૩
દ્રવ્ય–લાભનું શુકન ૧૨૫૪
પક્ષીનું શુભ અશુભ શુકન ૧૨૫૪

૧૦૭ સામુદ્રિકશાસ્ત્ર : કુલ શ્લોક ૪૦ : પૃષ્ઠ ૧૨૫૫

બત્રીશ લક્ષણ ૧૨૫૫
કેવા અવયવનું શું ફળ ૧૨૫૬
કયાં અવયવો લાંબાં સારાં ૧૨૫૮
કયાં અવયવો નાનાં સારાં ૧૨૫૯
કયાં અવયવો રાતાં સારાં ૧૨૫૯
ઊંચાં શુભ અવયવો ૧૨૫૯
રાજાનાં ચિહ્નો ૧૨૬૦
સાત્ત્વિક પુરુષનું લક્ષણ ૧૨૬૦
રેખા સંબંધી વિચાર ૧૨૬૧
મસ્તક સંબંધી વિચાર ૧૨૬૪
કેશ સંબંધી વિચાર ૧૨૬૪
કપાળ સંબંધી વિચાર ૧૨૬૪
તિલક સંબંધી વિચાર ૧૨૬૫
દાંત સંબંધી વિચાર ૧૨૬૫
પેટ સંબંધી વિચાર ૧૨૬૬
અંગૂઠા સંબંધી વિચાર ૧૨૬૬
અંગૂઠામાં જવ સંબંધી વિચાર ૧૨૬૬
આવર્ત સંબંધી વિચાર ૧૨૬૭
નખ સંબંધી વિચાર ૧૨૬૭
જંઘા સંબંધી વિચાર ૧૨૬૮

૧૦૮ સ્વપ્નશાસ્ત્ર : કુલ શ્લોક ૫૫ : પૃષ્ઠ ૧૨૬૯

સ્વપ્નના પ્રકાર અને સફળ સ્વપ્ન ૧૨૬૯
કોનું સ્વપ્ન સિદ્ધ થાય ૧૨૭૦
કયું સ્વપ્ન સફળ ગણવું ૧૨૭૦
સ્વપ્નમાળા નિરર્થક ૧૨૭૧
સ્વપ્નફળ સમય ૧૨૭૧
સ્વ-પર સંબંધી સ્વપ્નફળ ૧૨૭૨
સ્વપ્ન પ્રમાણે ક્યારે વર્તવું ૧૨૭૨
શુભ સ્વપ્ન ૧૨૭૨
શુભ સ્વપ્ને વિધિ ૧૨૭૪
અશુભ સ્વપ્ન ૧૨૭૪
અશુભ સ્વપ્ને વિધિ ૧૨૭૫
શુભ અશુભ કાળા અને ધોળા પદાર્થો ૧૨૭૬
ધનપ્રાપ્તિસૂચક સ્વપ્ન ૧૨૭૭
ધનનાશસૂચક સ્વપ્ન ૧૨૭૯
પત્નીમરણસૂચક સ્વપ્ન ૧૨૭૯
રાજ્યસૂચક સ્વપ્ન ૧૨૮૦
મરણસૂચક સ્વપ્ન ૧૨૮૨
સ્ત્રીહત્યાસૂચક સ્વપ્ન ૧૨૮૩
રોગનાશસૂચક સ્વપ્ન ૧૨૮૩
કુટુંબવૃદ્ધિસૂચક સ્વપ્ન ૧૨૮૪
યશસૂચક સ્વપ્ન ૧૨૮૪
જયસૂચક સ્વપ્ન ૧૨૮૫

૧૦૯ નીતિશાસ્ત્ર : કુલ શ્લોક ૫૧ : પૃષ્ઠ ૧૨૮૬

નીતિ-મહિમા ૧૨૮૬
નીતિ શિખવાનાં સાધનો ૧૨૮૮

ચતુરાઇનાં કારણો ૧૨૮૮
કોણ શાથી નાશ પામે ૧૨૮૯
શું શાથી નાશ પામે ૧૨૮૯
કોણ શાથી પ્રસન્ન થાય ૧૨૯૦
વિનાશ અટકાવવાનાં સાધનો ૧૨૯૦
કોણ શાથી જીવે ? ૧૨૯૧
પ્રાણપોષક પદાર્થો ૧૨૯૧
કોણ સ્થાનને છોડે અને ન છોડે ૧૨૯૧
સ્થાનભ્રષ્ટ થયે કોણ શોભે ૧૨૯૨
સ્થાનભ્રષ્ટ થયે કોણ ન શોભે ૧૨૯૨
કોને સૂતા ન જગાડવા ૧૨૯૨
શીઘ્ર કરવાનાં કામ ૧૨૯૩
અસ્થાને સરળતાનું ફળ ૧૨૯૩
અનુકરણ મોટાનું થાય ૧૨૯૪
કઇ વાત પ્રગટ થાય છે ૧૨૯૫
કઇ વાત પ્રગટ ન કરવી ૧૨૯૬
નેતા કેવો જોઇએ ૧૨૯૬
એક બીજાની ગરજ ૧૨૯૭
સાચું વશીકરણ ૧૨૯૭
શું શાથી જણાય ૧૨૯૮
ક્યાં રહેવું નહીં ૧૨૯૮
કેવી રીતે ચાલવું ૧૨૯૮
અતિપરિચય ફળ ૧૨૯૯
લજ્જા ક્યાં તજવી ૧૨૯૯
શું ક્યારે લાભદાયક ૧૩૦૦
ઘરના મુખ્ય પુરુષનું રક્ષણ કરવું ૧૩૦૦
કેવી માળા વાપરવી ૧૩૦૦
રાજ્યનાં સાત અંગો ૧૩૦૧
ક્યા પશુ પાસેથી શું શીખવું? ૧૩૦૧
પરરક્ષણ મહિમા ૧૩૦૩
વૈદ્યકની જરૂર ૧૩૦૩
રોગની ઉત્પત્તિનું કારણ ૧૩૦૪
સંગીત મહત્ત્વ ૧૩૦૪

૧૧૦ ભાગ્ય : કુલ શ્લોક ૩૬ : પૃષ્ઠ ૧૩૦૫

ભાગ્યનું લક્ષણ ૧૩૦૫
ભાગ્યનું પ્રાબલ્ય ૧૩૦૫
ભાગ્યની વિચિત્રતા ૧૩૦૮
સારું ખોટું ભાગ્ય ૧૩૧૦
ભાગ્ય પ્રમાણે જ થાય ૧૩૧૦
જેવું ભાગ્ય તેવી સામગ્રી ૧૩૧૬
જેવું ભાગ્ય તેવી બુદ્ધિ ૧૩૧૬
ભાગ્યાધીન ફળ ૧૩૧૭
ભાગ્ય આગળ શોક નકામો ૧૩૧૭
ભાગ્યઃ સુખદુઃખનું કારણ ૧૩૧૮

૧૧૧ દરિદ્રતા : કુલ શ્લોક ૧૧ : પૃષ્ઠ ૧૩૧૯

દરિદ્રતાની નિંદા ૧૩૧૯
દરિદ્રતાના વખાણ ૧૩૨૦

દરિદ્રતાનું રહેઠાણ ૧૩૨૦
દરિદ્રી મનસ્વી ૧૩૨૧
દરિદ્રી અને ધની ૧૩૨૧
દરિદ્રતાનું ફળ ૧૩૨૧
દરિદ્રને દાન આપવું ૧૩૨૨

[दीनता]

દીનતાનું કારણ ૧૩૨૨
દીનનું લક્ષણ ૧૩૨૨

११२ स्वतन्त्रता : કુલ શ્લોક ૧ : પૃષ્ઠ ૧૩૨૪

સ્વતંત્રતાની મહત્તા ૧૩૨૪

११३ परतन्त्रता : કુલ શ્લોક ૨ : પૃષ્ઠ ૧૩૨૫

પરાધીનનું દુઃખ ૧૩૨૫
કોણ ક્યાં લગી પરતંત્ર ૧૩૨૫

११४ अमृत : કુલ શ્લોક ૨ : પૃષ્ઠ ૧૩૨૭

અમૃત સમાન ૧૩૨૭

११५ विष કુલ શ્લોક ૩ : પૃષ્ઠ ૧૩૨૮

ખરું વિષ ૧૩૨૮
અમૃત છતાં વિષ સમાન ૧૩૨૮
શું ક્યારે વિષ સમાન ૧૩૨૮

११६ श्रद्धा : કુલ શ્લોક ૨ : પૃષ્ઠ ૧૩૨૯

શ્રદ્ધાનું મહત્ત્વ ૧૩૨૯
ચાતકની શ્રદ્ધા ૧૩૨૯

११७ शङ्का : કુલ શ્લોક ૨ : પૃષ્ઠ ૧૩૭૦

શંકાથી સિદ્ધિ ન થાય ૧૩૩૦
શંકાથી નુકશાન ૧૩૩૦

११८ अनर्थ : કુલ શ્લોક ૩ : પૃષ્ઠ ૧૩૩૧

અનર્થનાં કારણ ૧૩૩૧
અનર્થમાં અનર્થ ૧૩૩૧

११९ सात व्यसन : કુલ શ્લોક ૧૬ : પૃષ્ઠ ૧૩૩૨

સાત વ્યસન ૧૩૩૨
ક્યા વ્યસનથી કોને નુકસાન થાય ૧૩૩૨

[जुगार]

જુગાર નિંદા ૧૩૩૩
જુગારથી ધન ન મળે ૧૩૩૪
જુગારનો ત્યાગ કરવો ૧૩૩૫

[शिकार]

શિકારની નિંદા ૧૩૩૫
શિકારનું ફળ : નરક ૧૩૩૬
શિકારનો નિષેધ ૧૩૩૭
ઘાસ ખાનારને ન હણાય ૧૩૩૭

१२० तमाकु : કુલ શ્લોક ૧૩ : પૃષ્ઠ ૧૩૩૮

તમાકુ–નિંદા ૧૩૩૮
તમાકુ પીનાર ; નીચ ૧૩૩૮
તમાકુથી બધું નકામું ૧૩૩૯
તમાકુનું ફળ : નરક ૧૩૪૦
બીડીનો ત્યાગ ૧૩૪૧

१२१ संयोग : કુલ શ્લોક ૨ : પૃષ્ઠ ૧૩૪૨

સંયોગનું સ્વરૂપ ૧૩૪૨
સંયોગ: દુ:ખનું કારણ ૧૩૪૨

१२२ वियोग : કુલ શ્લોક ૩ : પૃષ્ઠ ૧૩૪૩

વિયોગનું રહસ્ય ૧૩૪૩
વિયોગનું દુ:ખ ૧૩૪૩
વિયોગ વગરનો ધન્ય ૧૩૪૪

१२३ मरण : કુલ શ્લોક ૩૦ : પૃષ્ઠ ૧૩૪૫

મરણનું પ્રાબલ્ય ૧૩૪૫
મરણનું અવશ્યંભાવિપણું ૧૩૪૭
મરણનાં કારણ ૧૩૪૯
પ્રિય જનનું મરણ ૧૩૫૦
મરણની આગાહી ૧૩૫૦
મરણનું વિસ્મરણ ૧૩૫૨
જીવતાં છતાં મરેલાં ૧૩૫૨
ઉત્તમ મરણ ૧૩૫૩
મરણથી બીને ધર્મ કરવો ૧૩૫૪
મરણથી કોણ ન બીવે ૧૩૫૫

१२४ समय : કુલ શ્લોક ૧૩ : પૃષ્ઠ ૧૩૫૬

સમય : સાચો શિક્ષક ૧૩૫૬
કયા સમયે શું મેળવવું ૧૩૫૬
વર્તમાન સમયનો જ વિચાર કરવો ૧૩૫૬
કોણ કેવી રીતે સમય વીતાવે ૧૩૫૭
સમય ન ઓળખવાનું ફળ ૧૩૫૭
સંધ્યા સમયનું સ્વરૂપ ૧૩૫૮
સમય વીત્યે નકામું ૧૩૫૮

[कलियुग]

કલિયુગનો પ્રભાવ ૧૩૫૯

૧૨૫ जय : કુલ શ્લોક ૪ : પૃષ્ઠ ૧૩૬૨

જયનાં સાધનો ૧૩૬૨
શું શાથી જીતાય ૧૩૬૨
સાચો જય ૧૩૬૩
જયનો ઉપાય : પરાક્રમ ૧૩૬૩

૧૨૬ कीर्ति : કુલ શ્લોક ૧ : પૃષ્ઠ ૧૩૬૪

કીર્તિની અમરતા ૧૩૬૪

૧૨૭ स्थिरता : કુલ શ્લોક ૨ : પૃષ્ઠ ૧૩૬૫

સ્થિર વસ્તુનો ત્યાગ ન કરવો ૧૩૬૫
સ્થિરના ત્યાગથી નુકસાન ૧૩૬૫

૧૨૮ पक्षपात : કુલ શ્લોક ૨ : પૃષ્ઠ ૧૩૬૬

પક્ષપાતનું પ્રાબલ્ય ૧૩૬૬
પક્ષપાતથી નુકસાન ૧૩૬૬

૧૨૯ मौन : કુલ શ્લોક ૫ : પૃષ્ઠ ૧૩૬૭

મૌનપૂર્વક કરવાનાં કાર્યો ૧૩૬૭
મૂર્ખ સાથે મૌન ૧૩૬૭
અસ્થાને મૌન ૧૩૬૮
મૌન ફળ ૧૩૬૮

૧૩૦ हास्य : કુલ શ્લોક ૩ : પૃષ્ઠ ૧૩૬૯

કોણ કોને હસે? ૧૩૬૯
અનુચિત હાસ્ય ૧૩૬૯
હાસ્યથી નુકસાન ૧૩૬૯

૧૩૧ निद्रा : કુલ શ્લોક ૩ : પૃષ્ઠ ૧૩૭૦

નિદ્રાની નિંદા ૧૩૭૦
નિદ્રા કોને ન આવે ૧૩૭૦
નિદ્રા : પરમ સુખ ૧૩૭૦

૧૩૨ वृष्टि : કુલ શ્લોક ૫ : પૃષ્ઠ ૧૩૭૧

વૃષ્ટિનો મહિમા ૧૩૭૧
વૃષ્ટિનું જ્ઞાન ૧૩૭૧
અલ્પ, મધ્યમ અતિવૃષ્ટિનો યોગ ૧૩૭૨
અતિવૃષ્ટિનું જ્ઞાન ૧૩૭૨

૧૩૩ श्राद्ध : કુલ શ્લોક ૧ : પૃષ્ઠ ૧૩૭૩

શ્રાદ્ધની નિરર્થકતા ૧૩૭૩

१३४ समस्याओ : કુલ શ્લોક ૧૮ : પૃષ્ઠ ૧૩૭૪

મેના	૧૩૭૪
આખલો	૧૩૭૪
માંકડ	૧૩૭૫
મૃગ, સિંહ અને નાસભાગ	૧૩૭૬
નાળિયેર	૧૩૭૬
આંબો	૧૩૭૭
નયન	૧૩૭૭
છાશ	૧૩૭૮
કલમ	૧૩૭૮
કાગળ	૧૩૭૮
સિંદૂર, વિધવા અને કપાળ	૧૩૭૯
જોડા	૧૩૭૯
નૌકા	૧૩૮૦
અંગરખું	૧૩૮૦
કુંભારનો દોરો	૧૩૮૧
કુંભારનું ચક્ર	૧૩૮૧

१३५ प्रकीर्णक श्लोको : કુલ શ્લોક ૧૦૪ : પૃષ્ઠ ૧૩૮૨

કરણીય વસ્તુ	૧૩૮૨
અકરણીય વસ્તુ	૧૩૮૪
સાર્થક વસ્તુ	૧૩૮૮
નિરર્થક વસ્તુ	૧૩૯૧
સારભૂત વસ્તુ	૧૩૯૪
અસાર વસ્તુ	૧૪૦૨
સાર–અસારભૂત વસ્તુ	૧૪૦૩
દુર્લભ વસ્તુ	૧૪૦૯
ત્યાજ્ય વસ્તુ	૧૪૧૧
સાધનભૂત વસ્તુ	૧૪૧૨
અજ્ઞેય વસ્તુ	૧૪૧૬
અસાધ્ય વસ્તુ	૧૪૧૬
ભિક્ષુકની તુંબડી	૧૪૧૭
ભિક્ષુકની લાકડી	૧૪૧૮

१३६ अनपूर्ति श्लोकाः : કુલ શ્લોક ૧૦૭ : પૃષ્ઠ ૧૪૧૯

[धार्मिक विभाग]

[धार्मिक विभाग]

અહિંસાનું સ્વરૂપ	૧૪૧૯
દયાનું સ્વરૂપ	૧૪૧૯
દયાનો ઉપદેશ	૧૪૨૦
દયાનું ફળ	૧૪૨૦
બ્રહ્મચર્ય મહિમા	૧૪૨૦
બ્રહ્મચર્યનાશનાં કારણો	૧૪૨૧
કામી : અંધ	૧૪૨૨
બ્રહ્મચર્યખંડન ફળ	૧૪૨૩
અભક્ષ્ય પદાર્થો	૧૪૨૩
રાત્રિભોજનત્યાગ	૧૪૨૪
અનર્થદંડ	૧૪૨૪
પૌષધનું સ્વરૂપ	૧૪૨૫
અતિથિવ્રતનું સ્વરૂપ	૧૪૨૫
વિષયોની ભયંકરતા	૧૪૨૬
કષાયોના નાશનો ઉપાય	૧૪૨૬
મોહનું પ્રાબલ્ય	૧૪૨૭
મોહનાશનો ઉપાય	૧૪૨૮

પુણ્યનો નાશ	૧૪૨૮
પાપકાર્ય	૧૪૨૯
ચાર ભાવનાનાં નામ	૧૪૨૯
ચાર ભાવનાનું સ્વરૂપ	૧૪૨૯
અનિત્ય ભાવના	૧૪૩૦
દાનની જરૂર	૧૪૩૨
દાનને માટે જરૂરી સામગ્રી	૧૪૩૨
દાન કોને આપવું?	૧૪૩૩
અભયદાન મહિમા	૧૪૩૩
રાજસિક દાન	૧૪૩૩
તામસિક દાન	૧૪૩૪
અદત્ત દાન	૧૪૩૪
પુનર્જન્મનું પ્રમાણ	૧૪૩૫
કર્મનું કાર્ય	૧૪૩૫
માનસિક કર્મ	૧૪૩૬
વાચિક કર્મ	૧૪૩૬
શારીરિક કર્મ	૧૪૩૭
કર્મ કોને ન લાગે	૧૪૩૭
મન: પ્રવર્તક	૧૪૩૭
મનશુદ્ધિનું મહત્ત્વ	૧૪૩૮
મન જાણવાનો ઉપાય	૧૪૩૮
મનની અસ્થિરતા	૧૪૩૮
શાથી કઇ ગતિ મળે	૧૪૩૯
નરક ગતિનું કારણ	૧૪૩૯
તિર્યંચ ગતિનું કારણ	૧૪૪૦
સ્વર્ગ–સુખ મહિમા	૧૪૪૦
જૈન મુનિનું સ્વરૂપ	૧૪૪૧
ગુરુ સાથેનું વર્તન	૧૪૪૨
ભક્તના ગુણ	૧૪૪૨
અંતરાત્મા	૧૪૪૩
બહિરાત્મા	૧૪૪૩
અંતરાત્મા તથા બહિરાત્મા	૧૪૪૩
પરમાત્મા	૧૪૪૪
પરમાત્માની આરાધના	૧૪૪૪
પરમાત્માની સ્તુતિ	૧૪૪૫
જિનપૂજાનો વિધિ	૧૪૪૫
ધર્મનું આરાધન	૧૪૪૬
સાચો ધર્મી	૧૪૪૭
જૈનધર્મનો પ્રચાર	૧૪૪૭
અન્ય દર્શનોનું અકાર્ય	૧૪૪૮
જૈન દર્શનનું મહત્ત્વ	૧૪૪૮

[व्यावहारिक विभाग]

ક્ષત્રિયનો શબ્દાર્થ	૧૪૪૯
બ્રાહ્મણનું સ્વરૂપ	૧૪૪૯
અયોગ્ય બ્રાહ્મણપૂજન ફળ	૧૪૪૯
કુબ્રાહ્મણ	૧૪૫૦
અપૂજ્ય પૂજન ફળ	૧૪૫૦
સુપાત્રના ભેદ	૧૪૫૧
અનર્થનાં કારણો	૧૪૫૨
મધ્યમ પુરુષ	૧૪૫૨
નીચનો સ્વભાવ	૧૪૫૩
સેવાનિંદા	૧૪૫૪

શસ્ત્ર વગરનો વધ ૧૪૫૫
ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ ૧૪૫૫
સાચું સુખ ૧૪૫૬
ग्रंथकारनी प्रशस्ति ૧૪૫૭
चार भागमांना श्लोकोनो अकारादि अनुक्रम

શ્લોકોનાં પ્રમાણોમાં આપેલ ગ્રન્થોનાં તથા સ્થળોનાં ટૂંકાં નામોની સમજુતી

अ०-अध्याय, अध्ययन, अधिकार.
आग०स०-आगमोदय समिति, सुरत.
आत्मा० स०-जैन आत्मानन्द सभा, भावनगर.
जिन वि०-जिनविजयजी.
त्रिशष्टि-त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र.
दे० ला०-देवचंद लालभाई पुस्तकोद्धार फंड, सुरत.
नि० सा०-निर्णयसागर प्रेस.
पृ०-पृष्ठ.
प्र० प्रवाह.
प्र० स०-जैनधर्म प्रसारक सभा भावनगर.
य० वि० ग्रं०-यशोविजय जैन ग्रंथमाला, भावनगर.
वि० ध० ल०-विजयधर्मलक्ष्मी ज्ञानमंदिर, आगरा.
श्लो०-श्लोक.
ही० हं०-पंडित हीरालाल हंसराज जामनगर.

જે શ્લોકના પ્રમાણના અંતે ફૂલ (*)નું નિશાન આપ્યું છે તે શ્લોક તે ગ્રંથકારનો પોતાનો બનાવેલો નથી, પણ બીજાના ગ્રંથમાંથી એ ગ્રંથમાં લીધેલો છે, એમ સમજવું.

શ્લોકના પ્રમાણના ઉલ્લેખમાં કૌંસ ( )માં આપેલ નામ ગ્રંથકર્ત્તાનું અથવા તો પ્રકાશનું સમજવું. ગદ્ય, પદ્ય કે ભાષાન્તરનો ઉલ્લેખ પણ કૌંસમાં જ કરવામાં આવ્યો છે.

સુભાષિત પદ્ય રત્નાકર

- ભાગ ચોથો -

॥ ॐ अर्हं नमः । ऐं नमः ॥

जगत्पूज्य-श्रीविजयधर्मसूरीश्वरेभ्यो नमो नमः ।

मुनिश्री-विशालविजयजीमहाराजसङ्गृहीतः

सुभाषित-पद्य-रत्नाकरः

(चतुर्थो भागः)

गूर्जरभाषानुवादसहितः

卐

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

स्तुतं महेन्द्रैरभिवीक्ष्य यस्य,
तेजश्च राजन्यजनैरजस्रम् ।
भक्त्या चमत्कारसहस्रमूर्तिं,
वन्दे 'धुलेवा'-नगरादिदेवम् ॥ १ ॥

विद्या (१०१)

વિદ્યાની સ્તુતિઃ—

शारदा शारदाम्भोज–वदना वदनाम्बुजे ।
सर्वदा सर्वदाऽस्माकं, सन्निधिं सन्निधिं क्रियात् ॥ १ ॥
रघुवंश, सर्ग ४, श्लो० १ टीका.

શરદ ઋતુના કમળ જેવા મુખવાળી અને સર્વ મનોવાંછિતને આપનારી સરસ્વતી દેવી હમેશાં અમારા મુખ-કમલને વિષે ઉત્તમ નિધિ સમાન સાનિધ્યને કરો ! ૧.

વિદ્યા પ્રશંસાઃ—

विविक्तवर्णाभरणा सुखश्रुतिः, प्रसादयन्ती हृदयान्यपि द्विषाम् ।
प्रवर्तते नाकृतपुण्यकर्मणां, प्रसन्नगम्भीरपदा सरस्वती ॥ २ ॥
किरातार्जुनीय, सर्ग १४, श्लो० ३.

સ્પષ્ટ અક્ષરોરૂપી આભૂષણુવાળી, કાનને સુખ ઉપજાવે તેવી, શત્રુઓના હૃદયને પણુ પ્રસન્ન કરનારી અને નિર્દોષ ગંભીર પદ–શબ્દવાળી સરસ્વતી–વાણી પુણ્ય રહિત પુરુષોને પ્રાપ્ત થતી નથી. ૨.

વિદ્યા મહિમાઃ—

विद्या विनयोपेता, हरति न चेतांसि कस्य मनुजस्य ? ।
काञ्चनमणिसंयोगो नो जनयति कस्य लोचनानन्दम् ? ॥३॥

વિનય સહિત એવી વિદ્યા કયા મનુષ્યના ચિત્તને ન હરે? (સર્વના મનનું હરણ કરે છે.) (કેમકે–) સુવર્ણ અને મણિનો સંયોગ કોના નેત્રને આનંદ ઉત્પન્ન ન કરે? (સર્વના નેત્રને આનંદ કરે.) ૩.

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं,
विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।
विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परा देवता,
विद्या राजसु पूजिता न तु धनं विद्याविहीनः पशुः ॥ ४ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० १६.

વિદ્યા એ માણુસનું અધિક રૂપ છે, વિદ્યા જ ઢાંકેલું ગુપ્ત ધન છે, વિદ્યા ભોગને કરનારી (તેમજ) યશ અને સુખને કરનારી છે, વિદ્યા ગુરુઓનો પણ ગુરુ છે, વિદ્યા પરદેશગમનમાં બંધુજન સમાન છે, વિદ્યા ઉત્તમ દેવતા છે, વિદ્યા જ રાજાઓમાં પૂજાયેલી છે; પણ ધન પૂજાયેલું નથી. (તેથી) વિદ્યા રહિત માણુસ પશુ સમાન છે. ૪.

વિદ્યાનો ઉપાયઃ—

विनयेन विद्या ग्राह्या, पुष्कलेन धनेन वा ।
अथवा विद्यया विद्या, चतुर्थं नास्ति कारणम् ॥ ५ ॥

पाण्डवचरित्र (गद्य)

વિદ્યા વિનયવડે ગ્રહણ કરી શકાય છે, અથવા પુષ્કળ ધન આપવાથી ગ્રહણ કરાય છે, અથવા પોતાની વિદ્યા આપીને (સામા પાસેથી) વિદ્યા ગ્રહણ કરી શકાય છે; આ સિવાય વિદ્યા મેળવવાનું ચોથું સાધન નથી. ૫.

आचार्यपुस्तकनिवाससहायवल्लभा
बाह्यास्तु पञ्च पठनं परिवर्धयन्ति ।
आरोग्यबुद्धिविनयोद्यमशास्त्ररागा
आभ्यन्तराः पठनसिद्धिकरा भवन्ति ॥ ६ ॥

पाण्डवचरित्र (गद्य).

ભણાવનાર આચાર્ય, ભણવાનાં પુસ્તક, રહેવાનું સ્થાન, મદદ અને વલ્લભ એટલે સાથે ભણનારા સહાધ્યાયી; આ પાંચ અભ્યાસને વૃદ્ધિ પમાડનારાં બાહ્ય સાધનો છે. તથા નીરોગતા, સારી બુદ્ધિ, વિનય-નમ્રતા, ઉદ્યમ અને શાસ્ત્ર પરની પ્રીતિ; આ પાંચ અભ્યાસની સિદ્ધિ કરનારાં આભ્યંતર સાધનો છે. ૬.

વિદ્યામાં વિઘ્નઃ—

नानुद्योगवता न च प्रवसता नात्मानमुत्कर्षता,
नालस्योपहतेन नान्यमनसा नाचार्यविद्वेषिणा ।
न भ्रूभङ्गविलासविस्मितमुखीं सीमन्तिनीं ध्यायता,
लोके ख्यातिकरः सतामभिमतो विद्यागुणः प्राप्यते ॥७॥

उत्तराध्ययनसूत्रटीका (कमलसंयम)पृ०१६९, श्लो० ३४(वि.ध.ल.)*

લોકમાં પ્રસિદ્ધિને કરનાર તથા સત્પુરુષોને માન્ય એવો વિદ્યાગુણ અનુદ્યોગીને, પ્રવાસ કરનારને, પોતાના આત્માનો ઉત્કર્ષ કરનારને, આલસ્યથી હણાયેલાને, અન્ય મનવાળા-ચપળ મનવાળાને, ગુરુના દ્વેષીને તથા ભ્રૂકુટીના ભંગના

વિલાસવડે વિકસ્વર મુખવાળી સ્રીનું ધ્યાન કરનાર મનુષ્યને પ્રાપ્ત થતો નથી. ૭.

વિદ્યાનું રહસ્ય : દુર્લભઃ—

अमन्त्रमक्षरं नास्ति, नास्ति मूलमनौषधम् ।
अनाथा पृथिवी नास्ति, आम्नायाः खलु दुर्लभाः ॥८॥

उपदेशप्रासाद, भाग १, पृ० ६५.*

કોઈ પણ અક્ષર મંત્ર વિનાનો નથી, કોઇ પણ મૂળીયું ઔષધ વિનાનું નથી તથા સ્વામી વિનાની પૃથ્વી નથી; પરંતુ તેના આમ્નાય (રહસ્ય–પરંપરાથી ચાલતા આવતા ઉપયોગનું જ્ઞાન) જ દુર્લભ છે(–જાણી શકાય તેવા નથી.) ૮.

વિદ્યા અને ધનઃ—

निरक्षरं वीक्ष्य महाधनत्वं,
विद्याऽनवद्या विदुषा न हेया ।
रत्नावतंसां कुलटां समीक्ष्य,
किमार्यनार्यः कुलटा भवन्ति ? ॥ ९ ॥

નિરક્ષર–અભણ (મૂર્ખ) માણસને વિષે મહાધનની પ્રાપ્તિ જોઇને વિદ્વાન પુરુષે નિર્મળ વિદ્યાનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય નથી. (ધનવાન થવાની ઇચ્છાથી વિદ્યાનો ત્યાગ કરવો નહીં.) કેમકે કુલટા સ્રીને કદાચ રત્નના અલંકારવાળી જોવામાં આવે તો પણ શું આર્ય સ્રીઓ (કુળવાન સ્રીઓ) કુલટા થાય છે? (ન જ થાય.) ૯.

વિદ્યા અને અહંકાર:—

ज्ञानं मददर्पहरं, माद्यति यस्तेन तस्य को वैद्यः ? ।
अमृतं यस्य विषायते, तस्य चिकित्सा कथं क्रियते ? ॥१०॥

सूत्रकृताङ्गसूत्र, पृ० २३१.

જ્ઞાન પોતે જ અહંકારનો નાશ કરનાર છે, છતાં જે પુરુષ તે જ્ઞાનવડે જ ગર્વિષ્ઠ થાય, તેનો વૈદ્ય કોણ હોય? (કોઈ જ ન હોય.) જેને અમૃત જ વિષરૂપે પરિણામ પામે છે તેનું ઓષધ શી રીતે કરાય? (ન જ કરાય) ૧૦.

यदा किञ्चिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदान्धः समभवं,
तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मनः ।
यदा किञ्चित्किञ्चिद् बुधजनसकाशादवगतं,
तदा मूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगतः॥ ११ ॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ७.

'હું કાંઈક જાણું છું,' એમ હાથીની જેમ જ્યારે હું મદવડે અંધ થયો હતો, ત્યારે 'હું સર્વજ્ઞ છું' એ પ્રમાણે મારું મન ગર્વિષ્ઠ થયું હતું; પણ જ્યારે મેં પંડિત જનની પાસેથી કાંઇક કાંઇક જાણ્યું-જ્ઞાન મેળવ્યું, ત્યારે 'હું મૂર્ખ છું' એમ મારા જાણવામાં આવવાથી તાવની જેમ મારો મદ નષ્ટ થયો. ૧૧.

વિદ્યા વગર નકામું:—

रूपयौवनसम्पन्ना विशालकुलसम्भवाः ।
विद्याहीना न शोभन्ते, निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ १२ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० ३, श्लो० ८.

રૂપ અને યૌવને કરીને સહિત અને વિશાળ (ઊંચ) કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો જો વિદ્યા રહિત હોય તો તે, ગંધ રહિત કેસુડાનાં પુષ્પની જેમ, શોભતા નથી. ૧૨.

किं कुलेन विशालेन, विद्याहीनेन देहिनाम् ।
दुष्कुलं चापि विदुषां देवैरपि सुपूज्यते ॥ १३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० ८, श्लो० १८.

મનુષ્યોનું વિશાળ કુળ હોય પરંતુ તે વિદ્યા રહિત હોય તો તેવા કુળથી શું ફળ ? (કાંઇ જ નહીં.) અને વિદ્વાન માણસનું કુળ નીચ હોય છતાં તેની દેવતાઓ પણ પૂજા કરે છે. ૧૩.

વિદ્યા વગરનો અંધઃ—

अनेकसंशयोच्छेदि, परोक्षार्थस्य दर्शकम् ।
सर्वस्य लोचनं शास्त्रं, यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ १४ ॥

हितोपदेश, प्रस्ताविका, श्लो० १०.

શાસ્ત્ર અનેક શંકાઓનો નાશ કરનાર છે, પરોક્ષ (અદૃશ્ય) પદાર્થને દેખાડનાર છે અને સર્વ જનોના નેત્રરૂપ છે; આવું શાસ્ત્ર જેની પાસે ન હોય—જે ભણેલો ન હોય તે અંધ જ છે (એમ જાણવું). ૧૪.

વિદ્યાનો હેતુઃ—

श्लोको वरं परमतत्त्वपथप्रकाशी,
न ग्रन्थकोटिपठनं जनरञ्जनाय ।

सञ्जीवनीति वरमौषधमेकमेव,
व्यर्थश्रमप्रजननो न तु मूलभारः ॥ १५ ॥

પરમ (શ્રેષ્ઠ) તત્ત્વમાર્ગને પ્રકાશ કરનાર એક શ્લોક ભણવો તે પણ સારો છે, પરંતુ લોકોને માત્ર રંજન કરવા માટે કરોડ ગ્રંથ (શ્લોક) ભણવા તે સારા નથી. જેમકે સંજીવની નામની એક જ ઓષધિ શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ ફોગટ શ્રમને જ ઉત્પન્ન કરે તેવો ઘણાં મૂળીયાંનો સમૂહ સારો નથી. ૧૫.

વિદ્યા લખાવવાનું ફળ:—

किं किं तैर्न कृतं न किं विवपितं दानं प्रदत्तं न किं,
का वाऽऽपन्न निवारिता तनुमतां मोहार्णवे मज्जताम्? ।
नो पुण्यं किमुपार्जितं किमु यशस्तारं न विस्तारितं,
सत्कल्याणकलापकारणमिदं यैः शासनं लेखितम्? ॥ १६ ॥

दानादिप्रकरण, अवसर ५, श्लो० १६.

જેમણે સાચા કલ્યાણના સમૂહનું કારણ એવું શાસ્ત્ર લખ્યું છે તેઓએ શું શું નથી કર્યું? શું નથી વાવ્યું? કયું દાન નથી આપ્યું? મોહરૂપી મહાસાગરમાં ડૂબતા પ્રાણીઓની કઇ આપત્તિનું નિવારણ નથી કર્યું? કયું પુણ્ય ઉપાર્જિત નથી કર્યું? અને કયો યશ નથી વિસ્તાર્યો? (તેમણે આ બધું જ કર્યું સમજવું.) ૧૬.

ये लेखयन्ति सकलं सुधियोऽनुयोगं,
शब्दानुशासनमशेषमलङ्कृतीश्च ।
छन्दांसि शास्त्रमपरं च परोपकार-
संपादनैकनिपुणा पुरुषोत्तमास्ते ॥ १७ ॥

दानादिप्रकरण, अवसर ५, श्लो० १४.

જેઓ દરેક પ્રકારનાં શાસ્ત્રો-જેવાંકે-સમસ્ત વ્યાકરણ-શાસ્ત્ર, અલંકારશાસ્ત્ર, છંદશાસ્ત્ર તથા બીજાં શાસ્ત્રો-લખાવે છે તેઓ પરોપકાર કરવામાં અત્યંત નિપુણ એવા ઉત્તમ પુરુષો છે. ૧૭.

વિદ્યાનું ફળઃ—

श्रुत्वा धर्मं विजानाति, श्रुत्वा त्यजति दुर्मतिम् ।
श्रुत्वा ज्ञानमवाप्नोति, श्रुत्वा मोक्षं च विन्दति ॥ १८ ॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० २३५, श्लो० ४. *

(માણુસ) શાસ્ત્ર સાંભળીને ધર્મ જાણે છે, શાસ્ત્ર સાંભળીને દુર્મતિનો ત્યાગ કરે છે, શાસ્ત્ર સાંભળીને જ્ઞાન પામે છે તથા શાસ્ત્ર સાંભળીને મોક્ષ મેળવે છે. (અર્થાત્ શાસ્ત્ર સાંભળવાથી અનુક્રમે આટલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે.) ૧૮.

अधीत्य वेदशास्त्राणि, संसारे रागिणश्च ये ।
तेभ्यः परो न मूर्खोऽस्ति, सधर्मा श्वाश्वसूकरैः ॥ १९ ॥

योगवासिष्ठ, श्लो० २८.

જે પુરુષો વેદ શાસ્ત્રોને ભણીને પણ સંસારને વિષે રાગવાળા થાય છે, તેમનાથી બીજો કોઇ મૂર્ખ નથી. તે કૂતરા, અશ્વ અને ભુંડની જેવા છે, એમ જાણવું. ૧૯.

विद्या ददाति विनयं, विनयाद् याति पात्रताम् ।
पात्रत्वाद् धनमाप्नोति, धनाद् धर्मं ततः सुखम् ॥ २० ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ, श्लो० ६.

વિદ્યા વિનયને આપે છે, વિનયથી મનુષ્ય યોગ્યપણાને

પામે છે, યોગ્યપણાથી ધનને મેળવે છે, ધનથી ધર્મ કરી શકે છે અને તે (ધર્મ)થી સુખ મેળવે છે. ૨૦.

यस्याः प्रसादादज्ञोऽपि, नीरक्षीरविवेकवान् ।
हंसो यथा तमोहन्त्रीं, स्तुवे भगवतीं गिरम् ॥ २१ ॥

જે સરસ્વતીની કૃપાથી જળ અને દૂધનો વિવેક કરનારા હંસની જેમ અજ્ઞાની મનુષ્ય પણ સાર અસારના વિવેકવાળો થઈ વિદ્વાન થાય છે, તે અજ્ઞાનનું હરણ કરનારી સરસ્વતી ભગવતીની હું સ્તુતિ કરૂં છું. ૨૧.

लक्ष्मी (१०२)

लक्ष्मी महिमाः—

आलस्यं स्थिरतामुपैति भजते चापल्यमुद्योगितां,
मूकत्वं मितभाषितां वितनुते मौढ्यं भवेदार्जवम् ।
पात्रापात्रविचारणाविरहिता यच्छत्युदारात्मतां,
मातर्लक्ष्मि ! तव प्रसादवशतो दोषा अपि स्युर्गुणाः ॥१॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० ८, श्लो० २१ (य० वि० ग्रं०)*

હે માતા લક્ષ્મી ! તારી કૃપાના વશથી, પુરુષને વિષે દોષ હોય તો તે પણ ગુણરૂપે થાય છે; કેમકે તેનામાં (લક્ષ્મીવાળામાં) જો આળસ હોય તો તે સ્થિરતાને પામે છે, ચપળતાનો દોષ હોય તો તે ઉદ્યોગીપણાને ભજે છે, મુંગાપણું હોય તો પરિમિત બોલવાપણાને વિસ્તારે છે, મૂઢતાનો દોષ હોય તો તે સરળપણું કહેવાય છે તથા પાત્ર અને અપાત્રના વિચારરહિતપણું હોય તો તે ઉદારપણાને આપે છે–ઉદારતા કહેવાય છે. ૧

यस्याग्रे वर्तते वित्तं, मूर्खोऽपि स्तूयते जनैः ।
निर्धनस्तु बुधोऽपि चेत, स हन्त ! भर्त्स्यते कलौ ॥ २ ॥

मुनि हिमांशुविजय.

દુઃખની વાત છે કે જેની પાસે ધન છે તે કલિયુગમાં મૂર્ખ હોવા છતાં લોકોથી વખાણાય છે, અને ધનવગરનો બિચારો પંડિત પણ તિરસ્કૃત થાય છે. ! ૨.

अर्थस्योपार्जने यत्नः, कार्य एव विपश्चिता ।
तत्संसिद्धौ हि सिध्यन्ति, धर्मकामादयो नृप ! ॥ ३ ॥

महाभारत, वीराटपर्व, अ० ३२, श्लो० २९.

પંડિત પુરુષે ધન ઉપાર્જન કરવા માટે યત્ન કરવો, કેમકે ધનની સિદ્ધિ-પ્રાપ્તિ થવાથી હે રાજા ! ધર્મ અને કામ વગેરે (પુરુષાર્થો) સિદ્ધ થાય છે. ૩.

यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः,स पण्डितः स श्रुतिमान् गुणज्ञः ।
स एव वक्ता स च दर्शनीयः, सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते ॥४॥

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ३२.

જેની પાસે ધન છે તે જ માણસ કુલીન કહેવાય છે, તે જ પંડિત કહેવાય છે, તે જ શાસ્ત્રવાળો-શાસ્ત્રજ્ઞ કહેવાય છે, તે જ ગુણને જાણનાર કહેવાય છે, તે જ વક્તા કહેવાય છે અને તે જ દર્શન કરવા લાયક-મનોહર કહેવાય છે; (કારણ કે) સર્વ ગુણો કાંચનને આશ્રીને રહે છે. ૪.

अर्थार्थी जीवलोकोऽयं, स्मशानमपि सेवते ।
जनेतारमपि त्यक्त्वा, निःस्वो गच्छति दूरतः ॥ ५ ॥

पुण्यधननृपकथा, पृ० २, श्लो० २५.

ધનનો અર્થી આ જીવલોક (મનુષ્ય) સ્મશાનને પણ સેવે છે, અને નિર્ધન માણસ ધનને માટે થઈને પોતાની માતાનો પણ ત્યાગ કરી દૂર દેશમાં જાય છે. ૫.

सेव्यः स्यान्नार्थिमार्थानां, महानपि धनैर्विना ।
सेव्यते पुष्पपूर्णोऽपि, पलासः षट्पदैर्न यत् ॥ ६ ॥

सूक्तरत्नावली, श्लो० १७ (आत्मा० स०).

ધન રહિત થયેલો એવો મહાપુરુષ પણ યાચકોના સમૂહથી સેવાતો નથી. જેમકે પલાશ(ખાખરા)નું વૃક્ષ ફુલોથી ભરપૂર હોય તો પણ ભમરાઓથી તે સેવાતું નથી. ૬.

कारणात् प्रियतामेति, द्वेष्यो भवति कारणात् ।
अर्थार्थी जीवलोकेऽयं, न कश्चित् कस्यचित् प्रियः ॥ ७ ॥

व्यासदेव.

કેવળ ધનનો જ અર્થી આ જીવલોક કારણને લીધે પ્રીતિને પામે છે અને કારણને લીધે દ્વેષી થાય છે; પરંતુ સ્વભાવથી તો કોઇ કોઇનો પ્રિય કે અપ્રિય નથી. ૭.

कुलीनोऽपि सुनीचोऽत्र, यस्य नो विद्यते धनम् ।
अकुलीनोऽपि सद्वंश्यो यस्य सन्ति कपर्दिकाः ॥ ८ ॥

આ જગતમાં જેની પાસે ધન ન હોય તે પુરુષ કુળવાન છતાં પણ અત્યંત નીચ ગણાય છે, અને જેની પાસે કપર્દિકા–ધન–છે તે પુરુષ હીન કુળનો છતાં સારા કુળનો કહેવાય છે. ૮.

यस्यार्थास्तस्य मित्राणि, यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।
यस्यार्थाः स पुमान् लोके, यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ ९ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० ६, श्लो० ५.

જેની પાસે ધન છે તેના સર્વ મિત્રો થાય છે, જેની પાસે ધન હોય તેના જ સર્વ બાંધવો થાય છે, જેની પાસે ધન છે તે જ લોકમાં પુરુષ છે અને જેની પાસે ધન છે તે જ પંડિત કહેવાય છે. (અર્થાત ધન જ સર્વ કાર્ય કરનાર છે.) ૯.

धनैर्दुष्कुलीनाः कुलीनाः क्रियन्ते,
धनैरेव पापात् पुनर्निस्तरन्ते ।
धनेभ्यो विशिष्टो न लोकेऽस्ति कश्चित्,
धनान्यर्जयध्वं धनान्यर्जयध्वम् ॥ १० ॥

उत्तराध्ययनसूत्रटीका (कमलसंयम), भाग १, (वि० ध० ल०)

ધનવડે અકુળવાન માણસો કુળવાન થાય છે, ધનવડે જ પાપથી ફરીને નિસ્તાર પામે છે (પાપ રહિત થાય છે), આ લોકમાં ધનથી બીજું કાંઇ શ્રેષ્ઠ નથી. (તેથી) ધનને ઉપાર્જન કરો, ધનને ઉપાર્જન કરો! ૧૦.

यथा विहङ्गास्तरुमाश्रयन्ति,
नद्यो यथा सागरमाश्रयन्ति ।
यथा तरुण्यः पतिमाश्रयन्ति,
सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति ॥ ११ ॥

मुद्राप्रकाश (भारवि), उल्लास २, श्लो० २२.

જેમ પક્ષીઓ વૃક્ષનો આશ્રય કરે છે, જેમ નદીઓ સમુદ્રનો આશ્રય કરે છે અને જેમ યુવતિ સ્ત્રીઓ પતિનો આશ્રય કરે છે તેમ સર્વ ગુણો કાંચનનો-ધનનો આશ્રય કરે છે (જ્યાં ધન હોય ત્યાં ગુણો રહેલા હોય છે). ૧૧.

यदुत्साही सदा मर्त्यः, पराभवति यज्जनान् ।
यदुद्धतं वदेद् वाक्यं, तत् सर्वं वित्तजं बलम् ॥ १२ ॥

મનુષ્ય હમેશાં જે ઉત્સાહવાળો રહે છે, અન્ય જનોનો જે પરાભવ (તિરસ્કાર) કરે છે અને જે ઉદ્ધત વચન બોલે

છે તે સર્વ ધનનું જ બળ છે–(ધનના ગર્વથી જ છે) ૧૨.

तावन्माता पिता चैव, तावत् सर्वेऽपि बान्धवाः ।
तावद्भार्या सदा हृष्टा, यावल्लक्ष्मीः स्थिरा गृहे ॥ १३ ॥

सूक्तमुक्तावली, पृ० ५९, श्लो० १९ (हिं० हं०)*

જ્યાંસુધી ઘરને વિષે લક્ષ્મી સ્થિર રહેલી છે ત્યાંસુધી જ માતા પિતા હર્ષ પામે છે, ત્યાંસુધી જ સર્વે બાંધવો હર્ષ પામે છે અને ત્યાંસુધી જ ભાર્યા સર્વદા હર્ષ પામે છે. ૧૩.

अर्थ एव ध्रुवं सर्व–पुरुषार्थनिबन्धनम् ।
अर्थेन रहिताः सर्वे, जीवन्तोऽपि शवोपमाः ॥१४॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ४४.

ધન જ સર્વ પુરુષાર્થોનું કારણ છે. ધનથી રહિત સર્વ પ્રાણીઓ જીવતા છતાં પણ શબ તુલ્ય છે. ૧૪.

ધન : સાચો બંધુઃ—

त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीनं, पुत्राश्च दाराश्च सहोदराश्च ।
तमर्थवन्तं पुनराश्रयन्ति, अर्थो हि लोके पुरुषस्य बन्धुः ॥१५॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ५०, श्लो० ५. (दे. ला.)

ધન રહિત થયેલા પુરુષને તેનાં મિત્રો, પુત્રો, સ્ત્રી અને ભાઇઓ તજી દે છે. તે જ પાછો ધનવાન થાય છે ત્યારે પાછાં તેઓ તેનો આશ્રય કરે છે. તેથી (એમ સિદ્ધ થાય છે કે) લોકમાં પૈસો જ પુરુષનો બંધુ છે. ૧૫.

સાચું ધનઃ—

यो न ददाति न भुङ्क्ते, सति विभवे नैव तस्य तद्वित्तम् ।
कन्यारत्नमिव गृहे, तिष्ठत्यर्थे परस्यैव ॥ १६ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १५१. श्लो० १२७*

જે માણુસ વૈભવ (ધન) છતાં પણ દાન દેતો ન હોય, તથા ભોગવતો ન હોય, તો તે ધન તેનું નથી એમ માનવું; પરંતુ ઘરને વિષે રહેલ કન્યારૂપી રત્નની જેમ તે ધન બીજાને માટે જ ઘરમાં રહેલું છે એમ જાણવું. (જેમ પોતાની કન્યા બીજાના ઉપભોગમાં આવે છે તેમ તે ધન પણ બીજાના ઉપભોગમાં આવે છે.) ૧૬.

यद् ददाति यदश्नाति, तदेव धनिनो धनम् ।
शेषं को वेत्ति कुत्रापि, कस्याप्युपकरिष्यति ? ॥ १७ ॥

व्यासस्मृति, अ० ४, श्लो० १७.

મનુષ્ય જે ધન દાનમાં આપે છે અને જે ધન ભોગવે છે, તે જ તે ધનવાનનું ધન છે. બાકીનું તો કોણ જાણે છે કે તે ધન કયાં અને કોનો ઉપકાર કરશે? (કોના ઉપયોગમાં આવશે?) ૧૭.

यस्य वित्तं न दानाय, नोपभोगाय देहिनाम् ।
नापि कीर्त्यै न धर्माय, तस्य वित्तं निरर्थकम् ॥ १८ ॥

वह्निपुराण, पाराशरसंहिता, श्लो० १३.

જેનું ધન દાનને માટે થતું ન હોય, બીજા પ્રાણીઓના ઉપભોગને માટે થતું ન હોય, કીર્તિને માટે થતું ન હોય તથા ધર્મને માટે થતું ન હોય તે પુરુષનું ધન નિષ્ફળ છે. ૧૮.

લક્ષ્મીપ્રાપ્તિનો ઉપાય : વેપારઃ—

अनल्पैः किमहो ! जल्पैर्व्यवसायः श्रियो मुखम् ।
अर्ज्या श्रीः सा च या वृद्ध्यै, दानभोगकरी च या ॥१९॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० १०६.

અહો ! ઘણું કહેવાથી શું ? ઉદ્યમ જ—વેપાર જ લક્ષ્મીનું મુખ છે; માટે તેવી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરવી, કે જે વૃદ્ધિને માટે થાય, તથા દાન અને ભોગ કરનારી થાય. ૧૯.

सा च सञ्जायते लक्ष्मीरक्षीणा व्यवसायतः ।
प्रावृषेण्यपयोवाहादिव काननकाम्यता ॥ २० ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० १०९.

જેમ વર્ષાકાળના મેઘથી વનની લક્ષ્મી—શોભા વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ વેપાર કરવાથી લક્ષ્મી અખૂટ થાય છે—વૃદ્ધિ પામે છે. ૨૦.

કેવો વેપાર તજવોઃ—

धर्मबाधाकरं यच्च, यच्च स्यादयशस्करम् ।
भूरिलाभमपि ग्राह्यं, पण्यं पुण्यार्थिभिर्न तत् ॥ २१ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ६३.

પુણ્યની ઇચ્છાવાળા પુરુષોએ જે કરિયાણું ધર્મની બાધા કરનારું કે અપયશને કરનારું હોય તે, ઘણો લાભ મળે તેવું હોય તો પણ, ગ્રહણ કરવું નહીં. ૨૧.

લક્ષ્મી ક્યાં રહે છે:-

लक्ष्मीर्वसति वाणिज्ये, किञ्चिदस्ति च कर्षणे ।
अस्ति नास्ति च सेवायां, भिक्षायां न कदाचन ॥२२॥

श्राद्धप्रतिक्रमणवृत्ति, पृ० १३८ (दे० ला०)*

લક્ષ્મી વેપારમાં રહેલી છે (વેપારમાં ઘણી લક્ષ્મી મેળવી શકાય છે), ખેતીમાં કાંઇક થોડી પણ રહેલી છે, સેવા(નોકરી)ને વિષે છે અને નથી એટલે કે નોકરી હોય ત્યાંસુધી કાંઇક હોય છે અને નોકરીને અભાવે તે હોતી નથી તથા ભિક્ષાવૃત્તિને વિષે તો લક્ષ્મી કદાપિ પ્રાપ્ત થતી નથી. ૨૨.

गुरवो यत्र पूज्यन्ते, वित्तं यत्र नयार्जितम् ।
अदन्तकलहो यत्र, तत्र शक्र ! वसाम्यहम् ॥ २३ ॥

श्राद्धविधि, पृ० ९३, (आत्मा० स०)*

જ્યાં ગુરુઓ પૂજાય છે, જ્યાં ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું ધન છે તથા જ્યાં દન્તકલહ (કલેશ) નથી ત્યાં હે ઈંદ્ર ! હું રહું છું. (આ પ્રમાણે લક્ષ્મી કહે છે.) ૨૩.

સંપત્તિનાં કારણો:-

दाक्षिण्यलज्जे गुरुदेवपूजा, पित्रादिभक्तिः सुकृताभिलाषः ।
परोपकारो व्यवहारशुद्धिर्नृणामिहामुत्र च संपदे स्युः ॥२४॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार १२, श्लो० ११.

દાક્ષિણ્ય, લજ્જાળુપણું, ગુરુ અને દેવની પૂજા, *માબાપ વગેરે વડીલની ભક્તિ, સારાં કાર્યો કરવાની*

અભિલાષા, પરોપકાર અને વ્યવહારશુદ્ધિ, મનુષ્યને આ ભવમાં અને પરભવમાં સંપત્તિ આપે છે. ૨૪.

अनागतविधातारमप्रमत्तमकोपनम् ।
चिरारम्भमदीनं च, नरं श्रीरुपतिष्ठति (ते) ॥ २५ ॥

देवीभागवत (व्यासदेव), स्कन्ध ९, अ० २१, श्लो० ३१.

જે માણસ અનાગતને કરનારો (એટલે કોઈ કાર્ય અમુક કાળે આવવાનું છે એમ ધારી પ્રથમથી જ તેની તૈયારી કરનારો) હોય, પ્રમાદરહિત હોય, ક્રોધ કરનાર ન હોય, જેણે ઘણા વખતથી કાર્યની શરૂઆત કરી દીધેલી હોય અને જે દીનતા રહિત હોય તેવા પુરુષની લક્ષ્મી સેવા કરે છે. ૨૫.

जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं,
गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते ।
गुणाधिके पुंसि जनोऽनुरज्यते,
जातानुरागप्रभवा हि सम्पदः ॥ २६ ॥

किरातार्जुनीय, सर्ग १, श्लो० ३८.

જિતેંદ્રિયપણું વિનયનું કારણ છે (એટલે ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાથી વિનય પ્રાપ્ત થાય છે), વિનયથી ગુણનો ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, અધિક ગુણવાળા પુરુષને વિષે લોકો રાગી થાય છે અને લોકોના રાગથી સંપદાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૬.

वश्येन्द्रियं जितात्मानं, धृतदण्डं विकारिषु ।
परीक्ष्य कारिणं धीरमत्यन्तं श्रीर्निषेवते ॥ २७ ॥

कूर्मपुराण, खंड ५, अ० ८१.

જે પુરુષ ઇંદ્રિયોને કબજે રાખતો હોય, પોતાના આત્માને–મનને જીતનાર–વશ રાખનાર હોય, વિકાર પામેલા ઇંદ્રિયાદિકને દંડ કરનો હોય, પરીક્ષા કરીને–વિચાર કરીને કાર્ય કરતો હોય અને જે ધીર હોય તેવા પુરુષને લક્ષ્મી સેવે છે. ૨૭.

दानमौचित्यविज्ञानं, सत्पात्राणां परिग्रहः ।
सुकृतं सुप्रभुत्वं च, पञ्च प्रतिभुवः श्रियः ॥ २८ ॥

દાન, ઉચિતપણાની કળા, સુપાત્રના પક્ષમાં રહેવું, પુણ્ય અને સારું પ્રભુ(સ્વામી)પણું; આ પાંચ લક્ષ્મીના પ્રતિનિધિ છે–સાક્ષી છે. અર્થાત્ આ પાંચ વસ્તુ જ્યાં હોય ત્યાં લક્ષ્મી રહેલી છે. ૨૮.

उत्साहसम्पन्नमदीर्घसूत्रं,
क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तम् ।
शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च,
लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥ २९ ॥

જે મનુષ્ય ઉત્સાહ યુક્ત હોય, જે દીર્ઘસૂત્રી (લાંબો લાંબો વિચાર કરનાર) ન હોય, કાર્યની વિધિને જાણનાર હોય, (જુગાર આદિ) વ્યસનમાં આસક્ત ન હોય, શૂરવીર હોય, કરેલા કામને જાણનાર–કદરદાન હોય અને દૃઢ મિત્રતાવાળો હોય, તે મનુષ્યની પાસે લક્ષ્મી પોતે જ નિવાસ કરવા માટે જાય છે. ૨૯.

वसामि नित्यं सुभगे प्रगल्भे,
दक्षे नरे कर्मणि वर्तमाने ।

अक्रोधने देवपरे कृतज्ञे,
जितेन्द्रिये नित्यमुदीर्णसत्त्वे ॥ ३० ॥

લક્ષ્મી કહે છે કે-જે મનુષ્ય સારા ભાગ્યવાળો, પ્રગલ્ભ-નિડર, ચતુર, વ્યાપારાદિક કર્મમાં વર્તતો, ક્રોધરહિત, દેવની ભક્તિમાં તત્પર અથવા કૃતજ્ઞ-કરેલા ગુણને જાણનાર, ઇંદ્રિયોને વશમાં રાખનાર અને નિરંતર પોતાના પરાક્રમને ફેલાવનાર હોય, તેની પાસે હું નિત્ય રહું છું. ૩૦.

यः काकिणीमप्यपथप्रपन्ना-
मन्वेषते निष्कसहस्रतुल्याम् ।
काले च कोटिष्वपि मुक्तहस्त-
स्तस्यानुबन्धं न जहाति लक्ष्मीः ॥ ३१ ॥

श्राद्धविधि, पृ० १०० *

જે પુરુષ કુમાર્ગે જતી એક કોડીને પણ હજાર સોનામહોર જેટલી ગણીને બચાવી લ્યે છે અને સમય આવે ત્યારે કરોડ દ્રવ્ય પણ છૂટે હાથે વાપરે છે, તે પુરુષના સંગને લક્ષ્મી મૂકતી નથી-તેની પાસે લક્ષ્મી સ્થિર રહે છે. ૩૧.

લક્ષ્મી ક્યાં ન રહે:—

अत्यार्यमतिदातारमतिशूरमतिव्रतम् ।
प्रज्ञाऽभिमानिनं चैव, श्रीर्भयान्नोपसर्पति ॥ ३२ ॥

भागवत, स्कन्ध ९, अ० १९, श्लो० २१.

જે અત્યંત આર્ય (સજ્જન) હોય, જે અત્યંત દાતાર હોય, જે અત્યંત શૂરવીર હોય, જે અત્યંત વ્રતવાળો હોય

અને જે પોતાની બુદ્ધિથી અત્યંત અભિમાની હોય, તેવા પુરુષની પાસે લક્ષ્મી ભયને લીધે જતી નથી. ૩૨.

नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्, न क्लीबा न च मानिनः ।
न च लोकरवाद्भीता न च शश्वत्प्रतीक्षिणः ॥ ३३ ॥

भागवत, स्कन्ध १२, अ० १३, श्लो० १०.

આળસુ માણસો ધન પામતા નથી, કાયર માણસો પણ પામતા નથી, અભિમાની માણસો પણ પામતા નથી, લોકાપવાદથી ભય પામનારા પણ પામતા નથી તથા નિરંતર પ્રતીક્ષા વિચાર કરનારા (વહેમી) માણસો પણ ધન પામતા નથી. ૩૩.

नाकर्मशीले पुरुषे वसामि,
न नास्तिके साङ्करिके कृतघ्ने ।
न भिन्नवृत्ते न नृशंसवृत्ते,
न चाविनीते न गुरुष्वसूयके ॥ ३४ ॥

લક્ષ્મી કહે છે કે-હું અકાર્ય કરનાર પુરુષને વિષે, નાસ્તિકને વિષે, વર્ણસંકરને વિષે, કૃતઘ્નીને વિષે, ભિન્ન ભિન્ન આચરણ કરનારને વિષે, નિર્દયને વિષે, વિનયરહિતને વિષે અને ગુરુ પર અસૂયા (ઇર્ષ્યા) રાખનાર મનુષ્યને વિષે રહેતી નથી. ૩૪.

चञ्चलत्वकलङ्कं ये, श्रियो ददति दुर्धियः ।
ते मुग्धाः स्वं न जानन्ति, निर्विवेकमपुण्यकम् ॥ ३५ ॥

દુર્બુદ્ધિવાળા જે પુરુષો લક્ષ્મીને ચંચળપણાનું કલંક આપે છે, તે મુગ્ધ-મૂઢ પુરુષો પોતાના અવિવેકને તથા અપુણ્યને-પુણ્યરહિતપણાને જાણતા નથી-વિચારતા નથી.

(અર્થાત્ ખરી રીતે લક્ષ્મી ચપળ નથી, પરંતુ પુરુષમાંથી વિવેક અને પુણ્ય જતાં રહે છે ત્યારે જ લક્ષ્મી જતી રહે છે. ૩૫.

લક્ષ્મી અને ગુણઃ—

गुणाः खलु गुणा एव, न गुणा धनहेतवः ।
अर्थसञ्चयकर्तृणि, भाग्यानि पृथगेव हि ॥ ३६ ॥

व्यासदेव.

ગુણો તો ગુણરૂપે જ છે, પરંતુ ગુણો કાંઈ ધન મેળવવામાં કારણરૂપ નથી. ધનનો સંચય કરવાવાળાં ભાગ્ય તો જુદાં જ હોય છે. એટલે કે દાનાદિક કર્મના ઉદયથી ધનની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. (ગુણને લઇને ધન મળતું નથી.) ૩૬.

गुणाः खलु गुणा एव, न गुणाः फलहेतवः ।
दैवायत्तेषु वित्तेषु, पुंसः का नाम वाच्यता ? । ३७ ॥

व्यासदेव.

ગુણો એ ગુણો જ છે, ગુણો કાંઈ ફળના હેતુ નથી. ધન તો દૈવને આધીન છે, તેમાં પુરુષની શી નિંદા કરવી ? (અર્થાત પુરુષને વિષે જે ગુણો રહેલા છે તે ગુણસ્વરૂપ જ છે—આત્માને જ ગુણ કરનારા છે, પરંતુ ગુણો કાંઇ ધનાદિકની પ્રાપ્તિ કરાવનાર નથી. તેથી કદાચ નસીબને આધીન એવું ધન વગેરે કાંઈ પ્રાપ્ત ન થાય તો તેમાં પુરુષની કઇ જાતની નિંદા કરવી ? પુરુષ કાંઇ પણ નિંદવા યોગ્ય નથી.) ૩૭.

લક્ષ્મીના ભાગીદારઃ—

लक्ष्मीदायादाश्चत्वारो धर्माग्निराजतस्कराः ।
ज्येष्ठपुत्रापमानेन, कुप्यन्ति बान्धवास्त्रयः ॥ ३८ ॥

લક્ષ્મીના ચાર ભાગીદાર છે-ધર્મ, અગ્નિ, રાજા અને ચોર. આ ચારમાંથી જો મોટા (ધર્મ નામના) પુત્રનું અપમાન થાય એટલે કે તેને લક્ષ્મી ન મળે તો બીજા અગ્નિ, રાજા અને ચોર એ ત્રણ નાના ભાઇઓ કોપાયમાન થાય છે (એટલે કે તેઓ ધનને હરી જાય છે). ૩૮.

લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો:—

पादमायान्निधिं कुर्यात्, पादं वित्ताय खट्टयेत् ।
धर्मोपभोगयोः पादं, पादं भर्तव्यपोषणे ॥ ३९ ॥

योगशास्त्र, पृ० ५३, (प्र० स०)*

દ્રવ્યની આવકમાંથી ચોથો ભાગ નિધાનમાં નાંખવો, ચોથો ભાગ ધનને માટે ખેડવો-વેપારમાં રાખવો, ચોથો ભાગ ધર્મ અને ઉપભોગમાં રાખવો તથા ચોથો ભાગ ભરણપોષણ કરવા લાયક કુટુંબ પરિવારને માટે રાખવો. ૩૯.

अधः क्षिपन्ति कृपणा वित्तं तत्र यियासवः ।
सन्तश्च गुरुचैत्यादौ, तदुच्चैःफलकाङ्क्षिणः ॥ ४० ॥

पुण्यधननृपकथा, पृ० २०*

જાણે નીચે (નીચ ગતિમાં) જવાની ઈચ્છાવાળા હોય તેમ કૃપણ-લોભી પુરુષો નીચે (ભૂમિમાં) ધનને દાટે છે, અને સત્પુરુષો તો મોટા ફળની-ઊંચી ગતિની ઇચ્છાવાળા હોવાથી ગુરુ અને ચૈત્ય વગેરે પુણ્યકાર્યમાં વાપરે છે. ૪૦.

दीयमानं हि नाऽपैति, भूय एवाऽभिवर्धते ।
कूपाऽऽरामगवादीनां, ददतामेव सम्पदः ॥ ४१ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य). सर्ग २, श्लो० ९३६.

(ધન) જેમ જેમ દેવાય છે તેમ તેમ તે નાશ પામતું નથી પણ ઊલટું વધતું જાય છે. કૂવો, બગીચો ને ગાયો જેમ જેમ આપે છે તેમ તેમ તેની સંપત્તિ વધતી જ જાય છે. (કૂવાનું પાણી જેમ જેમ વપરાય તેમ તેમ વધે, બગીચાનાં ફૂલો જેમ જેમ ચુંટાય તેમ તેમ વધારે આવે અને ગાય જેમ દૂધ આપે તેમ નવું દૂધ આવે છે.) ૪૧.

धर्मादवाप्य ये लक्ष्मीं, न धर्मस्योपकुर्वते ।
कृतघ्नानां परं तेषां, गृह्णीते नाम को भुवि ? ॥४२॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ९११.

જે પુરુષો ધર્મથી લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરીને ધર્મકાર્યમાં ખર્ચ કરતા નથી તેવા કૃતઘ્ની પુરુષોનું નામ સંસારમાં કોણ લે ? ૪૨.

यशस्करे कर्मणि मित्रसङ्ग्रहे,
प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु ।
धर्मे विवाहे व्यसने रिपुक्षये,
धनव्ययोऽष्टासु न गण्यते बुधैः ॥ ४३ ॥

श्राद्धविधि, पृ० १००*

કીર્તિ મળે તેવા કાર્યમાં, મિત્રોના સંગ્રહમાં–મિત્રાઇ કરવામાં, વહાલી સ્ત્રીઓમાં (ભાર્યા, બહેન, દીકરી વગેરેમાં), ધનરહિત બંધુઓને વિષે, ધર્મ વિષે, વિવાહને વિષે, કષ્ટને વિષે અને શત્રુના ક્ષયને વિષે; આ આઠ કાર્યમાં ડાહ્યા પુરુષો ધનના વ્યયને ગણતા નથી. (આવાં કાર્યમાં ધનનો વ્યય સફળ સમજવો.) ૪૩.

आरम्भोऽयं महानेव, लक्ष्मीकार्मणकर्मणि ।
सुतीर्थविनियोगेन, विना पापाय केवलम् ॥ ४४ ॥

विवेकविलास, उल्लास २. श्लो० ४७.

લક્ષ્મી વશ કરવાના કર્મને વિષે મોટો આરંભ સમારંભ કરવો પડે છે, તેથી જો તે લક્ષ્મીને સારા તીર્થને વિષે જોડવામાં ન આવે તો તે કેવળ પાપને માટે જ થાય છે. ૪૪.

ऐश्वर्यवन्तोऽपि हि निर्धनास्ते,
व्यर्थश्रमा जीवितमात्रसाराः ।
कृता न लोभोपहतात्मभिर्यैः,
सुकृत्स्वयंग्राहविभूषणा श्रीः ॥ ४५ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६४, श्लो० १६४*

આત્મા લોભથી હણાયેલો હોવાથી જેઓએ પોતાની લક્ષ્મી પુણ્યરૂપી સ્વયંગ્રાહ(સ્વયંવર)વડે આભૂષણવાળી કરી ન હોય તે પુરુષો ઐશ્વર્યવાળા છતાં પણ નિર્ધન જ છે, તેમનો લક્ષ્મી મેળવ્યાનો સર્વ શ્રમ વ્યર્થ છે અને તેઓ જેટલું જીવ્યા તેટલો જ તેમનો સાર છે. (જીવ્યા સિવાય બીજો કાંઇ પણ સાર તેમનો નથી.) ૪૫.

सम्पदो जलतरङ्गविलोला यौवनं त्रिचतुराणि दिनानि ।
शारदाभ्रमिव चञ्चलमायुः, किं धनैः परहितं न कुरुध्वम् ? ।४६।

धर्मकल्पद्रुम, पृ० १५३, श्लो० ४६ (दे० ला०)

સંપત્તિઓ જળના તરંગ જેવી ચપળ છે, યૌવન ત્રણ ચાર દિવસ રહેવાનું છે અને આયુષ્ય શરદ ઋતુના વાદ-

ળાની જેમ ચંચળ છે, તેથી કરીને-આ પ્રમાણે જાણીને તમે ધનવડે પરનું હિત કેમ કરતા નથી ? ૪૬.

આવક અને ખર્ચઃ-

पादेन कार्यं पारत्र्यं, पादं कुर्याच्च सञ्चये ।
अर्धेन चात्मभरणं, नित्यनैमित्तिकान्वितम् ॥ ४७ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ७३, श्लो० १४.

પોતાના ધનના ચોથા ભાગવડે પરલોકનું કાર્ય-દાનાદિક કરવું, અને ચોથા ભાગનો સંગ્રહ કરવો. તથા બાકીના અર્ધ ભાગવડે નિત્ય અને નૈમિત્તિક-વેપાર વગેરે કાર્ય સહિત પોતાનું ભરણપોષણ કરવું. ૪૭.

आयादर्धं नियुञ्जीत, धर्मे समधिकं ततः ।
शेषेण शेषं कुर्वीत, यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥ ४८ ॥

योगशास्त्र, पृ० ५३, (प्र० स०)*

જેટલી ધનની આવક હોય તેમાંથી અર્ધ દ્રવ્ય અથવા તેથી પણ અધિક દ્રવ્ય ધર્મને વિષે વાપરવું, બાકી શેષ રહેલા ધનવડે બાકીનું આ લોક સંબંધી સર્વ કાર્ય પ્રયત્નથી કરવું જોઇએ. ૪૮.

व्यवसाये निधौ धर्मभोगयोः पोष्यपोषणे ।
चतुरश्चतुरो भागानायस्यैव नियोजयेत् ॥ ४९ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० १०७.

ચતુર પુરુષે પોતાની આવકના ચાર ભાગ કરવા. તેમાં એક ભાગ વેપારમાં, બીજો નિધાનમાં, ત્રીજો ધર્મ અને

ભોગમાં તથા ચોથો પોષવાલાયક પરિવારનું પોષણ કરવામાં વાપરવો. ૪૯.

न लालयति यो लक्ष्मीं, शास्त्रीयविधिनाऽमुना ।
सर्वथैव स निःशेषपुरुषार्थबहिष्कृतः ॥ ५० ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० १०८.

ઉપર કહેલી શાસ્ત્રની વિધિ પ્રમાણે (એટલે કે આવકના ચાર ભાગ કરીને એક વ્યાપારમાં, એક નિધાનમાં, એક ધર્મ અને ભોગમાં તથા ચોથો કુટુંબાદિકના પોષણમાં) જે પુરુષ પોતાની લક્ષ્મીને લાડ લડાવતો નથી-વાપરતો નથી, તે પુરુષ સર્વથા ચારે પુરુષાર્થથી બહાર કરાયો છે એમ સમજવું. ૫૦.

आयव्ययमनालोच्य, यस्तु वैश्रवणायते ।
अचिरेणैव कालेन, सोऽत्र वै श्रमणायते ॥ ५१ ॥

योगशास्त्र, पृ० ५३, (प्र० स०)*

આવક અને ખર્ચનો વિચાર કર્યા વિના જે પુરુષ કુબેરના જેવું આચરણ કરે છે, તે પુરુષ આ જગતમાં થોડા કાળમાં જ શ્રમણ(સાધુ)ના જેવું આચરણ કરે છે. (ગરીબ-ધનરહિત થઇ જાય છે.) ૫૧.

इदमेव हि पाण्डित्यं, चातुर्यमिदमेव हि ।
इदमेव सुबुद्धित्वं, आयादल्पतरो व्ययः ॥ ५२ ॥

આવકથી ઓછો ખર્ચ કરવો, એ જ પંડિતાઇ છે, એ જ ચતુરાઇ છે અને એ જ સદ્બુદ્ધિપણું છે. ૫૨.

લક્ષ્મીની નિંદાઃ—

अर्थस्योपार्जने दुःखं, दुःखमर्जितरक्षणे ।
आये दुःखं व्यये दुःखमर्थस्यैव कुतः सुखम् ? ॥५३॥

पद्मपुराण, खण्ड २, अ० ६६, श्लो० १४८.

ધન ઉપાર્જન કરવામાં (મેળવવામાં) દુઃખ છે, ઉપાર્જન કર્યા પછી તેનું રક્ષણુ કરવામાં દુઃખ છે, ધન આવવામાં પણુ દુઃખ છે અને ધનના નાશ (ખર્ચ) થાય તે પણુ દુઃખ છે. એટલે સુખ કય છે ? (ધનવાનને પણુ ક્યાંય સુખ હોતું નથી.) ૫૩.

राजाग्निजलदाघातचौरशत्रुभयं महत् ।
अर्थस्यार्जनरक्षायां, दुःखं नाशे भवेत् पुनः ॥ ५४ ॥

पद्मपुराण, खण्ड २, अ० ६७, श्लो० १९६.

ધનને મહાકષ્ટે ઉપાર્જન કર્યા પછી તેનું રક્ષણુ કરવામાં રાજા, અગ્નિ, મેઘને આઘાત, ચોર અને શત્રુથી મોટો ભય છે, તથા તેને નાશ થાય ત્યારે ઘણું દુઃખ થાય છે. ૫૪.

लक्ष्मीः सर्पति नीचमर्णवपयःसङ्गादिवाम्भोजिनी—
संसर्गादिव कण्टकाकुलपदा न क्वापि धत्ते पदम् ।
चैतन्यं विषसन्निधेरिव नृणामुज्जासयत्यञ्जसा,
धर्मस्थाननियोजनेन गुणिभिर्ग्राह्यं तदस्याः फलम् ॥५५॥

सिन्दूरप्रकरण, श्लो० ७६.

લક્ષ્મીને સમુદ્રના જળને સંગ છે તેથી જ જાણે તે નીચ મનુષ્ય પાસે જાય છે, કમલિનીના સંગથી જાણે તેના

પગમાં કાંટા ભરાયા હોય તેમ તે લક્ષ્મી કોઇ પણ ઠેકાણે પગને ધારણ કરતી નથી-સ્થિર રહેતી નથી, તથા જાણે કે ઝેરની પાસે રહેલી છે તેથી જ તે મનુષ્યોના ચૈતન્યને તત્કાળ નાશ પમાડે છે. આવી લક્ષ્મીનું ફળ ગુણીજનોએ તેને ધર્મસ્થાનમાં જોડાવવડે (ધર્મકાર્યમાં વાપરવાવડે) મેળવવું યોગ્ય છે. ૫૫.

दायादाः स्पृहयन्ति तस्करगणा मुष्णन्ति भूमीभुजो
गृह्णन्ति च्छलमाकलय्य हुतभुग्भस्मीकरोति क्षणाद् ।
अम्भः प्लावयति क्षितौ विनिहितं यक्षा हरन्ते हठाद्,
दुर्वृत्तास्तनया नयन्ति निधनं धिग्बह्वधीनं धनम् ॥५६॥

सिन्दूरप्रकरण, श्लो० ७४.

જેની પાસે ધન હોય તેના પિત્રાઇઓ તે ધનની સ્પૃહા કરે છે, ચોરના સમૂહ ચોરી જાય છે, રાજાઓ કાંઈ બાનું કરીને લઇ લે છે, અગ્નિ ક્ષણવારમાં ભસ્મ કરી દે છે, પાણી તાણી જાય છે, પૃથ્વીમાં દાટયું હોય તો બળાત્કારે યક્ષો હરી લે છે, અને દુરાચારી પુત્રો તેને ક્ષય પમાડે છે; માટે ઘણાને આધીન એવા ધનને જ ધિક્કાર હો ! ૫૬.

आपद्गतं हससि किं द्रविणान्धमूढ,
लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति किमत्र चित्रम् ? ।
किं त्वं न पश्यसि घटीर्जलयन्त्रचक्रे,
रिक्ता भवन्ति भरिता भरिताश्च रिक्ताः ॥ ५७ ॥

प्रबन्धचिन्तामणि, पृ० ६२, श्लो० १०.

હે ધનમાં અન્ધ બનેલા મૂર્ખ ! તું આફતમાં સપડાયેલાની—નિર્ધનની હાંસી શા માટે કરે છે ? લક્ષ્મી સ્થિર નથી તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? તું શું નથી જાણતો કે અરઘટ્ટ-યન્ત્ર-રેંટમાં ભરેલા ઘડાઓ ખાલી થાય છે અને ખાલી થયેલા ભરાય છે ? ૫૭.

हे लक्ष्मि ! क्षणिके स्वभावचपले ! धिङ्मूढपापाधमे !,
न त्वं धीरविशेषमिच्छसि किल प्रायेण दुश्चारिणी ।
ये ये पण्डितसत्यशौचनिरता ये चापि धर्मे रता–
स्तेभ्यो लज्जसि निर्घृणा गतभिये ! नीचो जनो वल्लभः।५८।

अन्योक्तिमुक्तावली (नि० सा०)

ક્ષણવાર રહેનારી, સ્વભાવથી જ ચપળ, મૂઢ, પાપણી અને અધમ એવી હે લક્ષ્મી ! તને ધિક્કાર છે. તું વિશેષ પ્રકારના ધીર પુરુષને ઈચ્છતી નથી, કેમકે પ્રાયે કરીને તું દુશ્ચારિણી-દુષ્ટ આચરણવાળી છે. જે જે પંડિતો સત્ય અને શૌચમાં રક્ત છે, અને જેઓ ધર્મને વિષે આસક્ત છે તેમનાથી, નિર્દય એવી તું લાજે છે. તથા ભયરહિત એવી તને હમેશાં નીચ માણસ જ પ્રિય લાગે છે. ૫૮.

लक्ष्मि ! क्षमस्व सहनीयमिदं दुरुक्त–
मन्धा भवन्ति पुरुषास्तव दर्शनेन ।
नो चेत् कथं कथय पन्नगभोगपल्ये,
नारायणः स्वपिति पङ्कजपत्रनेत्रः ॥ ५९ ॥

सूक्तमुक्तावली, पृ० १५८, श्लो० ४ (हि० हं०)*

હે લક્ષ્મી ! લોકોનું આ કડવું કથન તું સહન કર, કે તારા દર્શનથી લોકો અંધ થઈ જાય છે, એ વાત ખરી જ છે. જો ખરી ન હોય તો કમળના પત્ર જેવા નેત્રવાળા નારાયણ (વિષ્ણુ) શેષનાગના શરીરરૂપી શય્યામાં કેમ સૂવે ? -તે તું કહે. ૫૯.

मदिरामदमत्तोऽपि, किं शृणोति च पश्यति ।
राज्यश्रीमदमत्तस्तु, न शृणोति न पश्यति ॥ ६० ॥

सूक्तमुक्तावली. पृ० १९८, श्लो० ५, (हि० हं०)*

મદિરાના મદથી ઉન્મત્ત થયેલો માણસ પણ કાંઈક સાંભળે છે અને કાંઈક દેખે પણ છે, પરંતુ રાજ્યલક્ષ્મીના મદથી ઉન્મત્ત થયેલો પુરુષ તો કાંઇ પણ સાંભળતો નથી અને જોતો પણ નથી. ૬૦.

यानि द्विषामप्युपकारकाणि,
सर्पोन्दुरादिष्वपि यैर्गतिश्च ।
शक्या च नापन्मरणामयाद्या,
हन्तुं धनेष्वेषु क एव मोहः ? ॥ ६१ ॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ४, पृ० ४३. श्लो० १.

જે પૈસા શત્રુને પણ ઉપકાર કરનારા થઇ પડે છે, જે પૈસાથી સર્પ, ઉંદર વગેરેમાં ગતિ થાય છે, જે પૈસા મરણ રોગ વગેરે કોઇ પણ આપત્તિઓ દૂર કરવાને શક્તિમાન નથી તેવા પૈસા ઉપર મોહ શો ? ૬૧.

जनयन्त्यर्जने दुःखं, तापयन्ति विपत्तिषु ।
मोहयन्ति च सम्पत्तौ, कथमर्थाः सुखावहाः ? ॥ ६२ ॥

मित्रलाभ, श्लो० १८०.

(પૈસા) પ્રથમ ઉપાર્જન કરવામાં જ દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે, નાશ પામે તો તાપ પમાડે છે, અને સંપત્તિમાં–પ્રાપ્તિમાં મોહ પમાડે છે. આવું ધન શી રીતે સુખકારક કહેવાય ? ૬૨.

अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे ।
नाशे दुःखं व्यये दुःखं, धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः ॥ ६३ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० १४, श्लो० ९.

ધન મેળવવામાં દુઃખ છે, મેળવેલા ધનનું રક્ષણ કરવામાં દુઃખ છે, ધનનો નાશ થાય તો દુઃખ છે, તેનો વ્યય (ખર્ચ) થાય તોપણ દુઃખ છે; તેથી એક દુઃખના જ આશ્રયવાળા એવા ધનને ધિક્કાર છે. (ધન કોઈ પણ રીતે સુખકારક નથી. સર્વ પ્રકારે તેમાં દુઃખ જ રહેલું છે.) ૬૩.

લક્ષ્મી : ક્લેશનું કારણઃ–

याः सुखोपकृतिकृत्वधिया त्वं,
मेलयन्नसि रमा ममताभाक् ।
पाप्मनोऽधिकरणत्वत एता
हेतवो ददति संसृतिपातम् ॥ ६४ ॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ४, पृ० ४२, श्लो० १.

લક્ષ્મીની લાલચમાં લેવાએલો તું (સ્વ) સુખ અને

ઉપકારની બુદ્ધિથી જે લક્ષ્મી મેળવે છે તે અધિકરણ હોવાથી પાપની જ હેતુભૂત છે અને સંસારભ્રમણને આપનારી છે. ૬૪.

ममत्वमात्रेण मनःप्रसादसुखं धनैरल्पकमल्पकालम् ।
आरम्भपापैः सुचिरं तु दुःखं, स्याद्दुर्गतौ दारुणमित्यवेहि ।६५।

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ४, पृ० ४४, श्लो० ३.

'આ પૈસા મારા છે' એવા વિચારથી મનપ્રસાદરૂપ થોડું અને થોડા વખતનું સુખ પૈસાથી થાય છે, પણ આરંભના પાપથી દુર્ગતિમાં લાંબા વખત સુધી ભયંકર દુઃખ થાય છે, આ પ્રમાણે તું જાણ. ૬૫.

एकामिषाभिलाषिणः, सारमेया इव ध्रुवम् ।
सोदर्या अपि युध्यन्ते, धनलेशजिघृक्षया ॥ ६६ ॥

જેમ એક જ માંસપિંડના અભિલાષી કુતરાઓ પરસ્પર લડી મરે છે, તેમ ધનનો લેશ–ભાગ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાથી સહોદર ભાઈઓ પણ યુદ્ધ કરે છે. ૬૬.

લક્ષ્મીની ઇચ્છા : અધમ કૃત્ય :—

मायाशोकभयक्रोधमोहलोभमदान्विताः ।
ये वाञ्छन्ति कथामर्थे, तामसास्ते नराधमाः ॥ ६७ ॥

श्रीपार्श्वनाथचरित्र(पद्य), सर्ग १, श्लो० १०३४.

માયા, શોક, ભય, ક્રોધ, મોહ, લોભ અને મદમાં અંધ થઈને જેઓ અર્થકથા ઇચ્છે છે તે અધમ કોટિના તામસ (તામસિક પ્રકૃતિના) પુરુષો કહેવાય છે. ૬૭.

લક્ષ્મી અને મદઃ—

संयोगे श्रीर्मदो भोगे, वैकल्यस्य निबन्धनम् ।
ततस्तु वस्तुचिन्तायां, शक्त्या श्रीरधिका मदात् ॥ ६८ ॥

नलविलास, अङ्क १, श्लो० २२.

લક્ષ્મી, સંયોગને વિષે વિકલતાનું કારણ છે એટલે કે લક્ષ્મીનો સંયોગ માત્ર થાય કે તરત જ તે પુરુષને વિકલ–ગાંડો બનાવી દે છે, અને મદ તો ભોગને વિષે વિકલતાનું કારણ છે એટલે કે મદિરા વગેરેના મદનો જ્યારે ભોગવટો થાય છે ત્યારે જ તે પુરુષને વિકલ–ગાંડો બનાવે છે; તેથી તત્ત્વનો વિચાર કરતાં તો **શક્તિએ** કરીને **મદથી** લક્ષ્મી અધિક થાય છે. (એટલે કે મદ કરતાં લક્ષ્મીની શક્તિ અધિક છે) ૬૮.

લક્ષ્મી અને કૃપણઃ—

शूरं त्यजामि वैधव्यादुदारं लज्जया पुनः ।
सापत्न्यात् पण्डितमपि, तस्मात्कृपणमाश्रये ॥ ६९ ॥

લક્ષ્મી કહે છે કે–હું શૂરવીર પુરુષને તજું છું–તેની પાસે રહેતી નથી, કેમકે તેમાં મને વિધવાપણાનું દુઃખ છે; ઉદારને પણ તજું છું, કેમકે તેમાં મને લજ્જા આવે છે; તથા પંડિતને પણ તજું છું, કેમકે તેની પાસે મારી સપત્ની–શોક (સરસ્વતી) રહેલી છે; તેથી હું કૃપણ પુરુષની પાસે રહું છું. ૬૯.

લક્ષ્મીના સોબતી દુર્ગુણો:—

निर्दयत्वमहङ्कारस्तृष्णा कर्कशभाषणम् ।
नीचपात्रप्रियत्वं च, पञ्च श्रीसहचारिणः ॥ ७० ॥

पुण्यधनकथा, पृ० १७*

નિર્દયપણું, અહંકાર, તૃષ્ણા, લોભ, કઠોર વચન અને નીચ પ્રાણી ઉપર પ્રીતિ; આ પાંચ લક્ષ્મીના સહચારી-સોબતી છે. ૭૦.

અતિસંચયનું ફળ:—

अतिसञ्चयलुब्धानां, वित्तमन्यस्य कारणे ।
अन्यैः सञ्चीयते यत्नात्, क्षौद्रमन्यैश्च पीयते ॥ ७१ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १५५, श्लो० १२८*

અત્યંત એકઠું કરવાના લોભી મનુષ્યોનું ધન અન્યને માટે જ હોય છે. જેમકે મધને યત્નથી અન્ય પ્રાણીઓ (મક્ષિકાઓ) એકઠું કરે છે, અને અન્ય જનો તેને પીએ છે-ખાય છે. ૭૧.

કેવી લક્ષ્મી ન લેવી:—

येऽर्थाः क्लेशेन देहस्य, धर्मस्यातिक्रमेण च ।
अरेर्वा प्रणिपातेन, मा स्म तेषु मनः कृथाः ॥ ७२ ॥

व्यासदेव.

શરીરને ક્લેશ પમાડીને, ધર્મનો લોપ કરીને કે શત્રુને

પ્રણામ કરીને જે ધન પ્રાપ્ત થતું હોય તેવા ધનમાં તું મન ન કરીશ. ૭૨.

ઉધાર કોને ન આપવું:—

नटे पण्याङ्गनायां च, द्यूतकारे विटे तथा ।
दद्यादुद्धारके नैव, धनरक्षापरायणः ॥ ७३ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ६२.

ધનનું રક્ષણ કરવામાં સાવધાન એવા પુરુષે નટને, વેશ્યાને, જુગારીને અને જારને (કાંઇ પણ) ઉધાર આપવું નહીં. ૭૩.

व्यापारिभिश्च विप्रैश्च, सायुधैश्च वणिग्वरः ।
श्रियमिच्छन्न कुर्वीत, व्यवहारं कदाचन ॥ ७४ ॥

उपदेशप्रासाद, स्तम्भ ९, व्याख्यान १२६*

લક્ષ્મીને ઇચ્છતા એવા ઉત્તમ વૈશ્યે વ્યાપારી (પરદેશી) બ્રાહ્મણ અને શસ્ત્રધારી સાથે કદાપિ વ્યવહાર ન કરવો. ૭૪.

મિત્ર અને લક્ષ્મી:—

कुर्यात्तत्रार्थसम्बन्धमिच्छेद्यत्र न सौहृदम् ।
यदृच्छया न तिष्ठेच्च, प्रतिष्ठाभ्रंशभीरुकः ॥ ७५ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ६०.

જેની સાથે મિત્રાઇની ઇચ્છા ન હોય તેની સાથે પૈસાની લેવડદેવડનો સંબંધ કરવો, તથા પોતાની પ્રતિષ્ઠા–(આબરૂ)ના નાશથી ભય પામતા પુરુષે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે–નિરંકુશપણે રહેવું નહીં. ૭૫.

ન્યાયોપાર્જિત લક્ષ્મીઃ—

सुधीरर्थार्जने यत्नं, कुर्यान्न्यायपरायणः ।
न्याय एवानपायो यदुपायः सर्वसम्पदाम् ॥ ७६ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ४.

ડાહ્યા મનુષ્યે ન્યાયમાં તત્પર રહીને ધન ઉપાર્જન કરવામાં યત્ન કરવો જોઈએ, કારણ કે ન્યાય જ સર્વ સંપત્તિઓ (મેળવવા)નો અવિનાશી ઉપાય છે. ૭૬.

અન્યાયોપાર્જિત લક્ષ્મીઃ—

दत्तः स्वल्पोऽपि भद्राय, स्यादर्थो न्यायसञ्चितः ।
अन्यायात्तः पुनर्दत्तः, पुष्कलोऽपि फलोज्झितः ॥ ७७ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ४१.

ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું ધન થોડું પણ આપ્યું હોય–દાન કર્યું હોય તો તે કલ્યાણને માટે થાય છે, અને અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલા ધનનું ઘણું દાન કર્યું હોય તો પણ તે ફળ રહિત થાય છે. ૭૭.

यो द्यूतधातुवादादिसम्बन्धाद् धनमीहते ।
स मषीकूर्चकैर्धाम, धवलीकर्तुमिच्छति ॥ ७८ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ७१.

જુગાર રમીને અથવા ધાતુપ્રયોગના કીમિયાવડે પૈસો મેળવવાની ઇચ્છા, કાળી પીંછીથી મકાનને સફેદ કરવાની ઇચ્છા જેવી છે. ૭૮.

अन्यायिदेवपाखण्डितद्धनानां धनेन यः ।
वृद्धिमिच्छति मुग्धोऽसौ, विषमत्ति जिजीविषु ॥ ७९ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ७२.

અન્યાયી માણુસ, દેવ, પાખંડી પુરુષ અને લોભી માણુસના પૈસાથી પૈસાદાર થવાની ઇચ્છા રાખનાર મૂર્ખ માણુસ ખરેખર જીવવાની ઇચ્છા હોવા છતાં ઝેર ખાય છે. ૭૯.

धनं यत्रार्ज्यते किञ्चित्, कूटमानतुलादिभिः ।
नश्येत्तन्नैव दृश्येत, तप्तपात्रेऽम्बुबिन्दुवत् ॥ ८० ॥

विवेकविलास, उल्लास ९, श्लो० ६४.

ખોટા તોલ અને ખોટા માપવડે જે કાંઇ પણ ધન ઉપાર્જન કરવામાં આવે તે તપાવેલા પાત્રમાં પાણીના બિંદુની જેમ નાશ પામતું દેખાતું નથી. ૮૦.

अन्यायोपार्जितं द्रव्यं, दशवर्षाणि तिष्ठति ।
प्राप्ते त्वेकादशे वर्षे, समूलं च विनश्यति ॥ ८१ ॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० ९ (य. वि. ग्रं.)*

અન્યાયથી પેદા કરેલું ધન દશ વર્ષ રહે છે, પરંતુ અગ્યારમું વર્ષ પ્રાપ્ત થતાં તે મૂળસહિત નાશ પામે છે. ૮૧.

न्यायोपार्जितवित्तेन, कर्तव्यं ह्यात्मरक्षणम् ।
अन्यायेन तु यो जीवेत्, सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ ८२ ॥

पाराशरस्मृति, अ० १२, श्लो० ४३.

મનુષ્યે નીતિથી ઉપાર્જન કરેલા ધનવડે આત્માનું રક્ષણ કરવું જોઇએ. જે પુરુષ અન્યાયવડે આજીવિકા કરતો હોય,

તે પુરુષ સર્વ ધર્મના કાર્યથી બહિષ્કૃત છે. (એટલે કે અન્યાયથી ધન ઉપાર્જન કરનાર પુરુષ જે કાંઇ ધર્મકાર્ય કરે છે તે સર્વ નિષ્ફળ છે.) ૮૨.

अन्यायोपात्तवित्तस्य, दानमत्यन्तदोषकृत् ।
धेनुं निहत्य तन्मांसैर्ध्वाङ्क्षाणामिव तर्पणम् ॥ ८३ ॥

विष्णुपुराण, स्कन्ध ७, अ. १७, श्लो० ३६.

અન્યાયથી મેળવેલા ધનનું દાન ગાયને મારીને તેના માંસથી કાગડાઓના તર્પણની જેમ ભારે દોષો પેદા કરનારું છે. ૮૩.

अन्यायोपार्जितैर्वित्तैर्यत् श्राद्धं क्रियते जनैः ।
तृप्यन्ते तेन चाण्डाला बुक्कसा दासयोनयः ॥ ८४ ॥

विष्णुपुराण, स्कन्ध ७, अ. १७, श्लो० ३७.

માણસો અન્યાયથી મેળવેલા ધનવડે જે શ્રાદ્ધ કરે છે તેથી તો દાસ–યોનિવાળા ચાંડાલો જ તૃપ્ત થાય છે. ૮૪.

अन्यायवित्तेन कृतोऽपि धर्मः, सव्याज इत्याहुरशेषलोकाः ।
न्यायार्जितार्थेन स एव धर्मो निर्व्याज इत्यार्यजना वदन्ति ॥८५॥

અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલા ધનવડે કરેલો ધર્મ પણ સવ્યાજ–કપટયુકત છે એમ સર્વ લોકો કહે છે, અને નીતિથી ઉપાર્જન કરેલા ધનવડે કરેલો તે જ ધર્મ નિર્વ્યાજ–કપટરહિત છે એમ સજ્જનો કહે છે. ૮૫.

बुद्धि (१०३)

બુદ્ધિનું લક્ષણઃ—

अनारम्भो हि कार्याणां, प्रथमं बुद्धिलक्षणम् ।
आरब्धस्यान्तगमनं, द्वितीयं बुद्धिलक्षणम् ॥ १ ॥

पञ्चतन्त्र, पृ० ९७, श्लो० ११४*

કોઇ પણ કાર્યનો આરંભ ન કરવો એ બુદ્ધિનું પ્રથમ લક્ષણ છે, અને જો કાર્યનો આરંભ કર્યો તો પછી તેનો પાર લાવવો—એ કાર્ય પૂરું કરવું એ બુદ્ધિનું બીજું લક્ષણ છે. ૧.

બુદ્ધિનો મહિમા :—

प्रज्ञाङ्गना सदा सेव्या, पुरुषेण सुखावहा ।
हेयोपादेयतत्त्वज्ञा, या रता सर्वकर्मणि ॥ २ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० २६०.

જે બુદ્ધિરૂપી સ્ત્રી સુખને આપનારી, તજવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તત્ત્વને જાણનારી તથા સર્વ શુભ કાર્યમાં આસક્ત છે તે બુદ્ધિરૂપી સ્ત્રીને પુરુષે સદા સેવવી. ૨.

प्रज्ञालाभात् परो लाभो न कश्चिदिह विद्यते ।
प्रज्ञावान् सुखमाप्नोति, पुमानिह परत्र च ॥ ३ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० १६, श्लो० २.

આ જગતમાં બુદ્ધિના લાભથી બીજો કોઇ મોટો લાભ

છે નહીં. તેથી બુદ્ધિમાન મનુષ્ય આ ભવમાં તથા પર ભવમાં સુખને પામે છે. ૩.

સાચી બુદ્ધિઃ—

सा प्रज्ञा या शमे याति, विनियोगपरा हिता ।
शेषा हि निर्दया प्रज्ञा, कर्मोपार्जनकारिणी ॥४॥

तत्त्वामृत, श्लो० २५९.

ધર્મ અનુષ્ઠાનમાં તત્પર અને હિતકારક એવી જે બુદ્ધિ શમતાને વિષે રહેલી હોય છે તે જ પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિ કહેવાય છે, બાકીની નિર્દય એવી બુદ્ધિ કર્મનો બંધ કરનારી છે. ૪.

બુદ્ધિ : સાચું જીવન:—

जीवन्ति शतशः प्राज्ञाः, प्रज्ञया वित्तसङ्क्षये ।
न हि प्रज्ञाक्षये कश्चिद् वित्ते सत्यपि जीवति ॥ ५ ॥

धर्मबिन्दु प्रकरण, पत्र १४, (आग० स०).

ધનનો ક્ષય થાય તોપણ સેંકડો ડાહ્યા પુરુષો પોતાની બુદ્ધિથી જીવે છે (એટલે જીવિતને સફળ કરે છે), પરંતુ ઘણું ધન છતાં પણ જો બુદ્ધિનો ક્ષય થાય તો કોઈ પણ જીવી શકતું નથી (એટલે તેનું જીવિત નિષ્ફળ જાય છે). ૫.

સ્થિર બુદ્ધિઃ—

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः, सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः, स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ ६ ॥

भगवद्गीता, अ० २. श्लो० ५६.

જેનું મન દુઃખને વિષે ઉદ્વેગ પામતું ન હોય, સુખને વિષે જેને ઇચ્છા ન હોય, તથા જેના રાગ, ભય અને ક્રોધ નાશ પામ્યા હોય તેવા મુનિ સ્થિતધી-સ્થિરબુદ્ધિવાળા કહેવાય છે. ૬.

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि, तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ७ ॥

भगवद्गीता, अ० २, श्लो० ५७.

સર્વત્ર રાગરહિત એવા જે (મુનિ) તે તે શુભ કે અશુભને પામીને પણ આનંદ પામતા નથી તથા દ્વેષ પામતા નથી તેની બુદ્ધિ પ્રતિષ્ઠિત-સ્થિર કહેવાય છે. ૭.

સાત્ત્વિક બુદ્ધિઃ—

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च, कार्याकार्ये भयाभये ।
बन्धं मोक्षं च या वेत्ति, बुद्धिः सा पार्थ ! सात्त्विकी ॥८॥

भगवद्गीता, अ० १८, श्लो. ३०.

પ્રવૃત્તિને, નિવૃત્તિને, કાર્યને, અકાર્યને, ભયને, અભયને, બંધને અને મોક્ષને જે બુદ્ધિ જાણી શકે છે, તે બુદ્ધિ હે અર્જુન ! સાત્ત્વિકી (સત્ત્વગુણવાળી છે.) કહેવાય છે. ૮.

રાજસી બુદ્ધિઃ—

यया धर्ममधर्मं च, कार्यं चाकार्यमेव च ।
अयथावत् प्रजानाति, बुद्धिः सा पार्थ ! राजसी ॥ ९ ॥

भगवद्गीता, अ० १८, श्लो० ३१.

હે અર્જુન ! જે બુદ્ધિવડે મનુષ્ય ધર્મને, અધર્મને, કાર્યને તથા અકાર્યને યથાર્થ રીતે જાણે નહીં તે બુદ્ધિને રાજસી કહી છે. ૯.

તામસી બુદ્ધિઃ—

अधर्मं धर्ममिति या, मन्यते तमसाऽऽवृता ।
सर्वार्थान् विपरीतांश्च, बुद्धिः सा पार्थ ! तामसी ॥ १० ॥

भगवद्गीता, अ० १८, श्लो० ३२.

તમોગુણ(અજ્ઞાન) થી વ્યાપ્ત થયેલી જે બુદ્ધિ અધર્મને ધર્મ માને છે, અને સર્વ પદાર્થોને વિપરીત માને છે, તે બુદ્ધિ હે અર્જુન ! તામસી કહેવાય છે. ૧૦.

અભ્યાસમહિમાઃ—

अभ्यासेन क्रियाः सर्वा अभ्यासात् सकलाः कलाः ।
अभ्यासाद् ध्यानमौनादि, किमभ्यासस्य दुष्करम् ? ॥११॥

श्राद्धविधि, पृ० ३८. (आत्मा० स०)*

અભ્યાસથી સઘળી ક્રિયા સધાય છે, અભ્યાસથી સમગ્ર કળાઓ સધાય છે અને અભ્યાસથી ધ્યાન, મૌન વગેરે સધાય છે. અભ્યાસને શું દુષ્કર છે ? (અભ્યાસથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે.) ૧૧.

બુદ્ધિની પરીક્ષાઃ—

मन्त्रिणां भिन्नसन्धाने, भिषजां सान्निपातिके ।
कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा, स्वस्थे को वा न पण्डितः ? ॥१२॥

हितोपदेश, विग्रह, श्लो० १२१.

ભેદ થયેલાની સાથે સંધિ કરવાના કાર્યમાં મંત્રીઓની

બુદ્ધિની પરીક્ષા થાય છે, અને સંન્નિપાતનો જ્વર આવ્યો હોય–ત્રિદોષ થયો હોય ત્યારે વૈદ્યોની પરીક્ષા થાય છે. બાકી સ્વસ્થપણાને વિષે કોણ પંડિત ન હોય? (કાંઇ પણ મુશ્કેલીનું કાર્ય ન હોય ત્યારે તો સૌ કોઇ પંડિત હોય છે.) ૧૨.

બુદ્ધિ અને શાસ્ત્રઃ—

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा, शास्त्रं तस्य करोति किम् ? ।
लोचनाभ्यां विहीनस्य, दर्पणः किं करिष्यति ? ॥ १३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० १०, श्लो० ९.

જે મનુષ્યને પોતામાં જ બુદ્ધિ ન હોય તે મનુષ્યને શાસ્ત્ર શું ઉપકાર કરી શકે? (કાંઇ પણ ન કરે.) જેમકે નેત્રો રહિત (અંધ) માણસને દર્પણ શું ઉપકાર કરી શકશે? (અંધની પાસે અરિસો કશા કામનો નથી.) ૧૩.

વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિઃ—

न निर्मिता केन न दृष्टपूर्वा, न श्रूयते हेममयी कुरङ्गी ।
तथाऽपि तृष्णा रघुनन्दनस्य, विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥ १४ ॥

उपदेशमाला, भाषान्तर, पृ० ६४*

સુવર્ણમય મૃગલી કોઇએ બનાવી નથી, કોઇએ પૂર્વે જોઈ નથી, તેમ જ કોઇએ સાંભળી પણ નથી; તોપણ રામચંદ્રને તેની ઇચ્છા થઇ. (યોગ્ય જ છે કે) વિનાશ-કાળે–આપત્તિને સમયે બુદ્ધિ પણ વિપરીત જ થાય છે. ૧૪.

असम्भवं हेममृगस्य जन्म, तथाऽपि रामो लुलुभे मृगाय ।
प्रायः समापन्नविपत्तिकाले, धियोऽपि पुंसां मलिनीभवन्ति ।१५।

हितोपदेश, मित्रलाभ, श्लो० २८.

સુવર્ણના મૃગનો જન્મ અસંભવિત છે, તોપણ રામચંદ્રે મૃગને માટે લોભ કર્યો હતો (એટલે કે માયાવી સુવર્ણના મૃગને પકડવા માટે તેની પાછળ રામચંદ્ર દોડ્યા, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે) ઘણું કરીને વિપત્તિનો કાળ પ્રાપ્ત થયો હોય ત્યારે પુરુષોની બુદ્ધિ પણ મલિન થાય છે. ૧૫.

બુદ્ધિનું ફળઃ—

शुश्रूषा श्रवणं चैव, ग्रहणं धारणं तथा ।
ऊहाऽपोहोऽर्थविज्ञानं, तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः ॥ १६ ॥

योगशास्त्र, पृ० ५३ (प्र० स०).

૧ સાંભળવાની ઈચ્છા, ૨ સાંભળવું, ૩ (સાંભળેલનું) ગ્રહણ કરવું, ૪ ધારી રાખવું, ૫ તર્ક કરવો, ૬ તર્કનું સમાધાન કરવું, ૭ પદાર્થને જાણવો અને ૮ તત્ત્વનું જ્ઞાન થવું: આ આઠ બુદ્ધિનાં ગુણો છે. ૧૬.

व्यसनेष्वपि सर्वेषु, यस्य बुद्धिर्न हीयते ।
स तेषां पारमभ्येत्य, प्राप्नोति परमं सुखम् ॥ १७ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १२७, श्लो० ५.

સર્વ પ્રકારનાં કષ્ટો આવ્યા છતાં પણ જેની બુદ્ધિ વિનાશ પામતી નથી, તે પુરુષ તે કષ્ટોના પારને પામીને અત્યંત સુખ પામે છે. ૧૭.

व्याकरण शास्त्र (१०४)

વ્યાકરણનો મહિમાઃ—

व्याकरणात् पदसिद्धिः, पदसिद्धेरर्थनिर्णयो भवति ।
अर्थात् तत्त्वज्ञानं, तत्त्वज्ञानात् परं श्रेयः ॥ १ ॥

વ્યાકરણથી પદ (શબ્દ)ની સિદ્ધિ થાય છે, પદ સિદ્ધ થવાથી અર્થનો નિર્ણય થાય છે, અર્થ સાચો થવાથી તત્ત્વ-જ્ઞાન થાય છે અને તત્ત્વજ્ઞાનથી ઉત્તમ શ્રેય (મોક્ષ) પ્રાપ્ત થાય છે. ૧.

પ્રથમ વ્યાકરણઃ—

द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये, शब्दब्रह्म परं च यत् ।
शब्दब्रह्मणि निष्णातः, परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २ ॥

बृहदारण्यक, अ० ३, श्लो० १८.

બે બ્રહ્મ જાણવા લાયક છે, એક શબ્દબ્રહ્મ (વ્યાકરણ) અને બીજું પરબ્રહ્મ. (તેમાં પ્રથમ) શબ્દબ્રહ્મને વિષે કુશળ (પુરુષ) પરબ્રહ્મને મેળવી શકે છે. ૨.

વ્યાકરણ વગર નકામુંઃ—

वक्तृत्वं च कवित्वं च, विद्वत्तायाः फलं विदुः ।
शब्दज्ञानादृते तत्र, द्वयमप्युपपद्यते ॥ ३ ॥

વક્તાપણું અને કવિપણું પ્રાપ્ત થાય એ વિદ્વત્તાનું ફળ કહેલું છે. તે બન્ને [વક્તાપણું અને કવિપણું] શબ્દજ્ઞાન-વ્યાકરણ-વિના થઇ શકતાં નથી. ૩.

વ્યાકરણની જરૂરઃ—

यद्यपि बहु नाधीषे, तथापि पठ पुत्र ! व्याकरणम् ।
स्वजनः श्वजनो मा भूत्, सकलं शकलं सकृत् शकृत् ॥ ४ ॥

હે પુત્ર! જો કદાચ તારે વધારે ભણવું ન હોય તો પણ વ્યાકરણ તો અવશ્ય ભણ! કેમકે વ્યાકરણ ભણવાથી સ્વજનને બદલે શ્વજન (કુતરો) ન થઈ જાય, સકલ (સમગ્ર) ને બદલે શકલ (કકડો) ન થઇ જાય અને સકૃત્ (એક વાર) ને બદલે શકૃત્ (વિષ્ઠા) ન થઇ જાય. (વ્યાકરણ ન ભણ્યો હોય તો તે સ્વજનને બદલે શ્વજન (કુતરો) વગેરે શબ્દો બોલી જાય છે અને તેથી અર્થનો અનર્થ થઇ જાય છે.) ૪.

ज्योतिष शास्त्र (१०५)

શુભ ગ્રહફળઃ—

सुखी भोगी धनी नेता, जायते मण्डलाधिपः ।
नृपतिश्चक्रवर्ती च, क्रमादुच्चग्रहे फलम् ॥ १ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १२४ (आत्मा स.)*

અનુક્રમે પરમ ઉચ્ચ ગ્રહોનું આ પ્રમાણે ફળ છે. સૂર્ય પરમ ઉચ્ચનો હોય તો તે સુખી થાય, ચંદ્ર હોય તો ભોગી થાય, મંગળ હોય તો ધનિક થાય, બુધ હોય તો નાયક થાય, ગુરુ હોય તો મંડળનો સ્વામી થાય-માંડલિક થાય, શુક્ર હોય તો રાજા થાય અને શનિ પરમ ઉચ્ચનો હોય તો તે ચક્રવર્તી થાય છે. ૧.

અશુભ રાશિઃ—

तुलासङ्क्रान्तिषट्कं चेत्, स्वस्याः स्वस्यास्तिथेश्चलेत् ।
तदा दुःस्थं जगत् सर्वं, दुर्भिक्षडमरादिभिः ॥ २ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ५२.

જો તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ અને મીન એ છ સંક્રાંતિઓ પોતપોતાની તિથિથી ચલાયમાન થાય તો દુકાળ અને ધાડ-લૂંટ વગેરે ઉપદ્રવોવડે સર્વ જગત દુઃખી થાય. ૨.

દીવાળી અને મંગળવાર : અશુભ:—

दीपोत्सवदिने भौमवारो वह्निभयावहः ।
सङ्क्रान्तीनां च नैकट्ये, शुभकर्मादिकं न हि ॥ ३ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ५३.

દીવાળીને દિવસે જો મંગળવાર આવે તો અગ્નિના ઉપદ્રવનો ભય થાય, અને જો સંક્રાંતિ સમીપે આવતી હોય તો શુભ કાર્ય વગેરે થાય નહીં-કરવા નહીં. ૩.

શુભ ચંદ્ર:—

अस्तस्थानं रवेर्ज्येष्ठजामायां वीक्ष्य चिह्नितम् ।
तदुत्तरेण चेदिन्दोरस्तस्तच्छुभदं भवेत् ॥ ४ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ५४.

જ્યેષ્ઠ માસની અમાવાસ્યાએ સૂર્ય જે ઠેકાણે અસ્ત થયો હોય તે સ્થાનને ચિહ્ન કરી રાખવું. પછી શુદિ બીજને દિવસે જો ચંદ્રમા સૂર્યના ઉત્તર ભાગે આથમે તો તે શુભ ફળને આપનાર સમજવો. ૪.

આષાઢ માસ અને રોહિણી:—

आषाढे दशमी कृष्णा, सुभिक्षाय सरोहिणी ।
एकादशी तु मध्यस्था, द्वादशी दुःखदायिका ॥ ५ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ४७.

અષાડ વદ દશમને દિવસે રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો સુકાળ થાય, અગ્યારશને દિવસે રોહિણી હોય તો મધ્યમ

વર્ષ થાય અને બારશને દિવસે રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો તે દુઃખકારક છે–દુકાળ પડે. ૫.

કેવી વિજળીથી શું થાયઃ—

वाताय कपिला विद्युदातपायातिलोहिनी ।
पीता वर्षाय विज्ञेया, दुर्भिक्षाय सिता भवेत् ॥ ६ ॥

सिद्धहेम, अध्याय २, पाद २.

કપિલ–માંજરા વર્ણવાળી વીજળી થાય તો વાયુ ઘણો વાય, રાતી વીજળી થાય તો તાપ સખત પડે, પીળી વીજળી થાય તો વરસાદ સારો થાય અને ધોળી વીજળી થાય તો દુકાળ પડે. ૬.

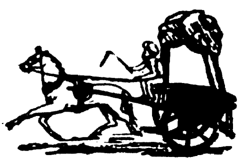

शुकन शास्त्र (१०६)

प्रयाणनुं शुभ शुकनः---

गच्छतां च यदा श्वा स्याद्दक्षिणाद्वामवर्तकः ।
सर्वसिद्धिस्तदा नूनं, श्वानेन कथिता ध्रुवम् ॥ १ ॥

(સારા કામ માટે ઘેરથી નીકળીને) જતાં માર્ગમાં જો કૂતરો જમણી બાજુથી ડાબી બાજુએ ઉતરે, તો તે કૂતરે અવશ્ય સર્વ સિદ્ધિ કહી છે. (અર્થાત્ સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય એમ જાણવું.) ૧.

कन्यागोशङ्खभेरीदधिफलकुसुमं पावको दीप्यमानो,
नागेन्द्रोऽश्वो रथो वा नृपतिरभिमुखः पूर्णकुम्भो ध्वजो वा ।
उत्क्षिप्ता चैव भूमिर्जलचरयुगलं सिद्धमन्नं शतायु–
र्वेश्यास्त्रीमद्यमांसं हितमपि गदितं मङ्गलं प्रस्थितानाम् ॥ २ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ३५, श्लो० २७३. (प्र० स०)*

(કોઇ પણ સારા કામને માટે) પ્રયાણ કરતી વખતે પોતાની સન્મુખ કન્યા, ગાય, શંખ, ભેરી, દહીં, ફળ, પુષ્પ, દેદીપ્યમાન અગ્નિ, હાથી, અશ્વ, રથ, રાજા, પૂર્ણ કુંભ, ધ્વજ, માથે ઉપાડેલી ખોદેલી માટી, મત્સ્યનું યુગલ, રાંધેલું ધાન્ય, સો વર્ષનો વૃદ્ધ, વેશ્યા, સ્ત્રી, મદિરા અને માંસ મળે તો તે હિતકારક અને મંગળરૂપ કહ્યું છે. ૨.

कार्याय चलितः स्थानाद् वहन्नाडिपदं पुरः ।
कुर्वन् वाञ्छितसिद्धीनां, भाजनं जायते नरः ॥ ३ ॥

श्राद्धविधि, पृष्ठ ९८, श्लो. ३.

કામને માટે (પોતાના) સ્થાનેથી ચાલેલો જે પુરુષ વહેતી નાડીવાળો (જે તરફની નાડી ચાલતી હોય તે તરફનો) પગ આગળ કરે તે ઇચ્છિત (વસ્તુની) સિદ્ધિઓનું પાત્ર થાય છે. ૩.

પ્રયાણનો નિષેધઃ—

क्षीरं भुक्त्वा रतं कृत्वा, स्नात्वाऽऽहत्य गृहाङ्गनाम् ।
वान्त्वा निष्ठीव्य चाक्रोशं, श्रुत्वा च प्रचलेन्न हि ॥ ४ ॥

श्राद्धविधि, पृ० ९८, श्लो० १९

ખીર (દૂધ) ખાઇને, રતિક્રીડા કરીને, સ્નાન કરીને સ્ત્રીને મારીને, ઉલટી કરીને, થુંકીને અને બૂમ (રાડ) સાંભળીને પ્રયાણ ન કરવું. ૪.

સુંદર ભોજનનું શુકનઃ----

गच्छतां च यदा श्वानो अमेध्यं भक्षयेद् यदि ।
मिष्टान्यशनपानानि, प्राप्नोति पुरुषो ध्रुवम् ॥ ५ ॥

(ઘેરથી નીકળીને) જતાં માર્ગમાં જો કૂતરો વિષ્ટા ખાતો હોય-ખાતો જોવામાં આવે-તો તે પુરુષ અવશ્ય મધુર ભોજન અને પાણીને પામે છે. ૫.

દ્રવ્યલાભનું શુકનઃ––

गच्छतां च यदा श्वानः, कर्णौ कण्डूयते पुनः ।
द्रव्यलाभं विजानीयान्महत्त्वं च प्रजायते ॥ ६ ॥

(સારા કામને માટે ઘેરથી નીકળીને) જતાં માર્ગમાં જો કૂતરો પોતાના બન્ને કાનને ખજવાળતો હોય તો દ્રવ્યનો તથા પ્રતિષ્ઠાનો લાભ થશે એમ જાણવું. ૬.

પક્ષીનું શુભ અશુભ શુકનઃ—

गतिस्त्वारा स्वरो वामो दुर्गायाः शुभदः स्मृतः ।
विपरीतः प्रवेशे तु, स एवाभीष्टदायकः ॥ ७ ॥

उत्तराध्ययनसूत्र टीका (भावविजय), पृ. ३१६.

દુર્ગા નામની પક્ષિણી, ઉતાવળી ગતિ કરતી જોવામાં આવે અને ડાબી બાજુએ તેનો સ્વર સાંભળવામાં આવે, તો તે શુભ ફળને આપનાર કહ્યાં છે. અને તેનાથી વિપરીત એટલે જમણી બાજુએ તેનો સ્વર સાંભળવામાં આવે તો પ્રવેશને વિષે તે વાંછિતને દેવાવાળો છે–શુભ છે. ૭.

सामुद्रिक शास्त्र (१०७)

બત્રીશ લક્ષણઃ—

छत्रं तामरसं धनू रथवरो दम्भोलिकूर्माङ्कुशा
वापीस्वस्तिकतोरणानि च सरः पञ्चाननः पादपः ।
चक्रं शङ्खगजौ समुद्रकलशौ प्रासादमत्स्या यवा
यूपस्तूपकमण्डलून्यवनिभृत् सच्चामरो दर्पणः ॥ १ ॥
उक्षा पताका कमलाऽभिषेकः, सुदाम केकी घनपुण्यभाजाम् ॥
इह भवति सप्तरक्तः, षडुन्नतः पञ्चसूक्ष्मदीर्घश्च ।
त्रिविपुललघुगम्भीरो द्वात्रिंशल्लक्षणः स पुमान् ॥ २ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान १, पृ. २०. (आत्मा० स०)*

છત્ર ૧, કમળ ૨, ધનુષ ૩, શ્રેષ્ઠ રથ ૪, વજ્ર ૫, કાચબો ૬, અંકુશ ૭, વાવ ૮, સાથિયો ૯, તોરણ ૧૦, સરોવર ૧૧, સિંહ ૧૨, વૃક્ષ ૧૩, ચક્ર ૧૪, શંખ ૧૫, હાથી ૧૬, સમુદ્ર ૧૭, કળશ ૧૮, પ્રાસાદ ૧૯, મત્સ્ય ૨૦, જળ ૨૧, યૂપ ૨૨, સ્તૂભ ૨૩, કમંડળ ૨૪, પર્વત ૨૫, ચામર ૨૬, દર્પણ ૨૭, બળદ ૨૮, ધ્વજ ૨૯, લક્ષ્મીનો અભિષેક ૩૦, માળા ૩૧ તથા મયૂર ૩૨: આ બત્રીશ લક્ષણો પુણ્યવંતને હોય છે. વળી અહીં જેનાં સાત અવયવ રાતાં હોય, છ ઉંચાં હોય, પાંચ સૂક્ષ્મ હોય, પાંચ લાંબાં હોય, ત્રણ પહોળાં હોય, ત્રણ લઘુ હોય અને ત્રણ ગંભીર હોય, તે બત્રીશ લક્ષણવાળો પુરુષ કહેવાય છે. ૧,૨.

કેવા અવયવનું શું ફળ ?

न स्त्री त्यजति रक्ताक्षं, नार्थः कनकपिङ्गलम् ।
दीर्घबाहुं न चैश्वर्यं, न मांसोपचितं सुखम् ॥ ३ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान १, पृ. २१. (आत्मा० स०)*

રાતા નેત્રવાળા પુરુષને સ્ત્રી તજતી નથી, સુવર્ણ જેવી પીળી આંખવાળાને ધન તજતું નથી, લાંબા હાથવાળાને ઐશ્વર્ય તજતું નથી, અને માંસથી પુષ્ટ શરીરવાળાને સુખ તજતું નથી (અર્થાત્ તેવા તેવા પુરુષોને તે તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે.) ૩.

छत्राकारं शिरो यस्य, विस्तीर्णं हृदयं तथा ।
कटी यस्य विशाला च, स सौख्यधनपुत्रवान् ॥४॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ५१, श्लो० ६१. (प्र. स.)

જેનું મસ્તક છત્રને આકારે હોય, જેની છાતી પહોળી હોય અને જેની કેડ વિશાળ હોય તે પુરુષ સુખી, ધનવાન અને પુત્રવાન થાય છે. ૪.

प्रलम्बबाहुः स्वामी स्याद्, ह्रस्वबाहुस्तु किङ्करः ।
स्वच्छारुणनखो दीर्घाङ्गुली रक्तकरः श्रिये ॥ ५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४८. श्लो० ७. (प्र० स०)*

જેના હાથ લાંબા હોય તે (રાજા વગેરે) સ્વામી થાય છે, જેના હાથ ટૂંકા હોય તે ચાકર થાય છે, જેના નખ સ્વચ્છ અને રાતા હોય, આંગળીઓ લાંબી હોય અને હાથ રાતા હોય, તે લક્ષ્મીને માટે થાય છે. ૫.

यथा नेत्रे तथा शीलं, यथा नासा तथाऽऽर्जवम् ।
यथा रूपं तथा वित्तं, यथा शीलं तथा गुणाः ॥ ६ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान १, पृ० २०. (आत्मा. स.)*

જેવાં નેત્ર હોય તેવું શીલ હોય છે, જેવી નાસિકા હોય તેવી સરળતા હોય છે, જેવું રૂપ હોય તેવું ધન હોય છે અને જેવું શીલ (આચાર) હોય તેવા ગુણ હોય છે. (અર્થાત્ નેત્ર ઉપરથી શીલ જણાય છે, નાસિકા ઉપરથી સરળતા જણાય છે, રૂપ ઉપરથી ધન જણાય છે અને આચાર ઉપરથી ગુણ જણાય છે.) ૬.

उरो विशालो धनधान्यभोगी, शिरो विशालो नृपपुंगवश्च ।
कटीविशालो बहुपुत्रदारो विशालपादः सततं सुखी स्यात् ॥७॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान १, पृ० २१. (आत्मा. स.)

જેનું ઉરસ્થળ (છાતી) વિશાળ હોય તે ધન અને ધાન્યનો ભોગી થાય છે, જેનું મસ્તક વિશાળ હોય તે રાજા થાય છે, જેની કટી વિશાળ હોય તેને ઘણા પુત્રો અને ઘણી સ્ત્રીઓ થાય છે, જેના પગ વિશાળ હોય તે નિરંતર સુખી થાય છે. ૭.

पद्मपत्रसमा जिह्वा, रक्ता सूक्ष्मा सुशोभना ।
पार्थिवः शुकनासः स्याद् ह्रस्वनासस्तु धार्मिकः ॥ ८ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४९, श्लो० १५. (प्र. स.)*

જેની જીભ કમળના પાંદડા જેવી, રાતી અને પાતળી હોય તે શુભ ફળને આપનારી છે, જેની નાસિકા પોપટ જેવી હોય તે રાજા થાય છે અને જેની નાસિકા નાની હોય તે ધર્મિષ્ઠ થાય છે. ૮.

अस्थिष्वर्थाः सुखं मांसे, त्वचि भोगाः स्त्रियोऽक्षिषु ।
गतौ यानं स्वरे चाज्ञा, सर्वं सत्त्वे प्रतिष्ठितम् ॥ ९ ॥

सामुद्रिक.

મનુષ્યોને અમુક રીતના હાડકાં હોય તો તેને ધન મળે છે, અમુક જાતનું માંસ હોય તો સુખ મળે છે, અમુક જાતની ચામડી હોય તો ભોગ મળે છે, અમુક પ્રકારનાં નેત્ર હોય તો સ્ત્રીઓ ચાહે છે, અમુક પ્રકારની ગતિ–ચાલ હોય તો તેને વાહન મળે છે, અમુક પ્રકારનો સ્વર હોય તો તેની આજ્ઞા સર્વને માન્ય થાય છે અને સત્ત્વ હોય તો બધું મળે છે. ૯.

કયાં અવયવો લાંબાં સારાંઃ----

नयनकुचान्तरनासाहनुभुजमिति यस्य पञ्चकं दीर्घम् ।
दीर्घायुर्वित्तपरः, पराक्रमी जायते स नरः ॥ ११ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ५१, श्लो० ५८ (प्र. स.)

જે પુરુષનાં નેત્ર, છાતી, નાસિકા, દાઢી અને હાથ આ પાંચ અવયવો લાંબાં હોય, તે પુરુષ લાંબા આયુષ્યવાળો, ધનવાન અને પરાક્રમી થાય છે. ૧૧.

अनामिकाऽन्त्यरेखायाः, कनिष्ठा स्याद्यदाऽधिका ।
धनवृद्धिस्तदा पुंसां, मातृपक्षो बहुस्तथा ॥ १२ ॥

विवेकविलास, उल्लास ५. श्लो० ४४.

પુરુષોને અનામિકાની છેલ્લી રેખાથી કનિષ્ઠિકા આંગળી વધારે મોટી હોય તો તેમને ધનની વૃદ્ધિ થાય છે, તથા માતાનો પક્ષ પણ ઘણો હોય છે–મોસાળ વિશાળ હોય છે. ૧૨

કયાં અવયવો નાનાં સારાં—

दन्तत्वक्केशाङ्गुलिपर्व्वनखश्चेति पञ्च सूक्ष्माणि ।
धनलक्ष्माण्येतानि, प्रभवन्ति प्रायशः पुंसाम् ॥ १३ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ. ५१, श्लो० ५७. (प्र. स.)

દાંત, ચામડી, કેશ, આંગળીના ટેરવા અને નખ; આ પાંચ અવયવ સૂક્ષ્મ હોય તો તે પ્રાયે કરીને પુરુષોને ધનનાં ચિહ્ન છે. (એટલે તેવો પુરુષ ધનવાન થાય છે.) ૧૩.

કયાં અવયવો રાતાં સારાં:—

नखचरणपाणिरसनादशनच्छदतालुलोचनान्तेषु ।
स्याद्यो रक्तः सप्तसु, सप्ताङ्गां स भजते लक्ष्मीम् ॥१४॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ५१, श्लो० ५५ (प्र. स.)

જે પરુષનાં નખ, પગ, હાથ, જીભ, ઓષ્ટ, તાળવું અને નેત્રના છેડા; આ સાત અવયવો રાતાં હોય, તે પુરુષ સાત અંગવાળી રાજ્ય-લક્ષ્મીને પામે છે. ૧૪.

ઊંચાં શુભ અવયવો:—

षट्कं कक्षा वक्षः, कृकाटिका नासिका नखास्यमिति ।
यस्येदमुन्नतं स्यादुन्नतयस्तस्य जायन्ते ॥ १५ ॥

धर्मकल्पद्रुम. पृ० ५१, श्लो० ५६. (प्र. स.)

જે પુરુષની કક્ષા-કાખલી, વક્ષ:સ્થળ-છાતી, હડિયો, નાસિકા, નખ અને મુખ : આ છ અવયવો ઊંચાં હોય તે પુરુષને ઉન્નતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૫.

રાજાનાં ચિન્હો:—

शक्तितोमरदण्डासिधनुश्चक्रगदोपमा ।
यस्य रेखा भवेदेषा, राजानं तं विनिर्दिशेत् ॥ १६ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४८, श्लो० ८. (प्र. स.)*

શકિત, તોમર-ભાલું, દંડ, ખડ્ગ, ધનુષ, ચક્ર અને ગદાના જેવી જેને રેખા હોય તે માણસ રાજા થશે એમ જાણવું. ૧૬.

राज्याय पादयो रेखा ध्वजवज्राङ्कुशोपमाः ।
अङ्गुल्योऽपि समा दीर्घाः, संहिताश्च समुन्नताः ॥१७॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४८, श्लो० २. (प्र० स०)*

બન્ને પગને વિષે ધ્વજ, વજ્ર અને અંકુશના આકાર જેવી રેખાઓ હોય તો તે રાજ્યને આપનારી છે. તથા આંગળીઓ પણ સરખી, લાંબી, એક બીજી સાથે મળેલી -અડકતી અને ઊંચી હોય તો તે પણ રાજ્યને આપનારી છે.૧૭.

સાત્ત્વિક પુરુષન લક્ષણ:--

अतिह्रस्वेऽतिदीर्घेऽतिस्थूले चातिकृशे तथा ।
अतिकृष्णेऽतिगौरे च, षट्सु सत्त्वं निगद्यते ॥ १८ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान १, पृ० २०. (आत्मा० स०)*

અત્યંત હ્રસ્વ-ઠીંગણો, અતિ લાંબો, અતિ જાડો, અતિ પાતળો, અતિ કાળો અને અતિ ગોર વર્ણવાળો : આ છ પ્રકારના પુરુષને વિષે સત્ત્વ હોય છે એમ કહ્યું છે. ૧૮.

રેખા સંબંધી વિચારઃ—

मणिबन्धात् पितुर्लेखा, करभाद्विभवायुषोः ।
लेखे द्वे यान्ति तिस्रोऽपि, तर्जन्यङ्गुष्ठकान्तरम् ॥ १९ ॥

विवेकविलास, उल्लास ५, श्लो० ५३.

મણિબંધથી એટલે હાથના કાંડા પાસેથી પિતાની રેખા નીકળે છે, કરભથી એટલે પોંચાથી ધન અને આયુષ્યની બે રેખાઓ નીકળે છે, તથા તે ત્રણે રેખાઓ તર્જની અને અંગૂઠો એ બેની વચ્ચે જાય છે. ૧૯.

येषां रेखा इमास्तिस्रः, सम्पूर्णा दोषवर्जिताः ।
तेषां गोत्रधनायूंषि, सम्पूर्णान्यन्यथा न तु ॥२०॥
उल्लङ्घ्यन्ते च यावन्त्योऽङ्गुल्यो जीवितरेखया ।
पञ्चविंशतयो ज्ञेयास्तावन्त्यः शरदां बुधैः ॥ २१ ॥

विवेकविलास, उल्लास ५, श्लो० ५४, ५५.

જેમની આ (ઉપર કહેલી) ત્રણ રેખાઓ સંપૂર્ણ અને દોષ રહિત હોય, તેમનાં કુળ, ધન અને આયુષ્ય પરિપૂર્ણ હોય છે. અને જો તે રેખાઓ બરાબર ન હોય તો કુળ, ધન અને આયુષ્ય પણ બરાબર હોતાં નથી.

કરભથી એટલે પોંચાથી આયુષ્યની રેખાએ જેટલી આંગળીઓ ઉલ્લંઘન કરેલી હોય, તેટલા પચીશ વર્ષનું આયુષ્ય તેનું છે એમ પંડિતોએ જાણવું. ૨૦, ૨૧.

अरेखं बहुरेखं वा, येषां पाणितलं नृणाम् ।
ते स्युरल्पायुषो निःस्वा दुःखिता नात्र संशयः ॥ २२ ॥

विवेकविलास, उल्लास ५, श्लो० ३८.

જેમના હાથના તળિયામાં બિલકુલ રેખા ન હોય અથવા ઘણી રેખાઓ હોય, તેઓ અલ્પ આયુષ્યવાળા, નિર્ધન અને દુઃખી થાય છે, તેમાં કાંઈ પણ સંશય નથી. ૨૨.

प्रासादपर्व्वतस्तूपपद्माङ्कुशरथोपमाः ।
ध्वजकुम्भसमा रेखा हस्तपादे शुभावहाः ॥ २३ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ५१, श्लो० ६३ (प्र० स०).

પ્રાસાદ, પર્વત, થૂભ, કમળ, અંકુશ અને રથના જેવી તથા ધ્વજ અને કુંભના જેવી જેના હાથ પગમાં રેખા હોય તો તેને તે શુભ ફળવાળી છે. ૨૩.

मयूरगजहंसाश्वच्छत्रतोरणचामरैः ।
सदृशा यत्करे रेखाः, स भोगान् लभते घनान् ॥ २४ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ५१, श्लो० ६२. (प्र० स०)

જેના હાથને વિષે મોર, હાથી, હંસ, અશ્વ, છત્ર, તોરણ અને ચામરના આકારવાળી રેખાઓ હોય, તે પુરુષ ઘણા ભોગોને પામે છે. ૨૪.

स्थूलरेखा दरिद्राः स्युः, सूक्ष्मरेखा महाधनाः ।
खण्डितस्फुटिताभिः स्यादायुषः क्षय एव हि ॥ २५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४९, श्लो० १३. (प्र० स०)*

જેને જાડી રેખાઓ હોય તે દરિદ્ર થાય છે અને જેને સૂક્ષ્મ રેખાઓ હોય તે મહા ધનવાન થાય છે, તથા જેને ખંડિત અને ફુટેલી રેખા હોય તેના આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે. ૨૫.

ध्वजवज्राङ्कुशच्छत्रं, शङ्खपद्मादयस्तले ।
पाणिपादेषु शस्यन्ते, यस्यासौ श्रीपतिः पुमान् ॥ २६ ॥
पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४९, श्लो० ९. (प्र० स०)*

જેના હાથ પગનાં તળિયાને વિષે ધ્વજ, વજ્ર, અંકુશ, છત્ર, શંખ અને કમળનું ચિહ્ન હોય તો તે પ્રશસ્ત છે અને તે પુરુષ લક્ષ્મીપતિ થાય છે. ૨૬.

स्वस्तिके जनसौभाग्यं, मीने सर्वत्र पूज्यता ।
श्रीवत्से वाञ्छिता लक्ष्मीर्गवाढ्यं दामकेन तु ॥ २७ ॥
पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४९, श्लो० १०. (प्र० स०)*

જે માણસને સ્વસ્તિકનું-સાથિયાનું ચિહ્ન હોય તે લોકોને વિષે સૌભાગ્ય પામે છે, મત્સ્યનું ચિહ્ન હોય તો સર્વત્ર પૂજ્યપણું થાય છે, શ્રીવત્સનું ચિહ્ન હોય તો ઇચ્છિત લક્ષ્મી મળે છે અને માળાનું ચિહ્ન હોય તો ઘણા પશુઓનો સ્વામી થાય છે. ૨૭.

पुत्रदा करभे रेखा, कनिष्ठाधः कलत्रकृत् ।
अङ्गुष्ठमूलरेखा तु, भ्रातृभाण्डेषु शस्यते ॥ २८ ॥
पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४९, श्लो० ११. (प्र० स०)*

પોંચાને વિષે રહેલી રેખા પુત્રને આપનારી છે એટલે જેટલી રેખા હોય તેટલા પુત્ર થાય છે, ટચલી આંગળીની નીચેની રેખા સ્ત્રીને આપનારી છે એટલે જેટલી રેખા હોય તેટલી સ્ત્રી થાય છે, તથા અંગૂઠાના મૂળમાં રહેલી રેખા

ભાઈભાંડુને માટે કહેવાય છે એટલે જેટલી રેખા હોય તેટલાં ભાઈભાંડુ થાય છે. ૨૮.

મસ્તક સંબંધી વિચાર:-

छत्राकारं नरेन्द्राणां, शिरो दीर्घं तु दुःखिनाम् ।
अधमानां घटाकारं, पापिनां स्थपुटं पुनः ॥ २९ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४९, श्लो० १७. (प्र० स०)*

જેનું મસ્તક છત્રના જેવું ગોળ હોય તે રાજા થાય છે, જેનું મસ્તક લાંબું હોય તે દુઃખી થાય છે, જેનું મસ્તક ઘડાના આકારે હોય તે અધમ થાય છે અને જેનું મસ્તક રામૈયાના સંપુટ જેવું હોય તે પાપી થાય છે. ૨૯.

કેશ સંબંધી વિચાર:—

मृदुलैः श्यामलस्निग्धैः, स्निग्धैर्भवति भूपतिः ।
स्फुटितैः कपिलैः स्थूलैः, रूक्षैः केशैः सुदुःखिनः ॥३०॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य) पृ० १४९, श्लो० १८. (प्र० स०)*

જેના કેશ કોમળ, કાળા અને ચીકાશવાળા-ચકચકિત હોય તે રાજા થાય છે, અને જેના કેશ ફુટેલા, પીળા વર્ણવાળા, જાડા અને લૂખા-સૂકા હોય તે દુઃખી થાય છે. ૩૦.

કપાળ સંબંધી વિચાર:---

ललाटे चार्धचन्द्राभे, राजा धर्मिष्ठ उन्नते ।
विद्याभोगी विशाले स्याद् दुःखी तु विषमे भवेत् ॥ ३१ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ.०१४९, श्लो० १६. (प्र० स०)*

જેનું કપાળ અર્ધ ચંદ્ર જેવું હોય તે રાજા થાય છે, જેનું કપાળ ઊંચું હોય તે ધર્મિષ્ઠ થાય છે, જેનું કપાળ વિશાળ–પહોળું હોય તે વિદ્યાવાન અને ભોગી થાય છે અને જેનું કપાળ વિષમ–વાંકું હોય તે દુઃખી થાય છે. ૩૧.

તિલક સંબંધી વિચારઃ—

नरस्य दक्षिणे पार्श्वे, तिलकं मण्डलं शुभम् ।
वामे शुभं च नारीणां, ज्ञातव्यं हि नराधिप ! ॥ ३२ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ५१, श्लो० १४. (प्र० स०)

હે રાજા ! પુરુષના જમણા પડખે મંડળના આકારે તિલક હોય તે શુભ છે, અને સ્ત્રીઓને ડાબે પડખે તિલક હોય તે શુભ છે, એમ જાણવું. ૩૨.

દાંત સંબંધી વિચારઃ—

द्वात्रिंशद्दशनो राजा, भोगी स्यादेकहीनकः ।
त्रिंशद्दन्तास्तु सुखिनस्ततो हीनास्तु दुःखिनः ॥ ३३ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४९, श्लो० १४. (प्र० स०)*

જેને બત્રીશ દાંત હોય તે રાજા થાય છે, જેને એકત્રીશ દાંત હોય તે ભોગી થાય છે, જેને ત્રીશ દાંત હોય તે સુખી થાય છે અને તેથી પણ ઓછા દાંત હોય તે દુઃખી થાય છે. ૩૩.

પેટ સંબંધી વિચારઃ—

मृगव्याघ्रोदरो भोगी, श्वशृगालोदरोऽधमः ।
मण्डूकसदृशं यस्योदरं स स्यान्महीपतिः ॥ ३४ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४८, श्लो० ६. (प्र० स०)*

જેનું ઉદર-પેટ મૃગ અને વાઘ જેવું હોય તે ભોગી થાય છે, જેનું ઉદર કૂતરા અને શિયાળ જેવું હોય તે અધમ થાય છે, અને જેનું ઉદર દેડકા જેવું હોય તે રાજા થાય છે. ૩૪.

અંગુઠા સંબંધી વિચારઃ—

अङ्गुष्ठैर्विपुलैर्दुःखं, सदाऽध्वगमनं नृणाम् ।
वृत्तैस्ताम्रनखैः स्निग्धैः, संहितैस्तु सुखं भवेत् ॥ ३५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४८, श्लो० ३. (प्र० स०)*

અંગુઠા પહોળા હોય તો તે મનુષ્યોને દુઃખ આપનાર થાય છે તથા નિરંતર માર્ગમાં પ્રયાણ કરાવે છે, પરંતુ જો તે ગોળ હોય, તેના નખ રાતા હોય, ચિકાશવાળા હોય અને ચોંટેલા હોય તો સુખદાયક છે. ૩૫.

અંગુઠામાં જવ સંબંધી વિચારઃ—

यवैरङ्गुष्ठमध्यस्थैर्विद्याख्यातिविभूतयः ।
शुक्लपक्षे तथा जन्म, दक्षिणाङ्गुष्ठगैश्च तैः ॥ ३६ ॥

विवेकविलास, उल्लास ५, श्लो० ६५.

અંગુઠાના મધ્ય ભાગમાં જવ હોય તો તેથી વિદ્યા,

કીર્તિ અને ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા જમણા અંગુઠામાં જવ હોય તો તેનો જન્મ શુકલ પક્ષમાં છે એમ જાણવું. ૩૬

अङ्गुष्ठोदरमध्यस्तु, यवो यस्य विराजते ।
उत्पन्नभक्ष्यभोगी च, स नरः सुखमेधते ॥ ३७ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४९, श्लो० १२. (प्र० स०)*

અંગુઠાના ઉદર મધ્યે–ઉપલા પર્વમાં જેને જવનો આકાર હોય તે મનુષ્ય જાતે ભોજન અને ભોગને ઉત્પન્ન કરી સુખને પામે છે. ૩૭.

આવર્ત સંબંધી વિચારઃ—

आवर्तो दक्षिणे भागे, दक्षिणः शुभकृन्नृणाम् ।
वामो वामेऽतिनिन्द्यश्च, दिगन्यत्वे तु मध्यमः ॥ ३८ ॥

विवेकविलास, उल्लास ५, श्लो० २८.

પુરુષની જમણી બાજુએ દક્ષિણાવર્ત–જમણા આવર્તવાળો ભમરો હોય તો તે શુભકારક છે, અને ડાબા ભાગે ડાબો આવર્ત હોય તો તે અત્યંત નિંદવાલાયક છે. તથા જો જમણી બાજુએ ડાબો આવર્ત અને ડાબી બાજુએ જમણો આવર્ત હોય તો તે મધ્યમ જાણવો. ૩૮.

નખ સંબંધી વિચારઃ—

उन्नताम्रनखा भव्याः, सस्निग्धाः सौख्यदायकाः ।
शूर्पाकारा रुक्षभग्ना वक्राः श्वेताश्च दुःखदाः ॥ ३९ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४८, श्लो० १. (प्र० स०)*

ઊંચા અને રાતા નખ હોય તે સારા છે, ચીકાશવાળા ચકચકિત હોય તે સુખ આપનારા છે, પણ સુપડાના આકારવાળા, લુખા-સૂકા, ભાંગલા, વાંકા અને શ્વેત નખ હોય તો તે દુઃખને આપનારા છે. ૩૯.

જંઘા સંબંધી વિચારઃ--

दुःखिनः काकजङ्घाः स्युर्दीर्घजङ्घा महाध्वगाः ।
बन्धनं चाश्वजङ्घानां, मृगजङ्घास्तु पार्थिवाः ॥ ४० ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० १४८, श्लो० ५. (प्र० स०)*

જેને કાગડા જેવી જંઘા હોય તે દુઃખી થાય છે, જેને લાંબી જંઘા હોય તે અતિ માર્ગમાં ચાલનારા એટલે કાસદીયું કરનારા થાય છે, ઘોડા જેવી જંઘા હોય તે બંધનને પામે છે અને મૃગ જેવી જંઘા હોય તે રાજા થાય છે. ૪૦.

स्वप्न शास्त्र (१०८)

સ્વપ્નના પ્રકાર અને સફળ સ્વપ્નઃ—

अनुभूतः श्रुतो दृष्टः, प्रकृतेश्च विकारजः ।
स्वभावतः समुद्भूतश्चिन्तासन्ततिसम्भवः ॥ १ ॥

देवताद्युपदेशोत्थो धर्मकर्मप्रभावजः ।
पापोद्रेकसमुत्थश्च, स्वप्नः स्यान्नवधा नृणाम् ॥ २ ॥

प्रकारैरादिमैः षड्भिरशुभश्च शुभोऽपि च ।
दृष्टो निरर्थकः स्वप्नः, सत्यश्च त्रिभिरुत्तमैः ॥ ३ ॥

विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० १६, १७, १८.

કોઈ પણ વખત પૂર્વે અનુભવેલ, જોયેલ અથવા સાંભળેલ, તથા પ્રકૃતિના વિકારથી ઉત્પન્ન થયેલ, સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલ, વિચારની શ્રેણિથી ઉત્પન્ન થયેલ, દેવતાદિકના ઉપદેશથી ઉત્પન્ન થયેલ, ધર્મકાર્યના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયેલ અને અતિ પાપથી ઉત્પન્ન થયેલઃ આ નવ પ્રકારનાં સ્વપ્ન મનુષ્યોને હોય છે.

ઉપર કહેલાં નવ પ્રકારનાં સ્વપ્નમાંથી પ્રથમના છ પ્રકારનાં સ્વપ્ન શુભ અથવા અશુભ જે જોયેલ હોય તે સર્વ નિરર્થક છે, કાંઈ પણ ફળ આપતાં નથી અને છેલ્લા ત્રણ પ્રકારનાં સ્વપ્ન સત્ય છે–ફળ આપનારાં છે. ૧–૩.

કોનું સ્વપ્ન સિદ્ધ થાયઃ—

धर्मरतः समधातुर्यः, स्थिरचित्तो जितेन्द्रियः सदयः ।
प्रायस्तस्य प्रार्थितमर्थं स्वप्नः प्रसाधयति ॥ ४ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ. १०४. (आत्मा. स.)*

જે મનુષ્ય ધર્મમાં રક્ત હોય, જેની સર્વે ધાતુ સમાન હોય, જેનું ચિત્ત સ્થિર હોય, જેણે ઇંદ્રિયોને વશ કરી હોય, અને જે દયાળુ હોય તેવા પુરુષને જો સ્વપ્ન આવે તો ઘણું કરીને તેનો ઇચ્છિત અર્થ સિદ્ધ થાય છે. ૪.

કયું સ્વપ્ન સફળ ગણવુંઃ—

पूर्वमनिष्टं दृष्ट्वा, स्वप्नं यः प्रेक्षते शुभं पश्चात् ।
स तु फलदस्तस्य भवेद् द्रष्टव्यं तद्वदिष्टेऽपि ॥ ५ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ. १०५. (आत्मा. स.)*

પહેલાં અનિષ્ટ સ્વપ્ન જોયા પછી જો શુભ સ્વપ્ન જોવામાં આવે તો તે પાછળનું શુભ સ્વપ્ન ફળદાયક થાય છે, તે જ પ્રમાણે પ્રથમ શુભ સ્વપ્ન જોયા પછી અશુભ સ્વપ્ન જોવામાં આવે તો પાછળના અશુભ સ્વપ્નનું ફળ મળે છે. ૫.

पूर्वं शुभोऽशुभः पश्चादशुभो वा ततः शुभः ।
पाश्चात्यः फलदो ज्ञेयः, पूर्वदृष्टो निरर्थकः ॥ ६ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० २८.

સ્વપ્ન પહેલાં શુભ આવ્યું હોય અને પછી અશુભ આવ્યું હોય, અથવા પહેલાં અશુભ આવ્યું હોય અને પછી શુભ આવ્યું હોય; તો પછીનું સ્વપ્ન ફળ દેવાવાળું

જાણવું, પહેલાં દેખેલું સ્વપ્ન નિષ્ફળ સમજવું. ૬.

સ્વપ્નમાળા નિરર્થકઃ—

मालास्वप्नोऽह्नि दृष्टश्च, तथाऽऽधिव्याधिसम्भवः।
मलमूत्रादिपीडोत्थः, स्वप्नः सर्वो निरर्थकः ॥ ७ ॥

विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० २१.

રાત્રિએ ઉપરાઉપર સ્વપ્નાં જોવામાં આવે, દિવસે સ્વપ્ન જોવામાં આવે, આધિ–વ્યાધિથી સ્વપ્ન આવે, તથા મળમૂત્રાદિકની પીડાથી જે સ્વપ્ન આવે, તે સર્વ સ્વપ્ન નિરર્થક–ફળરહિત છે. ૭.

સ્વપ્ન ફળ સમયઃ—

रात्रेश्चतुर्षु यामेषु, दृष्टः स्वप्नः फलप्रदः।
मासैर्द्वादशभिः षड्भिस्त्रिभिरेकेन च क्रमात् ॥ ८ ॥
निशान्त्यघटिकायुग्मे, दशाहात् फलति ध्रुवम्।
दृष्टः सूर्योदये स्वप्नः, सद्यः फलति निश्चितम् ॥ ९ ॥

विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० १९, २०.

રાત્રિના પહેલા પહોરમાં જોયેલા સ્વપ્નનું ફળ બાર માસે મળે છે, બીજા પહોરમાં જોયેલા સ્વપ્નનું ફળ છ માસે મળે છે, ત્રીજા પહોરે જોયેલા સ્વપ્નનું ફળ ત્રણ માસે મળે છે, ચોથા પહોરે જોયેલા સ્વપ્નનું ફળ એક માસે મળે છે, રાત્રિની છેલ્લી બે ઘડીમાં જોયેલા સ્વપ્નનું ફળ દશ દિવસમાં મળે છે અને સૂર્યોદયને વખતે જોયેલા સ્વપ્નનું ફળ તત્કાળ મળે છે. ૮, ૯.

સ્વ-પર સંબંધી સ્વપ્ન ફળઃ—

दृष्टाः स्वप्ना ये स्वं प्रति, तेऽत्र शुभाशुभा नृणां स्वस्य ।
ये प्रत्यपरं तस्य, ज्ञेयास्ते स्वस्य नो किञ्चित् ॥ १० ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ. १०५. (आत्मा. स.)*

માણુસોને જે સ્વપ્નો પોતા પ્રત્યે જોવામાં આવ્યાં હોય તેનું શુભાશુભ ફળ પોતાને મળે છે, અને જે સ્વપ્નો બીજા પ્રત્યે જોયાં હોય તેનું ફળ તેને મળશે એમ જાણવું, પોતાને કાંઈ પણ ફળ મળશે નહીં. ૧૦.

સ્વપ્ન પ્રમાણે કયારે વર્તવુંઃ—

देवताः पितरो गावो नृपाः सल्लिङ्गिनः पुनः ।
कथयन्ति च यत् स्वप्ने, तत् तथैव समादिशेत् ॥११॥

रत्नचूडकथा, श्लो॰ ४६.

સ્વપ્નમાં દેવ, દેવગત થયેલ પિતૃઓ, ગાય, રાજા કે ઉત્તમ સાધુ જે પ્રમાણે જે કહે તે તેજ પ્રમાણે કરવું. ૧૧.

શુભ સ્વપ્નઃ—

आरोहो गोवृषे वृक्षशैलप्रासादहस्तिषु ।
रोदनागम्यगमने,स्वप्ने भृत्यश्च शस्यते ॥ १२ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो॰ ५८.

સ્વપ્નમાં જે માણુસ બળદ, વૃક્ષ, પર્વત, મહેલ, કે હાથી ઉપર પોતાને ચડેલા જુએ, અથવા રુદન, અગમ્ય સ્થાનમાં ગમન કે નોકર ચાકર અનુભવે તે વખાણુવા લાયક છે. ૧૨.

चटनं गोगजवृक्षशैलप्रासादवाजिषु ।
वर्चस्कलेपो रुदितं, मरणं च तथा शुभम् ॥ १३ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो॰ २९.

સ્વપ્નમાં બળદ, હાથી, વૃક્ષ, પર્વત, મહેલ અને ઘોડા ઉપર ચડવું; વિષ્ટાનું વિલેપન, રુદન અને મરણ: એ બધું શુભકર સમજવું. ૧૩.

कुक्कुटीं वडवां क्रौञ्चीं, यः पश्यति शुभाशयः ।
कन्योत्पत्तिर्भवेत्तस्य, प्रियां वा लभते पुमान् ॥ १४ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो॰ ४४.

જે શુભ આશયવાળો પુરુષ કૂકડી, ઘોડી કે ક્રૌંચી નામક પંખીને સ્વપ્નમાં દેખે તેને ઘેર કન્યાનો જન્મ થાય; અથવા તે પુરુષ સ્ત્રીને મેળવે. ૧૪.

दधिलाभाद् धनोत्पत्तिर्घृतलाभाज्जयः पुनः ।
घृतादने ध्रुवं क्लेशो दधिभक्षणतो यशः ॥ १५ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो॰ ४७.

સ્વપ્નમાં જો દહીંનો લાભ થાય તો ધન મળે, ઘીનો લાભ થાય તો જય મળે, ઘીનું ભક્ષણ કરે તો નિશ્ચયે કલેશ-કંકાસ થાય, અને દહીંનું ભક્ષણ કરે તો યશ મળે. ૧૫.

कन्यां छत्रं फलं पक्वं, दीपमब्जं महाध्वजम् ।
मन्त्रं वा लभते यो हि, तस्य चिन्तितसिद्धयः ॥ १५ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो॰ ३२.

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં કન્યા, છત્ર, પાકેલું ફળ, દીવો, અન્ન, મોટી ધ્વજા કે મંત્રને મેળવે, તેને પોતાના ચિંતિતની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૬.

શુભ સ્વપ્ને વિધિઃ—

इष्टं दृष्ट्वा स्वप्नं, न सुप्यते नाप्यते फलं तस्य ।
नेया निशाऽपि सुधिया, जिनराजस्तवनसंस्तवतः ॥१७॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०४ (आत्मा० स०)*

શુભ સ્વપ્ન જોયા પછી નિદ્રા લેવી નહીં. નિદ્રા લેવાથી તેનું ફળ મળતું નથી. તેથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે જિનેશ્વરની સ્તુતિ વગેરે કરીને બાકીની રાત્રિ નિર્ગમન કરવી. ૧૭.

न श्राव्यः कुस्वप्नो गुर्वादेस्तदितरः पुनः श्राव्यः ।
योग्यश्राव्याभावे, गोरपि कर्णे प्रविश्य वदेत् ॥ १८ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०४. (आत्मा०स०)*

અશુભ સ્વપ્ન આવે તો તે ગુરુ વગેરેને સંભળાવવું નહીં, અને શુભ સ્વપ્ન આવે તો તે ગુરુ વગેરે ઉત્તમ જનને સંભળાવવું. લાયક-યોગ્ય પુરુષ ન મળે તો છેવટ ગાયના કાનમાં પ્રવેશ કરીને કહેવું. ૧૮.

અશુભ સ્વપ્નઃ—

अपहारो हयवारणयानासनसदननिवसनादीनाम् ।
नृपशङ्काशोककरो बन्धुविरोधार्थहानिकरः ॥ १९ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा०स०)*

જો સ્વપ્નમાં અશ્વ, હાથી, આસન, ઘર અને વસ્ત્ર વગેરેનું હરણ થયેલું જુએ, તો તે સ્વપ્ન રાજાથકી શંકાને પ્રાપ્ત કરનાર થાય છે, શોક કરનાર થાય છે, બંધુની સાથે વિરોધ કરનાર તથા ધનની હાનિ કરનાર થાય છે. ૧૯.

हसने शोचनमचिरात्, प्रवर्तते नर्तनेऽपि वधबन्धाः ।
पठने कलहश्च नृणामेतत्प्राज्ञेन विज्ञेयम् ॥ २० ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा०स०)*

સ્વપ્નમાં જે માણસ હસે તેને થોડા વખતમાં શોક પ્રાપ્ત થાય છે, નૃત્ય કરે તો વધબંધ થાય છે. અને ભણે તો કલહ–કજિયો થાય છે, એમ પંડિત પુરુષે જાણવું. ૨૦.

स्नेहाभ्यङ्गाद् भवेद् रोगः, शृङ्गिणो दंष्ट्रिणस्तथा ।
अभिद्रवन्ति यं स्वप्ने, तस्य राजकुलाद् भयम् ॥ २१ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० २९.

જો સ્વપ્નમાં તેલથી મર્દન કરે તો રોગ થાય; તથા જેને સ્વપ્નમાં ગાય ભેંસ વગેરે શીંગડાવાળા પશુઓ અથવા સિંહ, કૂતરો, સર્પ, વગેરે દાઢથી કરડવાવાળા પ્રાણીઓ ઉપદ્રવ કરે તેને રાજકુલથકી ભય થાય. ૨૧.

અશુભ સ્વપ્ને વિધિઃ—

दुःस्वप्ने देवगुरून्, पूजयति करोति शक्तितश्च तपः ।
सततं धर्मरतानां, दुःस्वप्नो भवति सुस्वप्नः ॥ २२ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०)*

જો અશુભ સ્વપ્ન આવે તો દેવગુરુની પૂજા કરવી અને

શક્તિ પ્રમાણે તપ કરવો.(કેમકે) નિરંતર ધર્મમાં તત્પર રહેનારા પુરુષોને અશુભ સ્વપ્ન પણ શુભ સ્વપ્ન થાય છે. ૨૨.

स्वप्नमनिष्टं दृष्ट्वा, सुप्यात् पुनरपि निशामवाप्यापि ।
नैतत्कथ्यं कथमपि, केषाञ्चित् फलति न स यस्मात् ॥ २३ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०४. (आत्मा० स०)*

અશુભ સ્વપ્ન જોયા પછી જો રાત્રિ હોય તો અવશ્ય ફરીથી સૂઈ જવું-નિદ્રા લેવી, અને તે સ્વપ્ન કોઈ પણ પ્રકારે કોઈને કહેવું નહીં, કેમકે નહીં કહેવાથી તેનું ફળ મળતું નથી. ૨૩.

શુભ અશુભ કાળા અને ધોળા પદાર્થો:—

कृष्णं कृत्स्नमशस्तं, मुक्त्वा गोवाजिराजगजदेवान् ।
सकलं शुक्लं च शुभं, त्यक्त्वा कर्पासलवणादीन् ॥ २४ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५, (आत्मा० स०)*

સ્વપ્નને વિષે ગાય, અશ્વ, રાજા, હાથી અને દેવ સિવાયના સર્વ કાળા પદાર્થો અશુભ છે, અને કપાસ તથા લવણ વગેરે સિવાયના સર્વ ધોળા પદાર્થો શુભ છે. ૨૪.

कर्पासभस्मतक्रास्थिवर्जं सर्वं सितं शुभम् ।
गोवाजिगजदेवर्षिवर्जं कृष्णं तु निन्दितम् ॥ २५ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ५१.

સ્વપ્નમાં કપાસ, રાખ, છાશ અને હાડકાં સિવાયની કોઇ પણ સફેદ વસ્તુ દેખી હોય તો તે શુભકર સમજવી અને ગાય, ઘોડા, હાથી, દેવ કે સાધુ સિવાયની કોઈ પણ કાળી વસ્તુ દેખી હોય તો તે અશુભકર સમજવી. ૨૫.

ધનપ્રાપ્તિસૂચક સ્વપ્નઃ—

शुभ्रेण दक्षिणस्यां, यः फणिना दश्यते निजभुजायाम् ।
आसादयति सहस्रं, कनकस्य स पञ्चरात्रेण ॥ २६ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०)*

સ્વપ્નમાં જે માણુસ પોતાની જમણી ભુજામાં સર્પવડે ડસાય, તે માણુસ પાંચ દિવસમાં એક હજાર સોનામહોર પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૬.

कमलाकररत्नाकरजलसम्पूर्णापगाः सुहृन्मरणम् ।
यः पश्यति लभतेऽसावनिमित्तं वित्तमतिविपुलम् ॥२७॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा०स०)*

જે માણુસ સ્વપ્નમાં સરોવર, સમુદ્ર, જળભરેલી નદી કે મિત્રનું મરણુ જુએ, તે માણુસ નિમિત્ત વિના-અકસ્માત્ અત્યંત ધનને પામે છે. ૨૭.

वस्त्रान्नफलताम्बूलपुष्पदीपदधिध्वजाः ।
सद्रत्नचामरछत्रमन्त्रा लब्धा धनप्रदाः ॥ २८ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ५९.

(સ્વપ્નમાં) વસ્ત્ર, અન્ન, ફળ, તાંબૂલ, ફૂલ, દીવો, દહીં, ધજા, સુંદર રત્ન, ચામર, છત્ર કે મંત્ર મેળવે તે ધન મળવાની નિશાની છે. ૨૮.

देवस्य प्रतिमाया यात्रास्नानोपहारपूजादीन् ।
यो विदधाति स्वप्ने, तस्य भवेत् सर्वतो वृद्धिः ॥ २९ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा०स०)*

જે માણુસ સ્વપ્નમાં દેવની પ્રતિમાની યાત્રા, સ્નાત્ર, નૈવેદ્ય અને પૂજા વગેરેને કરે છે તેને સર્વ પ્રકારની વૃદ્ધિ થાય છે. ૨૯.

श्वेतवस्त्रधरां नारीं, श्वेतमालादिभूषिताम् ।
अवगूहति यः स्वप्ने, तस्य लक्ष्मीः प्रजायते ॥ ३० ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ५२.

જે પુરુષ સ્વપ્નમાં સફેદ વસ્ત્ર પહેરેલી અને સફેદ માળા વગેરેથી અલંકૃત થયેલી સ્ત્રીનું આલિંગન કરે તેને લક્ષ્મી મળે છે. ૩૦.

ताम्बूलं मौक्तिकं शङ्खं, वस्त्रं दधि च चन्दनम् ।
कुन्दं बकुलजाती च, पद्मं धनविवृद्धये ॥ ३१ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३१.

જો સ્વપ્નમાં તાંબૂલ, મોતી, શંખ, વસ્ત્ર, દહીં, ચંદન, મોગરો, બકુલ નામનું વૃક્ષ, જાઈ નામનું પુષ્પ અને કમળ દેખે તો તે સ્વપ્ન લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ માટે સમજવું. ૩૧.

आसनं शयनं गेहं, देहं वा ज्वलदग्निकम् ।
दृष्ट्वा जागर्ति तस्य स्याल्लक्ष्मीः सर्वत्र सम्मता ॥३२॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ५०.

જે માણુસ આસન, શય્યા, ઘર કે શરીરને બળતી અગ્નિવાળું દેખીને જાગે; તેને બધે ય સન્માન આપનારી એવી લક્ષ્મી થાય. ૩૨.

ધનનાશસૂચક સ્વપ્નઃ—

मूत्रं वा कुरुते स्वप्ने, पुरीषं चापि लोहितम् ।
प्रतिबुध्येत यः सोऽर्थनाशं प्राप्नोति निश्चितम् ॥ ३३ ॥

उत्तराध्ययनसूत्र टीका (भावविजय), पृ० २०० *

જે માણુસ સ્વપ્નમાં રાતો પેશાબ કે ઝાડો કરે અને તરત જાગી જાય તો તે નિશ્ચે અર્થના નાશને પામે છે. ૩૩.

पतन्ति दशना यस्य, विशीर्यन्तेऽथवा मुखे ।
वित्तक्षयो देहजा च, पीडा तस्य विनिर्दिशेत् ॥ ३४ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३६.

સ્વપ્નમાં જેને મુખમાં દાંત પડી જાય, અથવા વિખરાઇ જાય; તેને લક્ષ્મીનો વિનાશ અને શારીરિક વ્યાધિ થાય. ૩૪.

પત્નીમરણુસૂચક સ્વપ્નઃ—

जायते यस्य हरणं, निजशयनोपानहां पुनः स्वप्ने ।
तस्य म्रियते दयिता, निबिडा स्वशरीरपीडा च ॥३५॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०)*

જેને સ્વપ્નમાં પોતાનાં શયન કે જોડાનું હરણુ થાય, તેની સ્રી મરણુ પામે છે, અને પોતાના શરીરને વિષે ગાઢ પીડા થાય છે. ૩૫.

निजभार्याया हरणे, वसुनाशः परिभवे च सङ्क्लेशः ।
गोत्रस्त्रीणां तु नृणां, जायेते बन्धुवधबन्धौ ॥ ३६ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०)*

જો સ્વપ્નમાં પોતાની સ્ત્રીનું હરણ દેખાય તો પોતાના ધનનો નાશ થાય; અને પોતાનો પરાભવ દેખાય તો પોતાને ક્લેશ થાય. પરંતુ જો ગોત્રની સ્ત્રીનું હરણ કે ગોત્રના મનુષ્યો નો પરાભવ થયો દેખે તો તે ગોત્રબંધુનો વધ અને બંધ થાય છે. ૩૬.

तलपद्वारार्गलाभङ्गे, भार्यामरणमादिशेत् ।
छेदेऽङ्गस्य पुनर्दृष्टे, पितृमातृसुतक्षयः ॥ ३७ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३७.

સ્વપ્નમાં પલંગ અથવા દરવાજાનો આગળિયો–ભોગળ–ભાંગેલો દેખે તો પોતાની સ્ત્રીનું મરણ થવાનું સમજવું; અને શરીરનો છેદ દેખે તો માતા, પિતા અને દીકરાનો ક્ષય સમજવો. ૩૭.

રાજ્યસૂચક સ્વપ્નઃ—

आरूढः शुभ्रमिभं, नदीतटे शालिभोजनं कुरुते ।
भुङ्क्ते भूमिमखिलां, स जातिहीनोऽपि धर्मधनः ॥ ३८ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०)*

જે પુરુષ શ્વેત હાથી પર થઈ નદીને કાંઠે શાલિ (ચોખા)નું ભોજન કરે તે ધર્મરૂપી ધનવાળો પુરુષ જાતિહીન હોય તો પણ સમગ્ર ભૂમિનો ભોક્તા–રાજા થાય છે. ૩૮.

यः सूर्यचन्द्रमसोर्बिम्बं ग्रसते समग्रमपि पुरुषः ।
कलयति दीनोऽपि महीं, ससुवर्णां सार्णवां नियता(त)म् ॥३९॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०)*

જે પુરુષ સ્વપ્નમાં સૂર્ય કે ચંદ્રના સંપૂર્ણ બિંબને ગળી જાય, તે પુરુષ ગરીબ હોય તોપણ અવશ્ય સુવર્ણ સહિત સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વીનો ભોકતા થાય છે. ૩૯.

यो मानुषस्य मस्तकचरणभुजानां च भक्षणं कुरुते ।
राज्यं कनकसहस्रं, तदर्धमाप्नोत्यसौ क्रमशः ॥ ४० ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०)*

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં મનુષ્યના મસ્તકનું, ચરણનું કે ભુજાનું ભક્ષણ કરે, તે મનુષ્ય અનુક્રમે રાજ્યને, હજાર સોનામહોરને અને પાંચ સો સોનામહોરને પામે છે.(મસ્તકનું ભક્ષણ કરનાર રાજ્યને, ચરણનું ભક્ષણ કરનાર હજાર સોનામહોરને અને ભુજાનું ભક્ષણ કરનાર પાંચ સો સોનામહોરને પામે છે.)૪૦.

स्वप्ने मानवमृगपतितुरङ्गमातङ्गवृषभसिंहीभिः ।
युक्तं रथमारूढो यो गच्छति भूपतिः स भवेत् ॥ ४१ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०)*

સ્વપ્નમાં જે મનુષ્ય, સિંહ, અશ્વ, હાથી, બળદ કે સિંહણ જોડેલા રથમાં બેસીને જાય છે તે રાજા થાય છે. ૪૧.

प्रासादोपरि यो भुङ्क्ते, पद्मपत्रे सरस्सु वा ।
सिन्धुं तरति बाहुभ्यां, सोऽपि राजा भविष्यति ॥४२॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३२.

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં મહેલ ઉપર, કમળના પાંદડામાં અથવા સરોવરને કાંઠે ભોજન કરે, અથવા પોતાની બન્ને

ભુજાવડે સમુદ્ર તરે તે રાજા થવાનો એમ જાણવું. ૪૨.

મરણસૂચક સ્વપ્નઃ—

स्वप्ने हृदयसरस्यां, यस्य प्रादुर्भवन्ति पद्मानि ।
कुष्ठविनष्टशरीरो यमवसतिं याति स त्वरितम् ॥ ४३ ।

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०) *

સ્વપ્નમાં જેના હૃદયરૂપી સરોવરમાં કમળ પ્રગટ થાય છે, તેનું શરીર કોઢના વ્યાધિથી વ્યાપ્ત થઈ તત્કાળ તે યમરાજને ઘેર જાય છે–મરણ પામે છે. ૪૩.

हरणं प्रहरणभूषणमणिमौक्तिककनकरूप्यकुप्यानाम् ।
धनमानम्लानिकरं, दारुणमरण(णा)वहं बहुशः ॥ ४४ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा. स.)*

જો સ્વપ્નમાં શસ્ત્ર, ભૂષણ, મણિ, મોતી, સુવર્ણ, રૂપું અને બીજી તાંબા પીત્તળ વગેરે ધાતુનું હરણ જોવામાં આવે તો તે ઘણે પ્રકારે ધન અને માનની હાનિ કરે છે, તથા ભયંકર રીતે મરણ નીપજાવે છે. ૪૪.

अतितप्तं पानीयं, सगोमयं गडुलमौषधेन युक्त(त)म् ।
यः पिबति सोऽपि नियतं, म्रियतेऽतीसाररोगेण ॥४५॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०).*

જે માણુસ સ્વપ્નમાં છાણુ સહિત ગરમ પાણી પીએ છે અથવા ઓષધ સહિત ગડુલને જે પીએ છે, તે માણુસ અવશ્ય અતિસારના વ્યાધિથી મરણ પામે છે. ૪૫.

उष्ट्रीमहिषीभ्यां योऽप्राच्यां स्वं नीयमानकम् ।
पश्येत् तस्य भवेद् व्याधिः, खरोष्ट्राभ्यां पुनर्मृतिः॥४६॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३८.

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં ઉંટડી કે ભેંસવડે પોતાને પશ્ચિમ દિશામાં લઈ જવાતો-વહન કરાતો દેખે તેને વ્યાધિ થાય, અને ગધેડા યા ઉંટથી તેનું મરણ થાય. ૪૬.

સ્ત્રીહત્યાસૂચક સ્વપ્નઃ—

पीतवस्त्रधरां नारीं, पीतगन्धविलेपिताम् ।
अवगूहति यः स्वप्ने, हत्या लगति तस्य वै ॥ ४७ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ४०.

જે પુરુષ સ્વપ્નમાં પીળાં વસ્ત્ર પહેરેલી અને પીળા રંગના સુગંધી પદાર્થના વિલેપનવાળી સ્ત્રીને આલિંગન કરે તેને સ્ત્રીહત્યા લાગવાની એમ સમજવું. ૪૭.

રોગનાશસૂચક સ્વપ્નઃ--

व्याधिमान् यदि पश्येच्च, मण्डलं सूर्यचन्द्रयोः ।
रोगशान्तिर्भवेत्तस्य, नीरोगी श्रीपतिः पुनः ॥ ४८ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ४१.

વ્યાધિવાળો માણસ જો સ્વપ્નમાં સૂર્ય અને ચન્દ્રનું મંડલ દેખે, તો તેના રોગની શાંતિ થાય અને તે નિરોગી થઈ ધનવાન બને. ૪૮.

કુટુંબવૃદ્ધિસૂચક સ્વપ્નઃ—

स्वप्ने पश्यति यः स्वर्णं, नृपतिं दन्तिनं हयम् ।
वृषं धेनुं च तस्य स्यात्, कुटुम्बे वृद्धिरुत्तमा ॥ ४९ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३०

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં સોનું, રાજા, હાથી, ઘોડો, બળદ કે ગાયને દેખે તેના કુટુંબમાં ઉત્તમ વૃદ્ધિ થાય. ૪૯.

મુસાફરીસૂચક સ્વપ્નઃ—

नावं चटति यः स्वप्ने, चाभग्नायां समुत्तरेत् ।
प्रवासो जायते तस्याऽऽगमनं सधनं पुनः ॥ ५० ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३५.

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં વહાણ કે સ્ટીમર ઉપર ચડે, અને વહાણ ભાંગ્યા વગર સમુદ્ર ઉતરી જાય, તેને મુસાફરી કરવી પડે અને ધનસહિત તેનું આગમન થાય. ૫૦.

उपानहं पादुकां च, कृपाणं निर्मलं तथा ।
स्वप्ने पश्यति यः कश्चित्, तस्य ग्रामान्तरं भवेत् ॥५१॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ३४.

જે કોઇ મનુષ્ય સ્વપ્નમાં પગરખાં, ચાખડી કે તેજસ્વી તરવાર દેખે, તેને ગામતરું થાય. ૫૧.

યશસૂચક સ્વપ્નઃ—

आज्यं प्राज्यं स्वप्ने, यो विन्दति वीक्षते यशस्तस्य ।
तस्याभ्यवहरणं वा, क्षीरान्नेनैव सह शस्तम् ॥ ५२ ॥

कल्पसूत्रसुबोधिका, व्याख्यान ४, पृ० १०५. (आत्मा० स०).

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં ઘણું ઘી પામે અને દેખે તેને યશ પ્રાપ્ત થાય છે; અને જો ખીરની સાથે તે ઘીનું ભોજન કર્યું હોય તો તે ઘણું વખાણુવા લાયક છે-મોટા ફળને આપનારું થાય છે. ૫૨.

अलङ्कृतानां द्रव्याणां, वाजिवारणयोस्तथा ।
वृषभस्य च शुक्लस्य, दर्शने प्राप्नुयाद्यशः ॥ ५३ ॥

उत्तराध्ययनसूत्र टीका (भावविजय), पृ० २००. *

શણગારેલા ઘટાદિક પદાર્થો, અશ્વ, હાથી, અને શ્વેત બળદઃ આ વસ્તુઓ જો સ્વપ્નમાં દેખાય તો તેથી યશ પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૩.

જયસૂચક સ્વપ્નઃ—

क्षीरसुरारक्तपेयी, प्राप्नोति धनसञ्चयम् ।
सपूजदेवदर्शी च, जयवान् भवति ध्रुवम् ॥ ५४ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ४८.

જે માણસ સ્વપ્નમાં દૂધ, મદિરા કે રુધિરનું પાન કરે તે પુષ્કળ ધન પામે; અને પૂજાસહિત દેવનું દર્શન કરે તો નિશ્ચયે જયવાળો થાય. ૫૪.

श्वेतसर्पस्य दशनमन्यस्यापि च दर्शनम् ।
जलौकावृश्चिकयोश्च, विजयार्थप्रदं नृणाम् ॥ ५५ ॥

रत्नचूडकथा. श्लो० ४३.

સ્વપ્નમાં સફેદ સર્પનું ડસવું દેખે, અથવા સફેદ યા બીજા રંગના સર્પનું, જળોનું યા વીંછીનું દર્શન થાય; તો તે મનુષ્યોને વિજય તથા લક્ષ્મી દેનાર થાય. ૫૫.

नीति शास्त्र (१०९)

નીતિ મહિમાઃ—

नीतिः सम्पदि भूषणं विपदि वा दैवाद्विहन्तुं पुन-
    र्दैवं सिद्धमहोद्यमा कृतधियां मन्देव सन्तोषकृत् ।
भूभृत्सद्मविहारकौतुकजुषो धात्री वयस्या श्रियो
    धर्मस्यागमपद्धती रसवतां सन्मार्गदीपावलिः ॥ १ ॥

काव्यमाला, गुच्छ १३, जैननीतिशतक, श्लो० ४.

નીતિ એ મનુષ્યોને સંપદાને વિષે ભૂષણ સમાન છે, દૈવયોગથી વિપત્તિ આવી હોય તો તે વિપત્તિને હણવામાં સિદ્ધ–સફળ થાય તેવા મોટા ઉદ્યમવાળી છે (એટલે કે વિપત્તિ હણવા માટે જે ઉદ્યમ કર્યો હોય તે સિદ્ધ જ થાય છે), પંડિતોને મંદા–સંક્રાંતિની જેમ સંતોષ કરનાર છે, રાજ-મહેલના વિહાર અને કોતુકને–સુખને સેવનારા મનુષ્યને ધાત્રી–ઉત્પન્ન કરનારી માતા સમાન છે, લક્ષ્મીની બહેનપણી છે, ધર્મને આવવાના માર્ગ સમાન છે અને રસવાળાના સન્માર્ગની દીવાળીરૂપ છે. ૧.

नीतिर्नाम सदञ्जनं क्षितिभुजां सूक्ष्मार्थसन्दर्शकं,
    सिद्धः कोऽपि रसोऽपरो जनमनःसर्वायसां रञ्जकः ।
वारीवेन्द्रियमत्तवारणपतेश्चापल्यसंरोधिका,
    लक्ष्मीरक्षणयामिकः खलमनोदुष्टाहिबन्धौषधिः ॥ २ ॥

काव्यमाला, गुच्छ १३, जैननीतिशतक, श्लो० २.

નીતિ એ રાજાઓને સૂક્ષ્મ પદાર્થને દેખાડનારું ઉત્તમ અંજન છે, મનુષ્યોના મનરૂપી સર્વ લોઢાને રંજન કરનાર-સુવર્ણરૂપ કરનાર કોઈક બીજો નવીન સિદ્ધરસ છે, ઇંદ્રિયો-રૂપી મદોન્મત્ત ગજેંદ્રની ચપળતાને રોકનાર વારી-બાંધવાના દોરડા સમાન છે, લક્ષ્મીનું રક્ષણ કરવામાં પહેરેગીર છે, તથા ખળ પુરુષના મનરૂપી દુષ્ટ સર્પને બાંધવાની ઔષધિરૂપ છે. ૨.

कीर्तिश्रीव्यवहारसाधनतया पुंसां प्रधानं नयः,
सन्देहार्णवमज्जदीश्वरमनःसन्तारणे सत्तरिः ।
मन्त्रस्थानमुदारताब्जतरणिः कामारिदर्पापहा,
चेतःसद्मनि सज्जनस्य रमते नानाविनोदास्पदम् ॥ ३ ॥

काव्यमाला, गुच्छ १३, जैननीतिशतक, श्लो० ५.

નય-નીતિ એ પુરુષોની કીર્તિ, લક્ષ્મી અને વ્યવહારનું સાધન હોવાથી મુખ્ય-ઉત્તમ છે, શંકારૂપી સમુદ્રમાં ડૂબતા સ્વામીઓના મનને તારવામાં ઉત્તમ વહાણ સમાન છે, વિચાર કરવાના સારા સ્થાનરૂપ છે, ઉદારતારૂપી કમળને વિકસ્વર કરવામાં સૂર્યસમાન છે, કામદેવરૂપી શત્રુના ગર્વને હણનાર છે, તથા સજ્જનના ચિત્તરૂપી ઘરમાં વિવિધ પ્રકારના વિનોદના સ્થાનરૂપ તે નય ક્રીડા કરે છે. ૩.

भूपैर्भूपसुतैः प्रधानपुरुषैरन्यैश्च सेवापरैः,
सेव्यं नीतिविवेचनं तत इतो न स्यात् प्रमादः क्वचित् ।
हन्तुं वैरिणि सोद्यमे नयविधिः कुण्ठं करोत्यायुधं,
शस्त्रेणापि विना करे नयविदां बुद्धिर्भवेदायुधम् ॥ ४ ॥

काव्यमाला, गुच्छ १३, जैननीतिशतक, श्लो० ७.

રાજાઓએ, રાજકુમારોએ, પ્રધાન પુરુષોએ અને બીજા પણ સેવા-નોકરી કરનારા પુરુષોએ નીતિનું વિવેચન સેવવા લાયક છે, કેમકે તેના સેવનથી કોઇ પણ વખત પ્રમાદ થતો નથી. શત્રુ હણવાને ઉદ્યમી થયો હોય તે વખતે તે શત્રુના આયુધને નીતિ જ કુંઠિત કરે છે, તથા નીતિ જાણનારાના હાથમાં તેની બુદ્ધિ જ શસ્ત્ર વિનાના આયુધરૂપ થાય છે. ૪.

નીતિ શિખવાનાં સાધનોઃ—

परिणतजनसेवा सङ्गतिः सज्जनानां,
कविगुरुमनुशास्त्रावेक्षणं सभ्यगोष्ठी ।
नृपसदसि नितान्तासक्तिरध्यात्मचिन्ता,
गुरुनगरनिवासः कारणं नीतिवित्तेः ॥ ५ ॥

जैननीतिशतक, (काव्यमाला, गुच्छ १३), श्लो० ८.

વૃદ્ધ જનોની સેવા કરવી, સજ્જનોનો સંગ કરવો, શુક્રાચાર્ય, બૃહસ્પતિ અને મનુનાં રચેલાં શાસ્ત્રો વાંચવાં, સભ્ય જનો સાથે ગોષ્ઠી-વાતચીત કરવી, રાજસભામાં જવાની અત્યંત આસક્તિ-પ્રીતિ રાખવી, આત્મતત્ત્વની ચિંતા કરવી-વિચાર કરવો, તથા ગુરુરૂપી નગરમાં અથવા મોટા શહેરમાં નિવાસ કરવોઃ આ સર્વે નીતિનું જ્ઞાન મેળવવાનાં કારણો છે. (આ સર્વ કરવાથી નીતિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.) ૫.

ચતુરાઇનાં કારણોઃ—

देशाटनं पण्डितमित्रता च, पणाङ्गना राजसभाप्रवेशः ।
अनेकशास्त्रार्थविलोकनं च, चातुर्यमूलानि भवन्ति पञ्च ॥६॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० १६७. (य० वि० ग्रं०)*

પરદેશમાં અટન કરવું, પંડિતોની સાથે મિત્રાઈ કરવી, વેશ્યાની સાથે પ્રસંગ કરવો, રાજાની સભાઓમાં જવું, અને અનેક શાસ્ત્રોના અર્થનું અવલોકન કરવું-જાણવું: આ પાંચ ચતુરાઈનાં કારણ છે. ૬.

કોણ શાથી નાશ પામે:—

असन्तुष्टा द्विजा नष्टाः, सन्तुष्टाश्च महीभुजः ।
सलज्जा गणिका नष्टा, निर्लज्जाश्च कुलाङ्गनाः ॥ ७ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ८, श्लो० १७.

જો બ્રાહ્મણ અસંતોષી હોય તો તે નાશ પામે છે, અને રાજાઓ સંતોષી હોય તો તે નાશ પામે છે, ગણિકા લજ્જાવાળી હોય તો તે નાશ પામે છે અને ઊંચ કુળની સ્ત્રીઓ લજ્જારહિત હોય તો તે નાશ પામે છે. ૭.

ऋणं व्रणं कलिर्वह्निर्लोभो रोगो मनस्तथा ।
एतानि वर्धमानानि, प्राणनाशं नयन्त्यहो ॥ ८ ॥

पुण्यधनकथा, पृ० १८*

દેણું, વ્રણ, કજિયો, અગ્નિ, લોભ, રોગ અને મન; આ સર્વે વૃદ્ધિ પામે તો છેવટ પ્રાણનો નાશ કરે છે. ૮.

શું શાથી નાશ પામે:—

उद्योगे नास्ति दारिद्र्यं, जपतो नास्ति पातकम् ।
मौने तु कलहो नास्ति, नास्ति जागरतो भयम् ॥ ९ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ३, श्लो० ११.

ઉદ્યોગને વિષે દરિદ્રપણું નથી (ઉદ્યોગ કરવાથી અવશ્ય ધનપ્રાપ્તિ થાય છે), જાપ કરવાથી પાપ લાગતું નથી, મૌન ધારણ કરવાથી કજિયો થતો નથી અને જાગતા માણસને ભય હોતો નથી. ૯.

दारिद्र्यनाशनं दानं, शीलं दुर्गतिनाशनम् ।
अज्ञाननाशिनी प्रज्ञा, भावना भय(व)नाशिनी ॥ १० ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० ५, श्लो० ११.

દાન દેવાથી દારિદ્રયનો (પરભવમાં) નાશ થાય છે, શીલ પાળવાથી દુર્ગતિનો નાશ થાય છે, બુદ્ધિ અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે, અને ભાવના ભયનો (ભવનો) નાશ કરે છે. ૧૦.

કોણ શાથી પ્રસન્ન થાયઃ—

तुष्यन्ति भोजनैर्विप्रा मयूरा घनगर्जितैः ।
साधवः परकल्याणैः, खलाः परविपत्तिभिः ॥ ११ ॥

बृहच्छार्ङ्गधर, पूर्वभाग, श्लो० ७७.

બ્રાહ્મણો ભોજનવડે પ્રસન્ન થાય છે, મોર મેઘની ગર્જનાથી પ્રસન્ન થાય છે, સાધુઓ બીજાના કલ્યાણથી પ્રસન્ન થાય છે અને ખળ પુરુષો બીજાની વિપત્તિથી પ્રસન્ન થાય છે. ૧૧.

વિનાશ અટકાવવાનાં સાધનોઃ—

कुलीनैः सह सम्पर्कं, पण्डितैः सह मित्रताम् ।
ज्ञातिभिश्च समं मेलं, कुर्वाणो न विनश्यति ॥ १२ ॥

જે માણસ કુલીનની સાથે સંબંધ કરતો હોય, પંડિતો

સાથે મિત્રાઇ કરતો હોય અને જ્ઞાતિની સાથે મેળાપ-સંપ રાખતો હોય, તે માણુસ કદી નાશ પામતો નથી. ૧૨.

કોણ શાથી જોવેઃ—

गावो गन्धेन पश्यन्ति, वेदैः पश्यन्ति ब्राह्मणाः ।
चरैः पश्यन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥ १३ ॥

बृहस्पतिस्मृति, श्लो० ३६.

ગાયો ગંધથી જુએ-જાણે છે, બ્રાહ્મણો વેદવડે જુએ-જાણે છે, રાજાઓ ચરપુરુષોવડે જુએ-જાણે છે, અને તે સિવાયના બીજા સર્વે જનો નેત્રથી જુએ-જાણે છે. ૧૩.

પ્રાણપોષક પદાર્થોઃ—

सदौषधं नवान्नं च, बाला स्त्री क्षीरभोजनम् ।
घृतमुष्णोदकं चैव, सद्यः प्राणकराणि षट् ॥ १४ ॥

ઉત્તમ ઔષધ, નવું ધાન્ય, બાલ્યાવસ્થાવાળી સ્રી, દૂધનું ભોજન, ઘી અને ઉનું જળઃ આ છ પદાર્થો તત્કાળ પ્રાણ આપનારા છે. (એટલે કે શરીરની તાત્કાલિક પુષ્ટિ કરનારા છે.) ૧૪.

કોણ સ્થાનને છોડે અને ન છોડેઃ—

त्रयः स्थानं न मुञ्चन्ति, काकाः कापुरुषा मृगाः ।
अपमाने त्रयो यान्ति, सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ॥ १५ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, श्लो० १६०.

કાગડા, ખરાબ પુરુષ અને મૃગ એ ત્રણે અપમાન થયા છતાં પણ પોતાના સ્થાનને છોડતાં નથી; તથા સિંહ, સત્પુરુષ

અને હાથી એ ત્રણુ અપમાન થાય તો પોતાનું સ્થાન છોડીને જતા રહે છે. ૧૫.

સ્થાનભ્રષ્ટ થયે કોણુ શોભેઃ—

पूगीफलानि पत्राणि, राजहंसास्तुरङ्गमाः ।
स्थानभ्रष्टास्तु शोभन्ते, सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ॥ १६ ॥

સોપારી, પાંદડાં, રાજહંસ, અશ્વો, સિંહો, સત્પુરુષો અને હાથીઓઃ આ સર્વે પોતાના સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થયાં હોય તોપણુ શોભે છે. ૧૬.

સ્થાનભ્રષ્ટ થયે કોણુ ન શોભેઃ—

राजा कुलवधूर्विप्रा नियोगिमन्त्रिणस्तथा ।
स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते, दन्ताः केशा नखा नराः ॥१७॥

રાજા, ઊંચ કુળની સ્ત્રી, બ્રાહ્મણુ, રાજાનો અધિકારી, મંત્રી, દાંત, કેશ, નખ અને પુરુષઃ આ સર્વે સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થયાં હોય તો તે શોભતાં નથી. ૧૭.

કોને સૂતા ન જગાડવાઃ—

अहिं नृपं च शार्दूलं, किर्टि(रिं) च बालकं तथा ।
परश्वानं च मूर्खं च, सप्त सुप्तान् बोधयेत् ॥ १८ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ९, श्लो० ७.

સર્પ, રાજા, સિંહ, કીડી (કિરિ-ભુંડ), બાળક, બીજાનો કૂતરો અને મૂર્ખ : આ સાત જો સૂતાં હોય તો તેમને જગાડવાં નહીં. ૧૮.

શીઘ્ર કરવાનાં કામોઃ—

धर्मारम्भे ऋणच्छेदे, कन्यादाने धनागमे ।
शत्रुघातेऽग्निरोगे च, कालक्षेपं न कारयेत् ॥ १९ ॥

श्राद्धप्रतिक्रमणवृत्ति, पृ० ८१ (दे० ला०).

ધર્મના આરંભમાં, કરજના નાશ કરવામાં, કન્યાદાનમાં, ધનની પ્રાપ્તિમાં, શત્રુના ઘાતમાં તથા અગ્નિ અને રોગના પ્રતિકારમાં વિલંબ કરવો નહીં. ૧૯.

અસ્થાને સરળતાનું ફળઃ—

व्रजन्ति ते मूढधियः पराभवं,
भवन्ति मायाविषु ये न मायिनः ।
प्रविश्य हि घ्नन्ति शठास्तथाविधा-
नसंवृताङ्गान्निशिता इवेषवः ॥ २० ॥

किरातार्जुनीय, सर्ग १, श्लो० ३०.

જે પુરુષો માયાવી–કપટી જનોને વિષે માયાવી થતા નથી, તે મૂઢબુદ્ધિવાળા પુરુષો પરાભવ પામે છે; કારણ કે જેમ શત્રુના મૂકેલાં તીક્ષ્ણ બાણો બખ્તરરહિત યોદ્ધાના શરીરમાં પેસીને તેમને હણે છે, તેમ શઠ પુરુષો તથાપ્રકારના (એટલે માયાવીને વિષે માયાવી ન થનારા) પુરુષોના હૃદયમાં પેસીને તેમને હણે છે. ૨૦.

धूर्तेषु मायाविषु दुर्जनेषु, स्वार्थैकनिष्ठेषु विमानितेषु ।
वर्तेत यः साधुतया स लोके, प्रतार्य्यते मुग्धमतिर्न केन ? ॥२१॥

भामिनीविलास.

જે પુરુષ ધૂર્ત, માયાવી, દુર્જન, સ્વાર્થમાં જ તત્પર અને અવગણના કરાયેલા જનોને વિષે સાધુપણે–સરળપણે વર્તે છે, તે મુગ્ધબુદ્ધિવાળો પુરુષ લોકમાં કોનાવડે ન ઠગાય ? (સર્વ લોકો તેને ઠગી શકે છે.) ૨૧.

અનુકરણ મોટાનું થાયઃ—

सामान्यलोका महतां चरित्र-
माचर्यमामन्वत एव तस्मात् ।
दोषा गुणा वा महतां जनेषु,
विशन्ति शीघ्रं प्रविधेयबुद्ध्या ॥ २२ ॥

अतः करिष्णुर्जगतो विशुद्धिं,
महान् विदध्यात् प्रथमं स्वशुद्धिम् ।
यतः सदुक्तिर्भुवि विश्रुताऽस्ति,
" महाजनो येन गतः स पन्थाः" ॥ २३ ॥

मुनि हिमांशुविजय.

જગતના સાધારણ મનુષ્યો (નાનાઓ) મોટાઓને આદર્શ માને છે. મોટાઓના ગુણો કે દોષોનું તેઓ અનુકરણ કરવા તરફ પ્રેરાય છે, તેથી મોટાઓના ગુણો દોષો તે(ન્હાના)ઓમાં કર્તવ્ય (મોટાઓ કરે છે માટે તે યોગ્ય હશે એવી) બુદ્ધિથી પ્રવેશ કરે છે—પેસી જાય છે.

આ કારણથી જગતના જીવોની–પોતાના આશ્રિત ન્હાના લોકોની શુદ્ધિ (કલ્યાણ) કરવી હોય તો મોટાઓએ પહેલાં પોતાનું ચરિત્ર શુદ્ધ બનાવવું જોઇએ. લોકમાં કહેવત છે કે

" महाजनो येन गतः स पन्थाः" મોટાઓ જે રસ્તે ગયા-જે કામ કરે છે-તે રસ્તો (કાર્ય) સારો પવિત્ર હોય છે, એમ ધારી નાનાઓ તે રસ્તે દોરાઇ જાય છે. ૨૨, ૨૩.

કઈ વાત પ્રગટ થાય છેઃ—

शुभं वा यदि वा पापं, यन्नृणां हृदि संस्थितम् ।
सुगूढमपि तज्ज्ञेयं, सुप्तवाक्यात्तथा मदात् ॥ २४ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, श्लो० १०४. *

મનુષ્યના હૃદયમાં જે શુભ અથવા અશુભ હોય તે અત્યંત ગુપ્તપણે રહેલું હોય તોપણ ઊંઘમાં બોલવાથી તથા મદિરાદિકના મદથી જાણવામાં આવે છે. (ઉંઘમાં કે બેભાન અવસ્થામાં હૃદયની ગુપ્ત વાત પણ બોલી જવાય છે.) ૨૪.

षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रश्चतुःकर्णो न भिद्यते ।
द्विकर्णस्य तु मन्त्रस्य, ब्रह्माऽप्यन्तं न गच्छति ॥ २५ ॥

છ કાને ગયેલો મંત્ર-ગુપ્ત વિચાર ભેદ પામે છે-લોકમાં ફેલાય છે, અને ચાર કાને ગયેલો મંત્ર ભેદ પામતો નથી; વળી બે કર્ણવાળા મંત્રને તો બ્રહ્મા પણ જાણી શકતો નથી. ૨૫.

आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च,
द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये,
धर्मोऽपि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ २६ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, श्लो० १४१.

પ્રાણી જે કાંઈ અત્યંત ગુપ્ત આચરણ કરે છે તેને

સૂર્ય, ચંદ્ર, વાયુ, અગ્નિ, આકાશ, ભૂમિ, જળ, હૃદય, યમ, દિવસ, રાત્રિ, બન્ને સંધ્યા અને ધર્મ એ સર્વે જાણે છે. (એટલે કે કોઈથી કાંઈ પણ ગુપ્ત કાર્ય થઈ શકતું નથી.) ૨૬.

કઈ વાત પ્રગટ ન કરવીઃ–

सिद्धमन्त्रौषधं छिद्रं, गृहदुश्चरितानि च ।
वञ्चनं चापमानं च, मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥ २७ ॥

સિદ્ધ થયેલો મંત્ર, ઓષધ, છિદ્ર, ઘરના દુષ્ટ આચરણ, વંચના (કોઈથી છેતરાવું તે) અને કોઈથી પ્રાપ્ત થયેલું અપમાનઃ આ સર્વનો બુદ્ધિમાન પુરુષે પ્રકાશ કરવો નહીં. ૨૭.

मनसा चिन्तितं कार्यं, वाचा नैव प्रकाशयेत् ।
मन्त्रेण रक्षयेद् गूढं, कार्ये चापि नियोजयेत् ॥ २८ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय २, श्लो० ७

મનમાં ચિંતવેલા કાર્યને વાણીવડે પ્રકાશિત કરવું નહીં. ગુપ્ત કાર્યનું મંત્ર(વિચાર)વડે રક્ષણ કરવું અને પછી સમય આવે ત્યારે તે વિચારનો કાર્ય કરતી વખતે ઉપયોગ કરવો. ૨૮.

નેતા કેવો જોઈએઃ–

विद्वानपि परित्याज्यो नेता मूर्खजनावृतः ।
मूर्खोऽपि सेव्य एवासौ, बहुश्रुतपरिच्छदः ॥ २९ ॥

विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० ७८.

નેતા વિદ્વાન હોય તોપણ જો તે મૂર્ખ મનુષ્યોના પરિવારવાળો હોય તો તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, અને નેતા

મૂર્ખ હોય તો પણ જો તેનો પરિવાર બહુશ્રુત-વિદ્વાન હોય તો તે સેવવા યોગ્ય છે. ૨૯.

એક બીજાની ગરજઃ-

दन्तस्य निर्घर्षणकेन राजन् !, कर्णस्य कण्डूयनकेन चापि ।
तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां, किमङ्गवाक्पाणिमता नरेण ? ॥३०॥

हितधर्मप्रकाश (माघकवि), श्लो० २१३.

હે રાજા! મોટા રાજાદિક ધનાઢ્યોને પણ દાંતને ખોતરવા માટે તથા કાનને ખજવાળવા માટે તૃણની જરૂર પડે છે, તો પછી અંગ, વાણી અને હાથ-પગવાળા મનુષ્યની જરૂર પડે તેમાં શું કહેવું ? ૩૦.

સાચું વશીકરણઃ-

न हीदृशं संवननं, त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
दानं मैत्री च भूतेषु, दया च मधुरा च वाक् ॥ ३१ ॥

भागवत, स्कन्ध ४, अध्याय १७, श्लो० ३३.

પ્રાણીઓને વિષે દાન દેવું, મૈત્રી રાખવી, દયા કરવી અને મધુર વાણી બોલવી : આ ચાર બાબત જેવું બીજું કોઈ ત્રણ લોકને વિષે ઉત્તમ વશીકરણ છે જ નહીં. ૩૧.

पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि, जलमन्नं सुभाषितम् ।
मूढैः पाषाणखण्डेषु, रत्नसञ्ज्ञाऽभिधीयते ॥ ३२ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० १४, श्लो० १.

પૃથ્વીને વિષે જળ, અન્ન અને સુભાષિત-સારું નીતિનું

વચન; આ ત્રણ જ રત્નો છે. છતાં મૂઢ પુરુષો પથ્થરના કકડામાં રત્ન નામ કહે છે. (પથ્થરના કકડાને રત્ન કહે છે, તે ઠીક નથી.) ૩૨.

શું શાથી જણાય:—

अभ्यासाद्धार्यते विद्या, कुलं शीलेन धार्यते ।
गुणेन ज्ञायते त्वार्यः, कोपो नेत्रेण गम्यते ॥ ३३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ५. श्लो० ८.

અભ્યાસથી (વારંવાર આવર્તનાદિક કરવાથી) વિદ્યા ધારણ કરાય છે, શીલવડે કુળ ધારણ કરાય છે, ગુણવડે શ્રેષ્ઠ પુરુષ જણાય છે, અને નેત્રવડે કોપ જણાય છે. ૩૩.

ક્યાં રહેવું નહિ:—

धनिकः श्रोत्रियो राजा, नदी वैद्यस्तु पञ्चमः ।
पञ्च यत्र न विद्यन्ते, न तत्र दिवसं वसेत् ॥ ३४ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय १, श्लो० ९.

જે ગામમાં ધનવાન, વેદ જાણનાર વિદ્વાન, રાજા, નદી અને પાંચમો વૈદ્ય, આ પાંચ પુરુષો ન હોય તે ગામમાં એક દિવસ પણ રહેવું યોગ્ય નથી. ૩૪.

કેવી રીતે ચાલવું:—

नोर्ध्वं तिर्यग् न दूरं वा, निरीक्षेत् पर्यटन् बुधः ।
युगमात्रं महीपृष्ठं, नरो गच्छेद्विलोकयन् ॥ ३५ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ३३, श्लो० ७३.

ડાહ્યા માણુસે માર્ગમાં ચાલતાં ઊંચું જોવું નહીં, તિરછું-આમતેમ અડખે-પડખે જોવું નહીં, તથા દૂર પણ જોવું નહીં. પરંતુ યુગમાત્ર-ધૂસરી પ્રમાણ પૃથ્વીતળ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને ચાલવું. ૩૫.

नातिकल्यं नातिसायं, न च मध्यन्दिने तथा ।
नाज्ञातैः सह गन्तव्यं, नैको न बहुभिः सह ॥ ३६ ॥

महाभारत, विराटपर्व, अ० १७, श्लो० २८.

(પરગામ જવું હોય ત્યારે) પ્રાતઃકાળે ઘણું વહેલું ચાલવું નહીં, સાયંકાળે ઘણું મોડું ચાલવું નહીં, મધ્યાહ્ન વખતે ચાલવું નહીં, અજાણ્યા માણુસો સાથે ચાલવું નહીં, એકલા ચાલવું નહીં, તેમજ ઘણા મનુષ્યોની સાથે ચાલવું નહીં. ૩૬.

અતિપરિચય ફળઃ—

अतिपरिचयादवज्ञा, भवति विशिष्टेऽपि वस्तुनि प्रायः ।
लोकः प्रयागवासी, कूपे स्नानं सदा कुरुते ॥ ३७ ॥

પ્રાયઃ કરીને ઉત્તમ વસ્તુને વિષે પણ અતિપરિચય કરવામાં આવે તો તેથી અવજ્ઞા થાય છે. જેમકે પ્રયાગમાં વસનારા લોકો હંમેશાં (ગંગાસ્નાન કરતા નથી પરંતુ) કુવાના પાણીથી સ્નાન કરે છે. ૩૭.

લજ્જા ક્યાં તજવીઃ—

गीते नृत्ये पठे वादे, सङ्ग्रामे वैरिघातने ।
आहारे व्यवहारे च, लज्जामष्टसु वर्जयेत् ॥ ३८ ॥

ગીત ગાવામાં, નાચવામાં, ભણવામાં, વાદ કરવામાં, યુદ્ધ કરવામાં, શત્રુને હણવામાં, ભોજનમાં અને વેપારમાં; આ આઠ બાબતોમાં લજ્જાનો ત્યાગ કરવો. ૩૮.

શું ક્યારે લાભદાયકઃ—

सम्पत्तौ नियमः शक्तौ, सहनं यौवने व्रतम् ।
दरिद्रे दानमप्यल्पं, महालाभाय जायते ॥ ३९ ॥

श्राद्धविधि, पृ० १६२.

સંપત્તિને વિષે નિયમ હોય. શક્તિને વિષે સહનશીલતા હોય, યુવાવસ્થાને વિષે વ્રત હોય અને દરિદ્રતાને વિષે થોડું પણ દાન હોય, તો તે મહાલાભને માટે થાય છે. ૩૯.

ઘરના મુખ્ય પુરુષનું રક્ષણ કરવુંઃ—

यस्मिन् कुले यः पुरुषः प्रधानः, सदैव यत्नेन स रक्षणीयः ।
तस्मिन् विनष्टे हि कुलं विनष्टं, न नाभिभङ्गे ह्यरका वहन्ति ॥४०॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० ७८. श्लो० २९९.

જે કુળમાં જે પુરુષ પ્રધાન-મુખ્ય હોય તે પુરુષનું નિરંતર પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષણ કરવું જોઇએ, કેમકે તેનો નાશ થવાથી આખા કુળનો નાશ થાય છે; જેમકે-ચક્ર(પૈડા)ની નાભિનો ભંગ થાય તો પછી તેના આરા વહન કરી શકતા નથી. ૪૦

કેવી માળા વાપરવીઃ—

वर्जयित्वा तु कमलं, तथा कुवलयं नृप ! ।
रक्तमाल्यं न धार्यं स्यात्, शुक्लं धार्यं तु पण्डितैः ॥४१॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ४७, श्लो० ३३.

હે રાજા! રાતા કમળ તથા રાતા પોયણા સિવાય બીજા રાતા પુષ્પ કે તેની માળા ધારણ કરવી નહીં, પરંતુ પંડિતોએ શુકલ–ધોળા પુષ્પ કે તેની માળા ધારણ કરવી યોગ્ય છે. ૪૧.

રાજ્યના સાત અંગોઃ—

स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रं च, दुर्गः कोशो बलं सुहृत् ।
राज्यं सप्ताङ्गमप्येतत्, सद्‌गुणैरेव धार्यते ॥ ४२ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० २३. (य. वि. ग्र.)

રાજા, પ્રધાન, દેશ, કીલ્લો, ખજાનો, લશ્કર અને મિત્રો; આ સાત અંગવાળું રાજ્ય સદ્‌ગુણી માણસો વડે જ ધારણ કરાય છે. ૪૨.

કયા પશુ પાસેથી શું શીખવુંઃ—

सुश्रान्तोऽपि वहेद्भारं, शीतोष्णे न च पश्यति ।
सन्तुष्टश्चरते नित्यं, त्रीणि शिक्षेच्च गर्दभात् ॥ ४३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ६, श्लोक० २१.

ગધેડો અત્યંત થાકી ગયો હોય તોપણ તે ભાર વહન કરે છે, ટાઢ અને તડકાને ગણતો નથી, તથા સંતોષી થઈ નિરંતર જે હોય તે (કુચા વગેરે) ખાય છે. આ ત્રણ ગુણ ગધેડા પાસેથી શીખવાના છે. ૪૩.

प्रभूतं कार्यमल्पं वा, यन्नरः कर्तुमिच्छति ।
सर्वारम्भेण तत्कार्यं, सिंहादेकं पदं यथा (प्रचक्षते)॥४४॥

महाभारत, ज्ञानपर्व, अध्याय ५६, श्लो० ३९.

મનુષ્ય મોટું કે નાનું જે કાંઈ કાર્ય કરવાને ઇચ્છે તે સર્વ આરંભવડે-સર્વ બળવડે કરવું, જેમ સિંહ કોઈના પર ફાળ મારે છે ત્યારે તે પોતાના સર્વ બળવડે ઉછળે છે (તેમ સર્વ બળવડે કરવું). આ એક ગુણ સિંહ પાસેથી શીખવાનો છે. ૪૪.

सिंहादेकं बकादेकं, शिक्षेच्चत्वारि कुर्कुटात् ।
वायसात् पञ्च शिक्षेच्च, षट् शुनस्त्रीणि गर्दभात् ॥४५॥

महाभारत, ज्ञानपर्व, अध्याय ५६, श्लो० ३८.

સિંહ પાસેથી એક શિખામણ લેવાની છે, બગલા પાસેથી એક શિખામણ લેવાની છે, કુકડા પાસેથી ચાર શિખામણ લેવાની છે, કાગડા પાસેથી પાંચ શિખામણ લેવાની છે, કુતરા પાસેથી છ શિખામણ લેવાની છે, અને ગધેડા પાસેથી ત્રણ શિખામણ લેવાની છે. ૪૫.

प्रागुत्थानं च युद्धं च, संविभागं च बन्धुषु ।
स्त्रियमाक्रम्य भुञ्जीत, शिक्षेच्चत्वारि कुक्कुटात् ॥ ४६ ॥

महाभारत, ज्ञानपर्व, अध्याय ५६, श्लो० ४१.

કુકડો પ્રાતઃકાળે સર્વથી પહેલાં જાગે છે, યુદ્ધ કરે છે, બંધુઓને-પરિવારને ખાવાનો ભાગ આપે છે, અને સ્ત્રીઓને-કુકડીઓને વશમાં રાખીને ભોગ ભોગવે છે. આ ચાર બાબત કુકડા પાસેથી શીખવાની છે. ૪૬.

बह्वाशी चाल्पसन्तुष्टः, सुनिद्रो लघुचेतनः ।
स्वामिभक्तश्च शूरश्च, षडेते श्वानतो गुणाः ॥ ४७ ॥

महाभारत, ज्ञानपर्व, अध्याय ५६, श्लो० ४३.

ઘણું ખાનાર, થોડાથી સંતોષ પામનાર, સુખે નિદ્રા લેનાર, જલદી જાગી જનાર, સ્વામી ઉપર ભક્તિવાળો અને શૂરવીરઃ આ છ ગુણો કુતરા પાસેથી શીખવાના છે. ૪૭.

પરરક્ષણુ મહિમાઃ—

कटुस्वरस्त्वं पिकभृत् तथाऽपि,
श्लाघ्योऽसि सम्यक् पिकपुत्रपालात् ।
आह्लादनाच्चन्द्र इवात्तलक्ष्मा,
कस्तूरिका गन्धभृतेव कृष्णा ॥ ४८ ॥

हिमांशुविजय.

હે કાગડા ! તારો સ્વર કર્ણકટુ છે, છતાં કોયલના બચ્ચાનું સેવન–પાલન–પોષણ કરે છે તેથી તું પ્રશંસાપાત્ર છે, જેમ ચંદ્ર કલંકવાળો હોવા છતાં આનંદ દાયક હોવાથી અને કસ્તૂરી કાળા રંગની હોવા છતાં સુગંધવાળી હોવાથી પ્રશંસાપાત્ર છે. ૪૮.

વૈદ્યકની જરૂરઃ-

आयुः कामयमानेन, धर्मार्थसुखसाधनम् ।
आयुर्वेदोपदेशेषु, विधेयः परमादरः ॥ ४९ ॥

सारङ्गधरसंहिता.

ધર્મ અને અર્થના સુખના સાધનરૂપ આયુષ્યને ઇચ્છનાર પુરુષે આયુર્વેદ(વૈદ્યક શાસ્ત્ર)ના ઉપદેશને વિષે મોટો આદર કરવો યોગ્ય છે. ૪૯.

રોગની ઉત્પત્તિનું કારણઃ—

अत्यम्बुपानाद्विषमासनाच्च, दिवाशयाज्जागरणाच्च रात्रौ ।
सन्धारणान्मूत्रपुरीषयोश्च, षड्भिः प्रकारैः प्रभवन्ति रोगाः ॥५०॥

सारङ्गधरसंहिता, अ० १०, श्लो० ४४

અત્યંત જળ પીવાથી, વિષમ આસન કરવાથી, દિવસે સૂવાથી, રાત્રે જાગરણ કરવાથી, મૂત્રને કબજે રાખવાથી તથા દસ્તને કબજે રાખવાથીઃ આ છ પ્રકારે કરીને રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૫૦.

સંગીતમહત્વઃ—

सुखिनि सुखनिदानं दुःखितानां विनोदः,
श्रवणहृदयहारी मन्मथस्याग्रदूतः ।
रणरणकविधाता वल्लभः कामिनीनां,
जयति जगति नादः पञ्चमश्चोपवेदः ॥ ५१ ॥

उपदेशमाला, पृ० ६७*

ઉપવેદ તરીકે ગણાતો પંચમ નામનો નાદ આ જગતમાં જય પામે છે, કેમકે તે સુખી જનોને સુખનું કારણ છે, દુઃખી જનોને વિનોદ આપનાર છે, શ્રોત્ર અને હૃદયને હરનાર છે, કામદેવનો મુખ્ય દૂત છે, આનંદને ઉત્પન્ન કરનાર છે, અને સ્ત્રીઓને અત્યંત વહાલો છે. ૫૧.

भाग्य (११०)

भाग्यनुं लक्षणः—

यत्तत् पुरा कृतं कर्म, न स्मरन्तीह मानवाः ।
तदिदं पाण्डवज्येष्ठ ! दैवमित्यभिधीयते ॥ १ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व; अध्याय ३०, श्लो० २२.

હે યુધિષ્ઠિર ! પૂર્વે (પૂર્વ જન્મમાં) જે કાંઈ કરેલા કર્મને આ ભવમાં મનુષ્યો સ્મરણ કરતા નથી-મનુષ્યને યાદ આવતા નથી, તે આ કર્મ દૈવ કહેવાય છે. (પૂર્વે કરેલું કર્મ જ દૈવ-નસીબ-કહેવાય છે.) ૧.

ભાગ્યનું પ્રાબલ્યઃ—

यस्मै ददाति विवरं, भूमिः फूत्कारमात्रभीतेव ।
आशीविषः स दैवात्, डोम्बकरण्डे स्थितिं सहते ॥ २ ॥

भक्तचिन्तामणि (लोहरत्नाकर कवि), श्लो० ४१.

સર્પના એક ફુંફાડા માત્રથી જ જાણે ભય પામી હોય એવી ભૂમિ તેને (સર્પને) રહેવા માટે વિવર (બિલ) આપે છે. તે જ સર્પ દૈવના વશથી મદારીના કરંડિયામાં સ્થિતિને સહન કરે છે-પરવશપણે કરંડિયામાં રહી દુઃખને સહન કરે છે. (અર્થાત્ દૈવ પાસે કોઇનું બળ ચાલતું નથી) ૨.

बद्धा येन दशाननेन नितरां खट्वैकदेशे जरा,
द्रोणादिश्च समुद्धृतो हनुमता येन स्वदोर्लीलया ।

श्रीरामेण च येन राक्षसपतिस्त्रैलोक्यवीरो हतः,
सर्वे तेऽपि गताः क्षयं विधिवशात्काऽन्येषु तद्भोः! कथा ॥३॥

वैराग्यशतक (पद्मानन्द), श्लो० ३७०.

જે રાવણે ખાટલાને પાયે જરાવસ્થાને મજબૂત રીતે બાંધી હતી, જે હનુમાને પોતાના ભુજાબળવડે દ્રોણાદિકનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો, તથા જે શ્રી રામચંદ્રે ત્રણ જગતમાં અદ્વિતીય વીર રાક્ષસના પતિ રાવણને માર્યો હતો, તે સર્વે પણ વિધાતા(કર્મ)ના વશથી ક્ષયને પામ્યા છે, તો પછી બીજાની શી વાત કરવી ? ૩.

उदयति यदि भानुः पश्चिमायां दिशायां,
विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलायाम् ।
प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति वह्निः,
तदपि न चलतीयं भाविनी कर्मरेखा ॥ ४ ॥

विक्रमचरित्र, खण्ड २, पृ० १३२.

જો કદાચ સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામે, જો કદાચ પર્વતના શિખર ઉપર શિલાને વિષે કમળ વિકાસ પામે, જો મેરુ પર્વત ચલાયમાન થાય, અથવા જો અગ્નિ શીતળતાને પામે, તોપણ ભાવી કર્મની રેખા જરા પણ ચલાયમાન થતી નથી. ૪.

अयममृतनिधानं नायकोऽप्यौषधीनां,
शतभिषगनुयातः शम्भुमूर्ध्नोऽवतंसः ।
विरहयति न चैनं राजयक्ष्मा शशाङ्कं,
हतविधिपरिपाकः केन वा लङ्घनीयः ? ॥ ५ ॥

આ ચંદ્ર અમૃતનું નિધાન છે, સર્વ ઔષધોનો (વનસ્પતિનો) નાયક છે, સેંકડો વૈદ્યો તેને અનુસરે છે (શતભિષા નામની તારા તેની સ્ત્રી હોવાથી તેને અનુસરે છે), વળી તે મહાદેવના મસ્તકનો અલંકાર છે, તોપણ આ ચંદ્રને ક્ષયરોગ છોડતો નથી. અથવા તો એમ જ કહીએ કે દુષ્ટ વિધાતાનો વિપાક કોનાથી ઓળંગી શકાય છે? (કર્મના વિપાકને કોઈ પણ મિથ્યા કરી શકતું નથી.) ૫.

निहितं यस्य मयूखैर्न तमः सन्तिष्ठते दिगन्तेऽपि ।
उपयाति सोऽपि नाशं, नापदि किं तं विधिः स्पृशति ?॥ ६ ॥

सुभाषितरत्नसन्दोह, श्लो० ३४९.

જે સૂર્યનાં કિરણોવડે હણાયલો અંધકાર દિશાના અંતને વિષે પણ રહી શકતો નથી, તે સૂર્ય પણ નાશ પામે છે; કેમકે આપત્તિને વિષે વિધાતા (કર્મ) શું તેને સ્પર્શ નથી કરતો? (કરે છે.) ૬.

पूर्णोऽहमर्थैरिति मा प्रसीद, रिक्तोऽहमर्थैरिति मा विषीद ।
रिक्तं च पूर्णं भरितं च रिक्तं, करिष्यतो नास्ति विधेर्विलम्बः॥७॥

'હું ધનથી પૂર્ણ છું' એમ ધારીને તું પ્રસન્ન ન થા–ગર્વ ન કર, અને 'હું ધનથી ખાલી (રહિત) છું' એમ ધારીને તું મનમાં ખેદ ન કર! કેમકે ખાલીને ભરી દેતા અને ભરેલાને ખાલી કરતા વિધાતાને જરા પણ વાર લાગતી નથી. ૭.

यस्य पादयुगपर्युपासनान्नो कदापि रमया विरम्यते ।
सोऽपि यत्परिदधाति कम्बलं, तद्विधेरधिकतोऽधिकं बलम् ॥८॥

લક્ષ્મી દેવી જેના–વિષ્ણુના–ચરણયુગલની સેવા કરવાથી

કદાપિ વિરામ પામતી નથી, તે વિષ્ણુ પણ (કૃષ્ણાવતારમાં) કંબળને ધારણ કરે છે તેથી જણાય છે કે વિધાતાનું બળ અધિકથી પણ અધિક છે. ૮.

अहंयूनामहङ्कारं, वारिदानां समुन्नतिम् ।
विना विधिमृते वातं, हन्तुं को नाम कर्मठः ? ॥ ९ ॥

नलविलासनाटक, अङ्क ५, श्लो० ६.

અહંકારી મનુષ્યોના અહંકારને વિધિ (ભાગ્ય) વિના કોઈ પણ હણવાને સમર્થ નથી, અને વાદળાંઓની ઉન્નતિને હણવા માટે વાયુ વિના બીજો કોઈ સમર્થ નથી. ૯.

ભાગ્યની વિચિત્રતાઃ—

भवति भिषगुपायैः पथ्यभुक् नित्यरोगी,
धनहरणविनिद्रच्छिद्रगोप्ता दरिद्रः ।
अनयचयविधायी निश्चलैश्वर्यधैर्यः,
स्ववशनिशितशक्तेः शासनेनैव धातुः ॥ १० ॥

क्षेमेन्द्रकवि.

પોતાને આધીન તીક્ષ્ણ શક્તિવાળા વિધાતાના શાસનથી જ મનુષ્ય ઔષધના ઉપાયની સાથે પથ્ય ભોજન કરનાર હોય તોપણ નિત્ય રોગવાળો રહે છે, પોતાનું ધન કોઇ ચોરી જશે એવી શંકાથી નિરંતર નિદ્રારહિત થઈ ઘરમાં કોઇ પણ ઠેકાણે બારી બારણાં વગેરે છિદ્ર હોય તેનું રક્ષણ કરતો હોય તોપણ તે દરિદ્ર થઈ જાય છે, તથા અન્યાયથી ધનનો સંચય કરતો હોય તોપણ તે અચળ-અખંડ-ઐશ્વર્ય અને ધૈર્યવાળો રહે છે. (આ સર્વ વિધાતાની જ શક્તિ છે) ૧૦.

कारयत्यकर्त्तारं, कर्त्तारं तु जडयति विधिर्दुष्टः ।
अचिन्त्यं प्रति चिन्तयति, जनान् नाटयन् सर्वकृद् यथेष्टम् ॥११॥

मुनि हिमांशुविजय.

ઇચ્છા પ્રમાણે–ધારેલું બધું કાર્ય કરનાર, જગત્‌ના જીવોને સૂત્રધારની જેમ નચાવતું એવું દુષ્ટ કર્મ, જેને કાંઈ કરવું નથી તેની પાસે બલાત્કારથી કરાવે છે, જેને કરવું છે તેને તે કાર્ય કરવામાં જડ–શૂન્ય કરી નાખે છે (તેમાં વિઘ્ન નાખે છે), જે ચિંતવવા યોગ્ય નથી (અશકય અથવા તો નિષિદ્ધ છે) તેનું ચિંતવન કરાવે છે. (અર્થાત્ કર્મ (વિધિ) જે ધારે તે કરે છે.) ૧૧.

निदाघे दाहार्त्तः प्रचुरतरतृष्णातरलितः,
सरः पूर्णं दृष्ट्वा त्वरितमुपयातः करिवरः ।
तथा पङ्के मग्नस्तटनिकटवर्तिन्यपि यथा,
न नीरं नो तीरं द्वयमपि विनष्टं विधिवशात् ॥ १२ ॥

उपदेशप्रासाद, भाग १. पृ० १४१. (प्र. स.)*

ઉનાળામાં તાપથી પીડાયેલો અને અત્યંત તૃષાથી વ્યાકૂળ થયેલો કોઇ હાથી જળથી ભરેલું સરોવર જોઇને શીઘ્રપણે ત્યાં આવ્યો. તેમાં ઉતરતાં જ કાંઠાની પાસે રહેલા કાદવમાં તે એવી રીતે ખૂંચી ગયો કે જેથી, ભાગ્યના વશથી, તેને જળ પણ ન :મળ્યું અને કાંઠે પણ નીકળી ન શકયો, બન્નેથી ભ્રષ્ટ થયો. ૧૨.

विपत्तौ किं विषादेन, सम्पत्तौ हर्षणेन किम् ? ।
भवितव्यं भवत्येव, कर्मणो गहना गतिः ॥ १३ ॥

વિપત્તિમાં ખેદ કરવાથી શું ફળ? અને સંપત્તિમાં હર્ષ કરવાથી શું ફળ? જે થવાનું છે તે થાય જ છે, કારણ કે કર્મની ગતિ ગહન છે–વિચિત્ર છે. ૧૩.

भाग्यवन्तं प्रसूयेथा, मा शूरं मा च पण्डितम् ।
शूराश्च कृतविद्याश्च, वने सीदन्ति पाण्डवाः ॥ १४ ॥

(હે માતા,) માત્ર એક ભાગ્યશાળી પુરુષને તું જન્મ આપજે, પણ શૂરવીરને કે પંડિતને જન્મ આપીશ નહીં; કેમકે શૂરા અને વિદ્વાન છતાં પાંડવો વનમાં દુઃખી થયા. (એટલે કે શૂરવીર અને વિદ્વાન કરતાં ભાગ્યશાળી પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તે સારો છે. ભાગ્ય વિના સર્વ નિષ્ફળ છે.) ૧૪.

સારું ખોટું ભાગ્યઃ—

बान्धवमध्येऽपि जनो दुःखानि समेति पापपाकेन ।
पुण्येन वैरिसदनं, यातोऽपि न मुच्यते सौख्यैः ॥ १५ ॥

सुभाषितरत्नसन्दोह, श्लो० ३५२.

જો પાપનો વિપાક–ઉદય હશે તો મનુષ્ય બંધુઓની મધ્યે રહ્યા છતાં પણ દુઃખને પામે છે, અને પુણ્યનો ઉદય હશે તો શત્રુને ઘેર ગયા છતાં પણ સુખથી મુક્ત થતો નથી–દુઃખી થતો નથી,–સુખને જ પામે છે. ૧૫.

ભાગ્ય પ્રમાણે જ થાયઃ—

यदभावि न तद्भावि, भावि चेन्न तदन्यथा ।
इति चिन्ताविषघ्नोऽयमगदः किं न पीयते ? ॥ १६ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ७१०.

"જે થવાનું નથી તે નથી જ થવાનું, અને જે થવાનું તે અવશ્ય થશે જ" એવું (એવા વિચારનું) ચિંતાના ઝેરને હણનારું ઔષધ, (હે જીવ,) શા માટે નથી પીતો? (અર્થાત આ પ્રમાણે સમજનારને ચિંતા દુઃખ નથી આપતી.) ૧૬.

अवश्यम्भाविभावानां, प्रतीकारो भवेद् यदि ।
तदा दुःखैर्न लिप्येरन्, नलरामयुधिष्ठिराः ॥ १७ ॥

नैषध, सर्ग ८, श्लो० १९.

જો કદાચ અવશ્ય થવાના ભાવો-બનાવોનો પ્રતીકાર-ઉપાય હોત તો નળ રામ અને યુધિષ્ઠિર વગેરે (ઉત્તમ પુરુષો) દુઃખ પામત નહીં. ૧૭.

यच्चिन्तितं तदिह दूरतरं प्रयाति,
यच्चेतसा न गणितं तदिहाभ्युपैति ।
प्रातर्भवामि वसुधाधिपचक्रवर्ती,
सोऽहं व्रजामि विपिने जटिलस्तपस्वी ॥ १८ ॥

आध्यात्मिकरामायण, अरण्यकाण्ड, अ० ९, श्लो० ८८.

(રામચંદ્રજી મનમાં વિચાર કરે છે કે) જે કાર્ય મનમાં ચિંતવ્યું હોય તે અત્યંત દૂર જાય છે, અને જેનો મનમાં વિચાર સરખો પણ કર્યો ન હોય તે તત્કાળ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમકે જે હું પોતે જ પ્રાતઃકાળે પૃથ્વીનો સ્વામી ચક્રવર્તી થવાનો હતો, તે જ હું (રામચંદ્ર) સાંજે જટાધારી તપસ્વી થઇ વનમાં જાઉં છું. ૧૮.

भवितव्यं यथा येन, न तद्भवति चान्यथा ।
नीयते तेन मार्गेण, स्वयं वा तत्र गच्छति ॥ १९ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ४७, श्लो० ३२.

જે વસ્તુ (બનાવ) જે પ્રમાણે થવાની છે તે કદાપિ અન્યથા થતી નથી, તેથી તે (પ્રાણી) તે માર્ગે લઇ જવાય છે અથવા (પ્રાણી) પોતે જ તે માર્ગે જાય છે. ૧૯

मुदितान्यपि मित्राणि, सुक्रुद्धाश्चैव शत्रवः ।
न ही मे तत् करिष्यन्ति, यन्न पूर्वं कृतं मया ॥ २० ॥

आत्मपुराण, अ० ३३, श्लो० १५.

મિત્રો ભલે આનંદ પામેલા હોય અને શત્રુઓ અત્યંત ક્રોધ પામેલા હોય તોપણ તેઓ મારું એવું કંઈ પણ નહિં કરી શકે જે મેં પૂર્વમાં ન કર્યું હોય. (મતલબ કે જો મેં પહેલાં કંઇ સારું ખોટું કર્યું હશે તો જ મારા મિત્રો અથવા શત્રુઓ મારું સારું ખોટું કરી શકે; અન્યથા નહિં.) ૨૦.

विपरीते सति धातरि, साधनमफलं प्रजायते पुंसाम् ।
दशशतकरोऽपि भानुर्निपतति गगनादनवलम्बः ॥ २१ ॥

सुभाषितरत्नसन्दोह, श्लो० ३५०.

જ્યારે વિધાતા (કર્મ) વિપરીત થાય છે ત્યારે પુરુષોનું સર્વ સાધન નિષ્ફળ થાય છે. જેમકે હજાર કિરણોને ધારણ કરનાર પણ સૂર્ય અવલંબન વિના આકાશમાંથી પડે છે- અસ્ત થાય છે. ૨૧.

भवितव्यं भवत्येव, नालिकेरफलाम्बुवत् ।
गच्छत्येव हि गन्तव्यं, गजभुक्तकपित्थवत् ॥ २२ ॥

पाण्डवचरित्र (गद्य), पृ० ९४, (य. वि. ग्रं.)*

જે વસ્તુ થવાની છે તે નાળિયેરની અંદરના જળની જેમ થાય જ છે, તથા જે વસ્તુ જવાની છે તે હાથીએ ખાધેલા કોઠાની જેમ જાય જ છે. ૨૨.

स्फुरन्त्युपायाः शान्त्यर्थमनुकूले विधातरि ।
प्रतिकूले पुनर्यान्ति, तेऽप्युपाया अपायताम् ॥ २३ ॥

नलविलासनाटक, अङ्क ५, श्लो० १.

નશીબ અનુકૂળ હોય ત્યારે શાંતિને માટે જે જે ઉપાયો કરવામાં આવે તે સર્વે સફળ થાય છે, અને વિધાતા પ્રતિકૂળ હોય ત્યારે તે જ ઉપાયો કષ્ટને આપનારા થાય છે (ઊલટા દુઃખરૂપ થાય છે.) ૨૩.

अघटितघटितानि घटयति, सुघटितघटितानि जर्जरीकुरुते ।
विधिरेव तानि घटयति, यानि पुमान्नैव चिन्तयति ॥ २४ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० ४६. (प्र. स.)*

વિધાતા જ અયોગ્ય સંયોગવાળા પદાર્થોને જોડી દે છે–એકત્ર કરે છે, વિધાતા જ યોગ્ય સંયોગવાળા પદાર્થોને જર્જરિત કરે છે–વિયોગવાળા કરે છે, તથા મનુષ્ય જે બાબતને મનમાં ચિંતવતો પણ ન હોય એવી બાબતને પણ વિધાતા જ મેળવી દે છે. ૨૪.

सङ्ग्रामे प्रहरणसङ्कटे गृहे वा,
दीप्ताग्नौ गिरिविवरे महोदधौ वा ।

सर्पैर्वा सह वसतामुदीर्णवक्त्रै-
नाभाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥ २५ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १५५, श्लो० १२९*

પ્રાણી-મનુષ્ય ઘરને વિષે રહેલો હોય, અથવા શસ્ત્રોના ઝપાટાથી સાંકડા થયેલા સંગ્રામને વિષે રહેલો હોય, દાવાનળથી વ્યાપ્ત એવા પર્વતના વિવરમાં રહ્યો હોય, અથવા મોટા સમુદ્રમાં રહ્યો હોય, અથવા પહોળા કરેલા મુખવાળા સર્પની સાથે વસતો હોય, તોપણ જે નથી થવાનું તે થતું જ નથી, અને જે થવાનું છે તેનો નાશ થતો નથી. ૨૫

किं चिन्तितेन बहुना, किं वा शोकेन मनसि निहितेन ? ।
तन्निश्चितं भविष्यति, विधिना लिखितं ललाटे यत् ॥ २६ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६३, श्लो० १५३*

ઘણો વિચાર કરવાથી શું ? અથવા મનમાં શોક ધારણ કરવાથી શું ? કંઇ જ ફળ નથી. કેમકે વિધાતાએ લલાટમાં જે લખ્યું હશે તે અવશ્ય થવાનું જ છે. ૨૬.

प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रयेण योऽर्थः,
सोऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो वा ।
भूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने,
नाभाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥ २७ ॥

उपदेशमाला (भाषान्तर), पृ० ३६*

ભાગ્યના બળના આશ્રયથી મનુષ્યને જે શુભ કે અશુભ અર્થ પામવા લાયક છે-પામવાનો છે, તે અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય

છે. મોટો પ્રયત્ન—ઉદ્યમ કર્યા છતાં પણ પ્રાણીઓને નહીં થવાનું થતું નથી, અને જે થવાનું છે તેનો નાશ થતો નથી. ૨૭.

प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो
देवोऽपि तं लङ्घयितुं न शक्तः ।
तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे,
यदस्मदीयं न हि तत् परेषाम् ॥ २८ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १५७, श्लो० ९३.

જે અર્થ (ધન વગેરે પદાર્થ) મનુષ્યે પામવાનો છે તે પામે જ છે, તેને દેવ પણ ઉલ્લંઘન કરવા શક્તિમાન નથી. તેથી કરીને હું કાંઇ પણ શોક કરતો નથી અને હર્ષ પણ પામતો નથી, કેમકે જે અમારું છે તે બીજાનું થવાનું નથી. ૨૮.

अर्वाग्दृष्टितया लोको यथेच्छं वाञ्छति प्रियम् ।
भाग्यापेक्षी विधिर्दत्ते, तेन चिन्तितमन्यथा ॥ २९ ॥

नलविलास, अङ्क ५, श्लो० ७.

બાહ્ય દૃષ્ટિએ કરીને લોકો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રિય વસ્તુની ઇચ્છા કરે છે, પરંતુ ભાગ્યની અપેક્ષાવાળો વિધિ તો તેણે જે ચિંતવ્યું—ઇચ્છયું હોય તેના કરતાં ઊલટું જ આપે છે. (લોક કાંઇક ચિંતવે છે અને વિધિ તેથી જુદું જ આપે છે.) ૨૯.

पत्रं नैव यदा करीरविटपे दोषो वसन्तस्य किं,
नोलूकेन विलोक्यते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् ? ।

धारा नैव पतन्ति चातकमुखे मेघस्य किं दूषणं,
यद्धात्रा निजभालपट्टलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ? ॥३०॥

વસંત ઋતુમાં (સર્વ વૃક્ષો વિકસ્વર થાય છે તે વખતે) કેરડાના ઝાડ ઉપર પાંદડાં હોતાં નથી, તેમાં વસંતનો શો દોષ ? ઘુવડ પક્ષી દિવસે દેખી શકતું નથી, તેમાં સૂર્યનો શો દોષ ? ચાતક પક્ષીના મુખમાં મેઘની ધારા પડતી નથી, તેમાં મેઘનો શો દોષ ? કોઇનો દોષ નથી. વિધાતાએ જે પોતાના કપાળમાં લખેલું હોય તે દૂર કરવા કોણ સમર્થ છે ? (કોઇ પણ સમર્થ નથી, નસીબમાં માંડયું હોય તે જ થાય છે.) ૩૦.

જેવું ભાગ્ય તેવી સામગ્રીઃ-

सा सा सम्पद्यते बुद्धिः, सा मतिः सा च भावना ।
सहायास्तादृशा ज्ञेया यादृशी भवितव्यता ॥ ३१ ॥

पाण्डवचरित्र (गद्य), सर्ग १, पृ० ३८. (य० वि० ग्रंथ.)*

ભાવી કાળમાં જેવું થવાનું હોય, તેવી તેવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી મતિ-માન્યતા ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે, અને સહાયકો પણ તેવા જ મળે છે. ૩૧.

જેવું ભાગ્ય તેવી બુદ્ધિઃ—

तादृशी जायते बुद्धिर्व्यवसायोऽपि तादृशः ।
सहायास्तादृशा एव, यादृशी भवितव्यता ॥ ३२ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अ० ६, श्लो० ६.

ભવિષ્યમાં જેવું થવાનું હોય, તેવી જ પ્રથમથી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવો જ ઉદ્યમ પ્રાપ્ત થાય છે, અને સહાયકારક પણ તેવા જ મળે છે. ૩૨.

ભાગ્યાધીન ફળઃ—

कर्मायत्तं फलं पुंसां, बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥
तथापि सुधियश्चार्याः, सुविचार्यैव कुर्वते ॥ ३३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय १३, श्लो० १८.

જો કે પુરુષોને પોતાના ઉદ્યમનું ફળ મળવુ તે કર્મને જ (નસીબને જ) આધીન છે, અને ઉદ્યમ કરવાની સારી નરસી બુદ્ધિ પણ કર્મ(નસીબ)ને જ અનુસરીને થાય છે, તોપણ બુદ્ધિમાન સજ્જન સારી રીતે વિચારીને જ કાર્ય કરે છે. (અર્થાત્ નસીબની કોઇને ખબર હોતી નથી તેથી નસીબ ઉપર જ માત્ર આધાર રાખી બેસી રહેવું યોગ્ય નથી, પરંતુ સારી રીતે વિચારકરવા પૂર્વક કાર્ય કરવું. તેનું ફળ સારું કે નરસું આવે તેમાં હર્ષ કે શોક કરવો નહીં)૩૩.

ભાગ્ય આગળ શોક નકામોઃ—

मा विषीद कृतं बाष्पैः, फलं मर्षय कर्मणाम् ।
सत्यं विषादशोकाभ्यां, न दैवं परिवर्तते ॥ ३४ ॥

नलविलास, अङ्क ५ श्लो० ५.

તું ખેદ ન પામ, આંસુ પાડવાથી સર્યું—આંસુ ન મૂક, કર્મના ફળનો વિચાર કર! વિષાદ અને શોક કરવાથી કાંઇ દૈવ (ભાગ્ય) ફરી જતું નથી, એ સત્ય જ છે. ૩૪.

ભાગ્ય : સુખદુઃખનું કારણઃ—

वैद्या वदन्ति कफपित्तमरुद्विकारं,
नैमित्तिका ग्रहकृतं प्रवदन्ति दोषम् ।
भूतोपसर्गमथ मन्त्रविदो वदन्ति,
कर्मैव शुद्धमतयो यतयो गृणन्ति ॥ ३५ ॥

उपदेशप्रासाद (भाषान्तर), भाग ४, पृ. ११३. *

(માણસોને કંઇ રોગ–દુઃખ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે) વૈદ્ય લોકો કફ, પિત્ત અને વાયુના વિકારને કહે છે; જોશીઓ ગ્રહનો કરેલો દોષ કહે છે; મંત્રવાદીઓ ભૂત પ્રેતનો ઉપદ્રવ કહે છે; પરંતુ શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા મુનિઓ તો કર્મને જ –કર્મના દોષને જ કહે છે. ૩૫.

अनिच्छतोऽपि दुःखानि, यथेहायान्ति देहिनः ।
सुखान्यपि तथा मन्ये, चिन्तादैन्येन को गुणः ? ॥३६॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६६, श्लो० १५६.

આ સંસારમાં નહી ઇચ્છવા છતાં પણ પ્રાણીને જેમ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ પ્રમાણે સુખ પણ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ હું માનું છું; તેથી કરીને ચિંતા અને દીનતા કરવાથી શો ફાયદા ૩૬.

दरिद्रता (१११)

દરિદ્રતાની નિંદા:—

प्रसूनमिव निर्गन्धं, तडागमिव निर्जलम् ।
कलेवरमिवाजीवं, को निषेवेत निर्धनम् ? ॥ १ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ९३.

ગંધરહિત પુષ્પને, જળરહિત તળાવને, અને જીવરહિત શરીરને જેમ કોઈ સેવતું નથી, તેમ નિર્ધન પુરુષને કોણ સેવે ? (કોઇ પણ સેવતું નથી.) ૧.

अपुत्रस्य गृहं शून्यं, दिशः शून्यास्त्वबान्धवाः ।
मूर्खस्य हृदयं शून्यं, सर्वशून्यं दरिद्रता ॥ २ ॥

भविष्योत्तरपुराण, अ० ६२, श्लो० ८०.

પુત્રરહિત પુરુષનું ઘર શૂન્ય હોય છે, ભાઇ વગેરે બંધુઓથી રહિત એવા પુરુષની દિશાઓ શૂન્ય હોય છે, મૂર્ખ માણસનું હૃદય શૂન્ય હોય છે, અને દરિદ્ર માણસને માટે તો (ઉપર કહ્યું તે) સર્વ શૂન્ય હોય છે. ૨.

दग्धं खाण्डवमर्जुनेन बलिना दिव्यैर्द्रुमैः सेवितं,
दग्धा वायुसुतेन रावणपुरी लङ्का पुनः स्वर्णभूः ।
दग्धः पञ्चशरः पिनाकपतिना तेनाप्ययुक्तं कृतं,
दारिद्र्यं जनतापकारकमिदं केनापि दग्धं न हि ॥ ३ ॥

મનોહર વૃક્ષોવડે વ્યાપ્ત ખાંડવ નામના વનને બળવાન અર્જુને બાળી નાંખ્યું, વાયુના પુત્ર હનુમાને રાવણની નગરી સુવર્ણમય લંકા બાળી નાંખી અને મહાદેવે કામદેવને બાળી નાખ્યો. તે સર્વેએ આ કામ અયોગ્ય કર્યું છે, કેમકે લોકોને પરિતાપ કરનારું આ દારિદ્રય કોઇએ બાળ્યું નહીં. (ખરી રીતે તો દારિદ્રયને જ બાળવા જેવું હતું.) ૩.

દરિદ્રતાના વખાણઃ—

हे दारिद्र्य ! नमस्तुभ्यं, सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः ।
पश्याम्यहं जगत् सर्वं, न मां पश्यति कश्चन ॥ ४ ॥

હે દારિદ્રય ! હું તારા પ્રસાદથી સિદ્ધ (અદૃશ્યની સિદ્ધિવાળો) થયો છું, તેથી તને નમસ્કાર છે; કારણ કે હું આખા જગતને જોઉં છું, પણ મને કોઇ જોતું નથી. (દરિદ્રી જન સર્વની પાસે ભીખ માગે, પણ તેની સામે કોઇ જુએ નહીં.) ૪.

દરિદ્રતાનું રહેઠાણઃ—

द्यूतपोषी निजद्वेषी, धातुवादी सदालसः ।
आयव्ययस्यानालोची, तत्र तिष्ठाम्यहं सदा ॥ ५ ॥

श्राद्धविधि, पृ० ९३. (आत्मा० स.)*

(દારિદ્રય કહે છે કે—) જે મનુષ્ય જુગારનું પોષણ કરે છે, સ્વજનો ઉપર દ્વેષ કરે છે, ધાતુવાદ કરે છે ધાતુઓને ધમે છે, નિરંતર આળસુ રહે છે, અને આવક

તથા ખર્ચનો વિચાર કરતો નથી તે મનુષ્યની પાસે હું સદા રહું છું. ૫.

દરિદ્રી મનસ્વીઃ—

अत्यन्तविमुखे दैवे, व्यर्थे यत्ने च पौरुषे ।
मनस्विनो दरिद्रस्य, वनादन्यत् कुतः सुखम् ? ॥ ६ ॥

ભાગ્ય અત્યંત વિપરીત–પ્રતિકૂળ હોય અને તેને લીધે યત્ન અને પુરુષાર્થ વ્યર્થ થતા હોય, તેવે સમયે, દરિદ્રી થયેલા પંડિત પુરુષને વન સિવાય બીજે ક્યાં સુખ મળે ? (તેવાને વનવાસ જ યોગ્ય છે.) ૬.

દરિદ્રી અને ધનીઃ—

द्वाविमौ सलिले पात्यौ, गले बद्ध्वा दृढां शिलाम् ।
धनिनं चाप्रदातारं, दरिद्रं चातपस्विनम् ॥ ७ ॥

જે માણસ ધનવાન છતાં દાન આપતો ન હોય, અને જે માણસ દરિદ્ર (ધનરહિત) છતાં તપસ્વી ન હોય, આવા બન્ને માણસને તેના કંઠે મોટી શિલા બાંધીને જળમાં (સમુદ્ર અથવા કૂવામાં) નાખવા જોઇએ. (કેમકે દાન અને તપાસ્યા વિનાનું જીવિત નિષ્ફળ છે). ૭.

દરિદ્રતાનું ફળઃ—

माता निन्दति नाभिनन्दति पिता भ्राता न सम्भाषते,
भृत्यः कुप्यति नानुगच्छति सुतः कान्ता च नालिङ्गति ।

अर्थप्रार्थनशङ्कया न कुरुतेऽप्यालापमात्रं सुहृत्,
तस्माद् द्रव्यमुपार्जयाशु सुमते ! द्रव्येण सर्वे वशाः ॥८॥

ધનરહિત પુરુષને તેની માતા નિંદે છે, પિતા ચાહતો નથી (પ્રસન્ન થતો નથી), ભાઈ વાત કરતો નથી, ચાકર કોપ કરે છે, પુત્ર આજ્ઞામાં રહેતો નથી, ભાર્યા આલિંગન કરતી નથી, અને ' આ મારી પાસે ધનની પ્રાર્થના કરશે ' એવી શંકાથી મિત્ર આલાપ માત્ર પણ (વાત માત્ર પણ) કરતો નથી; તેથી કરીને હે સારી બુદ્ધિવાળા, તું શીઘ્ર ધનનું જ ઉપાર્જન કર ! કેમકે ધનથી સર્વે વશ થાય છે. ૮

દરિદ્રને દાન આપવું:—

दरिद्रान् भर कौन्तेय !, मा प्रयच्छेश्वरे धनम् ।
व्याधितस्यौषधं पथ्यं, निरुजस्य किमौषधैः ? ॥ ९ ॥

महाभारत.

હે અર્જુન ! તું દરિદ્રનું જ પોષણ કર ! (જે) ધનવાન હોય તેમને ધન ન આપ ! (કેમકે) જે રોગી હોય તેને જ દવા ગુણકારી થાય છે; નીરોગીને દવાનો શો ઉપયોગ છે ? ૯.

[दीनता]

દીનતાનું કારણ:—

अप्रार्थितानि दुःखानि, यथैवायान्ति देहिनाम् ।
सुखानि च तथा मन्ये, दैन्यमत्रातिरिच्यते ॥ १० ॥

भागवत, स्कन्ध ४, श्लो० २०.

જેમ પ્રાણીઓને પ્રાર્થના કર્યા વિના જ દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સુખો પણ પ્રાર્થના કર્યા વિના જ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ છતાં પણ દુઃખને વખતે દીનતા પ્રાપ્ત થાય છે એટલું અધિક–વિશેષ છે એમ હું માનું છું. ૧૦.

દીનનું લક્ષણઃ—

देहीति भाषते यत्तु, काङ्क्षया कृपणं वचः ।
दारिद्र्याद्दैन्यमापन्नः, स दीनः परिकीर्तितः ॥ ११ ॥

मानसोल्लास, प्रकरण १, अ० १९, श्लो० १३५.

દરિદ્રપણાને લીધે દીનતાને પામેલો જે માણસ ધનની ઇચ્છાથી કોઇની પાસે 'મને આપો' એમ દીન વચન બોલે છે તે માણસ દીન કહેવાય છે. ૧૧.

स्वतन्त्रता (११२)

સ્વતંત્રતાની મહત્તા:—

स्वतन्त्रो देव ! भूयासं, सारमेयोऽपि वर्त्मनि ।
मा स्म भूवं परायत्तस्त्रिलोकस्यापि नायकः ॥ १ ॥

महाकवि रामचंद्र.

હે દેવ ! હું સ્વતંત્રપણે માર્ગમાંનો કુતરો થાઉં તો તે પણ સારું છે, પરંતુ ત્રણ લોકનો નાયક થઇને પરાધીન રહેવું પડે તેવો હું ન થાઉં ! (અર્થાત્ પરાધીન-પણે ત્રણ લોકનો નાથ થવાનું પણ હું સારું માનતો નથી, અને કુતરો થવા છતાં પણ સ્વતંત્ર બની શકતો હોઉં તો તે વધું સારું છે.) ૧.

परतन्त्रता (११३)

પરાધીનનું દુઃખઃ—

अनुभूतं न यद् येन, रूपं नावैति तस्य सः ।
न स्वतन्त्रो व्यथां वेत्ति, परतन्त्रस्य देहिनः ॥ १ ॥

नलविलास, अ० ६, श्लो० ७.

જે મનુષ્યે જે સ્વરૂપ(સુખ-દુઃખાદિક)અનુભવ્યું ન હોય, તે મનુષ્ય તે સ્વરૂપને જાણી શકતો નથી. કેમકે સ્વતંત્ર પુરુષ પરાધીનના દુઃખને જાણી શકતો નથી. ૧.

કોણ ક્યાં લગી પરતંત્રઃ—

स्वाधीना दयिता सुतावधि सुतोऽसौ षोडशाब्दावधि,
स्यात् कन्या करपीडनावधि सुतस्त्री तद्वशत्वावधि ।
जामाता बहुलार्पितावधि सखा साधुप्रलापावधि,
शिष्यो गुह्यनिरूपणावधि परे चैते धनत्वावधि ॥ २ ॥

आशातरङ्गिणी (भारवि), श्लो० ५२.

પુત્ર થતાં સુધી સ્ત્રી પોતાને(પતિને) આધીન રહે છે, પુત્ર પણ સોળ વર્ષનો થાય ત્યાંસુધી પિતાને આધીન રહે છે, કન્યા હોય તો તે પરણ્યા સુધી જ પિતાને આધીન રહે છે, પુત્રની સ્ત્રી હોય તો તેના વશમાં જ્યાં સુધી પોતે રહે ત્યાંસુધી જ તે પોતાને(સસરાને) આધીન રહે છે,

જમાઈ ઘણું ધન આપે ત્યાંસુધી આધીન રહે છે, મિત્ર મધુર વચનથી વાતચીત કરે ત્યાંસુધી આધીન રહે છે, શિષ્ય શાસ્ત્રનું રહસ્ય જણાવે ત્યાંસુધી આધીન રહે છે, અને બાકીના સર્વે મનુષ્યો ધનવાન હોય ત્યાંસુધી પોતાને આધીન રહે છે. ૨.

अमृत (११४)

अमृत समानः—

अमृतं शिशिरे वह्निरमृतं प्रियदर्शनम् ।
अमृतं राज्यसम्मानममृतं क्षीरभोजनम्   ॥ १ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, श्लो० १८.*

શિયાળામાં અગ્નિ અમૃત સમાન છે, પ્રિય જનનું દર્શન અમૃત સમાન છે, રાજ્યનું સન્માન અમૃત સમાન છે, અને ખીરનું ભોજન અમૃત સમાન છે. ૧.

चेतः सार्द्रतरं वचः सुमधुरं दृष्टिः प्रसन्नोज्ज्वला,
शक्तिः क्षान्तियुता श्रुतं हृतमदं श्रीर्दीनदैन्यापहा ।
रूपं शीलयुतं मतिः श्रितनया स्वामित्वमुत्सेकिता—
निर्मुक्तं प्रकटान्यहो नव सुधाकुण्डान्यमून्युत्तमे ॥ २ ॥

प्रबन्धकोश, (जिनवि सं.) पादलिप्तसूरिप्रबन्ध, पृ० १२.

અત્યંત આર્દ્ર--દયાળુ ચિત્ત, સારું મધુર વચન, પ્રસન્નતાવડે ઉજ્જવળ દૃષ્ટિ, ક્ષમાસહિત શક્તિ, નીતિ-યુક્ત મતિ, દીનજનની દીનતાને નાશ કરનારી લક્ષ્મી, શીલયુક્ત રૂપ, મદરહિત યુવાવસ્થા અને ઉદ્ધતાઇરહિત પ્રભુતા, આ નવ અમૃતના કુંડો ઉત્તમ જનને વિષે પ્રગટ જ હોય છે–દેખાય છે. ૨.

ખરું વિષઃ—

अन्यासक्ते जने स्नेहः, पारवश्यमथार्थिता ।
अदातुश्च प्रियालापः, कालकूटचतुष्टयी ॥ १ ॥

અન્યના ઉપર આસક્ત થયેલા વિષે સ્નેહ રાખવો, પરવશપણું, યાચના કરવી અને કૃપણ માણસ પાસે પ્રિય વચન બોલવાં; આ ચાર કાળકૂટ વિષ સમાન છે. ૧.

અમૃત છતાં વિષ સમાનઃ—

विभवो वीतसङ्गानां, वैदग्ध्यं कुलयोषिताम् ।
दाक्षिण्यं वणिजां प्रेम, वैश्यानाममृतं विषम् ॥ २ ॥

उपदेशप्रासाद (भाषान्तर), भाग २, पृ० ८९*

વૈભવ અમૃત જેવો સારો હોવા છતાં નિઃસંગ જનોને વિષતુલ્ય છે, ચતુરાઈ અમૃત સમાન છે છતાં તે કુળવંત સ્ત્રીઓને માટે વિષતુલ્ય છે, દાક્ષિણ્ય અમૃત સમાન હોવા છતાં વાણિયાઓને માટે વિષતુલ્ય છે, તથા પ્રીતીનો ગુણ અમૃત જેવો સારો છે પણ વેશ્યાઓને વિષતુલ્ય છે. ૨.

શું કયારે વિષ સમાનઃ—

अनभ्यासे विषं शास्त्रमजीर्णे भोजनं विषम् ।
दरिद्रस्य विषं गोष्ठी, वृद्धस्य तरुणी विषम ॥ ३ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ४, श्लो० १५.

અભ્યાસ વિનાનું શાસ્ત્ર વિષસમાન છે, અજીર્ણમાં ભોજન વિષસમાન છે, દરિદ્ર મનુષ્યની ગોષ્ઠી વિષસમાન છે, અને વૃદ્ધ પુરુષને જુવાન સ્ત્રી વિષસમાન છે. ૩.

श्रद्धा (११६)

श्रद्धानु महत्व:—

नास्ति श्रद्धासमं पुण्यं, नास्ति श्रद्धासमं सुखम् ।
नास्ति श्रद्धासमं तीर्थं, संसारे प्राणिनां नृप ! ॥ १ ॥

पद्मपुराण, खण्ड २, अध्याय ४०, श्लो० ७८.

હે રાજા ! આ સંસારમાં પ્રાણીઓને શ્રદ્ધા સમાન બીજું કોઈ પુણ્ય નથી, શ્રદ્ધા સમાન બીજું કોઇ સુખ નથી અને શ્રદ્ધા સમાન બીજું કોઈ ઉત્તમ તીર્થ નથી. ૧.

ચાતકની શ્રદ્ધાઃ—

पयोद हे ! वारि ददासि वा न वा,
त्वदेकचित्तः पुनरेष चातकः ।
वरं महत्या म्रियते पिपासया,
तथापि नान्यस्य करोत्युपासनाम् ॥ २ ॥

उत्तरचातकाष्टक.

હે મેઘ ! તું પાણી આપે કે ન આપે, તોપણ આ ચાતક માત્ર તારે વિષે જ એક ચિત્ત રાખે છે. મોટી તરશવડે મરી જવાય તો તે બહેતર છે, પરંતુ તે બીજાની સેવા કરતો નથી. (આનું નામ જ સાચી શ્રદ્ધા કહેવાય.) ૨.

शङ्का (११७)

શંકાથી સિદ્ધિ ન થાય:—

संशेरते ये मनुजाः सदैव, सर्वत्र लोकेषु पदे पदे ते ।
सिद्धिं लभन्ते न कदाऽपि काले, सुनिश्चितस्तु प्रलभेत सिद्धिम्॥१॥

धर्मवियोगमाला, श्लो० ४१.

જે મનુષ્યો ડગલે ને પગલે સંશય-શંકા-વહેમ રાખે છે તેઓ કદી પણ કોઇ જાતની સિદ્ધિ (સફલતા)ને મેળવી શકતા નથી. જે મક્કમ વિચારના વ્યવસ્થિત મનુષ્યો હોય છે તેઓ જ જગતમાં સફલતા મેળવી શકે છે. ૧.

શંકાથી નુકસાન:—

अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च, संशयात्मा विनश्यति ।
नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥२॥

भगवद्गीता, अ० ४, श्लो० ४०.

અજ્ઞાની અને શ્રદ્ધા વગરનો એવો સંશય-શંકાથી ભરેલો આત્મા (પ્રાણી) નાશ પામે છે. (વળી) શંકાથી ભરેલાને આ લોક કે પરલોકમાં સુખ મળતું નથી. ૨.

अनर्थ (११८)

અનર્થનાં કારણઃ—

यौवनं धनसम्पत्तिः, प्रभुत्वमविवेकिता ।
एकैकमप्यनर्थाय, किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ १ ॥

हितोपदेश, प्रस्ताविका, श्लो० ११.

યુવાવસ્થા, ધન-સ્વામીપણું અને વિવેકરહિતપણું, આ દરેક અનર્થને માટે છે, તો પછી જે મનુષ્યમાં આ ચારે હોય તેને માટે શું કહેવું ? ૧.

અનર્થમાં અનર્થઃ—

एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं, गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य ।
तावद् द्वितीयं समुपस्थितं मे, छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ २ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १७१, श्लो० १८५.

જ્યાં સમુદ્રના પારની જેમ એક દુઃખના પારને હું પામ્યો નથી, ત્યાં તો મને બીજું દુઃખ પ્રાપ્ત થયું, તે યોગ્ય જ છે; કેમકે છિદ્રને વિષે ઘણા અનર્થો થાય છે. ૨.

क्षते प्रहाराः प्रपतन्ति तीव्रा अन्नक्षये दीप्यति जाठराग्निः ।
आपत्सु वैराणि समुच्छलन्ति, छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥३॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १७१, श्लो० १८६.

ઘાયલ થયેલા અંગ ઉપર તીવ્ર પ્રહારો પડે છે, દુકાળના સમયમાં જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે, અને આપત્તિને વખતે વૈરો ઉત્પન્ન થાય છે તે યોગ્ય જ છે; કેમકે છિદ્રને વિષે ઘણા અનર્થો થાય છે. ૩.

सात व्यसन (११९)

સાત વ્યસનનાં નામઃ—

द्यूतं च मांसं च सुरा च वेश्या, पापर्द्धिचौर्ये परदारसेवा ।
एतानि सप्त व्यसनानि लोके, घोरातिघोरं नरकं नयन्ति ॥१॥

विक्रमचरित्र, भाग २, श्लो० १३२६.

જુગાર, માંસ, મદિરા, વેશ્યા, શિકાર, ચોરી અને પરસ્ત્રીસેવનઃ આ સાત વ્યસનો લોકને વિષે છે. તે દરેક વ્યસન પ્રાણીને અત્યંત ઘોર નરકમાં લઈ જનારાં છે. ૧.

द्यूतं मांसं सुरा वेश्या, पापर्धिश्चौरिका तथा ।
परस्त्रीगमनं चेति, सप्तैव व्यसनानि हि ॥ २ ॥

सप्तव्यसनकथासमुच्चय (सोमप्रभसूरि).

જુગાર, માંસ, મદિરા, વેશ્યા, શિકાર, ચોરી અને પરદારાગમન આ સાતે વ્યસનો (કહ્યાં) છે. ૨.

કયા વ્યસનથી કોને નુકસાન થયુંઃ—

द्यूताद् राज्यविनाशनं नलनृपः प्राप्तोऽथवा पाण्डवा
मद्यात् कृष्णनृपश्च राघवपिता पापर्द्धितो दूषितः ।
मांसाच्छ्रेणिकभूपतिश्च नरके चौर्याद्विनष्टा न के,
वेश्यातः कृतपुण्यको गतधनोऽन्यस्त्रीमृतो रावणः ॥३॥

कुमारपालप्रबन्ध (जिनमण्डन), पृ० ९१ (आत्मा० स०)*

જુગારના વ્યસનથી નળરાજા અને પાંડવો રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયા, મદિરાના વ્યસનથી કૃષ્ણમહારાજા વિપત્તિ પામ્યા, શિકારના વ્યસનની રામચંદ્રજીના પિતા દશરથ રાજા દૂષિત થયા, માંસના વ્યસનથી શ્રેણિક મહારાજા નરકે ગયા, ચોરીના વ્યસનથી કોણ-કોણ નષ્ટ-ભ્રષ્ટ નથી થયા ? વેશ્યાગમનના વ્યસનથી કૃતપુણ્ય નામનો ધનાઢ્ય શેઠ પણ કંગાળ બની ગયો, અને પરસ્ત્રીગમનના વ્યસનથી રાવણ જેવો બલિષ્ઠ રાજા પણ મરણને શરણ થયો. (માટે આ વ્યસનો અનર્થકારી જાણી તેમનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.) ૩.

[जुगार]

જુગારનિંદાઃ--

द्यूतं सर्व्वापदां धाम, द्यूतं दीव्यन्ति दुर्धियः ।
द्यूतेन कुलमालिन्यं, द्यूताय श्लाघ्यतेऽधमः ॥४॥

धर्मकल्पद्रुम, पल्लव २, श्लो० ३२.

જુગાર એ દરેક જાતની આફતોનું ઘર છે અને હલકી બુદ્ધિવાળા લોકો જ જુગાર રમે છે. જુગાર રમવાથી કુળ કલંકિત થાય છે, અને અધમ માણસ જ જુગારના વખાણ કરે છે ૪.

द्यूतात् प्रस्विन्नदेहस्य, ह्यटच्यते वनगह्वरे ।
आखेटे किं सुखं तत्र, पापरूपे निजात्मनः ॥ ५ ॥

हिंगुलप्रकरण, आखेटप्रक्रम, श्लो०१.

જે શિકારમાં તાપથી શરીર પર પસીનો થાય છે,

તથા ભયંકર વનમાં ભમવું પડે છે, એવા પાપરૂપ શિકારમાં પોતાના આત્માને શું સુખ મળતું હશે? ૫.

જુગારથી ધન ન મળે:—

न च स्याद् द्रोहतः प्रेम, परस्त्रीलम्पटाद्यशः ।
दयया रहितो धर्मो यथा द्यूताद्धनं तथा ॥ ६ ॥

हिङ्गुलप्रकरण, द्यूतप्रक्रम, श्लो० १.

જેમ દ્રોહથી પ્રીતિ થતી નથી, પરસ્ત્રીના લંપટપણાથી યશ થતો નથી તથા દયા વિના જેમ ધર્મ થતો નથી તેમ જુગારથી ધન મળતું નથી. ૬.

लभेत शं पराधीनात, तत्त्वबुद्धिं तु मद्यपात ।
यदा प्रमादतो ज्ञानं, भवेद् द्यूताद्धनं तदा ॥ ७ ॥

हिङ्गुलप्रकरण, द्यूतप्रक्रम, श्लो० ३.

જો પરાધીનપણાથી સુખ મળે, મદિરા પાન કરનાર માણસ પાસેથી તત્ત્વની બુદ્ધિ મળે, તથા પ્રમાદથી જો જ્ઞાન મળે તો જુગારથી ધન મળે. ૭.

द्यूतान्नलेनापि च राज्यभारममोचि द्रव्यं नृपकोटिभिश्च ।
श्रीमूलदेवप्रमुखैस्तथेह, लभेत को द्यूतत एव द्युम्नम् ॥८॥

हिङ्गुलप्रकरण, द्यूतप्रक्रम, श्लो० ५.

જુગારથી નલ રાજાને રાજ્યભારનો ત્યાગ કરવો પડ્યો તથા શ્રી મૂલદેવ આદિક ક્રોડો રાજાઓને દ્રવ્યનો ત્યાગ કરવો પડ્યો છે, માટે આ દુનિયામાં કોણ જુગારથી *દ્રવ્ય મેળવી શકે? (કોઈ પણ ન મેળવી શકે.) ૮.*

જુગારનો ત્યાગ કરવોઃ—

द्यूतस्य व्यसनं त्याज्यं, नरेण शुभवाञ्छता ।
हठाद्यदि न मुच्येत, तदा क्लेशपरम्परा ॥ ९ ॥

हिङ्गुलप्ररण, द्यूतप्रक्रम, श्लो० २.

કલ્યાણને ઇચ્છનારા માણસોએ જુગારના વ્યસનનો ત્યાગ કરવો, અને કદાચ જો હઠથી તેનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો ક્લેશોની પરંપરા થાય છે. ૯.

न यन्त्रसाध्यं न च तन्त्रसाध्यं, न मन्त्रसाध्यं न मन्त्रिसाध्यम् ।
एवं विधं द्यूतमतः प्रमोच्यं, नोचेत् यजेत् पाण्डववद्भवेच्च ॥ १० ॥

हिङ्गुलप्रकरण, द्यूतप्रक्रम, श्लो० ४.

જુગારને યંત્રથી સાધી શકાતો નથી, તેમજ તંત્ર, મંત્ર અને મંત્રિથી પણ સાધી શકાતો નથી; માટે એવી રીતના જુગારનો ત્યાગ કરવો. જો તેનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો તે પાંડવોની પેઠે દુઃખદાયી નીવડે છે. ૧૦.

[शिकार]

શિકારની નિંદાઃ—

पदे पदे सन्ति भटा रणोत्कटा न तेषु हिंसारस एष पूर्यते ।
धिगीदृशं ते नृपते ! कुविक्रमं, कृपाश्रये यः कृपणे पतत्रिणि ॥११॥

नैषध, सर्ग १, श्लो० १३२.

હંસ કહે છે કે-હે રાજા! રણસંગ્રામને વિષે મહા ઉત્કટ એવા સુભટો ઠેકાણે ઠેકાણે છે, તેમને વિષે તારો

આ હિંસાનો રસ પૂર્ણ થતો નથી, તો આવા તારા ખરાબ પરાક્રમને ધિક્કાર છે, કે જે પરાક્રમ કૃપાના સ્થાનરૂપ અને ગરીબ એવા પક્ષીરૂપ મારે વિષે કરવામાં આવે છે. ૧૧.

શિકારનું ફળ : નરક:—

पुनः पुनः प्रपच्येत, परभवे नरकावनौ ।
सततं रुधिरालिप्तकरेणाखेटकारिणा ॥ १२ ॥

हिङ्गुलप्रकरण, आखेटप्रक्रम, श्लो० २.

હંમેશા રુધિરથી લીંપાએલ હાથવડે શિકાર કરનારો માણસ પરભવમાં નરકમાં જઇને વારંવાર પકાવાય છે. (અર્થાત્ ત્યાં જઇને તે અત્યંત દુઃખ પામે છે.) ૧.

आखेटकेषु विध्येरन्, प्राणिनः प्राणिनोऽत्र ये ।
नरके तेऽप्यनुविध्येरन्, परत्रेत्यवदज्जिनः ॥ १३ ॥

हिङ्गुलप्रकरण, आखेटप्रक्रम, श्लो० ३.

જે પ્રાણીઓ આ જગતમાં શિકારમાં પ્રાણીઓને વીંધે છે તેઓ પરભવમાં નરકમાં જઇને વીંધાય છે એમ શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુએ કહ્યું છે. ૧૩.

श्वभ्रद्वाराणि पञ्चैव, द्रोहो हत्या तथा भुवि ।
मांसादनं गुरोर्निन्दा, तथाऽऽखेटकपातकम् ॥ १४ ॥

हिङ्गुलप्रकरण, आखेटप्रक्रम, श्लो० ४.

આ જગતમાં નરકે જવાનાં પાંચ દ્વારો કહેલાં છે. દ્રોહ-(પરની ઇર્ષા), હત્યા એટલે જીવોની હિંસા, માંસભોજન, ગુરુની નિંદા તથા શિકારથી થએલું પાપ. ૧૪.

શિકારનો નિષેધઃ—

रसातलं यातु यदत्र पौरुषं,
कुनीतिरेषाऽशरणो ह्यदोषवान् ।
निहन्यते यद्बलिनाऽतिदुर्बलो
हहा ! महाकष्टमराजकं जगत् ॥ १५ ॥

नैषध, सर्ग १, श्लो० १८.

આ જગતમાં શરણરહિત અને અપરાધરહિત એવા અત્યંત દુર્બળ પ્રાણીને બળવાન પુરુષ હણે છે, તે કેવળ અનીતિ છે. એવા મનુષ્યને વિષે જે કાંઇ પરાક્રમ હોય તે રસાતળમાં જાઓ, વિનાશ પામો. હહા! મોટા ખેદની વાત છે કે આ જગત રાજારહિત છે. (અનાથ થઇ ગયું છે, કેમકે નિર્દોષ પ્રાણીઓને મારનારાઓને કોઇ રોકતું નથી.) ૧૫.

ઘાસ ખાનારને ન હણાયઃ—

यो दधाति तृणं वक्त्रे, प्रत्यनीकोऽपि मानवः ।
सोऽवध्यः सतां लोके, कथं वध्यास्तृणादनाः ॥ १६ ॥

हिङ्गुलप्रकरण, पृ० ३, श्लो० १.

જે માણસ શત્રુ છતાં પણ પોતાના મુખમાં તૃણને ધારણ કરે છે તો તે પણ લોકમાં સત્પુરુષોને અવધ્ય છે, તો જેઓ નિરંતર તૃણનું જ ભક્ષણ કરનારાં છે તેવાં પશુઓ કેમ વધ કરવા લાયક હોય? ૧૬.

तमाकु (१२०)

તમાકુ નિંદા:—

सत्यत्रेताद्वापरेषु, त्रियुगेषु भवेन्न सा ।
इदानीं तु कलौ जाता, तमाखुर्नामतः स्वयम् ॥ १ ॥

જે સત્યયુગમાં, ત્રેતાયુગમાં અને દ્વાપરયુગમાં એ ત્રણે યુગમાં જે ન થઇ તે અત્યારે કલિયુગમાં "તમાકુ"ના નામથી સ્વયં થઇ છે. ૧.

તમાકુ પીનાર : નીચઃ—

संन्यासेनात्र किं तस्य, वैराग्येण च किं पुनः ? ।
पीता येन तमाखुर्वै, श्वपचादपि सोऽधमः॥ २ ॥

स्कन्धपुराण.

જેણે તમાકુ પીધી હોય તેનો સંન્યાસ શું કામનો અને તેનો વૈરાગ્ય પણ શું કામનો ? (કારણ કે) તે માણસ તો ચાંડાળથી પણ અધમ ગણાય છે. ૨.

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः, शूद्राश्च मुनिसत्तमाः ।
श्वपचैः सदृशा ज्ञेयास्तमाखुपानमात्रतः ॥ ३ ॥

તમાકુનું પાન કરવાથી બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો વૈશ્યો, શૂદ્રો અને ઉત્તમ મુનિઓને ચાંડાળ જેવા સમજવા. ૩.

તમાકુથી બધું નકામું:—

तेषां सन्ध्या वृथा ज्ञानं, वृथा वैराग्यमेव च ।
वृथा योगश्च विप्रेन्द्र ! तमाखुं ये उपासते ॥ ४ ॥

હે વિપ્રેન્દ્ર ! જે પુરુષો તમાકુ વાપરે છે તેમનાં સન્ધ્યા, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને યોગ એ બધું વ્યર્થ છે. ૪.

गृहस्था नैव ते ज्ञेया नैव ते ब्रह्मचारिणः ।
वानप्रस्था न ते ज्ञेया यतयो न भवन्ति ते ॥ ५ ॥

(જે લોકો ધૂમ્રપાન કરે છે) તેઓ ગૃહસ્થ નથી, બ્રહ્મચારીઓ નથી અને વાનપ્રસ્થ તેમજ સાધુ પણ નથી. ૫.

यस्तु भृङ्गीं तमाखुं च, मद्यं पीत्वा कलौ युगे ।
करोति सुकृतं यद्यत्, तत्सर्वं भस्मसाद् भवेत ॥ ६ ॥

ભાંગ, તમાકુ અને મદ્ય પીને આ કળિયુગમાં જે પુરુષ જે કાંઇ સત્કાર્ય કરે છે, તે બધું ભસ્મ થઇ જાય છે. ૬.

स्नातानि येन तीर्थानि, प्रयागादीनि कोटिशः ।
वृथैतानि च सर्वाणि, भृङ्गीपानाच्च नारद ! ॥ ७ ॥

स्कन्धपुराण.

હે નારદ, જેણે પ્રયાગ વગેરે કરોડો–અનેક તીર્થોમાં સ્નાન કર્યું છે તે જો તમાકુ પીએ તો તે બધાં તીર્થો નિરર્થક થાય છે. ૭.

वानप्रस्थेन किं तस्य, संन्यासेनापि किं पुनः ।
ब्रह्मचर्येण किं तस्य, गार्हस्थ्येन च किं पुनः ? ॥८॥

स्कन्धपुराण.

(જે તમાકુ પીવે છે) તેના વાનપ્રસ્થવડે શું, સંન્યાસવડે પણ શું, બ્રહ્મચર્યથી પણ શું અને ગૃહસ્થ-પણાથી પણ શું ? (તેનું આ બધું નકામું છે.) ૮.

તમાકુફળ : નરકઃ—

उपासते तमाखुं वै, कलौ नारद ! ये नराः ।
क्षीणपुण्याः पतिष्यन्ति, महारौरवसञ्ज्ञके ॥ ९ ॥

स्कन्धपुराण.

હે નારદ ! (આ) કલિયુગમાં જે તમાકુને સેવન કરે છે તે પુણ્યનો ક્ષય થયેલા માણસો મહારૌરવ નામના નરકમાં પડે છે. ૯.

यस्तमाखुं पिबेत् सोऽपि, स्वाश्रमान्निरये पतेत् ।
नारदास्मिन्न सन्देहः, सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥ १० ॥

स्कन्धपुराण.

હે નારદ ! જે માણસ તમાકુ પીવે છે તે પોતાના આશ્રમમાંથી જ નરકમાં પડે છે એમાં શંકા નથી. આ હું સાચેસાચું કહું છું ૧૦.

तमाखुभृङ्गीमद्यानि, ये पिबन्ति नराधमाः ।
तेषां हि नरके वासो, यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ११ ॥

જે નરાધમ પુરુષો તમાકુ, ભાંગ કે મદ્ય પીવે છે, તેમનો ચૌદ ઇંદ્રની અવધિ પર્યંત (જ્યાંસુધી જગત્ છે ત્યાંસુધી) નરકમાં વાસ થાય છે. ૧૧.

धर्मभ्रष्टा हि ते ज्ञेयास्तमाखुपानमात्रतः ।
पतन्ति नरके घोरे, रौरवे नाऽत्र संशयः ॥ १२ ॥

જે લોકો તમાકુનું પાન માત્ર કરે છે તેમને ધર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલા જાણવા જોઇએ. અને તે ઘોર રૌરવ નામના નરકમાં પડે છે તેમાં જરા ય સંશય નથી. ૧૨.

બીડીનો ત્યાગઃ—

हानिं करोति वित्तस्य, म्लानिं चित्तस्य सर्वथा ।
स्वास्थ्यहर्त्री पिशाची या, बीडी सन्त्यज्यतां जनाः ॥१३॥

હે માણસો ! જે પૈસાને બરબાદ કરે છે, મનને મલિન કરે છે, જે તંદુરસ્તીને હરણ કરનાર રાક્ષસી જેવી છે તે બીડીનો ત્યાગ કરો. ૧૩.

संयोग (१२१)

સંયોગનું સ્વરૂપઃ—

यथा काष्ठं च काष्ठं च, समेयातां महोदधौ ।
समेत्य च व्यपेयातां, तद्वद् भूतसमागमः ॥ १ ॥

જેમ મહાસમુદ્રમાં લાકડે લાકડાં(એક બીજાને) મળે છે અને મળ્યા પછી જુદાં થઇ જાય છે તેમ (સંસારમાં) પ્રાણીઓનો સમાગમ પણ એવો જ સમજવો.૧.

સંયોગ : દુખનું કારણઃ—

संयोगमूला जीवेन, प्राप्ता दुःखपरम्परा ।
तस्मात् संयोगसम्बन्धं, त्रिविधेन परित्यजेत् ॥ २ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० २५२.

સંયોગના કારણથી જીવે દુઃખની પરંપરા પ્રાપ્ત કરી છે, તેથી ત્રિવિધે એટલે મન, વચન અને કાયાએ કરીને સર્વ સંયોગના સંબંધનો ત્યાગ કરવો.૨.

वियोग (१२२)

વિયોગનું રહસ્યઃ—

अवगच्छति मूढचेतनः, प्रियनाशं हृदि शल्यमर्पितम् ।
स्थिरधीस्तु तदेव मन्यते, कुशलद्वारतया समुद्धृतम् ॥ १ ॥

रघुवंश, सर्ग ८, श्लो० ८८.

પ્રિય(જન કે વસ્તુ)નો નાશ થાય ત્યારે મૂઢબુદ્ધિવાળો પુરુષ તેને પોતાના હૃદયમાં શલ્ય પ્રાપ્ત થયું એમ માને છે. અને સ્થિરબુદ્ધિવાળો પુરુષ તો તે જ પ્રિયના નાશને, કલ્યાણના દ્વારરૂપ ગણીને, હૃદયમાંથી શલ્ય નીકળી ગયેલું માને છે. ૧.

વિયોગનું દુઃખઃ—

आहारो गरलायते प्रतिदिनं हारोऽपि भारायते,
चन्द्रश्चण्डकरायते मृदुगतिर्वातोऽपि वज्रायते ।
आवासो विपिनायते मलयजो लेपः स्फुलिङ्गायते,
हा हन्त ! प्रियविप्रयोगसमयः संहारकालायते ॥ २ ॥

મોટા ખેદની વાત છે કે પ્રિયજનના વિયોગનો જે સમય છે, તે સંહારકાળ(પ્રલયકાળ)ના જેવું આચરણ કરે છે, કેમકે તે વિયોગરૂપી દાહની શાંતિ માટે કરેલો આહાર હમેશાં વિષ જેવો લાગે છે, હાર વગેરે આભૂષણો

ભારભૂત થાય છે, ચંદ્ર સૂર્ય જેવો (ઉગ્ર) લાગે છે, મંદમંદ વાતોવાયુ પણ વજ્ર જેવો લાગે છે, મહેલ અરણ્ય જેવો લાગે છે અને ચંદનનો લેપ અંગારા જેવો લાગે છે. ૨.

વિયોગવગરનો ધન્યઃ—

जयति स पुरुषविशेषो नमोऽस्तु तस्मै त्रिधा त्रिसन्ध्यमपि ।
स्वप्नेऽपि येन दृष्टं, नेष्टवियोगोद्भवं दुःखम् ॥ ३ ॥

नलविलास, अङ्क ६, श्लो० ५.

જેણે સ્વપ્નમાં પણ પ્રિય જનના વિયોગથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ જોયું જ નથી તે ઉત્તમ પુરુષ જય પામે છે, અને તેને જ મન, વચન અને કાયા–એ ત્રણ પ્રકારે ત્રિકાળ નમસ્કાર હો. ૩.

मरण (१२३)

મરણનું પ્રાબલ્ય:—

किं शक्यं सुमतिमताऽपि तत्र कर्तुं,
यत्रासौ व्यसनमहोदधिः कृतान्तः ।
रात्रौ वा दिनसमयेऽथवाऽसमये,
योऽदृश्यः प्रहरति तेन को विरोधः ? ॥ १ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६८, श्लो० १७६.

જ્યાં આ કષ્ટના સમુદ્રરૂપ યમરાજ હાજર છે, ત્યાં અત્યંત બુદ્ધિમાન માણસ પણ શું કરી શકે? જે અદૃશ્યપણે, રાત્રિને સમયે, દિવસને સમયે અને અસમયે એટલે સંધ્યા સમયે દરેક વખતે પ્રહાર કરી રહ્યો છે તેની સાથે શો વિરોધ કરવો ? (તેનો વિરોધ વૃથા છે.) ૧.

श्वःकार्यमद्य कुर्वीत, पूर्वाह्णे चापराह्णिकम् ।
न हि मृत्युः प्रतीक्षेत, कृतं चास्य न वा कृतम् ॥ २ ॥

श्राद्धविधि, पृ० ९९, श्लो० २.

કાલે કરવાનું કાર્ય આજે કરવું જોઇએ. સાંજે કરવાનું સવારમાં કરવું જોઇએ; કારણ કે મૃત્યુ 'એણે કામ કર્યું છે કે નહિ' તેની રાહ જોતું નથી. ૨.

आनन्दाय न कस्य मन्मथकथा कस्य प्रिया न प्रिया,
लक्ष्मीः कस्य न वल्लभा मनसि नो कस्याङ्गजः क्रीडति ?।

ताम्बूलं न सुखाय कस्य न मतं कस्यान्नशीतोदकं ?,
सर्वाशाद्रुमकर्तनैकपरशुर्मृत्युर्न चेत् स्याज्जनोः ॥ ३ ॥

• **वैराग्यशतक (पद्मानन्द), श्लो० २९.**

જો માણુસને સર્વ આશારૂપી વૃક્ષને કાપી નાંખવામાં કુહાડા સમાન મૃત્યુ ન હોય તો કામભોગની કથા કોને આનંદકારક ન થાય? કોને સ્ત્રી વહાલી ન લાગે? કોના મનમાં લક્ષ્મી પ્રીતિ ન ઉપજાવે? કોના મનમાં પુત્રક્રીડા ન કરે? કોને પાન સુખ ન ઉપજાવે? અને અન્ન તથા શીતળ પાણી કોને ઇષ્ટ ન લાગે? ૩.

सर्वभक्षी कृतान्तोऽयं, सत्यं लोके निगद्यते ।
रामदेवादयो धीराः, सर्वे क्वाप्यन्यथा गताः ॥ ४ ॥

वैराग्यशतक (पद्मानन्द), श्लो० ३८.

'આ યમરાજ સર્વનું ભક્ષણ કરનાર છે' એમ લોકમાં જે કહેવાય છે તે સત્ય જ છે. જો એમ ન હોય તો રામદેવ-રામચંદ્ર વગેરે ધીર પુરુષો કયાં ગયાં? ૪.

भट्टो नष्टो भारविश्चापि नष्टो
भिक्षुर्नष्टो भीमसेनोऽपि नष्टः ।
भूकुण्डोऽहं भूपतिस्त्वं च राजन् !,
भम्भापङ्क्तौ कालचक्रं प्रविष्टम् ॥ ५ ॥

કુમારિલ ભટ્ટ (મીમાંસક) નાશ પામ્યો છે, (કિરાતનો કર્તા) ભારવિ કવિ પણ નાશ પામ્યો છે, ભિક્ષુ (સાંખ્ય) નાશ પામ્યો છે, ભીમસેન પણ નાશ પામ્યો

છે, હે રાજા ! હું ભૂકુંડ અને તમે ભૂપતિ એ બે બાકી છીએ; પરંતુ ભકારવાળા નામની પંક્તિમાં કાળચક્ર (મરણ) પેઠું છે, તે મૂકશે નહીં. ૫.

મરણનું અવશ્યંભાવિપણું:—

वध्यस्य चौरस्य यथा पशोर्वा, सम्प्राप्यमाणस्य पदं वधस्य ।
शनैः शनैरेति मृतिः समीपं, तथाऽखिलस्येति कथं प्रमादः ? ॥६॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ६, पृ० ६१, श्लो० ६.

ફાંસીની સજા પામેલ ચોરને અથવા વધ કરવાના સ્થાનકે લઈ જવાતા પશુને મૃત્યુ ધીમે ધીમે નજીક આવતું જાય છે તેવી જ રીતે સર્વને મૃત્યુ નજીક આવતું જાય છે. ત્યારે પછી પ્રમાદ કેવી રીતે થાય? ૬.

श्वःकार्यमद्य कुर्वीत, पूर्वाह्णे चापराह्णिकम् ।
न हि प्रतीक्षते मृत्युः, कृतमस्य न वा कृतम् ।

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १७४, श्लो० १५.

આવતી કાલે કરવાનું કામ આજે જ કરી લેવું જોઈએ, અને બપોર પછી કરવા ધારેલું કાર્ય દિવસના પહેલા ભાગમાં (સવારમાં) કરી લેવું જોઈએ, કારણ કે આ પ્રાણીએ કાર્ય કરી લીધું છે કે નહીં એની મૃત્યુ રાહ જોતું નથી. ૭.

जातमात्रश्च म्रियते, बालभावेऽथ यौवने ।
मध्यमं वा वयः प्राप्य, वार्धके वा ध्रुवा मृतिः ॥ ८ ॥

विष्णुपुराण, अंस ६, श्लो० ५२.

કોઇ પ્રાણી જન્મ પામે કે તરત જ મરી જાય છે, કોઈ બાલ્યાવસ્થામાં મરે છે, કોઇ યુવાવસ્થામાં મરે છે, કોઈ મધ્યમ વયને પામીને મરે છે, અને કોઇ વૃદ્ધાવસ્થામાં મરે છે; પરંતુ મૃત્યુ દરેકનું અવશ્ય છે જ. ૮.

अत्यन्तं कुरुतां रसायनविधिं वाक्यं प्रियं जल्पतु,
वार्धेः पारमियर्तु गच्छतु नभो देवाद्रिमारोहतु ।
पातालं विशतु प्रसर्पतु दिशं देशान्तरं भ्राम्यतु,
न प्राणी तदपि प्रहर्तुमनसा सन्त्यज्यते मृत्युना ॥ ९ ॥

सुभाषितरत्नसन्दोह, श्लो० ३०७.

અત્યંત રસાયનની વિધિ કરો–એટલે કે રસાયનનું સેવન કરો, પ્રિય વચન બોલો, સમુદ્રને સામે કિનારે જાઓ, આકાશમાં ગતિ કરો, મેરુ પર્વત પર આરોહણ કરો, પાતાલમાં પેસી જાઓ, દિશામાં ભરાઇ જાઓ, અને દેશાંતરમાં ભ્રમણ કરો, તોપણ પ્રાણીને પ્રહાર કરવાની ઇચ્છાવાળો મૃત્યુ ત્યાગ કરતો નથી–છોડતો નથી. ૯.

प्रज्ञैरज्ञैस्तरुणजरठैर्ब्राह्मणैरन्त्यजातैः,
पौरैर्ग्राम्यैर्नरपतिवरैर्निर्गृहैर्निःस्वकैश्च ।
प्रातः सायं नियमिततयाऽभ्यर्चितो भक्तिभावाद्
हा हा चाहा हतकलियुगे कर्षति प्राणवित्तम् ॥ १० ॥

વિદ્વાન અને મૂર્ખ, જુવાન અને વૃદ્ધ, બ્રાહ્મણ અને ચંડાળ, ગામડિયા અને નગરવાસી, તથા શ્રેષ્ઠ રાજાઓ અને ઘર વિનાના તથા નિર્ધન, આ સર્વ જનો ભક્તિથી પ્રાતઃકાળ અને સાયંકાળે નિયમિતપણે પુજા કરે તોપણ

ખેદની વાત છે કે યમરાજ-મૃત્યુ-આ અધમ કલિયુગને વિષે પ્રાણીઓના પ્રાણુરૂપી ધનને ખેંચી લે છે. ૧૦.

रोगेषु वैद्यस्तमसि प्रदीपो, वह्न्यादि शीते कुपिते क्षमा च ।
मृत्युं विना तत्किल नास्ति वस्तु, किञ्चित् त्रिलोक्यां यदुपायशून्यम् ॥ ११ ॥

રોગોને વિષે વૈદ્ય ઉપાય છે-રોગનો ઉપાય વૈદ્ય છે, અંધકારનો ઉપાય દીવો છે, ટાઢ દૂર કરવાનો ઉપાય અગ્નિ વગેરે છે, અને કોપ પામેલાનો ઉપાય ક્ષમા છે, માત્ર એક મૃત્યુ સિવાય આ ત્રણુ લોકમાં એવી કોઇ પણુ વસ્તુ નથી કે જેનો ઉપાય ન હોય. (સર્વનો ઉપાય છે, માત્ર એક મૃત્યુને દૂર કરવાનો ઉપાય નથી.) ૧૧.

મરણુનાં કારણુઃ—

अनुचितकार्यारम्भः, स्वजनविरोधो बलीयसा स्पर्धा ।
प्रमदाजनविश्वासो मृत्युद्वाराणि चत्वारि ॥ १२ ॥

हितोपदेश, सुहृद्भेद, श्लो० १५१.

અયોગ્ય કાર્યનો આરંભ, સ્વજનની સાથે વિરોધ, બળવાનની સ્પર્ધા અને સ્ત્રીજનનો વિશ્વાસ; આ ચાર મૃત્યુનાં દ્વાર છે. ૧૨.

शस्त्राग्निजलश्वापदविसूचिकाऽव्याध्यहिविषादिभिः ।
जर्जरमिदं शरीरमुपक्रमैर्बहुविधैः (याति) ॥ १३ ॥

શસ્ત્ર, અગ્નિ, જળ, શિકારી પશુ, વિસૂચિકા (અજીર્ણ), જ્વરાદિક વ્યાધિ, સર્પ અને વિષ (અથવા સર્પનું વિષ)

ઈત્યાદિક ઘણા પ્રકારના ઉપક્રમો(ઉપઘાતો)વડે આ શરીર જીર્ણ થઈને નાશ પામે છે. ૧૩.

अवलोक्यो न चादर्शो मलिनो बुद्धिमन्नरैः ।
न च रात्रौ महाराज ! दीर्घमायुरभीप्सता(प्सुभिः) ॥१४॥

महाभारत, विराटपर्व, अध्याय ३२, श्लो० १८.

હે મહારાજ ! દીર્ઘ આયુષ્યની ઈચ્છાવાળા બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ મલિન અરિસામાં પોતાનું મુખ જોવું નહીં, તથા રાત્રિએ પણ જોવું નહીં. (કારણ કે તેમ કરવાથી મરણ નજીક આવે છે.) ૧૪.

પ્રિયજનનું મરણઃ—

द्रव्यनाशे तथोत्पत्तौ, पालने च तथा नृणाम् ।
भवन्त्यनेकदुःखानि, तथैवेष्टविपत्तिषु ॥ १५ ॥

विष्णुपुराण, अध्याय ६, श्लो० ५४.

દ્રવ્યના નાશમાં, તેની ઉત્પત્તિમાં-ઉપાર્જન કરવામાં તથા તેનું રક્ષણ કરવામાં મનુષ્યોને અનેક દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે. તે જ પ્રમાણે પ્રિયજનના મરણને વિષે પણ અનેક દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૫.

મરણની આગાહીઃ—

तिलकं द्रष्टुमादर्शो मङ्गलाय च वीक्ष्यते ।
दृष्टे देहे शिरोहीने, मृत्युः पञ्चदशे दिने ॥ १६ ॥

विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० ७६.

કપાળમાં કરેલા તિલકને જોવા માટે તથા મંગળને

માટે અરિસો જોવાય છે-અરિસામાં પોતાનું મુખ જોવાય છે. તેમાં જો શરીર મસ્તકરહિત જોવામાં આવે તો પંદરમે દિવસે મરણ થાય છે. ૧૬.

स्नातस्य विकृता छाया, दन्तघर्षः परस्परम् ।
देहे च शवगन्धश्चेन्मृत्युस्तद्दिवसत्रये ॥ १७ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० १०.

સ્નાન કર્યા પછી જો શરીરની છાયા વિકારવાળી-વિકરાળ દેખાય, દાંતોનું પરસ્પર ઘર્ષણ-ઘસાવું થાય, અને શરીરને વિષે શબની જેવો દુર્ગંધ આવે, તો ત્રણ દિવસમાં તેનું મરણ થાય છે. ૧૭.

स्नातमात्रस्य चेच्छोषो वक्षस्यङ्घ्रिद्वयेऽपि च ।
षष्ठे दिने तदा ज्ञेयं, पञ्चत्वं नात्र संशयः ॥ १८ ॥

विवेकविलास, उल्लास २, श्लो० ११.

સ્નાન કર્યા પછી તરત જ જો છાતી અને બન્ને પગ સુકાઈ જાય, તો છઠ્ઠે દિવસે તેનું મરણ થાય એમ જાણવું, તેમાં સંશય નથી. ૧૮.

कृष्णरक्ताम्बरां नारीं, कृष्णरक्तानुलेपिताम् ।
अवगूहति यः स्वप्ने, तस्य मृत्युं समादिशेत् ॥ १९ ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ४१.

જે પુરુષ સ્વપ્નમાં કાળા અને લાલ રંગના વસ્ત્ર પહેરેલી, તથા કાળા અને લાલ રંગના પદાર્થથી વિલેપન કરાયેલી સ્ત્રીનું આલિંગન કરે તેનું મરણ થાય. ૧૯.

करालं विकटं मुण्डं, कृष्णं नग्नं च पिङ्गलम् ।
हसन्तं पश्यति स्वप्ने, यस्तस्य मृतिमादिशेत् ॥ २० ॥

रत्नचूडकथा, श्लो० ४९.

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં બિહામણો, વિકારવાળો, મુંડો, કાળો, નગ્ન, પિંજરો કે હસતો દેખે; તેનું મરણ સમજવું. ૨૦.

મરણનું વિસ્મરણઃ—

करिष्यामि करिष्यामि, करिष्यामीति चिन्तया ।
मरिष्यामि मरिष्यामि, मरिष्यामीति विस्मृतम् ॥ २१ ॥

उद्भटसागर, प्रवाह ३, श्लो० १४६.

હું અમુક કામ કર્યા પછી અમુક કામ કરીશ, કરીશ, કરીશ, એવી ચિંતા (વિચાર) હોવાથી હું મરવાનો છું, મરવાનો છું, મરવાનો છું એ વાત તો વિસ્મૃત થઈ. (સાંસારિક કાર્યમાં મગ્ન હોવાથી પ્રાણી મરવાનું ભૂલી જાય છે.) ૨૧.

જીવતાં છતાં મરેલાંઃ—

दुष्टा भार्या शठं मित्रं, भृत्यश्चोत्तरदायकः ।
ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ २२ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय १, श्लो० ५.

દુષ્ટ સ્ત્રી, શઠતાવાળો (લુચ્ચો) મિત્ર, સામું બોલનાર નોકર અને સર્પવાળા ઘરમાં વાસ; આ સર્વથી મૃત્યુ જ થાય છે તેમાં કાંઈ સંશય નથી. (એ સર્વે

મૃત્યુનાં સ્થાન છે. તેમનાથી દૂર રહેવું, તેજ કલ્યાણકારક છે.) ૨૨.

जीवन्तो मृतकाः पञ्च, श्रूयतां किल नारद ।
दरिद्रो व्याधितो मूर्खः, प्रवासी नित्यसेवकः ॥ २३ ॥

विक्रमचरित्र, भाग २, श्लो० ८९३.*

હે નારદ ! તમે સાંભળોઃ–દરિદ્ર, રોગી, મૂર્ખ, પ્રવાસી અને નિત્ય સેવકઃ આ પાંચ મનુષ્યો જીવતાં છતાં મરેલા છે, એમ જાણવું. ૨૩.

रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परावसथशायी ।
यज्जीवति तन्मरणं, यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥ २४ ॥

कविताकौमुदी, भाग ३, पृ० ४७९, श्लो० ४.

નિરંતર રોગી, ચિરકાળ સુધી પ્રવાસ કરનાર–કાસદીયું કરનાર અથવા પરદેશમાં જ રહેનાર, પારકા અન્નનું ભોજન કરનાર અને બીજાના મકાનમાં શયન કરનાર; આવો મનુષ્ય જે જીવે છે તે તેનું મરણ છે, અને તેનું જે મરણ છે તે તેની વિશ્રાંતિ–સુખ છે. ૨૪.

ઉત્તમ મરણઃ—

सञ्चिततपोधनानां, नित्यं व्रतनियमसंयमरतानाम् ।
उत्सवभूतं मन्ये, मरणमनपराधवृत्तीनाम् ॥ २५ ॥

उमास्वाति वाचक.

જેઓએ તપરૂપી ધન એકઠું કર્યું હોય, જેઓ નિરંતર વ્રત, નિયમ અને સંયમને વિષે તત્પર હોય, તથા જેઓની વૃત્તિ–આજીવિકા નિર્દોષ હોય એવા યોગી-

ઓનું મરણ ઉત્સવરૂપ છે, એમ હું માનું છું. ૨૫.

धीरेण कातरेणापि, मर्तव्यं खलु देहिना ।
तन्म्रियेत तथा धीमान्, न म्रियेत यथा पुनः ॥ २६ ॥

त्रिषष्टि०, पर्व १०, सर्ग १, श्लो० २५५.

ધીર કે બીકણ દરેક પ્રાણીને મરવાનું અવશ્ય છે. તેથી બુદ્ધિમાન પુરુષે એવી રીતે મરવું જોઇએ કે જેથી ફરીથી મરવાનું આવે જ નહીં. ૨૬.

मर्तव्यं कातरेणापि, धीरेणापि च भूस्पृशा ।
द्विधाऽपि नियते मृत्यौ, धीरैर्भाव्यं मनस्विभिः ॥२७॥

उत्तराध्ययनसूत्र टीका (भावविजय), अध्ययन २, पृ० ६०.

કાયર મનુષ્યે પણ મરવાનું છે અને ધીર પુરુષે પણ મરવાનું છે. બન્નેને વિષે મૃત્યુ જ્યારે નિશ્ચયથી જ છે ત્યારે મનસ્વી પુરુષોએ ધીર જ થવું યોગ્ય છે. ૨૭.

स सदा जीवते लोके, पवित्रो यश्चरित्रतः ।
विशिष्टग्रन्थकर्त्ता च, लोकसेवी मृताः परे ॥ २८ ॥

मुनि हिमांशुविजय.

જે ચારિત્રથી પવિત્ર છે, વિશિષ્ટ ગ્રંથોનો રચનાર છે તથા જગત્‌ની નિઃસ્વાર્થ સેવા કરનાર છે તે જગતમાં હંમેશને માટે જીવતો છે; બાકીનાં બધાં મરેલાં છે. ૨૮.

મરણથી બીને ધર્મ કરવોઃ—

चन्द्रादित्यपुरन्दरक्षितिधरश्रीकण्ठसीर्यादयो
ये कीर्तिद्युतिकान्तिधीधनबलप्रख्यातपुण्योदयाः ।

स्वे स्वे तेऽपि कृतान्तदन्तकलिताः काले व्रजन्ति क्षयं,
किं चान्येषु कथा सुचारुमतयो धर्मे मतिं कुर्वताम् ।२९।

सुभाषितरत्नसन्दोह, श्लो० २९९.

આ સંસારમાં સર્વથી અધિક કીર્તિ, દ્યુતિ, કાંતિ, બુદ્ધિ, ધન, બળ અને પ્રખ્યાત પુણ્યના ઉદયવાળા ચંદ્ર, સૂર્ય, દેવેંદ્ર, રાજેંદ્ર, વાસુદેવ અને બળરામ વગેરે પણ પોતપોતાના સમયે એટલે આયુષ્યને છેડે યમરાજની દાઢમાં દબાઈને ક્ષય-મૃત્યુ પામ્યા છે, તો પછી બીજા પ્રાણીઓને માટે તો શી વાત કરવી ? તેથી ઉત્તમ બુદ્ધિમાન પુરુષોએ ધર્મમાં જ મતિ કરવી યોગ્ય છે. ૨૯.

મરણથી કોણ ન બીવે:—

मृत्योर्बिभ्यति ते बाला ये स्युः सुकृतवर्जिताः ।
पुण्यवन्तो नराः सर्वे, मृत्युं प्रियतमातिथिम् ॥ ३० ॥

उद्भटसागर, प्रवाह १, श्लो० १४५.

જેઓ સુકૃત (પુણ્ય) રહિત હોય છે, તે જ બાળો મૃત્યુથી ભય પામે છે; પરંતુ સર્વે પુણ્યવાન પુરુષો તો મૃત્યુને અત્યંત વહાલા અતિથિરૂપ માને છે. ૩૦.

समय (१२४)

સમય : સાચો શિક્ષક:—

शिक्षकः सर्वलोकानां, समयोऽस्ति बलादपि ।
तदाज्ञाभञ्जको लोकः, शिक्ष्यते हि पदे पदे ॥ १ ॥

मुनि हिमांशुविजय.

સમય (જમાનો) એ બધા લોકોને બળપૂર્વક (ઇચ્છાથી કે અનિચ્છાથી) ઠેકાણે લાવનાર શિક્ષક છે. તેની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનાર લોક ડગલે ને પગલે માર ખાય છે. ૧.

કયા સમયે શું મેળવવું:—

प्रथमे नार्जिता विद्या, द्वितीये नार्जितं धनम् ।
तृतीये न तपस्तप्तं, चतुर्थे किं करिष्यति ? ॥ २ ॥

सुबोधचन्द्रोदय (कालिदास), श्लो० ८२.

જેણે પહેલી ઉમરમાં વિદ્યા ઉપાર્જન કરેલ નથી, બીજી વયમાં ધન પેદા કર્યું નથી, ત્રીજી અવસ્થામાં તપસ્યા કરી નથી તે છેલ્લી ઉમરમાં શું કરશે ? ૨.

વર્તમાન સમયનો જ વિચાર કરવો:—

गते शोको न कर्तव्यो भविष्ये नैव चिन्तयेत् ।
वर्तमानेन योगेन, वर्तन्ते हि विचक्षणाः ॥ ३ ॥

उपदेशप्रासाद, भाग २, पृ० १४२.*

ગયેલી બાબતોનો શોક કરવો નહીં અને આવતી બાબતનો વિચાર કરવો નહીં, કારણ કે પંડિત પુરુષો વર્તમાન કાળના યોગવડે જ વર્તે છે. ૩.

કોણ કેવી રીતે સમય વીતાવેઃ—

काव्यशास्त्रविनोदेन, कालो गच्छति धीमताम् ।
व्यसनेन हि मूर्खाणां, निद्रया कलहेन वा ॥ ४ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६७, श्लो० १७१*

બુદ્ધિમાન પુરુષોનો કાળ કાવ્ય અને શાસ્ત્રનો વિનોદ કરવામાં જ જાય છે, અને મૂર્ખ જનોનો કાળ દ્યૂતાદિક વ્યસન, નિદ્રા અને કલહ કરવામાં જ જાય છે. ૪.

સમય ન ઓળખવાનું ફળઃ—

धावन् प्रवेगं पवनस्य सम्मुखं, यथा जनो याति पराभवं भुवि ।
तथैव जिह्मः समयात् पराङ्मुखो दुःखं पराभूतिमकीर्तिमेति च ।५।

मुनि हिमांशुविजय.

સુસવાટા કરતો જોરથી પવન ચાલતો હોય ને તેની સામે જો મનુષ્ય દોડે તો જેમ પરાભવ પામે છે (ધારેલ વેગથી ગતિ કરી શકતો નથી અથવા પડી જાય છે) તેમ સમયને ઓળખ્યા વગર કોઈ ધીઠો થઈ કાર્ય કરે તો દુઃખ, પરાભવ અને અપજસને મેળવે છે. ૫.

देशं कालं कार्यं, परमात्मानं च यो न जानाति ।
अविमृश्य यः करोति च, न स फलमाप्नोति वै मूर्खः ॥६॥

पञ्चतन्त्र, पृ० ६७, श्लो० २५८.

જે મનુષ્ય દેશને, કાળને, કાર્યને, અન્યને અને પોતાને જાણતો નથી, તથા જે વિચાર્યા વિના કાર્ય કરે છે, તે મૂર્ખ માણસ ફળને પામતો નથી. ૬.

સંધ્યા સમયનું સ્વરૂપઃ—

अर्केऽर्धास्तमिते यावन्नक्षत्राणि नभस्तले ।
द्वित्राणि नैव वीक्ष्यन्ते, तावत्सायं विदुर्बुधाः ॥ ७ ॥

विवेकविलास, उल्लास ४, श्लो० ८.

સૂર્ય અડધો અસ્ત થયા પછી જ્યાંસુધી આકાશમાં બે ત્રણ નક્ષત્રો જોવામાં ન આવે તેટલા સમયને પંડિત લોકો સાયંકાળના નામથી ઓળખે છે. ૭.

સમય વીત્યે નકામુંઃ—

कालातीतं तु यत् कुर्याच्छ्राद्धं होमं जपं तथा ।
व्यर्थीभवति तत् सर्वममृते तु विषं यथा । ॥ ८ ॥

संस्कारभास्कर, पृ० ३७.

કાળનું ઉલ્લંઘન કરીને જે શ્રાદ્ધ, હોમ કે જપ કરવામાં આવે તે સર્વ અમૃતને વિષે વિષની જેમ વ્યર્થ થાય છે. ૮.

निर्वाणदीपे किमु तैलदानं, चौरे गते वा किमु सावधानम् ? ।
वयोगते किं वनिताविलासः, पयोगते किं खलु सेतुबन्धः ? ॥९॥

चारित्रतरङ्गिणी (माघ कवि), श्लो० ६१.

દીવો બુઝાઈ ગયા પછી તેમાં તેલ પૂરવાથી શું ફળ ? ચોર ગયા પછી સાવધાન થવાનું શું ફળ ? યુવાવસ્થા ગયા પછી સ્ત્રીના વિલાસનું શું ફળ ? અને પાણી ગયા પછી પાળ

બાંધવાનું શું ફળ ? (આ સર્વ અવસર વિનાનાં કાર્યો નિષ્ફળ જાય છે.) ૯.

यावत् स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरा दूरतो
यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो नायुषः ॥
आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्,
सन्दीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ? ॥ १० ॥

वैराग्यशतक (भर्तृहरि), श्लो० ७१.

જ્યાંસુધી આ શરીર સ્વસ્થ અને નીરોગી છે, જ્યાં સુધી વૃદ્ધાવસ્થા દૂર છે, જ્યાંસુધી ઇંદ્રિયોની શક્તિ હણાયેલી નથી, અને જ્યાંસુધી આયુષ્યનો ક્ષય થયો નથી ત્યાં સુધી વિદ્વાન પુરુષે આત્મકલ્યાણને માટે મોટો પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય છે, કેમકે ઘરમાં અગ્નિ લાગ્યા પછી કૂવા ખોદવાનો ઉદ્યમ કરવો તે કેવો ?–શું કામનો ? વ્યર્થ છે. ૧૦

[कलियुग]

કલિયુગનો પ્રભાવઃ—

धर्मः पर्वगतस्तपः प्रचलितं सत्यं च दूरे गतं,
पृथ्वी मन्दफला नराः कपटिनश्चित्तं च शाठ्यार्जितम् ।
राजानोऽर्थपरा न रक्षणपराः पुत्राः पितुर्द्वेषिणः,
साधुः सीदति दुर्जनः प्रभवति प्राप्ते कलौ दुर्युगे ॥ ११ ॥

महाभारत, अन्तिम पर्व, अध्याय ८६, श्लो० ८९.*

દુષ્ટ કળિયુગ પ્રાપ્ત થયેલો હોવાથી ધર્મ પર્વ દિવસોમાં જ રહી ગયો છે, તપ અત્યંત જતો રહ્યો છે, સત્ય દૂર ગયું છે, પૃથ્વી

અલ્પ ફળવાળી-રસકસરહિત થઇ છે, માણુસો કપટી થયા છે, ચિત્ત શઠતાથી જીતાયું છે-ચિત્તમાં શઠતા પેસી ગઇ છે, રાજાઓ ધન લેવામાં જ તત્પર થયા છે પણ રક્ષણ કરવામાં તત્પર નથી, પુત્રો પિતાના ઉપર દ્વેષી થયા છે, સજ્જન પુરુષ સીદાય છે-દુ:ખી થાય છે, અને દુર્જન પુરુષ સમર્થ થાય છે. ૧૧.

निर्बीजा पृथिवी गतौषधिरसा विप्रा विकर्मस्थिता
राजानोऽर्थपराः कुधर्मनिरता नीचा महत्त्वं गताः ।
भार्या भर्तृषु वञ्चनैकहृदयाः पुत्राः पितुर्द्वेषिणः,
इत्येवं समुपागते कलियुगे धन्यः स्थितिं नो त्यजेत् ॥१२॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० १, श्लो० १५. (प्र. स.)*

પૃથ્વી બીજરહિત થઇ, ઔષધિ-ધાન્યાદિક રસરહિત થઇ, બ્રાહ્મણો અકાર્ય કરવામાં પ્રવર્ત્યા, રાજાઓ ધન લેવામાં અને અધર્મમાં આસક્ત થયા, નીચ પુરુષો મોટાઇને પામ્યા-ધનિક થયા, સ્ત્રીઓનું હ્રદય પતિને છેતરવામાં જ તત્પર થયું, તથા પુત્રો પિતા ઉપર દ્વેષ કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે કલિયુગ પ્રાપ્ત થયો છે, તેમાં કોઇ ધન્ય પુરુષ જ પોતાની સન્માર્ગની સ્થિતિનો ત્યાગ કરતો નથી. ૧૨.

सन्तः क्वापि न सन्ति सन्ति यदि वा दुःखेन जीवन्ति ते,
विद्वांसोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा मात्सर्ययुक्ताश्च ते ।
राजानोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा लोभाद्धनग्राहिणो
दातारोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा सेवानुकूलाः क्षितौ ॥१३॥

આ પૃથ્વી ઉપર કોઇ પણ ઠેકાણે સત્પુરુષો છે જ નહીં, કદાચ તે હોય તો તેઓ દુઃખે કરીને જીવે છે. વિદ્વાન પુરુષો પણ છે નહીં, કદાચ તેઓ હોય તો તેઓ પરસ્પર ઈર્ષ્યાવાળા હોય છે. રાજાઓ પણ છે નહીં, કદાચ હોય તો તેઓ લોભથી ધનને જ ગ્રહણ કરનારા છે : અને દાતાર જનો પણ નથી, કદાચ હોય તો તેઓ સેવાને અનુકૂળ છે એટલે તેમની સેવા કરનારને જ તેઓ દાન આપે છે. ૧૩.

जय (१२५)

જયનાં સાધનોઃ—

उद्यमः साहसं धैर्यं, बलं बुद्धिः पराक्रमः ।
षडेते यस्य विद्यन्ते, तस्य देवोऽपि शङ्कते ॥ १ ॥

धर्मप्रकाश (माघकवि), पृ० २०९.

ઉદ્યમ, સાહસ, ધૈર્ય, બળ, બુદ્ધિ અને પરાક્રમ : આ છ જેનામાં હોય તેનાથી દેવ પણ શંકા પામે છે–તેને દેવ પણ જીતી શકતો નથી. ૧.

શું શાથી જીતાયઃ—

कारुण्येन हता वधव्यसनिता सत्येन दुर्वाच्यता,
सन्तोषेण परार्थचौर्यपटुता शीलेन रागान्धता ।
नैर्ग्रन्थ्येन परिग्रहग्रहिलता यैर्यौवनेऽपि स्फुटं,
पृथ्वीयं सकलाऽपि तैः सुकृतिभिर्मन्ये पवित्रीकृता ॥ २ ॥

वैराग्यशतक (पद्मानन्द), श्लो० २०.

જે પુરુષોએ યુવાવસ્થાને વિષે પણ સ્પુટ રીતે હિંસા-(શિકાર)ના વ્યસનનો દયાવડે નાશ કર્યો છે, સત્ય વ્રતવડે નિંદાનો ત્યાગ કર્યો છે, સંતોષવ્રતવડે પરધનની ચોરીની કુશળતાનો ત્યાગ કર્યો છે, બ્રહ્મચર્યવ્રતવડે કામાંધપણાનો ત્યાગ કર્યો છે, અને નિર્ગ્રંથપણાવડે (ચારિત્રવડે) પરિગ્રહના ઘેલાપણાનો ત્યાગ કર્યો છે, તેવા પુણ્યશાળી પુરુષોએ આ સમગ્ર પૃથ્વી પવિત્ર કરી છે એમ હું માનું છું. ૨.

સાચો જય:—

क्रोधाद्युग्रचतुष्कषायचरणो व्यामोहहस्तः सखे !,
रागद्वेषनिशातदीर्घदशनो दुर्वारमारोद्धुरः ॥
सज्ज्ञानाङ्कुशकौशलेन स महामिथ्यात्वदुष्टद्विपो
नीतो येन वशं वशीकृतमिदं तेनैव विश्वत्रयम् ॥ ३ ॥

वैराग्यशतक (पद्मानन्द), श्लो० २५.

ક્રોધાદિક ઉગ્ર કષાયરૂપ ચાર પગવાળા, મોહરૂપી સૂંઢવાળા, રાગ–દ્વેષરૂપી બે દાંતવાળા અને વારી ન શકાય એવા કામદેવથી ઉદ્ધત થયેલા આ મિથ્યાત્વરૂપી દુષ્ટ હાથીને જે કુશળ પુરુષ સત્જ્ઞાનરૂપી અંકુશવડે વશ કરે છે તેણે જ આ ત્રણ જગત વશ કર્યું છે એમ જાણવું. ૩.

જયનો ઉપાય : પરાક્રમ: —

सर्वत्र जृम्भते तेजः, संख्या स्थौल्यं वयो न च ।
एकश्चन्द्रस्तमोनाशी, सिंहपोतो गजान्तकृत् ॥ ४ ॥

मुनि हिमांशुविजय.

બધે સ્થળે તેજ–પ્રતાપ જ આકર્ષક–વિજયી નિવડે છે. સંખ્યા, જાડાઈ તથા ઉમર વિજયી થતાં નથી. ચંદ્રમા એક હોવા છતાં રાત્રિના ઘોર અંધકારનો નાશ કરે છે (તારાઓ અસંખ્ય હોવા છતાં નથી કરતા). સિંહનું ન્હાનું બચ્ચું પણ મોટા શરીરવાળા હાથી ઉપર આક્રમણ કરી તેને મારી શકે છે. ૪.

कीर्ति (१२६)

કીર્તિની અમરતાઃ—

याता यान्ति महीभुजः क्षितिमिमां यास्यन्ति मुक्त्वाऽखिलां,
नो याता न च याति यास्यति न वा केनापि सार्धं धरा ।
यत्किञ्चिद् भुवि तद्विनाशि सकलं कीर्तिः परं स्थायिनी,
मत्वैवं वसुधाधिपैः परकृता लोप्या न सत्कीर्त्तयः ॥ १ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० १५६, श्लो० ५. (दे. ला.)*

આ સમગ્ર પૃથ્વીનો ત્યાગ કરીને ઘણા રાજાઓ ગયા છે, જાય છે અને જવાના પણ છે, પરંતુ આ પૃથ્વી કોઈની સાથે ગઇ નથી, જતી નથી અને જવાની પણ નથી. આ પૃથ્વી પર જે કાંઈ છે તે વિનાશી છે, માત્ર એક કીર્તિ જ સ્થિરરહેવાવાળી છે, આ પ્રમાણે જાણીને રાજાઓએ બીજા લોકોએ ગાયેલી પોતાની કીર્તિનો લોપ કરવો નહીં. (પોતાની કીર્તિને જ અમર કરવી.) ૧.

સ્થિરતા (૧૨૭)

સ્થિર વસ્તુનો ત્યાગ ન કરવો:—

वस्तुनो लोभनीयस्य, सन्दिग्धलाभधारिणः ।
अप्राप्तस्य कृते प्राप्तं, सिद्धलाभं त्यजेन्न हि ॥ १ ॥

मुनि हिमांशुविजय.

પ્રારંભમાં સારી જણાતી, લોભાવનારી અને જેનાથી લાભ મળશે કે નહિ તેનો સંદેહ હોય એવી પ્રાપ્ત નહિ થયેલી વસ્તુની ખાતર નિશ્ચિત લાભવાળી પાસે રહેલી (મળેલી) વસ્તુનો ત્યાગ કરવો નહિ જોઈએ. ૧.

સ્થિરના ત્યાગથી નુકશાન:—

यो ध्रुवाणि परित्यज्य, अध्रुवं परिसेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति, अध्रुवं नष्टमेव च ॥ २ ॥

જે (માણસ) નિશ્ચિત(વસ્તુ)નો ત્યાગ કરીને અનિશ્ચિતની સેવા કરે છે તેની નિશ્ચિત વસ્તુનો નાશ થાય છે. અને અનિશ્ચિત તો નાશ પામેલું જ છે. (એટલે કે આ રીતે નિશ્ચિતને મૂકીને અનિશ્ચિતને વળગવામાં બન્ને ખોવાં પડે છે.) ૨.

પક્ષપાત (૧૨૮)

પક્ષપાતનું પ્રાબલ્યઃ—

सुखेन त्यज्यते भोगः, सुखेन त्यज्यते धनम् ।
सुखेन त्यज्यते स्त्र्यादिः, पक्षपातस्तु दुस्त्यजः ॥ १ ॥

मुनि हिमांशुविजय

સંસારના ભોગો છોડવા સહેલા છે, ધનનો ત્યાગ કરવો સુકર છે, સ્ત્રી પુત્ર ઘરબાર વગેરે પદાર્થોને ત્યાગવા પણ સહેલા છે, પણ પક્ષપાત(દૃષ્ટિરાગ)નો ત્યાગ કરવો તે બહુ જ કઠીન—મુશ્કેલ છે. ૧.

પક્ષપાતથી નુકશાનઃ—

पक्षपातो भवेद् यस्य, तस्य नाशो भवेद् ध्रुवं ।
दृष्टं खगकुलेष्वेवं, तथा भारत ! भूमिषु ॥ २ ॥

હે અર્જુન ! જેનામાં પક્ષપાત હોય છે તેનો નાશ નક્કી થાય છે. (આ વાત) પક્ષીઓના સમૂહમાં જોવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણે પૃથ્વી માટે પણ સમજવી. (એટલે કે પક્ષીનો પક્ષપાત એટલે કે પાંખનો નાશ થાય તો તે જેમ પૃથ્વી પર પડે છે તેમ પક્ષપાત કરનાર માનવી પણ નાશ પામે છે.) ૨.

मौन (१२९)

મૌનપૂર્વક કરવાનાં કાર્યો:—

मूत्रोत्सर्गं मलोत्सर्गं, मैथुनं स्नानभोजने ।
सन्ध्यादिकर्म पूजां च, कुर्याज्जापं च मौनवान् ॥ १ ॥

श्राद्धविधि, पृ० ४६, आत्मा. स.*

પેશાબ, મળત્યાગ, મૈથુન, સ્નાન, ભોજન, સંધ્યાદિક ક્રિયા, પૂજા અને જાપ: આટલી ક્રિયાઓ મૌનયુક્ત થઇને કરવી. ૧.

आहारे मैथुने चैव, प्रस्रवे दन्तधावने ।
स्नाने भोजनकाले च, षट्सु मौनं समाचरेत् ॥ २ ॥

लघुहारितस्मृति, श्लो० ४०.

ભોજન કરતી વખતે, મૈથુન સેવતી વખતે, વિષ્ઠા કે મૂત્રના ત્યાગ વખતે, દાતણ કરતી વખતે, સ્નાન કરતી વખતે અને ભોજનને વખતે: આ છ કાર્ય વખતે મૌન રાખવું જોઇએ. ૨.

મૂર્ખ સાથે મૌન:—

कोलाहले काककुलस्य जाते,
विराजते कोकिलकूजितं किम् ? ।
परस्परं संवदतां खलानां,
मौनं विधेयं सततं सुधीभिः ॥ ३ ॥

કાગડાના સમૂહો જ્યારે મોટો કોલાહલ કરતા હોય તે વખતે કોયલનો શબ્દ શી રીતે શોભા પામે? ન જ શોભે. તેમ ખળ પુરુષો પરસ્પર સંવાદ કરતા હોય તે વખતે પંડિત જનોએ નિરંતર મૌન જ કરવું યોગ્ય છે. ૩.

અસ્થાને મૌનઃ—

परिश्रमज्ञं जनमन्तरेण,
मौनव्रतं बिभ्रति वाग्मिनोऽपि ।
वाचंयमाः सन्ति विना वसन्तं,
पुंस्कोकिलाः पञ्चमचञ्चवोऽपि ॥ ४ ॥

બોલવામાં નિપુણ પુરુષો પણ પરિશ્રમને જાણનારા માણસ વિના મૌનવ્રતને જ ધારણ કરે છે; કેમકે પંચમ સ્વરને બોલવામાં નિપુણ એવા કોયલ જાતિનાં પક્ષીઓ પણ વસંત ઋતુ વિના વાણીને નિયમમાં રાખે છે-મૌન જ રહે છે. ૪.

મૌનફળઃ--

न च प्रकाशयेद् गुह्यं, दक्षः स्वस्य परस्य च ।
चेत्कर्तुं शक्यते मौनमिहामुत्र च तच्छुभम् ॥ ५ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ३२१.

ડાહ્યા માણસે પોતાનું કે પરનું ગુહ્ય પ્રકટ કરવું નહીં. (તે બાબતમાં) જો મૌન ધારણ કરી શકાય તો તે આ ભવ અને પરભવમાં શુભકારક છે. ૫.

हास्य (१३०)

કોણ કોને હસેઃ—

मृत्युः शरीरगोप्तारं, धरा च धनरक्षकम् ।
दुश्चारिणीव हसति, स्वपतिं पुत्रवत्सलम् ॥ १ ॥

શરીરનું રક્ષણુ કરનાર મનુષ્યને મૃત્યુ હસે છે, ધનનું રક્ષણુ કરનાર મનુષ્યને પૃથ્વી હસે છે, અને પુત્ર પર પ્રેમ રાખનારા પોતાના પતિને વ્યભિચારિણી સ્રી હસે છે. ૧.

અનુચિત હાસ્યઃ—

प्रस्तावेऽपि कुलीनानां, हसनं स्फुरदोष्ठकम् ।
अट्टाहासोऽतिहासश्च, सर्वथाऽनुचितः पुनः ॥ २ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ३१६.

કુળવાન પુરુષોનું સમયોચિત હાસ્ય પણુ માત્ર મુખ મલકાવવા પૂરતું જ હોય છે, કારણુ કે ખડખડાટ હસવું તે અને બહુ હસવું તે દરેક રીતે અયોગ્ય છે. ૨.

હાસ્યથી નુકસાન—

हासान्महान्तो लघवो भवन्ति, हास्याद्धनीको वनितां च मुक्तवान् ।
ज्ञानं गतं क्षुल्लवरस्य हास्यात्, हास्यात् स्वकीया रिपवो भवन्ति ।३।

હાંસી કરવાથી મોટા પુરુષો લઘુતાને પામે છે, હાંસીથી ધનિકે પોતાની સ્રીનો ત્યાગ કર્યો હતો, હાંસીથી શ્રેષ્ઠ સાધુનું જ્ઞાન નષ્ટ થયું હતું અને હાંસીથી મિત્રો શત્રુ થાય છે. ૩.

निद्रा (१३१)

નિદ્રાની નિંદાઃ--

निद्रा मूलमनर्थानां, निद्रा श्रेयोविघातिनी ।
निद्रा प्रमादजननी, निद्रा संसारवर्धिनी ॥ १ ॥

નિદ્રા અનર્થનું મૂળ છે, નિદ્રા કલ્યાણનો-મોક્ષનો ઘાત કરનારી છે, નિદ્રા પ્રમાદને ઉત્પન્ન કરનારી છે અને નિદ્રા સંસારને વધારનારી છે. ૧.

નિદ્રા કોને ન આવેઃ—

प्रावासिको व्याधियुतः सरोषो विद्याऽर्थचित्तः परदारसक्तः ।
यस्यास्ति वैरी हि वियोगितोऽपि,ह्यष्टौ लभन्ते मनुजा न निद्राम् ।२।

જે મનુષ્ય મુસાફરી કરતો હોય, જે વ્યાધિગ્રસ્ત હોય, જે કોપયુકત હોય, જેનું ચિત્ત વિદ્યાભ્યાસમાં લીન હોય, જેનું ચિત્ત ધન ઉપાર્જન કરવામાં તત્પર હોય, જે પરસ્રીમાં આસક્ત હોય, જેને માથે વૈરી હોય, તથા જે વિયોગી હોયઃ આ આઠ પ્રકારના મનુષ્ય નિદ્રાને પામતા નથી. ૨.

નિદ્રા : પરમ સુખઃ—

श्रान्तानामलसानां च, निद्रा हि परमं सुखम् ।
अतः परं सुखं नास्ति, संसारे च जगत्त्रये ॥ ३ ॥

થાકી ગયેલા અને આળસુ મનુષ્યોને જે નિદ્રા છે તે જ મોટું સુખ છે, તેનાથી અધિક સુખ આ ત્રણ જગતમાં અને સંસારમાં કાંઇ પણ નથી. ૩.

वृष्टि (१३२)

વૃષ્ટિનો મહિમાઃ—

तावन्नीतिपरा धराधिपतयस्तावत्प्रजाः सुस्थिता-
स्तावन्मित्रकलत्रपुत्रपितरस्तावन्मुनीनां तपः ।
तावन्नीतिसुरीतिकीर्तिविमलास्तावच्च देवार्चनं,
यावत् स प्रतिवत्सरं जलधरः क्षोणीतले वर्षति ॥ १ ॥

उपदेशप्रासाद, भाग २, पृ० ६०. (प्र. स.)

જ્યાંસુધી દરવર્ષે પૃથ્વીતળ ઉપર વરસાદ વરસતો હોય ત્યાંસુધી રાજાઓ નીતિમાં તત્પર રહે છે, ત્યાંસુધી જ પ્રજાઓ સુખી રહે છે, ત્યાંસુધી જ મિત્ર, સ્ત્રી, પુત્ર અને પિતા વગેરે સ્નેહવાળાં હોય છે, ત્યાંસુધી જ મુનિઓ તપ કરે છે, ત્યાંસુધી જ નિર્મળ નીતિ, રીતિ અને કીર્તિ હોય છે, અને ત્યાંસુધી જ દેવની પૂજા થાય છે. ૧.

વૃષ્ટિનું જ્ઞાનઃ--

चित्रास्वातिविशाखासु, यस्मिन् मासे न वर्षणम् ।
तन्मासे निर्जला मेघा इति गर्गमुनेर्वचः ॥ २ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ५०.

જે માસમાં ચિત્રા, સ્વાતિ અને વિશાખા નક્ષત્રમાં વૃષ્ટિ ન થાય તે માસમાં વાદળાં જળરહિત હોય છે એમ ગર્ગ મુનિનું વચન છે. ૨.

रेवतीरोहिणीपुष्यमघोत्तरपुनर्वसु ।
सेवते चेन्महीसूनुरूनं तज्जगदम्बुदैः ॥ ३ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ४९.

રેવતિ, રોહિણી, પુષ્ય, મઘા, ઉત્તરા અને પુનર્વસુ એ નક્ષત્રોને દિવસે જો મંગળવાર હોય તો જગતમાં વૃષ્ટિ અલ્પ થાય છે. ૩.

અલ્પ, મધ્યમ, અતિવૃષ્ટિનો યોગઃ—

कुम्भमीनान्तरेऽष्टम्यां, नवम्यां दशमीदिने ।
रोहिणी चेत्तदा वृष्टिरल्पा मध्याऽधिका क्रमात् ॥ ४ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ४८.

કુંભ અને મીન સંક્રાંતિની મધ્યે-વચ્ચે આઠમને દિવસે રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો અલ્પ વૃષ્ટિ થાય, નોમને દિવસે રોહિણી હોય તો મધ્યમ વૃષ્ટિ થાય અને દશમને દિવસે રોહિણી હોય તો અધિક વૃષ્ટિ થાય. ૪.

અતિવૃષ્ટિનું જ્ઞાનઃ—

अश्लेषायां यदा भद्रे, कर्के सङ्क्रमते रविः ।
तदा च प्रचुरा वृष्टिरित्यूचे वाडवो मुनिः ॥ ५ ॥

विवेकविलास, उल्लास ८, श्लो० ५१.

જ્યારે કર્કરાશિમાં સૂર્યની સંક્રાંતિ હોય ત્યારે જો અશ્લેષા નક્ષત્ર હોય તો ઘણી વૃષ્ટિ થાય છે, એમ વાડવ નામના મુનિ કહે છે. ૫.

श्राद्ध (१३३)

શ્રાદ્ધની નિરર્થકતાઃ—

मृतानामपि जन्तूनां, यदि तृप्तिर्भवेदिह ।
निर्वाणस्य प्रदीपस्य, स्नेहः संवर्धयेच्छिखाम् ॥ १ ॥

योगशास्त्र, प्रकाश २, श्लो० ४७ नी टीकामां*

મરેલાં માબાપ વગેરે પ્રાણીઓને (તેમના શ્રાદ્ધ નિમિત્તે હિંસા કરવામાં આવે છે તેનાથી જો) તૃપ્તિ થતી હોય તો દીવો બુઝાયા પછી તેમાં રહેલું તેલ દીવાની શિખાને વધારી શકે. (તેવું તો જોવામાં આવતું નથી, તેથી પિતૃઓની તૃપ્તિ પણ થઈ શકતી નથી.) ૧.

समस्याओ (१३४)

મેનાઃ—

सदाऽरिमध्याऽपि न वैरियुक्ता, नितान्तरक्ताऽपि सितैव नित्यम्।
यथोक्तवादिन्यपि नैव दूती, का नाम कान्तेति निवेदयाशु ॥१॥

कविताकौमुदी, पृ० ४३९, श्लो० १७.

જે [1]સદારિમધ્યા છતાં પણ વૈરીથી યુક્ત નથી, અત્યંત રક્ત છતાં પણ નિત્ય ધોળી છે, કહ્યા-શિખવ્યા પ્રમાણે જ બોલનાર છતાં પણ દૂતી નથી, તે કઇ વસ્તુ ? હે પ્રિય ! જલદી કહો. (ઉત્તર-સારિકા-મેના, સારિકા શબ્દમાં મધ્યમ અક્ષર ‘ રિ ’ છે, તે રક્ત એટલે રાગી-પ્રેમી છે.) ૧.

આખલોઃ—

गोपालो नैव गोपालस्त्रिशूली नैव शङ्करः ।
चक्रपाणिः स नो विष्णुर्यो जानाति स पण्डितः ॥ २ ॥

कविताकौमुदी, भाग २, पृ. ४३६.

જે ગાયનો પાલક છતાં ગોપાળ-કૃષ્ણ અથવા ભરવાડ કે રાજા નથી, જે ત્રિશૂળને ધારણ કરવા છતાં શંકર નથી, અને જે ચક્રપાણિ (હાથમાં ચક્ર ધારણ કરનાર) છતાં વિષ્ણુ

---

૧. સદા એટલે નિરંતર અરિ એટલે શત્રુ છે મધ્યમાં જેને અર્થાત્ શત્રુ મધ્યે રહેલી, બીજા અર્થમાં સદા-નિરંતર ‘રિ’ અક્ષર છે મધ્યમાં જેને.

નથી. આ સમસ્યાને જે જાણે તે પંડિત જાણવો. ઉત્તર—આખલો—સાંઢ.

(સાંઢ ગાયનો પાલક એટલે પતિ છે. તેને જે વખતે આંકે છે તે વખત તેના પુંછડા પાસે માથે ત્રિશૂળ કાઢે છે, તથા કોઈ દેશમાં તેના હાથ એટલે આગળના પગને માથે ગોળ ચક્ર પણ આંકતી વખત કરવામાં આવે છે.) ૨.

चक्री त्रिशूली न हरो न विष्णुर्महाबलिष्ठो न च भीमसेनः।
स्वच्छन्दचारी नृपतिर्न योगी, सीतावियोगी न च रामचन्द्रः ॥३॥

कविताकौमुदी, भाग ३, पृ० ४३९.

જે ચક્ર તથા ત્રિશૂળને ધારણ કરનાર છતાં વિષ્ણુ નથી અને મહાદેવ પણ નથી, મહાબળવાન છતાં જે ભીમસેન નથી, સ્વચ્છંદપણે વિચરવા છતાં જે રાજા કે યોગી નથી, અને સીતાનો વિયોગી છતાં જે રામચંદ્ર નથી. ઉત્તર-સાંઢ.

(સાંઢને આંકતી વખતે ચક્ર અને ત્રિશૂળના આકાર કરવામાં આવે છે, તે બળવાન પણ હોય છે, ઇચ્છા પ્રમાણે ફરે છે કેમકે તેનો કોઈ ધણી હોતો નથી, તથા સીતા એટલે હળથી ખેતરમાં પાડેલા લીસોટા તેનો તે વિયોગી છે એટલે કે તેની ખાંધ પર ધુસરી વગેરે કાંઈ પણ મૂકવામાં આવતું નથી.) ૩.

માકડ:—

सर्वस्वापहरो न तस्करगणो रक्षो न रक्ताशनः,
सर्पो नैव बिलेशयोऽखिलनिशाचारी न भूतोऽपि च ।

अन्तर्धानपटुर्न सिद्धपुरुषो नाप्याशुगो मारुतः,
तीक्ष्णास्यो न च सायकस्तमिह ये जानन्ति ते पण्डिताः ॥ ४ ॥

रसतरङ्गिणी, श्लो० १०७.

જે સર્વસ્વનું હરણ કરનાર છતાં ચોરનો સમૂહ નથી, લોહીનું ભક્ષણ-પાન કરનાર છતાં રાક્ષસ નથી, બિલ(છિદ્ર)ને વિષે રહેનાર છતાં સર્પ નથી, આખી રાત્રિ ફરનાર છતાં ભૂત નથી, અદૃશ્ય થવામાં નિપુણ છતાં સિદ્ધપુરુષ નથી, શીઘ્ર ગતિ કરનાર છતાં વાયુ નથી, તથા તીક્ષ્ણ મુખવાળો છતાં બાણ નથી, આને જે જાણે તે પંડિત છે. (ઉત્તર-માકડ-મત્કુણ). ૪.

મૃગ, સિંહ અને નાસભાગઃ—

कस्तूरी जायते कस्मात्, को हन्ति करिणां कुलम् ? ।
किं कुर्यात् कातरो युद्धे, मृगात् सिंहः पलायनम् ॥ ५ ॥

माघकाव्य, सर्ग १६, श्लो० ५८.

કસ્તૂરી શેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે? મૃગથી-હરણની નાભિથી. હાથીના સમૂહને કોણ હણે છે? સિંહ. કાયર પુરુષ યુદ્ધમાં શું કરે? પલાયન-નાશી જવાનું કરે. ૫.

નાળિયેરઃ—

वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजस्त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः ।
त्वग्वस्त्रधारी न च सिद्धयोगी, जलं च बिभ्रन्न घटो न मेघः ॥६॥

कविताकौमुदी, भाग २, पृ० ४२७, श्लो० ७.

વૃક્ષના અગ્ર ભાગમાં રહ્યા છતાં પક્ષીરાજ નથી, ત્રણ

નેત્રને ધારણ કરે છે છતાં મહાદેવ નથી, છાલનાં વસ્ત્ર ધારણ કરે છે છતાં સિદ્ધયોગી નથી, અને જળને ધારણ કરે છે છતાં ઘડો કે મેઘ નથી. (ઉત્તર–નાળિયેર.) ૬.

આંબો:—

वृक्षाग्रवासी न च पक्षिजातिस्तृणं च शय्या न च राजयोगी ।
सुवर्णकायो न च हेमधातुः, पुंसश्च नाम्ना न च राजपुत्रः ॥७॥

જે વૃક્ષના અગ્રભાગે રહે છે છતાં પક્ષીની જાતિ નથી, તૃણની શય્યામાં સૂવે છે છતાં યોગીરાજ નથી, સુવર્ણ જેવી કાયા છે છતાં સુવર્ણની ધાતુ–સોનું નથી, પુંસના નામવાળો છે છતાં રાજપુત્ર નથી. (ઉત્તર–આંબો–કેરી, તેને પકવતી વખતે ઘાસમાં રાખવામાં આવે છે, પુંસ એટલે શિક્ષા કરનાર છતાં રાજપુત્ર નથી, બીજા અર્થમાં તેનું પુંસ એટલે પુલ્લિંગ–નરજાતિનું નામ છે.) ૭.

નયન:—

य एवादिः स एवान्ते, मध्ये भवति मध्यमः ।
य एतन्नाभिजानीयात्, तृणमात्रं न वेत्ति सः ॥ ८ ॥

माघकाव्य, सर्ग १६, श्लो० ६३.

જે અક્ષર પહેલો છે, તે જ છેલ્લો પણ છે, અને મધ્યમાં મધ્યમ (ય) અક્ષર છે, આવા ત્રણ અક્ષરના નામને જે જાણતો ન હોય, તે તૃણ માત્રને પણ જાણતો નથી. (ઉત્તર–નયન એટલે નેત્ર). ૮.

છાશ:—

वनेजा शशिकुन्दाभा, तापहारी जगत्प्रिया ।
वर्धते वनसङ्गेन, न तापी यमुनाऽपि च ॥ ९ ॥

જે વન(ઘર)ને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે, ચંદ્ર અને કુંદના પુષ્પ જેવી ઉજ્જવળ અને નિર્મળ હોય છે, તાપને હરણ કરનારી છે, જગતને પ્રિય છે, તથા વન(જળ)ના સંગવડે વૃદ્ધિ પામે છે છતાં તાપી કે યમુના નદી નથી તે કોણ? (ઉત્તર-છાશ). ૯.

કલમ:—

कृष्णमुखी न मार्जारी, द्विजिह्वा न च सर्पिणी ।
पञ्चभर्ता न पाञ्चाली, यो जानाति स पण्डितः ॥ १० ॥

श्रीचरणकाव्य (बिल्वमङ्गल) सर्ग ८, श्लो० २०.

જે કાળા મુખવાળી છતાં બિલાડી નથી, બે જીભ છતાં સર્પિણી નથી, અને પાંચ ભર્તાર છતાં દ્રૌપદી નથી, આ વસ્તુને જે જાણે તે પંડિત છે.

(ઉત્તર-લેખણ. તેનું મુખ શાહીવાળું હોવાથી કાળું છે, તે ચીરેલી હોવાથી તેને બે જીભ છે, અને હાથના પાંચે આંગળાં તેના પતિ છે.) ૧૦

કાગળ:—

अपदो दूरगामी च, साक्षरो न च पण्डितः ।
अमुखः स्फुटवक्ता च, यो जानाति स पण्डितः ॥११॥

कविताकौमुदी, भाग ३, श्लो० १.

જે પગ નહીં છતાં દૂર જાય છે, જે સાક્ષર (અક્ષર સહિત) છતાં પંડિત નથી, તથા જે મુખરહિત છતાં સ્પષ્ટ વક્તા છે, આને જે જાણે તે પંડિત છે. (ઉત્તર–લેખ–કાગળ).

સિંદૂર, વિધવા અને કપાળઃ—

किं भूषणं सुन्दरसुन्दरीणां,किं दूषणं पान्थजनस्य नित्यम् ? ।
कस्मिन् विधात्रा लिखितं जनानां,सिंदूरबिन्दुर्विधवाललाटे॥१२॥

भविष्यत्पुराण, स्कन्ध ४, अध्याय १६.

સુંદર સ્ત્રીઓનું ભૂષણ શું છે? સીંદૂરનો ચાંડલો. મુસાફરનું દૂષણ શું છે? વિધવા. મનુષ્યોના કયા અંગને વિષે વિધાતાએ લેખ લખ્યા છે? લલાટને–કપાળને વિષે. ૧૨.

करोति शोभामलके स्त्रियाः को
दृश्या न कान्ता विधिना च कोक्ता ? ।
अङ्गे तु कस्मिन् दहनः पुरारेः,
सिन्दूरबिन्दुर्विधवाललाटे ॥ १३ ॥

नृसिंहपुराण (व्यासमुनि), अध्याय ११, श्लो० ७६.

સ્ત્રીના કપાળમાં કોણ શોભા કરે છે? સીંદૂરનો ચાંડલો. વિધાતાએ કઈ સ્ત્રી જોવાનો નિષેધ કર્યો છે? વિધવા. મહાદેવના કયા અંગને વિષે અગ્નિ છે? કપાળમાં. ૧૩.

જોડાઃ—

दन्तैर्हीनः शिलाभक्षी, निर्जीवो बहुभाषकः ।
गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि, परपादेन गच्छति ॥ १४ ॥

कविताकौमुदी, पृ० ४३८, श्लो० ११.

દાંતરહિત છતાં પથ્થર ખાય છે, જીવરહિત છતાં ઘણું બોલે છે, અને ગુણના સમૂહથી સમૃદ્ધિવાળો છતાં પણ બીજાના પગવડે ચાલે છે. (ઉત્તર-ઉપાન-જોડો, તેને દાંત નહીં છતાં કાંકરીઓ તેમાં ભરાય છે, ચમચમ બોલે છે, અને દોરાની શીવણીથી યુક્ત છે, તથા મનુષ્ય તેને પગમાં પહેરીને ચાલે છે.) ૧૪.

નૌકાઃ—

वने जाता वनं त्यक्त्वा, वने तिष्ठति नित्यशः ।
पण्यस्त्री न तु सा वेश्या, यो जानाति स पण्डितः ॥१५॥

कविताकौमुदी, भाग ३, श्लो० २.

જે વનમાં ઉત્પન્ન થઇ છે, વનને તજીને નિરંતર ‘વન’માં રહે છે, તથા જે પણ્યસ્ત્રી છતાં વેશ્યા નથી. આને જે જાણે તે પંડિત છે. (ઉત્તર-નોકા એટલે વહાણ, તે નોકા વનમાં એટલે અરણ્યના લાકડાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે અરણ્યને તજીને નિત્ય વનમાં એટલે જળમાં રહે છે, તે નોકારૂપી સ્ત્રી પૈસાથી મળે છે પણ તે વેશ્યા નથી.) ૧૫.

અંગરખુંઃ—

अस्थि नास्ति शिरो नास्ति, बाहुरस्ति निरङ्गुलिः ।
नास्ति पादद्वयं गाढमङ्गमालिङ्गति स्वयम् ॥ १६ ॥

कविताकौमुदी, भाग ३, श्लो० ९.

હાડકાં નથી, મસ્તક નથી, હાથ છે પણ આંગળીઓ નથી, તથા બે પગ પણ નથી, છતાં પોતે પુરુષના શરીરને ગાઢ અલિંગન કરે છે. (ઉત્તર-અંગરખું) ૧૬.

કુંભારનો દોરોઃ—

वने वसति को वीरो योऽस्थिमांसविवर्जितः ।
असिवत् कुरुते कार्यं, कार्यं कृत्वा वने गतः ॥ १७ ॥

कविताकौमुदी, भाग ३, श्लो० १४.

'વન'ને વિષે એવો કયો વીર રહે છે? કે જે હાડકાં અને માંસ રહિત છે, તરવાર જેવું કાર્ય કરે છે, અને કાર્ય કરીને પાછો 'વન'માં જાય છે. (ઉત્તર–કુંભારનો દોરો. તેને વનમાં એટલે પાણીમાં રાખવામાં આવે છે, માટીના વાસણ વગેરે કરતી વખતે તે માટીના પીંડાને કાપવાના કામમાં આવે છે, તેથી તે ખડ્ગ જેવું કાપવાનું કાર્ય કરીને પાછો વનમાં એટલે પાણીમાં જાય છે.) ૧૭.

કુંભારનું ચક્રઃ—

पर्वताग्रे रथो याति, भूमौ तिष्ठति सारथिः ।
चलते वायुवेगेन, पदमेकं न गच्छति ॥ १८ ॥

माघकाव्य, सर्ग १६, श्लो० ५१.

પર્વતના અગ્રભાગ પર રથ ચાલે છે, અને તેનો સારથિ પૃથ્વી પર રહે છે, તે રથ વાયુવેગની જેમ શીઘ્ર ચાલે છે, પરંતુ એક પગલું માત્ર પણ આગળ જતો નથી. (ઉત્તર કુંભારનું ચક્ર, તે પર્વતના આકારવાળા પીંડા ઉપર મૂકવામાં આવે છે, તેનો સારથિ કુંભાર પૃથ્વી પર જ બેઠો હોય છે, તે ઝડપથી ફર્યા કરે છે, પણ તે સ્થાનથી જરા પણ આઘું જતું નથી.) ૧૮.

प्रकीर्णक श्लोको (१३५)

[જે શ્લોકોમાં કોઇ પણ એક વિષયનું પ્રતિપાદન નથી મળતું, પરન્તુ અનેક બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે તે શ્લોકોને આ વિભાગમાં મૂકયા છે.]

કરણીય વસ્તુઃ—

सम्पत्तौ नियमः शक्तौ, सहनं यौवने व्रतम् ।
दारिद्र्ये दानमत्यल्पमपि लाभाय भूयसे ॥ १ ॥

प्रबन्धचिन्तामणि, पृ० १४१, श्लो. १.

સંપત્તિમાં નિયમ, શક્તિમાં ક્ષમા, જુવાનીમાં વ્રત અને નિર્ધન અવસ્થામાં દાન એ બધું થોડું પણ ઘણો લાભ કરે છે. ૧.

स्नानं पूर्वमुखीभूय, प्रतीच्यां दन्तधावनम् ।
उदीच्यां श्वेतवासांसि, पूजा पूर्वोत्तरामुखी ॥ २ ॥

विवेकविलास; उल्लास १, श्लो० ९८.

સ્નાન અને દાતણ પૂર્વ દિશા તરફ કરવું જોઇએ, શ્વેત વસ્ત્રો ઉત્તર દિશામાં પહેરવાં જોઇએ અને પૂજા પૂર્વ તથા ઉત્તર દિશામાં કરવી જોઇએ. ૨.

दानं वित्तादृतं वाचः, कीर्तिधर्मौ तथाऽऽयुषः ।
परोपकरणं कायादसारात् सारमुद्धरेत् ॥ ३ ॥

प्रबन्धचिन्तामणि पृ० ७०, श्लो० १.

ધનથી દાન, વાણીથી સત્ય, આયુષ્યથી કીર્તિ અને ધર્મ

તથા શરીરથી પરોપકાર, એમ અસાર વસ્તુથી સાર ખેંચવો જોઇએ. ૩.

परस्य पीडापरिवर्जनात् ते, त्रिधा त्रियोग्यप्यमला सदाऽस्तु।
साम्यैकलीनं गतदुर्विकल्पं, मनो वचश्चाप्यनघप्रवृत्ति ॥ ४ ॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ५, श्लो० ७.

બીજા જીવોને ત્રણે પ્રકારે પીડા ન કરવાથી તારાં મન, વચન, કાયાનાં યોગોની ત્રિપુટી, નિર્મળ થાય, મન માત્ર સમતામાં જ લીન થઇ જાય, વળી તે તેના દુર્વિકલ્પો તજી દે અને વચન પણ નિરવદ્ય વ્યાપારમાં જ પ્રવૃત્ત થતું રહે. ૪.

अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् ।
गृहीत इव केशेषु, मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ५ ॥

हितोपदेश, प्रस्तावना, श्लो० ३.

પોતાને અજર-અમર સમજી વિદ્યા અને ધનની ચિંતા કરવી, અને મૃત્યુએ ચોટી પકડેલ છે-માથા ઉપર મૃત્યુ સવાર થયેલ છે-એમ જાણી ધર્મનું આચરણ કરવું. ૫.

दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं, वस्त्रपूतं पिबेज्जलम् ।
सत्यपूतं वदेद्वाक्यं, मनःपूतं समाचरेत् ॥ ६ ॥

आह्निक, श्लो० ३२.

દૃષ્ટિથી પવિત્ર-જોયેલા સ્થાનમાં પગ મૂકવો-ચાલવું, વસ્ત્રથી પવિત્ર-ગળેલું જળ પીવું, સત્યથી પવિત્ર વચન બોલવું, અને મનવડે પવિત્ર એવું કાર્ય કરવું-મનથી સારી રીતે વિચારીને કાર્ય કરવું. ૬.

आर्त्ता देवान्नमस्यन्ति, तपः कुर्वन्ति रोगिणः ।
निर्धना विनयं यान्ति, क्षीणदेहास्तु शीलताम् ॥ ७ ॥

मनुस्मृति, अध्याय ३, श्लो० ७.

દુઃખી માણસો દેવોને નમસ્કાર કરે છે, રોગી માણસો તપ કરે છે, નિર્ધન માણસો વિનય કરે છે, અને ક્ષીણ શરીરવાળા શીલ પાળે છે. (આ સર્વ આ ભવના સ્વાર્થ માટે કરાતા હોવાથી નિષ્ફળ છે.) ૭.

અકરણીય વસ્તુઃ—

न पाणिभ्यामुभाभ्यां तु, कण्डूयेज्जातु वै शिरः ।
न चाभीक्ष्णं शिरःस्नानं, कार्यं निष्कारणं नरैः ॥ ८ ॥

महाभारत, विराट पर्व, अ० १९, श्लो० २५.

માણસોએ કદાપિ બન્ને હાથવડે માથું ખજવાળવું નહીં, તથા વારંવાર કારણ વિના મસ્તક સહિત સ્નાન કરવું નહીં. ૮.

नोच्चैर्हसेत् सशब्दं च, न मुञ्चेत् पवनं बुधः ।
नखांश्च रदनैश्छिन्द्यात्, पादं पादेन नाक्रमेत् ॥ ९ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १९, श्लो० ३०.

ડાહ્યા માણસે ઊંચેથી હસવું નહીં—અટ્ટહાસ્ય કરવું નહીં, શબ્દ સહિત—બીજા સાંભળે તેમ અધોવાયુ મૂકવો નહીં, દાંતવડે નખ છેદવા નહીં, તથા એક પગવડે બીજો પગ ઘસવો નહીં. ૯.

न दुष्टयानमारोहेत्, कूलच्छायां न संश्रयेत् ।
नावगाहेज्जलौघस्य, वेगमग्रेसरो नरः ॥ १० ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ३३, श्लो० ७३.

દુષ્ટ અશ્વાદિક અથવા દોષવાળા રથાદિક વાહન ઉપર ચડવું નહીં, નદી કુવા વગેરેના કાંઠાની છાયામાં બેસવું નહીં, માણસે પાણીના પૂરના વેગમાં અગ્રેસર થઇને ચાલવું નહીં. ૧૦.

वाक्पाणिपादचापल्यं, वर्जयेच्चातिभोजनम् ।
शय्यादीपाधमस्तम्भच्छायां दूरेण सन्त्यजेत् ॥ ११ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ४७, श्लो० ३४.

વાણીની, હાથની અને પગની ચપળતાનો ત્યાગ કરવો, અતિ ભોજનનો ત્યાગ કરવો, અને શય્યાની, દીવાની અધમ-નીચ પુરુષની તથા થાંભલાની છાયાને દૂરથી વર્જવી. ૧૧.

प्रदीप्तं वेश्म न विशेन्नारोहेच्छिखरं गिरेः ।
नासंवृतमुखो जृम्भेत्, श्वासकासौ च वर्जयेत् ॥१२॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १९, श्लो० २९.

બળતા ઘરમાં પ્રવેશ કરવો નહીં, પર્વતના શિખર ઉપર ચડવું નહીં, મુખ ઢાંકયા વિના બગાસું ખાવું નહીં, તેમજ મુખ ઢાંકયા વિના-ઉઘાડે મુખે શ્વાસોશ્વાસ અને ખાંસી-ઉધરસ પણ વર્જવાં. ૧૨.

किञ्चित्परस्वं न हरेन्नाल्पमप्यप्रियं वदेत् ।
प्रियं च नानृतं ब्रूयान्नान्यदोषानुदीरयेत् ॥ १३ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ३३, श्लो० ७१.

બીજાનું કાંઇ પણ ધન હરણ કરવું નહીં, થોડું પણ અપ્રિય વચન બોલવું નહીં, પ્રિય છતાં પણ અસત્ય વચન બોલવું નહીં, તથા બીજાના દોષ કહેવા નહીં. ૧૩.

केशग्रहान् प्रहारांश्च, शिरस्येतानि वर्जयेत् ।
नान्यत्र पुत्रशिष्याभ्यां, शिक्षार्थं ताडनं स्मृतम् ॥ १४ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १९, श्लो० १०३.

મસ્તકના કેશ પકડવા નહીં, તથા મસ્તક ઉપર પ્રહાર દેવા નહીં, પુત્ર અને શિષ્યને શિક્ષાને માટે તાડન કરવું, તે સિવાય તાડન કરવું નહિ, એમ કહ્યું છે. ૧૪.

न नासिकां विकुष्णीयात्, स्वयं नोपानहौ हरेत् ।
शिरसा न हरेद्भारं, न प्रधावेत् प्रवर्षति ॥ १५ ॥

महाभारत, आदिपर्व, अ० १०, श्लो० ९.

નાસિકાને વાંકી કરવી નહીં, પોતે જોડા ઉપાડવા નહીં, મસ્તક પર ભાર વહેવો નહીં, અને વરસાદ વરસે ત્યારે દોડવું નહીં. ૧૫.

स्वप्तव्यं नैव नग्नेन, न चोच्छिष्टश्च संवसेत् ।
उच्छिष्टो न स्पृशेच्छीर्षं, सर्वप्राणास्तदाश्रयाः ॥ १६ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १९, श्लो० १६.

નગ્નપણે સૂવું નહીં, અપવિત્ર હોય તો વસ્ત્ર પહેરવાં નહીં અથવા અપવિત્ર રહેવું નહીં, તથા અપવિત્રપણે મસ્તકનો સ્પર્શ કરવો નહીં, કેમકે સર્વ પ્રાણો મસ્તકને જ આશ્રીને રહ્યા છે. ૧૬.

न चासीतासने भिन्ने, भिन्नकांस्यं च वर्जयेत् ।
न मुक्तकेशैर्भोक्तव्यमनग्नः स्नानमाचरेत् ॥ १७ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १९, श्लो० ३२.

ભાંગેલા આસન ઉપર બેસવું નહીં, ભાંગેલા કાંસાનો-પાત્રનો ત્યાગ કરવો, છૂટા કેશ મૂકીને ભોજન કરવું નહીં, અને નગ્ન થઇને સ્નાન કરવું નહીં. ૧૭.

ग्रीष्मे वर्षासु च च्छत्री, दण्डी रात्रौ वनेषु च ।
उपानद्वस्त्रमाल्यं च, धृतमन्यैर्न धारयेत् ॥ १८ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ९, श्लो० २८.

ઉનાળામાં અને ચોમાસામાં પાસે છત્ર રાખવું, રાત્રિ સમયે અને વનને વિષે હાથમાં લાકડી રાખવી, તથા બીજાએ ધારણ કરેલાં-વાપરેલાં જોડા, વસ્ત્ર અને ફૂલ (તથા ફૂલની માળા) ધારણ કરવાં નહીં. ૧૮.

अकृत्वा परसन्तापमगत्वा खलु(ल) नम्रताम् ।
अनुत्सृज्य सतां मार्गं, यत्स्वल्पमपि तद्बहु ॥ १९ ॥

व्यासदेव.

અન્ય પ્રાણીને સંતાપ નહીં કરીને, ખળ પુરુષોને નમસ્કાર નહીં કરીને એટલે ખળ પુરુષો પાસે દીનતા નહીં કરીને તથા સત્પુરુષના માર્ગને નહીં છોડીને જે કાંઇ અલ્પ સુકૃત કર્યું હોય તો તે પણ ઘણું થાય છે-ઘણું ફળ આપનાર થાય છે. (અર્થાત્ તે વિના બીજું ઘણું સુકૃત કરે તો તે સર્વ વ્યર્થ છે, કારણ કે તે અકરણીય વસ્તુઓ છે.) ૧૯.

સાર્થક વસ્તુઃ—

नयेन नेता विनयेन शिष्यः, शीलेन लिङ्गी प्रशमेन साधुः ।
जीवेन देहः सुकृतेन देही, वित्तेन गेही रहितो न किञ्चित् ॥२०॥

सूक्तमुक्तावली, पृ० १६१, श्लो० ३१ (ही. हं.)*

રાજા વગેરે નાયક-સ્વામી નીતિથી શોભે છે, શિષ્ય વિનયથી શોભે છે, લિંગી શીળવડે શોભે છે, સાધુ શમતાવડે શોભે છે, શરીર જીવવડે શોભે છે, મનુષ્ય સુકૃતવડે શોભે છે, અને ગૃહસ્થી ધનવડે શોભે છે. (તે તે વિના તે તે કાંઇ કામનાં નથી.) ૨૦.

श्रेयः पुष्पफलं वृक्षाद् दध्नः श्रेयो घृतं स्मृतम् ।
श्रेयस्तैलं च पिण्याकाच्छ्रेयो धर्मश्च मानुषात् ॥ २१ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १९०, श्लो० ९१.

વૃક્ષ પરથી સારભૂત પુષ્પફળ લઇ લેવાં, દહીંમાંથી સારભૂત ઘી લઇ લેવું, ઘાણીમાંથી સારભૂત તેલ લઇ લેવું અને મનુષ્ય ભવમાંથી સારભૂત ધર્મ લઇ લેવો, એમ કહ્યું છે. ૨૧.

सुखस्य सारः परिभुज्यते तैर्जीवन्ति ते सत्पुरुषास्त एव ।
हृष्टाः सुहृष्टैः सुहृदः सुहृद्भिः, प्रियाः प्रियैर्ये सहिता रमन्ते ॥२२॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६४, श्लो० १६३. *

જેઓ હર્ષ પામીને હર્ષ પામેલાની સાથે રમે છે, તેઓવડે જ સુખનો સાર ભોગવાય છે, જેઓ સારા હૃદયવાળા થઇ *(મિત્રરૂપ થઇ) સારા હૃદયવાળાની સાથે (મિત્ર સાથે)* રમે છે, તેઓ જ જીવતા છે, અને જેઓ પ્રીતિવાળા થઇને પ્રીતિ-

વાળા સાથે રમે છે, તેઓ જ સત્પુરુષો છે. ૨૨.

शास्त्रं बोधाय दानाय, धनं धर्माय जीवितम् ।
वपुः परोपकाराय, धारयन्ति मनीषिणः ॥ २३ ॥

पुण्यधनकथा, पृ० १२, श्लो० ३४४.

બુદ્ધિમાન પુરુષો જ્ઞાનને માટે શાસ્ત્ર ધારણ કરે છે, દાન દેવાને માટે ધન ધારણ કરે છે, ધર્મક્રિયા કરવા માટે જીવિતને ધારણ કરે છે, અને પરોપકારને માટે શરીરને ધારણ કરે છે. ૨૩.

सुक्षेत्रे वापयेद् बीजं, सुपात्रे वापयेद् धनम् ।
सुक्षेत्रे च सुपात्रे च, प्रयुक्तं नैव नश्यति ॥ २४ ॥

पुण्यधनकथा, पृ० २० *

સારા ક્ષેત્રમાં બીજ વાવવું જોઇએ, અને સુપાત્રને વિશે ધન વાવવું-આપવું જોઇએ; કેમકે સારા ક્ષેત્રમાં અને સારા પાત્રમાં નાંખેલી વસ્તુ કદાપિ નાશ પામતી નથી. ૨૪.

बुद्धेः फलं तत्त्वविचारणं च, देहस्य सारं व्रतधारणं च ।
अर्थस्य सारं किल पात्रदानं, वाचः फलं प्रीतिकरं नराणाम् ॥२५॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० २७८. (य. वि. ग्रं.)

તત્ત્વનો વિચાર કરવો એ જ બુદ્ધિનું ફળ છે, વ્રત ધારણ કરવું એ જ શરીરનો સાર છે, સુપાત્રે દાન દેવું એ જ ધનનો સાર છે, અને જે મનુષ્યોને પ્રીતિ કરે તે જ વાણીનું ફળ છે. ૨૫.

स स्निग्धो व्यसनान्निवारयति यस्तत्कर्म यन्निर्मलं,
सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान् यः सद्भिरभ्यर्च्यते ।

सा श्रीर्या न मदं करोति स सुखी यस्तृष्णया नोह्यते,
तन्मित्रं यदयन्त्रणं स पुरुषो यः खिद्यते नापदि ॥ २६ ॥

पञ्चतन्त्र, पृ० ६५, श्लो० २५१.

તે જ સ્નેહી કહેવાય કે જે વ્યસનથી-દુઃખથી નિવારે, તેજ કર્મ કહેવાય કે જે નિર્મળ-નિર્દોષ હોય, તે જ સ્ત્રી કહેવાય કે જે પતિને અનુસરનારી હોય, તે જ બુદ્ધિમાન કહેવાય કે જે સત્પુરુષોથી પૂજાતો હોય, તે જ લક્ષ્મી કહેવાય કે જે મદ કરનારી ન હોય, તે જ સુખી કહેવાય કે જે તૃષ્ણાથી વહન થતો ન હોય, તે જ મિત્ર કહેવાય કે જેનાથી પીડા થતી ન હોય, અને તેજ પુરુષ કહેવાય કે જે આપત્તિને વિષે ખેદ પામતો ન હોય. ૨૬.

जले तैलं खले गुह्यं, पात्रे दानं मनागपि ।
प्राज्ञे शास्त्रं स्वयं याति, विस्तारं वस्तुशक्तितः ॥ २७ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, मोक्षमार्ग, श्लो० ११३.

જળને વિષે થોડું પણ તેલ, ખળને વિષે જરા પણ ગુપ્ત વાત, પાત્રને વિષે થોડું પણ દાન અને બુદ્ધિમાનને વિષે થોડું પણ શાસ્ત્ર રહેલું હોય તો તે વસ્તુની શક્તિને લીધે પોતાની મેળે જ વિસ્તાર પામે છે-પ્રસિદ્ધ થાય છે. ૨૭.

यात्रार्थं भोजनं येषां, सन्तानार्थं च मैथुनम् ।
वाक् सत्यवचनार्थं च, दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ २८ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० १११, श्लो० २३.

જે પુરુષો માત્ર શરીરના નિર્વાહ માટે જ ભોજન કરતા હોય, માત્ર સંતતિ ઉત્પન્ન કરવા માટે જ મૈથુન સેવનારા

હોય અને સત્ય વચનને માટે જ વાણી બોલતા હોય, તેઓ કષ્ટોને તરી જાય છે—ઓળંગે છે. ૨૮.

अमोघा वासरे विद्युदमोघं निशि गर्जितम् ।
अमोघा सज्जना वाणी, अमोघं देवदर्शनम् ॥ २९ ॥

દિવસે વિજળી થાય તે સફળ છે, રાત્રિએ ગર્જારવ થાય તે સફળ છે, સત્પુરુષોની વાણી સફળ છે, અને દેવનું દર્શન પણ સફળ છે. ૨૯.

નિરર્થક વસ્તુઃ—

अलसस्य कुतो विद्या, अविद्यस्य कुतो धनम् ? ।
अधनस्य कुतो मित्रममित्रस्य कुतो बलम् ? ॥ ३० ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० २३, श्लो० २६. (दे. ला.)*

આળસુ માણસને વિદ્યા કયાંથી હોય ? અવિદ્વાનને ધન કયાંથી હોય ? ધન રહિતને મિત્ર કયાંથી હોય ? અને મિત્ર-રહિતને બળ કયાંથી હોય ? (ન જ હોય.) ૩૦.

किं पौरुषं रक्षति येन नार्तान्,
किं वा धनं नार्थिजनाय यत् स्यात् ।
का सा क्रिया या न हितानुबन्धा,
किं जीवितं यद्यशसो विरोधि ॥ ३१ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६४, श्लो० १६७.

જેનાથી દુઃખી માણસોનું રક્ષણ થતું ન હોય તે પરાક્રમ શું કામનું ? જે યાચક જનના ઉપયોગમાં ન આવતું હોય તે ધન શા કામનું ? જે હિતનો અનુબંધ કરનારી ન હોય

તે ક્રિયા શા કામની ? અને જે યશનું વિરોધી હોય તે જીવિત પણ શું કામનું ? (સર્વ નકામાં છે.) ૩૧.

धनेन किं यो न ददाति नाश्नुते,
बलेन किं येन रिपुं न बाधते ? ।
श्रुतेन किं येन न धर्ममाचरेत्,
किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ? ॥ ३२ ॥

हितोपदेश, सुहृद्भेद, श्लो० ९.

જે ધન દાનના ઉપયોગમાં કે પોતાના ઉપભોગમાં ન આવે તેવા ધનવડે શું ફળ છે ? જે બળવડે શત્રુને બાધા ન કરાય તેવા બળવડે શું ફળ છે ? જે શાસ્ત્રવડે ધર્મનું આચરણ ન થાય તેવા શાસ્ત્રથી શું ફળ છે ? અને જે પુરુષ જીતેંદ્રિય ન થાય તે પુરુષના આત્માથી શું ફળ છે ? સર્વે નિષ્ફળ છે. ૩૨.

किं कोकिलस्य विरुतेन गते वसन्ते,
किं कातरस्य बहुशस्त्रपरिग्रहेण ? ।
मित्रेण किं व्यसनकालपराङ्मुखेन,
किं जीवितेन पुरुषस्य निरक्षरेण ? ॥ ३३ ॥

नलचम्पु (त्रिविक्रमभट्ट), उच्छ्वास ३, श्लोक २३.

વસંત ઋતુ ગયા પછી કોકિલ (કોયલ)ના શબ્દનું શું ફળ ? કાયર પુરુષ ઘણાં શસ્ત્રો ધારણ કરે તેનું શું ફળ ? દુ:ખને વખતે વિમુખ થાય તેવા મિત્રથી શું ફળ ? નિરક્ષર (મૂર્ખ) પુરુષના જીવવાથી શું ફળ ? (આ સર્વ વ્યર્થ છે.) ૩૩.

पराधीनं वृथा जन्म, परस्त्रीषु वृथा सुखम् ।
परगेहे वृथा लक्ष्मीर्विद्या या पुस्तके वृथा ॥ ३४ ॥

પરાધીન જન્મ વૃથા છે, પરસ્ત્રીને વિષે જે સુખ તે વૃથા છે, પર ઘરને વીષે જે લક્ષ્મી તે વૃથા છે અને પુસ્તકને વિષે જે વિદ્યા તે પણ વૃથા છે. ૩૪.

नालस्येन समं सौख्यं, न विद्या सह निद्रया ।
न वैराग्यं प्रमादेन, नारम्भेण दयालुता ॥ ३५ ॥

આલસ્યની સાથે સુખ રહેતું નથી, નિદ્રાની સાથે વિદ્યા રહેતી નથી, પ્રમાદની સાથે વૈરાગ્ય રહેતો નથી અને આરંભની સાથે દયા રહેતી નથી. ૩૫.

सा किं सभा यत्र न सन्ति वृद्धा
वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् ।
धर्मः स नो यत्र न चैव सत्यं,
सत्यं हि तद्यत्र परस्य रक्षा ॥ ३६ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ७८, श्लो० ६५ (प्र. स.)

જે સભામાં વૃદ્ધ જનો ન હોય તે શું સભા કહેવાય? જે વૃદ્ધો ધર્મ ન કહે તે વૃદ્ધો ન કહેવાય. જે ધર્મમાં સત્ય ન હોય તે ધર્મ ન કહેવાય. અને જે સત્યમાં પર-પ્રાણીની રક્ષા હોય તે જ સત્ય કહેવાય છે. ૩૬.

मा भूज्जन्म महाकुले तदपि चेन्मा भूद्विपत् साऽपि चे-
न्मा भूद् भूरिकलत्रमस्ति यदि तन्मा भूद् दयार्द्रं मनः ।

तच्चेदस्ति तदस्तु मृत्युरथ चेत्तस्यापि नास्ति क्षण-
स्तज्जन्मान्तरनिर्विशेषसदसद्देशान्तरेऽस्तु स्थितिः ॥३७॥

क्षेमेन्द्र कवि.

પ્રથમ તો ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ ન હો. કદાચ ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ થાય તો વિપત્તિ ન થજો. કદાચ વિપત્તિ આવી પડે તો ઘણી સ્ત્રીઓ ન હોજો. કદાચ તે પણ હોય તો દયાથી ભીનું મન ન થજો. કદાચ તે પણ થાય તો મૃત્યુ થજો. કદાચ તે મૃત્યુનો પણ સમય ન હોય તો જન્માંતરની જેવા સારા કે નબળા પરદેશમાં સ્થિતિ-રહેવાનું હોજો. ૩૭

સારભૂત વસ્તુઃ—

दयैव धर्मेषु गुणेषु दानं, प्रायेण चान्नं प्रथितं प्रियेषु ।
मेघः पृथिव्यामुपकारकेषु, तीर्थेषु मातापितरौ तथैव ॥ ३८ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० ८८, श्लो. ७१ (दे. ला.)

પૃથ્વી ઉપર સર્વ ધર્મમાં દયા ધર્મ ઉત્તમ છે, સર્વ ગુણોમાં દાન ગુણ શ્રેષ્ઠ છે, પ્રાયે કરીને સર્વ પ્રિય વસ્તુઓમાં અન્ન વધારે પ્રિય કહેલું છે, સર્વ ઉપકાર કરનારાઓની મધ્યે મેઘ શ્રેષ્ઠ છે, અને તે જ પ્રમાણે સર્વ તીર્થોમાં માતા-પિતા જ ઉત્તમ તીર્થ છે. ૩૮.

मन्त्राणां परमेष्ठिमन्त्रमहिमा तीर्थेषु शत्रुञ्जयो
दाने प्राणिदया गुणेषु विनयो ब्रह्म व्रतेषु व्रतम् ।
सन्तोषो नियमे तपस्सु च शमस्तत्त्वेषु सद्दर्शनं,
सर्वज्ञोदितसर्वपर्वसु परं स्याद्वार्षिकं पर्व च ॥ ३९ ॥

उपदेशतरङ्गिणी, पृ० ९०. (य. वि. ग्र.)

સર્વ મંત્રોને વિષે પરમેષ્ઠીમંત્રનો મહિમા મોટો છે, સર્વ તીર્થોમાં શત્રુંજય તીર્થ મોટું છે, સર્વ દાનમાં પ્રાણી-દયા એટલે અભયદાન ઉત્તમ છે, સર્વ ગુણોમાં વિનય ગુણ ઉત્તમ છે, સર્વ વ્રતોમાં બ્રહ્મચર્ય વ્રત ઉત્તમ છે, સર્વ નિયમોમાં સંતોષનો નિયમ ઉત્તમ છે, સર્વ તપમાં શમતારૂપ તપ ઉત્તમ છે, સર્વ તત્ત્વોમાં સમકિતરૂપ તત્ત્વ શ્રેષ્ઠ છે, અને સર્વજ્ઞે કહેલાં સર્વ પર્વોને વિષે સાંવત્સરિક પર્વ શ્રેષ્ઠ છે. ૩૯.

न सद्वाक्यात् परं वश्यं, न कलायाः परं धनम् ।
न हिंसायाः परोऽधर्मो न सन्तोषात् परं सुखम् ॥ ४० ॥

श्राद्धविधि, पृ० १०७.

સારા વચન કરતાં બીજું કોઇ વશીકરણ નથી, કળાથી બીજું કોઇ ધન નથી, હિંસાથી બીજો કોઈ અધર્મ નથી, અને સંતોષથી બીજું કોઇ સુખ નથી. ૪૦.

दानेन तुल्यो निधिरस्ति नान्यः,
सन्तोषतुल्यं धनमस्ति किं वा ।
विभूषणं शीलसमं कुतोऽस्ति ?,
लाभोऽस्ति नारोग्यसमः पृथिव्याम् ॥ ४१ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १५५, श्लो० १३१*.

દાનની જેવો બીજો કોઇ નિધિ નથી, સંતોષની જેવું બીજું કયું ધન છે ? (કોઇ જ નથી–સંતોષ જ મોટું ધન છે.) શીલ જેવું ભૂષણ કયાંથી હોય ? (ન જ હોય–શીળ જ અમૂલ્ય આભૂષણ છે,) તથા પૃથ્વીને વીષે આરોગ્ય જેવો બીજો કોઈ મોટો લાભ છે જ નહીં. ૪૧.

क्षान्तितुल्यं तपो नास्ति, न सन्तोषसमं सुखम् ।
न मैत्रीसदृशं दानं, न धर्मोऽस्ति दयासमः ॥ ४२ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० १६४, श्लो० १६२*

ક્ષમાની જેવો કોઈ તપ નથી, સંતોષ જેવું કોઈ સુખ નથી, મૈત્રીભાવના (અભય) જેવું કોઈ દાન નથી અને દયા જેવો કોઈ ધર્મ નથી. ૪૨.

नास्त्यारोग्यसमं मित्रं, नास्ति व्याधिसमो रिपुः ।
न चापत्यसमः स्नेहो न च दुःखं क्षुधासमम् ॥ ४३ ॥

पञ्चतन्त्र, पृ० ३५, श्लो० १६१.

નીરોગતા સમાન બીજો કોઈ મિત્ર નથી, વ્યાધિ સમાન બીજો કોઇ શત્રુ નથી, પુત્ર સમાન બીજો કોઇ સ્નેહ નથી અને ક્ષુધા સમાન બીજું કોઇ દુઃખ નથી. ૪૩.

तद्गृहं यत्र वसति, तद्भोज्यं येन जीवति ।
येन सम्पद्यते चार्थस्तत्सुखं ममताऽत्र का ? ॥ ४४ ॥

मार्कण्डपुराण, अध्याय ४०, श्लो० ५७.

જ્યાં નિવાસ છે તે જ ઘર કહેવાય છે, જેનાવડે જીવાય છે તે જ ભોજન છે, અને જેના વડે અર્થ પ્રાપ્ત થાય તે જ સુખ છે. તેમાં મમતા-આ મારું છે એવી મમત્વબુદ્ધિ *શી કરવી ? ૪૪.*

कलासीमा काव्यं सकलगुणसीमा वितरणं,
भये सीमा मृत्युः सकलसुखसीमा सुवदना ।

तपःसीमा मुक्तिः सकलकृतिसीमाऽऽश्रितभृतिः,
प्रिये सीमाऽऽह्लादः श्रवणसुखसीमा जिनकथा ॥४५॥

नीतिशतक, श्लो० ३७.

સર્વ કળાઓની સીમા કાવ્ય છે, સમગ્ર ગુણની સીમા દાન છે, ભયની સીમા મૃત્યુ છે, સઘળા સુખની સીમા સ્ત્રી છે, તપની સીમા મોક્ષ છે, સર્વ પુણ્યવાનની સીમા આશ્રિત જનોનું ભરણપોષણ છે, પ્રિયની સીમા હર્ષ છે અને કાનના સુખની સીમા જિનકથા છે. (અર્થાત્ સર્વ કળાઓમાં કાવ્યકળા શ્રેષ્ઠ છે, સર્વ ગુણોમાં દાનગુણ શ્રેષ્ઠ છે, સર્વ પ્રકારનાં ભયમાં મૃત્યુનો ભય મોટો છે, સર્વ જાતનાં સુખમાં સ્ત્રીનું સુખ શ્રેષ્ઠ છે, બીજી સર્વ ઇચ્છાઓ કરતાં મુક્તિની ઇચ્છા માટે તપ કરવો શ્રેષ્ઠ છે, સર્વ પુણ્યવંતોમાં આશ્રિતનું ભરણપોષણ કરનાર શ્રેષ્ઠ છે, સર્વ પ્રિય વસ્તુમાં જેનાથી હર્ષ થાય તે વસ્તુ શ્રેષ્ઠ છે, તથા સંગીતાદિકના સુખ કરતાં જિનકથાના શ્રવણનું સુખ શ્રેષ્ઠ છે.) ૪૫.

शतेषु जायते शूरः, सहस्रेषु च पण्डितः ।
वक्ता शतसहस्रेषु, दाता भवति वा न वा ॥ ४६ ॥

न रणे विजयाच्छूरोऽध्ययनान्न च पण्डितः ।
न वक्ता वाक्पटुत्वेन, न दाता चार्थदानतः ॥ ४७ ॥

इन्द्रियाणां जये शूरो धर्मं चरति पण्डितः ।
सत्यवादी भवेद्वक्ता, दाता भूतहिते रतः ॥ ४८ ॥

वेदव्यासस्मृति, अध्याय ४, श्लो० ६०, ६१, ६२.

સો પુરુષમાં એક શૂરવીર નીકળે છે, હજાર પુરુષમાં એક પંડિત નીકળે છે, લાખ પુરુષમાં એક વક્તા નીકળે છે, છતાં એટલા બધામાં દાતાર તો હોય કે ન પણ હોય. સંગ્રામમાં જય મેળવવાથી કાંઈ શૂરવીર કહેવાતો નથી, વિદ્યાભ્યાસ કરવાથી કાંઈ પંડિત કહેવાતો નથી, વાણીની ચતુરાઇથી કાંઇ વક્તા કહેવાતો નથી, તેમજ ધન આપવાથી જ માત્ર દાતાર કહેવાતો નથી. પરંતુ ઇંદ્રિયોનો જય કરે તે જ શૂરવીર, ધર્મનું આચરણ કરે તે જ પંડિત, સત્યવાદી હોય તે જ વક્તા અને પ્રાણીઓના હિતમાં રત હોય તે જ દાતાર કહેવાય છે. ૪૬, ૪૭, ૪૮.

आनृशंस्यं परो धर्मः, क्षमा च परमं बलम् ।

आत्मज्ञानं परं ज्ञानं, न सत्याद्विद्यते परम् ॥ ४९ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अध्याय ३३७, श्लो० १२.

અક્રૂરતા જ ઉત્તમ ધર્મ છે, ક્ષમા જ મોટું બળ છે, આત્મજ્ઞાન જ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન છે અને સત્યથી બીજું કોઇ ઉત્તમ નથી ૪૯.

नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति सत्यसमं तपः ।

नास्ति रागसमं दुःखं, नास्ति त्यागसमं सुखम् ॥ ५० ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अध्याय १७४, श्लो० ३५.

વિદ્યા સમાન કોઇ નેત્ર નથી, સત્ય સમાન કોઇ તપ નથી, રાગ સમાન કોઈ દુઃખ નથી અને ત્યાગ સમાન *કોઇ સુખ નથી. ૫૦.*

आपत्सु मित्रं जानीयाद्युद्धे शूरमृणे शुचिम् ।

भार्यां क्षीणेषु वित्तेषु, व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ५१ ॥

હિતોપદેશ, મિત્રલાભ, શ્લો० ૭૨.

આપત્તિમાં મિત્રની પરીક્ષા કરાય છે, યુદ્ધમાં શૂરવીરની પરીક્ષા કરાય છે, દેણું થઇ જાય ત્યારે પવિત્ર પુરુષની પરીક્ષા થાય છે, ધન ક્ષીણ થાય ત્યારે સ્રીની પરીક્ષા થાય છે અને કષ્ટમાં બાંધવોની પરીક્ષા થાય છે. ૫૧.

स्नानं मनोमलत्यागो दानं त्वभयदक्षिणा ।
ज्ञानं तत्त्वार्थसम्बोधो ध्यानं निर्विषयं मनः ॥ ५२ ॥

બૃહસ્પતિસ્મૃતિ, શ્લો० ११४.

મનના મળનો ત્યાગ કરવો તે જ સાચું સ્નાન છે, અભયરૂપ દક્ષિણા આપવી એ જ સાચું દાન છે, તત્ત્વના અર્થનો બોધ થવો એ જ સાચું જ્ઞાન છે અને કોઇ પણ વિષયમાં મન ન રહે તે જ સાચું ધ્યાન છે. ૫૨.

ते पुत्रा ये पितुर्भक्ताः, स पिता यस्तु पोषकः ।
तन्मित्रं यत्र विश्वासः, सा भार्या यत्र निर्वृतिः ॥ ५३ ॥

વૃદ્ધચાણક્યનીતિ, અધ્યાય ૨, શ્લો० ૪.

જેઓ પિતાના ભક્ત હોય તે જ પુત્રો છે, જે પુત્રનું પોષણ કરે તે જ પિતા છે, જેના પર વિશ્વાસ રાખી શકાય તે જ મિત્ર છે, અને જેને વિષે સુખ પામી શકાય તે જ ભાર્યા કહેવાય છે. ૫૩.

नास्ति मेघसमं तोयं, नास्ति चात्मसमं बलम् ।
नास्ति चक्षुःसमं तेजो नास्ति चान्नसमं प्रियम् ॥ ५४ ॥

વૃદ્ધચાણક્યનીતિ, અધ્યાય ૫, શ્લો० ૧૭.

મેઘના જળ સમાન બીજું કોઇ ઉત્તમ જળ નથી, આત્માના બળ જેવું બીજું કોઈ બળ નથી, નેત્રના તેજ જેવું બીજું કોઇ ઉત્તમ તેજ નથી અને અન્ન જેવું બીજું કોઇ પ્રિય નથી. ૫૪.

शान्तितुल्यं तपो नास्ति, न सन्तोषात् परं सुखम् ।
न तृष्णायाः परो व्याधिर्न च धर्मो दयासमः ॥ ५५ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ८, श्लो० १२.

શાંતિ સમાન કોઇ ઉત્તમ તપ નથી, સંતોષથી બીજું કોઇ ઉત્તમ સુખ નથી, તૃષ્ણાથી બીજો કોઇ મોટો રોગ નથી અને દયાની જેવો બીજો કોઈ ઉત્તમ ધર્મ નથી. ૫૫.

शीलं शौर्यमनालस्यं, पाण्डित्यं मित्रसङ्ग्रहः ।
अचोरहरणीयानि, पञ्चैतान्यक्षयो निधिः ॥ ५६ ॥

શીળ, શૂરતા-પરાક્રમ, અનાલસ્ય-ઉદ્યમ, પંડિતાઈ અને મિત્રનો સંગ્રહ, આ પાંચ અક્ષય નિધિ સમાન છે, અને તે ચોર વગેરેથી હરણ કરી શકાય તેવાં નથી. ૫૬.

सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं, विचिन्वन्ति त्रयो जनाः ।
शूरश्च कृतविद्यश्च, यश्च जानाति सेवितुम् ॥ ५७ ॥

જે પુરુષ શૂરવીર હોય, જે વિદ્યાવાન હોય અને જે સ્વામીની સેવા કરવામાં નિપુણ હોય, આ ત્રણ મનુષ્યો સુવર્ણના પુષ્પવાળી પૃથ્વીને ચુંટે છે-પૃથ્વીમાં સુવર્ણરૂપી પુષ્પોને મેળવે છે. ૫૭.

सम्पत् सरस्वती सत्यं, सन्तानं सदनुग्रहः ।
सत्ता सुकृतसम्भारः, सकाराः सप्त दुर्लभाः ॥ ५८ ॥

સંપદા, સરસ્વતી, સત્ય, સંતાન (પુત્રાદિક), સત્પુરુષની કૃપા, સત્તા (અધિકાર) અને સુકૃતની–પુણ્યની સામગ્રીઃ આ સાત 'સકાર' દુર્લભ છે. ૫૮.

या राकाशशिशोभना गतघना सा यामिनी यामिनी,
या सौन्दर्यगुणान्विता पतिरता सा कामिनी कामिनी ।
या सर्वज्ञनतिप्रमोदमधुरा सा माधुरी माधुरी,
या लोकद्वयसाधनी तनुभृतां सा चातुरी चातुरी ॥५९॥

જે પૂર્ણિમાના ચંદ્રથી શોભતી અને વાદળાં રહિત હોય તે રાત્રિ જ રાત્રિ છે. જે સૌંદર્યના ગુણે કરીને સહિત અને પતિને વિષે રાગવાળી હોય તે કામિની જ કામિની છે. જે સર્વજ્ઞને નમસ્કાર કરવાથી પ્રમોદવડે મધુર હોય, તે મધુરતા જ મધુરતા છે. અને જે પ્રાણીઓના બન્ને લોકને સાધનારી હોય, તે ચતુરાઈ જ સાચી ચતુરાઈ છે. ૫૯.

विना गोरसं को रसो भोजनानां,
विना गोरसं को रसो भूपतीनाम् ? ।
विना गोरसं को रसः कामिनीनां,
विना गोरसं को रसः पण्डितानाम् ? ॥ ६० ॥

ગોરસ એટલે દૂધ, દહીં, ઘી વગેરે વિના ભોજનમાં શું રસ હોય ? ગોરસ એટલે પૃથ્વીના રસ વિના રાજાઓને શું રસ હોય ? ગોરસ એટલે ઇંદ્રિયોના રસ વિના સ્ત્રીઓને શું રસ હોય ? અને ગોરસ એટલે વાણીના રસ વિના પંડિતોને શું રસ હોય ? ૬૦.

અસાર વસ્તુઃ—

माता यस्य गृहे नास्ति, भार्या छन्दानुवर्तिनी ।
अरण्यं तेन गन्तव्यं, यथाऽरण्यं तथा गृहम् ॥ ६१ ॥

જેને ઘેર માતા ન હોય અને ભાર્યા પોતાની ઇચ્છાને અનુસરનારી સ્વચ્છંદી હોય તે પુરુષે અરણ્યમાં જવું યોગ્ય છે; કેમકે તેને તો જેવું અરણ્ય છે તેવું જ ઘર છે(–અરણ્ય અને ઘર બન્ને તુલ્ય છે.) ૬૧.

अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः, कामातुराणां न भयं न लज्जा ।
विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा क्षुधातुराणां न रुचिर्न वेला ॥६२॥

हितोपदेश, श्लो० ५९.

જેઓ ધન મેળવવામાં વ્યાકૂળ હોય તેમને કોઇ ગુરુ નથી અને બંધુ પણ નથી; કામથી વ્યાકૂળ થયેલા પુરુષોને ભય કે લજ્જા હોતી નથી; વિદ્યા મેળવવામાં વ્યાકૂળ થયેલાને સુખ કે નિદ્રા હોતી નથી અને ક્ષુધાથી વ્યાકૂળ થયેલાને રુચિ કે વખત હોતો નથી. ૬૨.

भार्यावियोगः स्वजनापवाद ऋणस्य शेषं कृपणस्य सेवा ।
दारिद्र्यकाले प्रियदर्शनं च, विनाऽग्निना पञ्च दहन्ति कायम् ॥६३॥

સ્ત્રીનો વિયોગ, સ્વજનનો અપવાદ, દેણાનું શેષ (દેવું દેતાં બાકી કાંઇક રહ્યું હોય તે), કૃપણ માણસની સેવા અને ગરીબ સ્થિતિમાં પ્રિયજનનું દર્શન : આ પાંચ બાબતો અગ્નિ વિના જ શરીરને બાળે છે. (ગરીબીમાં પ્રિયજન આવે તો તેનો સત્કાર થઇ શકે નહીં તેથી તે દુઃખદાયક થાય છે). ૬૩.

સાર-અસારભૂત વસ્તુઃ—

विद्यासमं नास्ति शरीरभूषणं, निन्दासमं नास्ति शरीरदूषणम् ।
तृष्णा समा नास्ति परा च चिन्ता, क्लेशोपशान्तेः समता परा न॥६४॥

हिङ्गुलप्रकरण, पृ० २, श्लो० १२.

વિદ્યા સમાન (બીજું) શરીરનું ભૂષણ નથી, તેમ નિંદા સમાન (બીજું) શરીરનું દૂષણ નથી. વળી તૃષ્ણાસમાન બીજી મોટી ચિંતા નથી તથા ક્લેશની શાંતિથી બીજી ઉત્કૃષ્ટી સમતા નથી. ૬૪.

कस्य वक्तव्यता नाऽस्ति, सोपायं को न जीवति ? ।
व्यसनं केन न प्राप्तं, कस्य सौख्यं निरन्तरम् ? ॥ ६५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ८०८.

કોનામાં ટીકા કરવા લાયક વસ્તુ નથી ? અને ઉપાય પૂર્વક કોણ જીવનવ્યવહાર નથી ચલાવતું ? દુઃખ કોને પ્રાપ્ત થયું નથી ? અને હમેશાં સુખ કોને રહ્યું છે ? ૬૫.

कोऽतिभारः समर्थानां, किं दूरं व्यवसायिनाम् ? ।
को विदेशः सुविद्यानां, कः परः प्रियवादिनाम्? ॥ ६६ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० ७, श्लो० २२*

સમર્થ મનુષ્યોને ઘણો ભાર પણ શો છે ? ઉદ્યમી મનુષ્યોને દૂર શું છે ? સારી વિદ્યાવાળાને પરદેશ કયો છે ? અને પ્રિય વચન બોલનારને પારકો માણસ કોણ છે ? ૬૬.

वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतं,
वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् ।

वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचि-
र्वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम् ॥ ६७ ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ, श्लो० १३५.

મુંગા રહેવું સારું છે, પણ અસત્ય વચન બોલવું સારું નથી; પુરુષો નપુંસક હોય તે સારા, પણ પરસ્ત્રી સાથે ગમન કરવું સારું નથી; પ્રાણનો ત્યાગ કરવો સારો છે, પણ લુચ્ચા માણસોના વચન ઉપર પ્રીતિ રાખવી સારી નથી; તથા ભિક્ષા માગીને ખાવું સારું છે, પણ અન્યના ધનનો સ્વાદ કરવાનું સુખ મેળવવું સારું નથી. ૬૭.

वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभो
वरं वेश्या पत्नी न पुनरविनीता कुलवधूः ।
वरं वासोऽरण्ये न पुनरविवेकाधिपपुरे,
वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः ॥ ६८ ॥

हितोपदेश, मित्रलाभ, पृ० ११, श्लो० १३.

શાળા-ગાયો વગેરેને રાખવાનું સ્થાન શૂન્ય ખાલી હોય તે સારું, પરંતુ દુષ્ટ બળદ તેમાં હોય તે સારું નથી. વેશ્યા ભાર્યા હોય તે સારી, પરંતુ વિનય રહિત કુળસ્ત્રી સારી નથી. અરણ્યમાં વસવું સારું છે, પરંતુ અવિવેકી રાજાના નગરમાં રહેવું સારું નથી. પ્રાણનો ત્યાગ કરવો સારો છે, પરંતુ અધમ પુરુષોનો સમાગમ સારો નથી. ૬૮

काके शौचं द्यूतकारेषु सत्यं,
सर्पे क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः ।

क्लीबे धैर्यं मद्यपे तत्त्वचिन्ता,
राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा ? ॥ ६९ ॥

राजतन्त्र (बिहवग), भाग २, श्लो० ७७.

કાગડાને વિષે પવિત્રતા, જુગારીને વિષે સત્ય, સર્પને વિષે ક્ષમા, સ્ત્રીને વિષે કામની શાંતિ, નપુંસકને વિષે તત્ત્વની ચિંતા અને રાજાને વિષે મિત્રતાઃ આટલી બાબત કોણે જોઇ છે કે કોણે સાંભળી છે? કોઇએ જોઇ કે સાંભળી નથી. ૬૯

कोऽर्थान् प्राप्य न गर्वितो विषयिणः कस्यापदो नागताः,
स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को नाम राज्ञां प्रियः? ।
कः कालस्य न गोचरान्तरगतः कोऽर्थी गतो गौरवं,
को वा दुर्जनवागुरानिपतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥७०॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय १६, श्लो० ४.

કયો મનુષ્ય ધન પામીને ગર્વવાળો નથી થયો ? વિષયમાં લુબ્ધ થયેલા કોને આપત્તિ નથી આવી ? પૃથ્વી પર સ્ત્રીઓ-વડે કોનું મન ખંડિત નથી થયું ? રાજાઓને કોણ પ્રિય હોય ? મૃત્યુના પંજામાં કોણ નથી આવ્યો ? કયો યાચક ગૌરવને પામ્યો છે ? અને દુર્જન પુરુષની જાળમાં પડેલો કયો પુરુષ ક્ષેમકુશળને પામ્યો છે? (કોઇ જ નહીં.) ૭૦

क्रोधो वैवस्वतो राजा, तृष्णा वैतरणी नदी ।
विद्या कामदुघा धेनुः, सन्तोषो नन्दनं वनम् ॥ ७१ ॥

वृद्धचाणक्यनीति, अध्याय ८, श्लो० १३.

ક્રોધ જ યમરાજ સમાન છે, તૃષ્ણા જ નરકમાં રહેલી વૈતરણી નામની નદી સમાન છે, વિદ્યા જ કામધેનુ ગાય સમાન છે, અને સંતોષ જ નંદન વન સમાન છે. ૭૧

काव्यं चेत् सरसं किमर्थममृतं वक्त्रं कुरङ्गीदृशां,
चेत् कन्दर्पविपाण्डुगण्डफलकं राकाशशाङ्केन किम् ?।
स्वातन्त्र्यं यदि जीवितावधि मुधा स्वर्भूर्भुवो वैभवं,
वैदर्भी यदि बद्धयौवनभरा प्रीत्या सरत्याऽपि किम् ?। ७२।

नलविलास, अङ्क २, श्लो० २.

જો રસવાળું કાવ્ય હોય તો અમૃતનું શું કામ છે? જો કામદેવના આવેશથી ફીક્કા (શ્વેત) થયેલા ગંડસ્થળવાળું સ્ત્રીનું મુખ હોય તો પૂર્ણિમાના ચંદ્રનું શું કામ છે? જો જીવિત પર્યંત સ્વતંત્રતા હોય તો સ્વર્ગ, પૃથ્વી અને પાતાળના વૈભવનું શું કામ છે? અને જો ભરજુવાનીવાળી પત્ની હોય તો કામદેવની સ્ત્રી રતિ અને પ્રીતિનું શું કામ છે? ૭૨.

उदारस्य तृणं वित्तं, शूरस्य मरणं तृणम् ।
विरक्तस्य तृणं भार्या, निःस्पृहस्य तृणं जगत् ॥ ७३ ॥

उद्भटसागर, प्र. १, श्लो. १३४.

ઉદાર માણસને ધન તૃણ સમાન છે, શૂરવીરને મરણ તૃણ સમાન છે, વિરક્તને-વૈરાગ્યવાળાને ભાર્યા તૃણ સમાન છે. અને સ્પૃહા રહિત પુરુષને આખું જગત્ તૃણ સમાન છે. ૭૩.

लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकैः,
सत्यं चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् ?।

सौजन्यं यदि किं बलेन महिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः,
सद्विद्या यदि किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ? ।७४।

नीतिशतक (भर्तृहरि), श्लो० ४४.

જો લોભ હોય તો બીજા અગુણથી-દોષથી શું ? બીજા દોષનું શું કામ છે ? એ જ મોટો દોષ છે. જો પિશુનતા-ચાડિયાપણું હોય તો બીજા પાપનું શું કામ છે ? જો સત્ય હોય તો તપનું શું પ્રયોજન છે ? જો મન પવિત્ર હોય તો તીર્થનું શું કામ છે ? જો સજ્જનપણું હોય તો બળનું શું કામ છે ? જો પોતાનો મહિમા-પ્રભાવ હોય તો ઘરેણાંનું શું કામ છે ? જો સારી વિદ્યા હોય તો ધનનું શું કામ છે ? અને જો અપકીર્તિ હોય તો મૃત્યુનું શું કામ છે ? (અપકીર્તિ જ મૃત્યુ છે. ઈત્યાદિ સર્વત્ર જાણવું.) ૭૪

गतार्थसार्थस्य वरं विदेशो भ्रष्टप्रतिज्ञस्य वरं विनाशः ।
कुबुद्धिसङ्गाद्वरमेकताऽद्रौ, वरं दरिद्री बहुपापचित्तात् ॥ ७५ ॥

જેના ધનનો સમૂહ નાશ પામ્યો હોય એવા પુરુષને પરદેશ સારો છે, જે પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થયો હોય તેનું મરણ સારું છે, કુબુદ્ધિવાળાનો સંગ કરવા કરતાં પર્વતમાં એકલા રહેવું સારું છે, અને ઘણા પાપી ચિત્ત કરતાં દરિદ્રી હોય તે સારો છે. ૭૫.

कोपस्य सङ्गाद्वरमग्निसेवनं, मनोऽभिषङ्गाद्वरमद्रिलङ्घनम् ।
सच्छन्नबुद्धेर्वरमल्पबुद्धिता, गर्तानिपातो वरमुग्रलोभतः ॥७६॥

ક્રોધનો સંગ કરવો, તે કરતાં તો અગ્નિનું સેવન કરવું સારું છે; કોઇને વિષે મનની આસક્તિ રાખવી, તે કરતાં

તો પર્વતનું ઉલ્લંઘન કરવું-પર્વતમાં ભટકવું સારું છે; કપટવાળી બુદ્ધિ રાખવી, તે કરતાં તો અલ્પબુદ્ધિ હોય તે સારી છે; અને તીવ્ર લોભ રાખવો, તે કરતાં તો ખાડામાં પડવું સારું છે. ૭૬.

सन्तश्चेदमृतेन किं यदि खलस्तत्कालकूटेन किं,
दातारो यदि कल्पशाखिभिरलं यद्यर्थिनः किं तृणैः ?।
किं कर्पूरशलाकया यदि दृशः पन्थानमेति प्रिया,
संसारेऽपि सतीन्द्रजालमपरं यद्यस्ति तेनापि किम् ? ॥७७॥

જો દુનિયામાં સત્પુરૂષો હોય તો અમૃતનું શું કામ છે ? જો ખળ પુરૂષો હોય તો કાળકૂટ વિષનું શું કામ છે ? જો દાતાર પુરુષો હોય તો કલ્પવૃક્ષોનું શું કામ છે? જો યાચકજનો હોય તો તૃણુની શી જરૂર છે? જો દૃષ્ટિના માર્ગમાં પ્રિયા ચાલતી હોય (પ્રિયા પોતાની દૃષ્ટિ પાસે જો હોય) તો કપૂરની સળીનું શું કામ છે? અને જો આ સંસાર છતાં પણ બીજું ઈંદ્રજાળ હોય તો તે ઈંદ્રજાળથી શું ફળ છે? કાંઇ જ નહીં. ૭૭.

का विद्या कवितां विनाऽर्थिनि जने त्यागं विना श्रीश्च का,
को धर्मः कृपया विना क्षितिपतिः को नाम नीतिं विना ?।
कः सूनुर्विनयं विना कुलवधूः का स्वामिभक्तिं विना,
भोग्यं किं रमणीं विना क्षितितले किं जन्म कीर्तिं विना ? ।७८।

કવિતા વિનાની વિદ્યા શું કામની છે? યાચક લોને દાન આપ્યા વિનાની લક્ષ્મી શા કામની છે? કૃપા વિનાનો

ધર્મ શા કામનો છે? ન્યાય વિનાનો રાજા શા કામનો છે? વિનય વિનાનો પુત્ર શા કામનો છે? પતિભક્તિ વિનાની કુળસ્ત્રી શા કામની છે? સ્ત્રી વિના ભોગ શા કામના છે? અને કીર્તિ વિના પૃથ્વી પર જન્મ થયાનું શું ફળ છે? આ સર્વ વ્યર્થ છે. ૭૮.

દુર્લભ વસ્તુઃ—

ब्राह्मणज्ञातिरद्विष्टो वणिग्जातिरवञ्चकः ।
प्रियजातिरनीर्ष्यालुः, शरीरी च निरामयः ॥ ७९ ॥

विद्वान् धनी गुण्यगर्वः, स्त्रीजनश्चापचापलः ।
राजपुत्रः सुचरितः, प्रायेण न हि दृश्यते ॥ ८० ॥

त्रिषष्टि, पर्व १, सर्ग १, श्लो० ७४३, ७४४.

જાતે બ્રાહ્મણ હોય અને દ્વેષ રહિત હોય, વણિક જાતિ હોય અને અવંચક હોય-ઠગારો ન હોય, ક્ષત્રિય જાતિ હોય અને ઇર્ષ્યા રહિત હોય, પ્રાણી-મનુષ્યાદિક શરીરે રોગ રહિત હોય, વિદ્વાન પુરુષ ધનિક હોય, ગુણી પુરુષ ગર્વ રહિત હોય, સ્ત્રી જન ચપળતા રહિત હોય, અને રાજપુત્ર સદાચારવાળો હોય. આવા પુરુષો પ્રાયે દેખાતા નથી-કોઇક જ હોય છે. ૭૯, ૮૦.

सद्भावो नास्ति वेश्यानां, स्थिरता नास्ति सम्पदाम् ।
विवेको नास्ति मूर्खाणां, विनाशो नास्ति कर्मणाम् ॥ ८१ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० २१, श्लो० १७७ (प्र. स.)*

વેશ્યાઓને સાચો સ્નેહ હોતો નથી, સંપત્તિને સ્થિરતા હોતી નથી, મૂર્ખ જનોને વિવેક હોતો નથી, અને કર્મનો નાશ થતો નથી એટલે ભોગવ્યા વિના નાશ થતો નથી. ૮૧.

न शैलशृङ्गे कमलं प्ररोहति,
न दुर्जनात् क्वापि शुभं प्रवर्तते ।
न साधवो यान्ति कदापि विक्रियां,
यवाः प्रकीर्णा न भवन्ति शालयः ॥ ८२ ॥

जैन पञ्चतन्त्र, पृ० ७१, श्लो० २७८.

પર્વતના શિખર ઉપર કમળ ઊગતું નથી, દુર્જન માણસથી કદાપિ શુભ-સારું કાર્ય થતું નથી, સત્પુરુષો કદાપિ વિકારને પામતા નથી, અને જવને વાવવાથી કદાપિ ડાંગેર ઊગતી નથી. ૮૨.

निःस्पृहो नाधिकारी स्यान्नाकामी मण्डनप्रियः ।
नाविदग्धः प्रियं ब्रूयात्, स्फुटवक्ता न वञ्चकः ॥८३॥

जैन पञ्चतन्त्र, श्लो० १२४*

જે સ્પૃહા રહિત હોય તે રાજ્યમાં અધિકારી થઇ શકતો નથી, અથવા જે રાજ્યમાં અધિકારી હોય તે સ્પૃહા રહિત હોતો નથી; જે અકામી હોય તેને મંડન-શરીરની શોભા-પ્રિય હોતી નથી, અથવા જેને મંડન પ્રિય હોય છે તે અકામી હોતો નથી-કામી જ હોય છે; મૂર્ખ માણસ પ્રિય વચન બોલી શકતો નથી, અને જે સ્પષ્ટ (સત્ય)વકતા હોય તે ધૂર્ત હોતો નથી. ૮૩.

निर्बीजमक्षरं नास्ति, नास्ति मूलमनौषधम् ।

निर्धना पृथिवी नास्ति, आम्नायाः खलु दुर्लभाः ॥८४॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ७३, श्लो० ११०.

કોઇ પણ અક્ષર બીજ (મંત્ર) રહિત નથી, કોઇ પણ મૂળિયું ઔષધ વિનાનું નથી, તથા પૃથ્વીનો કોઇ પણ ભાગ ધન વિનાનો નથી, પરંતુ તેના જાણનારા દુર્લભ છે—કોઈક જ હોય છે. ૮૪.

ત્યાજ્ય વસ્તુઃ—

लोभमूलानि पापानि, रसमूलानि व्याधयः ।
स्नेहमूलानि दुःखानि, त्रीणि त्यक्त्वा सुखी भव ॥ ८५ ॥

उपदेशमाला (भाषान्तर), पृ० ४९. (प्र. स.)*

પાપનું મૂળ લોભ છે, વ્યાધિનું મૂળ મધુરાદિક રસ છે, અને દુઃખનું મૂળ (કારણ) સ્નેહ છે, તેથી લોભ, રસ અને સ્નેહ એ ત્રણનો ત્યાગ કરી તું સુખી થા. ૮૫.

तरुदाहोऽतिशीतेन, दुर्भिक्षमतिवर्षणात् ।
अत्याहारादजीर्णं च, अति सर्वत्र वर्जयेत् ॥ ८६ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो० १०३.

અત્યંત શીત પડવાથી વૃક્ષો બળી જાય છે, અત્યંત વૃષ્ટિ થવાથી દુકાળ થાય છે, અને અત્યંત આહાર કરવાથી અજીર્ણ થાય છે. તેથી સર્વ કાર્યમાં સર્વ ઠેકાણે અતિનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. ૮૬.

अतिदानाद्बलिर्बद्धोऽतिगर्वेण च रावणः ।
अतिरूपाद्धृता सीता, ह्यति सर्वत्र वर्जयेत् ॥ ८७ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (गद्य), पृ० ३ (प्र. स *

અત્યંત દાન કરવાથી બલિ રાજા બંધનને પામ્યા, અત્યંત ગર્વ કરવાથી રાવણ મરાયો અને અત્યંત રૂપવાળી હોવાથી સીતા હરણ કરાઈ; માટે સર્વત્ર અતિપણાને વર્જવું જોઈએ. ૮૭.

परदारं परद्रव्यं, परीवादं परस्य च ।
परीहासं गुरोः स्थाने, चापल्यं च विवर्जयेत् ॥ ८८ ॥

પરસ્રી, પરધન, પરની નિંદા, પરની હાંસી અને ગુરુને સ્થાને ચપળતા, આ સર્વ ત્યાગ કરવા લાયક છે. ૮૮.

महानदीप्रतरणं, महापुरुषविग्रहम् ।
महाजनविरोधं च, दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ८९ ॥

મોટી નદી તરવી, મોટા પુરુષની સાથે યુદ્ધ અને મહાજનની સાથે વિરોધ; આ સર્વ દૂરથી તજવા યોગ્ય છે. ૮૯.

સાધનભૂત વસ્તુઃ—

दानं दहति दौर्गत्यं, शीलं सृजति सम्पदम् ।
तपस्तनोति तेजांसि, भावो भवति भूतये ॥ ९० ॥

सूक्तरत्नावली (विजयसेनसूरि), पृ० ४७, श्लो० ४९५ (आत्मा.स.)

દાન દુર્ગતિને બાળી નાંખે છે એટલે દાન દેવાથી દુર્ગતિ પ્રાપ્ત થતી નથી, શીળ પાળવાથી સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તપ કરવાથી તેજની વૃદ્ધિ થાય છે અને ભાવથી વિભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૯૦.

अर्थस्य मूलं प्रियवाक् क्षमा च, कामस्य वित्तं च वपुर्वयश्च ।
धर्मस्य दानं च दया दमश्च, मोक्षस्य सर्वार्थनिवृत्तिरेव ॥९१॥

उपदेशप्रासाद, भाग २, पृ० ७० (प्र. स.)

પ્રિય વાણી અને ક્ષમા એ અર્થનું (ધન વગેરે પ્રયોજનનું) મૂળ કારણ છે; ધન, સારું શરીર અને યૌવન વય એ કામનું મૂળ કારણ છે; દાન, દયા અને ઇંદ્રિયોનું દમન એ ધર્મનું મૂળ કારણ છે; તથા સર્વ પ્રકારના અર્થની નિવૃત્તિ સર્વનો ત્યાગ–એ મોક્ષનું મૂળ કારણ છે. ૯૧.

आचारः कुलमाख्याति, वपुराख्याति भोजनम् ।
सम्भ्रमः स्नेहमाख्याति, देशमाख्याति भाषितम् ॥ ९२ ॥

सूक्तमुक्तावली, पृ० २३६, श्लो० २९ (ही. हं.)*

આચરણ ઉપરથી માણસનું કુળ જણાઈ આવે છે, શરીર ઉપરથી તે કેવું ભોજન કરતો હશે તે જણાઇ આવે છે, તેનો સ્નેહ કેવો છે? તે સંભ્રમ ઉપરથી જણાઇ આવે છે, તથા ભાષા ઉપરથી તેનો દેશ જણાઇ આવે છે. ૯૨.

दुर्मन्त्रान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात् सुतो लालनात्,
विप्रोऽनध्ययनात् कुलं कुतनयात् शीलं खलोपासनात् ।
मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात् स्नेहः प्रवासाश्रयात्,
स्त्री मद्यादनवेक्षणादपि कृषिस्त्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥९३॥

जैनपञ्चतन्त्र, श्लो० १२९*

દુષ્ટ મંત્રથી–વિચારથી (અથવા દુષ્ટ મંત્રીથી) રાજાનો વિનાશ થાય છે, સંગથી યતિ વિનાશ પામે છે, પુત્ર લાડ લડાવવાથી વિનાશ પામે છે, બ્રાહ્મણ અભ્યાસ નહીં કરવાથી નાશ પામે છે, કુળ ખરાબ પુત્રથી નાશ પામે છે, શીળ લુચ્ચા માણસની સેવાથી નાશ પામે છે, મૈત્રી અનમ્રતાથી નાશ પામે છે, સમૃદ્ધિ અન્યાયથી નાશ પામે છે, સ્નેહ પરદેશ રહેવાથી નાશ

પામે છે, સ્ત્રી મદિરાથી નાશ પામે છે, ખેતી નહીં સંભાળવાથી નાશ પામે છે, અને આપી દેવાથી તથા પ્રમાદથી ધન નાશ પામે છે. ૯૩.

किमशक्यं बुद्धिमतां, किमसाध्यं निश्चयं दृढं दधताम् ।
किमवश्यं प्रियवचसां, किमलभ्यमिहोद्यमस्थानाम् ॥ ९४ ॥

पञ्चतन्त्र, पृ० ४३, श्लो० १८४.

આ જગતમાં બુદ્ધિમાન પુરુષોને કયું કાર્ય અશકય છે? દઢ નિશ્ચયને ધારણ કરનાર પુરુષોને કયું કાર્ય અસાધ્ય છે? પ્રિય–મધુર વચન બોલનાર પુરુષોને કોણ વશ થતું નથી? ઉદ્યમમાં રહેલા પુરુષોને કઇ વસ્તુ મળી શકતી નથી ? ૯૪.

उत्तमं प्रणिपातेन, शूरं भेदेन योजयेत् ।
नीचमल्पप्रदानेन, इष्टं धर्मेण योजयेत् ॥ ९५ ॥

उपदेशप्रासाद मूल, भाग २, पृ० ७० (प्र. स.)*

ઉત્તમ પુરુષને નમસ્કાર સાથે જોડવો એટલે તેને નમસ્કાર કરી પ્રસન્ન કરવો, શૂરવીર માણસને ભેદવડે જોડવો એટલે તેને ભેદ પમાડવો, નીચ માણસને અલ્પ દાનની સાથે જોડવો એટલે તેને કાંઇક આપીને અનુકૂળ કરવો, અને પ્રિય માણસને ધર્મ સાથે જોડવો એટલે તેને ધર્મ પમાડવો. ૯૫.

कर्म्माणि सर्वाणि च मोहनीये, दुःखानि सर्वाणि दरिद्रतायाम् ।
पापानि सर्वाणि च चौर्यभावे, दोषा अशेषा अनृते भवन्ति ॥ ९६ ॥

धर्मकल्पद्रुम, पृ० १६६, श्लो. ४.

મોહનીય કર્મમાં સર્વ કર્મો રહેલાં છે, દરિદ્રતામાં સર્વ

દુઃખો રહેલાં છે, ચોરીને વિષે સર્વ પાપો રહેલાં છે અને અસત્યને વિષે સર્વ દોષો રહેલા છે. ૯૬.

दुर्मन्त्री राज्यनाशाय, ग्रामनाशाय कुञ्जरः ।
श्यालको गृहनाशाय, सर्वनाशाय मातुलः ॥ ९७ ॥

बृहत्प्रबोधमाला (वराहमिहीर), अ० १९, श्लो. ४३.

ખરાબ મંત્રી રાજ્યના નાશ માટે છે, હાથી ગામના નાશ માટે છે સાળો ઘરના નાશ માટે છે અને મામો સર્વના નાશ માટે છે. ૯૭.

सत्यानुसारिणी लक्ष्मीः, कीर्तिस्त्यागानुसारिणी ।
अभ्याससारिणी विद्या, बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ ९८ ॥

લક્ષ્મી સત્યને અનુસરે છે એટલે જ્યાં સત્ય છે ત્યાં લક્ષ્મી છે, દાનને અનુસારે કીર્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, અભ્યાસને અનુસારે વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે, તથા બુદ્ધિ કર્મને અનુસરનારી હોય છે. ૯૮.

यन्त्रमेकाे द्वयोर्मन्त्रं, त्रिभिर्गीतं चतुःपथम् ।
कृषिं च पञ्चभिः कुर्यात, सङ्ग्रामो बहुभिर्जनैः ॥९९॥

કોઇ યંત્ર વગેરે આળેખવો હોય તો એકાંતમાં એક જ પુરુષની જરૂર છે, કાંઇ વિચાર કરવો હોય તે વખતે બે પુરુષની જ જરૂર છે, ગીત ગાવામાં ત્રણની જરૂર છે, માર્ગ–પરદેશ જવામાં ચારની જરૂર છે, ખેતી કરવામાં પાંચની જરૂર છે, અને યુદ્ધસમયે ઘણાની જરૂર છે. ૯૯.

અજ્ઞેય વસ્તુઃ—

राष्ट्रस्य (राज्ञश्च) चित्तं कृपणस्य वित्तं,
मनोरथं दुर्जनमानुषाणाम् ।
स्त्रियाश्चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं,
देवा न जानन्ति कुतो मनुष्याः ? ॥ १०० ॥

धर्मदासपुराण (वसुधर), अध्याय ७, श्लो० ४५.

રાજાના ચિત્તને, કૃપણ પુરુષના વિત્તને, દુર્જન મનુષ્યોના મનોરથને, સ્રીના ચરિત્રને અને પુરુષના ભાગ્યને દેવો પણ જાણતા નથી, તો પછી મનુષ્યો ક્યાંથી જાણે ? ૧૦૦.

अश्वप्लुतं माधवगर्जितं च,
स्त्रीणां च चित्तं पुरुषस्य भाग्यम् ।
अवर्षणं चाप्यतिवर्षणं च,
देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ? ॥ १०१ ॥

प्रबोधचन्द्रिका, श्लो० २१३.

અશ્વનું કૂદવું, વસંત ઋતુમાં મેઘની ગર્જના, સ્રીઓનું ચિત્ત, પુરુષનું ભાગ્ય, વરસાદ ન થવો અને અતિવૃષ્ટિ થવી; એ સર્વ દેવ પણ જાણતા નથી, તો પછી મનુષ્ય ક્યાંથી જાણે ? ૧૦૧.

અસાધ્ય વસ્તુઃ—

जामाता जठरं जाया, जातवेदा जलाशयः ।
पूरिता नैव पूर्यन्ते, जकाराः पञ्च दुर्भराः ॥ १०२ ॥

बृहत्प्रबोधमाला (वराहमिहोर), अध्याय १९, श्लो० ४४

જમાઇ, જઠર (ઉદર), જાયા (સ્ત્રી), જાતવેદ (અગ્નિ) અને જળાશય (સમુદ્ર) આ પાંચ જકારવાળા પદાર્થો દુઃખે કરીને ભરી શકાય છે. તેમને પૂર્ણ કર્યા છતાં પણ પૂર્ણ થતાં નથી. (અર્થાત્ જમાઇ તથા સ્ત્રીને અલંકારાદિક ઘણું આપ્યું હોય તોપણ તેમને તૃપ્તિ થતી નથી, હમેશાં પુષ્કળ મિષ્ટાન્નાદિક જમ્યા છતાં ઉદર ખાલી થઇ જાય છે, અગ્નિમાં ઘણા કાષ્ઠાદિક નાંખ્યા છતાં તે શાંત થતો નથી, અને સમુદ્રમાં મેઘ તથા નદીઓનું ઘણું જળ આવ્યા છતાં તે ભરાઈ જતો નથી.) ૧૦૨.

ભિક્ષુકની તુંબડીઃ—

तन्वी चारुपयोधरा सुवदना श्यामा मनोहारिणी,
नीता निष्करुणेन केनचिदहो देशान्तरादागता ।
उत्सङ्गोचितया तया रहितया किं जीवनं प्रेक्षसे,
भिक्षो ! ते दयिताऽस्ति किं ? न हि न हि प्राणप्रिया तुम्बिका॥१०३॥

સૂક્ષ્મ શરીરવાળી, સુંદર પયોધર-સ્તનવાળી, સારા મુખવાળી, શ્યામા (જુવાન સ્ત્રી) અને મનને હરણ કરનારી તથા પરદેશથી પ્રાપ્ત થએલી એવી તેણીને અહો ! કોઇ નિર્દય માણસ ઉપાડી ગયો. ખોળામાં બેસવાને ઉચિત એવી તેણીના વિના શું તું મારું જીવન જુએ છે? હું જીવી શકીશ એમ તું માને છે? (આવું કોઇ ભિક્ષુનું વચન સાંભળી કોઇ પુરુષે તેને પૂછ્યું કે) હે ભિક્ષુ! શું આવી તારી સ્ત્રીને કોઈ હરી ગયો? (ત્યારે ભિક્ષુએ જવાબ આપ્યો કે) ના, ના, તે તો મારી પ્રાણથી પણ પ્રિય એવી તુંબડી હતી. (તુંબડી પણ પાતળી, સુંદર

જળને ધારણ કરનારી, સારા મુખવાળી, મનોહર, પરદેશથી આવેલી હોય છે. તેમજ ખોળામાં રાખવા લાયક હોય છે. તેના વિના જળને અભાવે જીવિત રહી શકે નહીં.) ૧૦૩.

ભિક્ષુકની લાકડીઃ—

या पाणिग्रहलालिता सुसरला तन्वी सुवंशोद्भवा,
गौरी स्पर्शसुखावहा गुणवती नित्यं मनोहारिणी ।
सा केनापि हृता तया विरहितो गन्तुं न शक्तोऽस्म्यहं,
रे भिक्षो ! तव कामिनी न हि न हि प्राणप्रिया यष्टिका ॥१०४॥

કોઇ ભિક્ષુક કહે છે કે-જેનું પાણિગ્રહણ કરવાથી મેં લાલન કરેલી છે, જે અંત્યત સરળ છે, જે સૂક્ષ્મ શરીરવાળી છે, જે સારા વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલી છે, જે ગૌર વર્ણવાળી છે, જે સ્પર્શના સુખને વહન કરનારી છે, જે ગુણવાળી છે, અને જે મનને હરનારી છે તે કોઇથી હરણ કરાયેલી છે, તેનાથી રહિત હું જવાને માટે શક્તિમાન નથી. (તે સાંભળી કોઇ પુરુષે તેને પૂછ્યું કે) હે ભિક્ષુક! તેવી તારી કામિની(સ્ત્રી)ને કોઇ હરી ગયો ? (ત્યારે ભિક્ષુએ જવાબ આપ્યો કે) ના, ના, મારી સ્ત્રી નહીં, પરંતુ તે તો મારા પ્રાણથી પણ પ્રિય એવી યષ્ટિકા છે. (યષ્ટિ હાથમાં ગ્રહણ કરાય છે, સીધી હોય છે, પાતળી હોય છે, વાંસની હોય છે, ઉજ્જવળ, સ્પર્શમાં સુખકારક, ગુણવાળી અને મનોહર પણ હોય છે. ૧૦૪.

अनुपूर्ति-श्लोकाः

[આ વિભાગમાં, પહેલાં જે વિષયોના શ્લોકો છપાઈ ગયા છે તે જ વિષયોના બીજા જે સારા સારા શ્લોકો મળી આવ્યા તે દાખલ કરવામાં આવ્યા છે.]

१ धार्मिक विभाग

અહિંસાનું સ્વરૂપઃ-

अहिंसा नाम यल्लोके, स्वस्वभावप्रवर्तिनाम् ।
जीवितव्यैकसाराणां, प्राणिनां प्राणरक्षणम् ॥ १ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ४७. (य. वि. ग्रं).

પોતપોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તતા અને જીવનને સારભૂત ગણતા એવા પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવું એનું નામ અહિંસા છે. ૧.

દયાનું સ્વરૂપઃ-

यत्नादपि परक्लेशं, हर्त्तुं या हृदि जायते ।
इच्छा भूमिसुरश्रेष्ठ !, सा दया परिकीर्त्तिता ॥ २ ॥

હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! બહુ પ્રયત્નથી પણ પારકા દુઃખને દૂર કરવા માટે હૃદયમાં જે ઇચ્છા થાય તેને દયા કહી છે. ૨.

દયાનો ઉપદેશઃ-

कृमिकीटपतङ्गेषु, तृणवृक्षादिकेष्वपि ।
दयां सर्वत्र कुर्वीत, यथाऽऽत्मनि तथा परे ॥ ३ ॥

हिन्दुशास्त्र.

કીડા, મકોડા અને પતંગને વિશે તથા ઘાસ અને વૃક્ષોને વિશે, એમ બધી જગ્યાએ, પોતાના આત્માની જેમ પારકાને વિશે દયા કરવી જોઇએ. ૩.

દયાનું ફળઃ-

सर्वजीवदयार्थं तु, ये न हिंसन्ति प्राणिनः ।
निश्चितं धर्मसंयुक्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ४ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अ० ५६, श्लो० ८९.

જેઓ જીવદયાની ખાતર પ્રાણિઓની હિંસા કરતા નથી, તે ધર્મશાળી મનુષ્યો ચોક્કસ સ્વર્ગે જનારા છે. ૪.

બ્રહ્મચર્ય મહિમાઃ-

ब्रह्मव्रतरता ये च, विरता वाऽन्ययोषितः ।
महातेजस्विनस्ते स्युर्वन्द्या दिविषदामपि ॥ ५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ७२६ (य. वि. ग्रं.)

જેઓ બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં મગ્ન અને પર સ્ત્રીઓથી દૂર રહેતા હોય તેઓ અતિ તેજસ્વી અને દેવોને પણ વંદનીય થાય છે. ૫.

तूर्यं ब्रह्मव्रतं नाम, परमब्रह्मकारणम् ।
शौचानां परमं शौचं, तपसां च परं तपः ॥ ६ ॥

हिन्दुशास्त्र.

પરમ બ્રહ્મના કારણભૂત એવું ચોથું બ્રહ્મચર્ય નામનું વ્રત પવિત્રમાં પવિત્ર અને સર્વશ્રેષ્ઠ તપ છે. ૬.

एकरात्रमपि प्रायेणाजिह्मब्रह्मचारिणः ।
पुराणमतिभिः पुण्यमुच्यते विगतोपमम् ॥ ७ ॥

हिन्दुशास्त्र.

પ્રયત્ન પૂર્વક એક રાત જેટલું બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં પણ પુરાણકારોએ નિરૂપમ પુણ્ય કહ્યું છે. ૭.

न दुष्करं दुष्करकार्यसाधनं, न दुष्करं दुष्करकष्टमर्षणम् ।
वह्नौ प्रवेशोऽपि न दुष्करः स्मृतो ब्रह्मव्रतं दुष्करदुष्करं त्वहो ॥८॥

धर्मावियोगमाला, श्लो० ३७.

મહાન્ કઠીન એવા કાર્યને કરી લેવું તે દુષ્કર નથી, અસહ્ય–ભયંકર એવાં કષ્ટોને સહવાં તે દુષ્કર–મુશ્કેલ નથી. તથા બળતી આગમાં પ્રવેશ કરવો તે પણ દુષ્કર નથી, (આ બધું સહેલું છે) પણ બ્રહ્મચર્ય વ્રતને મન, વચન તથા શુદ્ધ શરીરથી પાળવું તે દુષ્કરમાં દુષ્કર–કઠીનમાં કઠીન કાર્ય છે. ૮.

બ્રહ્મચર્ય નાશનાં કારણોઃ–

रूपं च तारुण्यमृदुत्वसौख्य–मेकान्तवासोऽप्यवकाशहास्ये ।
शृङ्गारचेष्टाश्च गरिष्ठभोजः, प्रायो नृणां ब्रह्मविनाशकानि ॥९॥

मुनि हिमांशुविजय.

રૂપ, યુવાવસ્થા, કોમળતા, અત્યંત સુખીપણું, એકાંત વાસ, કોઇ કાર્ય વગર ખાલી રહેવું-નવરાશ, બહુ હાસ્ય, શૃંગારની અનેક ચેષ્ટાઓ તથા ગરિષ્ઠ-માદક ભોજનઃ આ બધાં કારણો પ્રાયઃ બ્રહ્મચર્યનાં નાશક નિવડે છે. ૯.

अब्रह्मदोषे न वयो न जाति-र्वेषोऽधिकारोऽपि न हेतुरस्ति ।
अतो युवैवान्त्यज एव दोषी, वृद्धोच्चगौ नेति वचो न सत्यम् ॥१०॥

मुनि हिमांशुविजय

બ્રહ્મચર્યનો નાશ કરવામાં ઉમ્મર, જાતિ, વેષ કે અધિકાર એ સાચાં-નિશ્ચિત-કારણો નથી, તેથી જુવાન હોય તથા હલકી જાતિનો હોય તે જ પતિત થાય, વૃદ્ધ અને ઊંચી જાતિના બધા શુદ્ધ જ રહી શકે છે તે વગેરે (તેવાં) વાક્યો સાચાં નથી. ૧૦.

કામી : અંધ

अनेकदीपेषु गृहे ज्वलत्सु, प्रकाशितायामथ चन्द्रिकायाम् ।
अनर्घ्यरत्नांशुरविप्रकाशे, सत्यप्यहो! कामिजनोऽन्ध एव ॥११॥

पश्यन्ति नोलूकविलोकने दिने,
पदार्थजातं न च वायसा निशि ।
कामी त्वहो ! कामहताऽऽत्मलोचनो
दिने निशायां च विलोकतेऽपि न ॥ १२ ॥

मुनि हिमांशुविजय.

ઘરમાં અનેક દીવાઓ બળતા હોય, પૂનમની અજવાળી રાત-જ્યોત્સ્ના ખીલેલી હોય, અમૂલ્ય રત્નોનાં કિરણો તથા

સૂર્યનો પ્રકાશ હોય છતાં આશ્ચર્ય છે કે કામજ્વરવાળો કામી આંધલો જ હોય છે. મા–બહેન, જાત–કજાત, ધર્મ–અધર્મ, યશ–અપયશઃ એ કાંઇ પણ દેખતો કે સમજતો નથી. ૧૧.

કોઇ પણ વસ્તુને ઘૂવડની આંખો દિવસમાં જ જોઈ શકતી નથી. કાગડા ફક્ત રાત્રે જ જોતા નથી; પરંતુ સાશ્ચર્ય દુઃખની વાત છે કે કામ ભાવનાથી જેનાં આત્મા તથા નેત્રો નષ્ટ થયાં છે તે કામીજન તો દિવસે કે રાત્રે કયારે પણ જોઈ શકતો નથી. સદાને માટે આંધલો જ છે. (મતલબ કે કામીજન બધું ભાન ભૂલી જઇ જડજેવો થાય છે.) ૧૨.

मुष्णन्ति विषयस्तेना दहति स्मरपावकः ।
रुन्धन्ति वनिताव्याधाः, सङ्गैरङ्गीकृतं नरम् ॥ १३ ॥

સંગે–પરિગ્રહે અંગીકાર કરેલા માણુસને–પરિગ્રહધારી મનુષ્યને વિષયરૂપી ચોરો લૂંટે છે, કામરૂપી અગ્નિ બાળે છે અને સ્રીરૂપી શિકારીઓ રૂંધે છે. ૧૩.

બ્રહ્મચર્યખંડન ફળઃ–

यस्तु प्रव्रजितो भूत्वा, पुनः सेवेत मैथुनम् ।
षष्टिर्वर्षसहस्राणि, विष्ठायां जायते कृमिः ॥ १४ ॥

शतातपस्मृति, अध्याय १९, श्लो० ६०.

જે માણુસ દીક્ષા લીધા પછી પાછો બ્રહ્મચર્યનું ખંડન કરે તે સાઠ હજાર વર્ષો સુધી વિષ્ઠામાં કીડો થાય છે. ૧૪.

અભક્ષ્ય પદાર્થોઃ–

द्विदलान्नं पर्युषितं, शाकपूपादिकं च यत् ।

दध्यहर्द्वितयातीतं, क्वथितान्नफलादिकम् ॥ १५ ॥

काललोकप्रकाश, सर्ग ३०, श्लो० ७०४.

વિદળ (કાચાં દહીં, દૂધ કે છાશ સાથે કઠોળની કોઇ ચીજનું મિશ્રણ થાય તે વિદળ કહેવાય છે,) વાસી શાક, રોટલી, પુડલા વગેરે, બે દિવસ ઉપરાંતનું દહીં અને બગડી ગયેલ અન્ન કે ફળવગેરે (અભક્ષ્ય સમજવાં). ૧૫.

रात्रिभुक्तिकृतां घूक–मार्जार–फणिनां भवाः ।
भवेयुर्नरकाध्वानः, प्रधानज्ञानवर्जिताः ॥ १६ ॥

भविष्यदत्तचरित्र, अधिकार ९–१०, श्लो० १५.

રાત્રિભોજન કરનારને ઘુવડ, બીલાડી તથા સર્પના ભવો મળે છે અને શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનથી રહિત તેઓ નરકગામી થાય છે. ૧૬

રાત્રિભોજનત્યાગઃ–

मक्षिकाः चटकाः काकाः, कपोताद्याः परेऽपि हि ।
तिर्यञ्चो निशि नादन्ति, मनुष्याणां तु का कथा ? ॥१७॥

भविष्यदत्तचरित्र, अधिकार ९–१०, श्लो० १९.

માખીઓ, ચકલાં, કાગડા, કબૂતર વગેરે અને બીજાં પણ પ્રાણીઓ રાત્રે ખાતાં નથી, તો પછી મનુષ્યને માટે તો પૂછવું જ શું ? ૧૭.

અનર્થદંડઃ–

खण्डनी पेषणी चुल्ली, जलकुम्भः प्रमार्जनी ।
पञ्च शूना गृहस्थस्य, बध्यते यास्तु वाहयन् ॥ १८ ॥

उपदेशप्रासाद, स्तम्भ ९, व्याख्यान १२४*

ખાંડણી, ઘંટી, ચુલો, પાણિયારું અને સાવરણીઃ ગૃહસ્થોનાં આ પાંચ વાનાં હિંસાનાં સ્થાન છે. તેને વાપરવાથી હિંસા લાગે છે. ૧૮.

धनं यच्चाऽर्ज्यते किञ्चित्, कूटमान–तुलादिभिः ।
नश्येत नैव दृश्येत, तप्तपात्रेऽम्बुबिन्दुवत् ॥ १९ ॥

उपदेशप्रासाद, स्तम्भ ९, व्याख्यान १२६.*

ખોટાં માપ અને ખોટાં તોલથી જે કાંઈ દ્રવ્ય મેળવાય છે તે અગ્નિથી તપાવેલા વાસણ ઉપર મૂકેલા પાણીના ટીપાની જેમ નાશ પામે છે, અને તેનું નામ–નિશાન પણ જોવામાં આવતું નથી. ૧૯.

પોષધનું સ્વરૂપઃ—

पोषं धर्मस्य धत्ते यत्, तद्भवेत् पौषधव्रतम् ।
आहारदेहसत्काराब्रह्मव्यापारवर्जनम् ॥ २० ॥

काललोकप्रकाश, सर्ग ३०, श्लो० ७१४.

જે ધર્મના પોષણને ધારણ કરે તે પૌષધવ્રત કહેવાય છે. તે વ્રતમાં આહાર, શરીરસત્કાર, અબ્રહ્મચર્ય અને વ્યાપારનો ત્યાગ કરવાનો હોય છે. ૨૦.

અતિથિવ્રતનું સ્વરૂપઃ-

सदा क्वचिद् वा दिवसे, साधूनां दानपूर्वकम् ।
भुज्यते यत् तदतिथिसंविभागाभिधं व्रतम् ॥ २१ ॥

काललोकप्रकाश, सर्ग ३, श्लो० ७१९.

હમેશાં અથવા (શક્તિ અનુસારે) કોઇક દિવસે સાધુઓને દાન આપવાપૂર્વક ભોજન કરવું તેને અતિથિસંવિભાગવ્રત કહ્યું છે. ૨૧.

વિષયોની ભયંકરતાઃ-

आपातमधुराः सर्वे, विषयाः प्रान्तदारुणाः ।
भवे किञ्चिन्न पश्यामि, सारं रम्भान्तरे इव ॥ २२ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो० ७४१.

બધા વિષયો ઉપરથી જોતાં (પ્રારંભમાં) મીઠા લાગે છે પણ તેનો અંત-છેડો તો બહુ ભયંકર હોય છે. (આ કારણથી) કેળના થડની અંદર કંઈ પણ સાર-સત્ત્વ હોતું નથી, તેમ આ સંસારમાં જરા પણ સાર દેખાતો નથી. ૨૨.

કષાયોના નાશનો ઉપાયઃ-

वैराग्यहस्तिनः पीठे, समारोप्य स्वमानसम् ।
विवेकविनयाद्यैर्हि, जीयात् क्रोधाद्यरीन् बुधः ॥ २३ ॥

धर्मवियोगमाला, श्लो० ३३.

વિદ્વાનોએ વૈરાગ્યરૂપી હાથી ઉપર પોતાના મનને બેસારી, વિવેક વિનય વગેરે (ગુણો રૂપી શસ્ત્રો) થી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કામ, મોહ વગેરે શત્રુઓનો નાશ કરવો જોઇએ. ૨૩.

करोषि यत् प्रेत्यहिताय किञ्चित्,
कदाचिदल्पं सुकृतं कथञ्चित् ।

मा जीहरस्तन्मदमत्सराद्यै–
र्विना च तन्मा नरकातिथिर्भूः ॥ २४ ॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ७, पृ० ७५, श्लो० १३.

કોઈ વખત મહા મુશ્કેલીએ આવતા ભવ માટે જરા કાંઇ સારું કામ (સુકૃત્ય) કરવાનું તારે બની આવે તો પછી વળી તેને મદ મત્સર કરીને હારી જઈશ મા, અને સુકૃત્ય વગર તું નરકનો પરોણો થઈશ મા. ૨૪.

धत्से कृतिन् यद्यपकारकेषु, क्रोधं ततो धेह्यरिषट्क एव ।
अथोपकारिष्वपि तद्भवार्तिकृत्कर्म हृन्मित्रबहिर्द्विषत्सु ॥२५॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार ७. श्लो० १०.

હે પંડિત ! તારું અહિત કરનાર ઉપર તું ક્રોધ કરતો હો તો ષડ્રિપુ (છ શત્રુ–કામ, ક્રોધ, લોભ, મન, મદ અને હર્ષ) ઉપર ક્રોધ કર અને જો તું તારા હિત કરનાર ઉપર પણ ક્રોધ કરતો હોય તો સંસારમાં થતી સર્વ પીડા કરનારાં જે કર્મો છે તેઓને હરી જનારને (ઉપસર્ગો કરનારા વગેરે) જે ખરેખરા તારા હિતેચ્છુ છે અને બાહ્ય દૃષ્ટિથી જે તારા શત્રુ જેવા લાગે છે તેના ઉપર ક્રોધ કર. ૨૫.

મોહનું પ્રાબલ્યઃ–

भगवन् ! न भवेद् मोहो जगत्यस्मिन् सुदुर्जनः ।
मोक्षमार्गस्तदा न स्याद् मुमुक्षुणां सुदुर्गमः ॥ २६ ॥

मुनि हिमांशुविजय.

હે ભગવાન ! આ સંસારમાં જો દુષ્ટ એવો મોહ ન હોત

તો મોક્ષમાં જવાની ઇચ્છાવાળા સતપુરુષોને માટે મોક્ષનો માર્ગ દુષ્કર-કઠિન ન થાત. (અર્થાત્ મોક્ષ મેળવવામાં મહાન્ બાધક મોહ જ છે.) ૨૬.

મોહનાશનો ઉપાયઃ-

रात्रिवन्नाशयत्याशु, मोहः सुमनसां गुणान् ।
उदेति ज्ञानसूर्यश्चेत्, तदा मोहपराजयः ॥ २७ ॥

मुनि हिमांशुविजय.

જેમ રાત, ફૂલોના વિકાસાદિ ગુણોનો નાશ કરે, તેમ મોહ સત્પુરુષોના શમદમાદિ ગુણોનો વેગથી નાશ કરે છે. જો જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય ઊગે તો મોહનો પરાજય થઇ જાય. ૨૭.

પુણ્યનો નાશઃ-

नैवं प्रधार्यं हृदि मानवैरिदं,
"कथं प्रसिद्धिर्भुवि दुष्टकर्मणाम् ।"
यतोऽस्ति तेषां प्रबलं पुरार्जितं,
पुण्यं तु नष्टेऽत्र समग्रनाशनम् ॥२८॥

मुनि हिमांशुविजय.

મનુષ્યોએ એમ ન સમજવું કે "અયોગ્ય નિંદ્ય કાર્ય કરનારાઓની પણ જગત્માં ખ્યાતિ (નામના) કેમ થાય છે?" તેવા માણસોએ પૂર્વ જન્મમાં કોઇ પ્રબલ પુણ્ય બાંધ્યું છે જેથી તેઓ આ જન્મમાં ગમે તેવાં દુષ્ટ કાર્યો કરે તોપણ જ્યાં લગી તેમનું પુણ્ય પૂરું થયું-ખૂટયું-નથી ત્યાં લગી તેમની ખ્યાતિ ટકે છે પણ તે પુણ્યનો નાશ થયો કે ખ્યાતિ

કરાવનારી બધી વસ્તુઓનો નાશ થઇ જશે. ભાષામાં કહેવત છે કે—

जब लग पुरब पुण्यको, पुंजी नहीं करार।
तब लग सब कुछ माफ है, ओगुन करो हजार ॥ २८.

પાપકાર્યઃ—

शीतात्तापान्मक्षिकाकत्तृणादिस्पर्शाद्युत्थात्कष्टतोऽल्पाद्बिभेषि ।
तास्ताश्चैभिःकर्मभिःस्वीकरोषि,श्वभ्रादीनां वेदना धिग् धियं ते॥२९॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, अधिकार १०, पृ० १३२, श्लो० २५.

ટાઢ, તડકો, માંખીના ડંસ અને કર્કશ તૃણાદિના સ્પર્શથી થયેલાં બહુ થોડાં અને થોડા વખત સુધી ચાલે તેવાં કષ્ટોથી તું ડરી જાય છે. અને તારા પોતાના કૃત્યોથી પ્રાપ્ત થનારી નરક નીગોદની મહાવેદનાઓનો અંગીકાર કરે છે. રંગ છે તારી અક્કલને! ૨૯.

ચાર ભાવનાનાં નામઃ—

मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्याख्या महागुणाः ।
युक्तस्तैर्लभते मुक्तिं, जीवोऽनन्तचतुष्टयम् ॥ ३० ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग ६, श्लो० ३८२ (य. वि. ग्रं.)

મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ નામના (ચાર) મહાગુણો છે. તે ગુણોથી યુક્ત એવો માણસ અનંત ચતુષ્ટયને અને મુક્તિને મેળવે છે. ૩૦.

ચાર ભાવનાનું સ્વરૂપઃ—

मैत्री परहिते चिन्ता, परार्तिच्छेदधीः कृपा ।

मुदिता सद्गुणे तुष्टिर्माध्यस्थ्यं पाप्युपेक्षणम् ॥३१॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य सर्ग ६, श्लो० ३८१ (य. वि. ग्रं.)

પારકાના હિતનો વિચાર તે મૈત્રી ભાવના, પારકાના દુઃખને છેદવાની બુદ્ધિ તે કરુણા ભાવના, સદ્ગુણો ઉપર પ્રેમ તે પ્રમોદ ભાવના અને પાપીની ઉપેક્ષા કરવી તે માધ્યસ્થ ભાવના જાણવી. ૩૧.

અનિત્ય ભાવનાઃ-

मन्ये यथाऽभ्रपटलमिदमग्रे व्यशीर्यते ।
तथाऽन्यदपि संसारे, सर्वं क्षणविनश्वरम् ॥ ३२ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो० ७४१ (य. वि. ग्रं.)

જેવી રીતે (આપણી) સામે આ વાદળાં વેરાઈ જાય છે તેની માફક સંસારમાં બીજી બધી વસ્તુઓને હું ક્ષણમાં નાશ થવાવાળી માનું છુ. ૩૨.

विद्युदुद्योतवल्लक्ष्मीरिष्टानां सङ्गमाः पुनः ।
मार्गस्थतरुविश्रान्तसार्थसंयोगसन्निभाः ॥ ३३ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो० ७४२ (य. वि. ग्रं.)

લક્ષ્મી વિજળીના ચમકારા જેવી અને ઇષ્ટ વસ્તુઓના સંયોગો માર્ગમાં રહેલ ઝાડવાઓ નીચે આરામ લેવા બેઠેલા કાફલાના સંયોગો જેવા (અસ્થિર) સમજવા. ૩૩.

रमणीयं कियत्कालं, तारुण्यं शक्रचापवत् ।
प्रियाणामपि निर्वाहे, स्नेहरङ्गः पतङ्गवत् ॥ ३४ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो० ७४३ (य. वि. ग्रं.)

આ સ્ત્રી થોડો કાળ રહેનારી, યૌવન ઇંદ્રધનુષના જેવું અને પ્રિયજનોના નિર્વાહમાં સ્નેહનો રંગ પતંગના જેવો (અનિત્ય) સમજવો. ૩૪.

प्रचलज्जलसङ्क्रान्तचन्द्रबिम्बवदग्रहे ।
नारीमनसि कश्चेतःप्रतिबन्धः सतां भवेत् ॥ ३५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो० ७४४ (य. वि. ग्रं.)

હીલોળા લેતા પાણીમાં પડેલા ચંદ્રના બિંબની જેમ ગ્રહણ ન કરી શકાય એવા સ્ત્રીના મનમાં સજ્જનોનો કેવો સ્નેહ હોય? (ન હોય). ૩૫.

स्वप्नेन्द्रजालादिषु यद्वदाप्तै रोषश्च तोषश्च मुधा पदार्थैः ।
तथा भवेऽस्मिन् विषयैः समस्तैरेवं विभाव्यात्मलयेऽवधेहि॥३६॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, श्लो. २७.

જેવી રીતે સ્વપ્ન અથવા ઇંદ્રજાળ વગેરેમાં પ્રાપ્ત થએલા પદાર્થોપર રોષ કરવો કે તોષ કરવો તે તદ્દન નકામો છે તેવી રીતે આ ભવમાં પ્રાપ્ત થએલા પદાર્થો ઉપર પણ રોષ કરવો કે તોષ કરવો તે નકામો છે, આવી રીતે વિચાર કરીને આત્મ-સમાધિમાં તત્પર થા. ૩૬.

अनादिनिधने द्रव्ये, स्वपर्याया: प्रतिक्षणम् ।
उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति, जलकल्लोलवज्जले ॥ ३७ ॥

धर्मबिन्दु.

આદિ અને અંત રહિત એવા દ્રવ્ય(પદાર્થ)ને વિષે દરેક ક્ષણે પોતાના પર્યાયો, જળને વિષે જળના તરંગોની જેમ ઉત્પન્ન થાય છે અને વિનાશ પામે છે. (આથી બધું અનિત્ય છે)૩૭.

દાનની જરૂરઃ—

यदि पुत्राद् भवेत् स्वर्गो दानधर्मो न विद्यते ।
मुषितस्तत्र लोकोऽयं, दानधर्मो निरर्थकः ॥ ३८ ॥

उत्तराध्ययन टीका (कमलसंयम), पृ० २७१.

જો પુત્રથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થતો હોય અને દાનધર્મ છેજ નહીં, તો તેમાં આ સમગ્ર લોક ઠગાયો છે, અને દાનધર્મ વ્યર્થ પડે છે. (માટે તે વાત સત્ય નથી.) ૩૮.

દાનને માટે જરૂરી સામગ્રીઃ—

पात्रं क्षेत्रं ददिर्वप्ता, धनं बीजं शमो जलम् ।
वाक्यं वातो यशः पुष्पं, फलं पुण्यं सुखं रसाः ॥३९॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग ६, श्लो०१३५ (य.वि.ग्रं.)

(આ શ્લોકમાં ખેતી અને દાનને સરખાં ગણીને તેમાં જરૂરી ચીજોનું ક્રમવાર વર્ણન આપ્યું છે) દાનમાં પાત્ર જોઈએ, ખેતીમાં જમીન જોઈએ; દાનમાં દાતાર જોઇએ, ખેતીમાં વાવનાર જોઇએ; દાનમાં ધન જોઇએ, ખેતીમાં બીજ જોઇએ; દાનમાં શાંતિ જોઇએ, ખેતીમાં પાણી જોઇએ. દાનમાં (મીઠી) વાણી જોઇએ, ખેતીમાં (અનુકૂળ) વાયુ જોઇએ; દાન પછી યશ મળે છે, ખેતીમાં ફૂલ આવે છે. દાનનું ફળ પુણ્ય થાય છે, ખેતીમાં ફળ આવે છે. દાનથી (છેવટે) સુખ થાય, છે; ખેતીથી (છેવટે) (અનેક પ્રકારના) રસો થાય છે. (દાન અને ખેતીમાં ઉપર વર્ણવેલી ચીજોમાં જે જે વસ્તુ જેવી જેવી સારી ખોટી મળે તેવું તેવું સારું ખોટું પરિણામ સમજવું.) ૩૯.

દાન કોને આપવું:—

न केवलं ब्राह्मणानां, दानं सर्वत्र शस्यते ।
भगिनीभागिनेयानां, मातुलानां पितृस्वसुः ॥ ४० ॥
दरिद्राणां च बन्धूनां, दानं कोटिगुणं भवेत् ।
मातृगोत्रे शतगुणं, स्वगोत्रे दत्तमक्षयम् ॥ ४१ ॥

दानमञ्जूषा.

દરેક ઠેકાણે કેવળ બ્રાહ્મણોના દાનના જ વખાણ નથી કર્યા પણ બહેન, ભાણેજો, મામા, ફૂઈ, દરિદ્રો અને ભાઇઓને આપેલ દાનનું કરોડગણું ફળ મળે છે. વળી માતાના ગોત્રમાં આપેલ દાન સોગણું અને પોતાના ગોત્રમાં આપેલું દાન અક્ષય (કદી નાશ ન પામે એવું) થાય છે. ૪૦-૪૧.

અભયદાન મહિમા:—

जीवितव्यं ददानेन, दत्तं त्रिभुवनं ततः ।
हरता तत्तु सर्वस्वं, हृतं शून्यीकृतं जगत् ॥ ४२ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० ४८ (य. वि. ग्रं.)

જે જીવિતદાન (અભયદાન) આપે છે તેણે ત્રણે જગત આપ્યું ગણાય અને જે જીવિતને હરી લે છે તેણે બધું હરી લીધું અને જગત શૂન્ય કર્યું સમજવું. ૪૨.

રાજસિક દાન:—

यत्तु प्रत्युपकाराय, फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
दीयते हि परिक्लिष्टं, तद् दानं राजसं स्मृतम् ॥ ४३ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग ६, श्लो० १४५ (य.वि.ग्रं)*

જે બદલો લેવા માટે અથવા કોઇ પણ પ્રકારના ફળને ઉદ્દેશીને અથવા તો કલેશપૂર્વક દાન દેવામાં આવે તેને રાજસિક દાન કહ્યું છે. ૪૩.

તામસિક દાનઃ—

अदेशकाले यद् दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतमवज्ञातं, तद् दानं तामसं स्मृतम् ॥ ४४ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग ६, श्लो० ५४६ (य.वि.ग्रं)*

દેશકાળ જોયા વગર, અપાત્રને, સત્કાર વગર અથવા તિરસ્કારપૂર્વક જે દાન અપાય તે તામસિક દાન કહેવાય છે. ૪૪.

અદત્ત દાનઃ—

अदत्तं तु भयक्रोधशोकवेगरुजान्वितैः ।
तथोत्कोचपरीहासव्यत्यासच्छलयोगतः ॥ ४५ ॥
बालमूढास्वतंत्रार्त्तमत्तोन्मत्तापवर्जितम् ॥
कर्त्ता ममेदं कर्मेति, प्रतिलोभेच्छया च यत् ॥४६॥
अपात्रे पात्रमित्युक्ते, कार्ये वा धर्मसंहिते ।
यद्दत्तं स्यादविज्ञानाददत्तमिति तत्स्मृतम् ॥ ४७ ॥

शब्दकल्पद्रुम.

અદત્ત-દાન દીધેલ છતાં નહીં દીધેલ બરાબર, અર્થાત્ પાછું લઇ શકાય તેવું દાન આ પ્રમાણે જાણવું:-જે દાન ભય, ક્રોધ, શોક, આવેશ કે રોગથી યુક્ત માણસે આપ્યું હોય; તેમજ અડચણ દૂર કરવા માટે, મશ્કરીમાં, બદલાની ઇચ્છાથી કે કપટમાં ફસાઇને આપ્યું હોય; બાળક, મૂઢ, પર-

તંત્ર, દુઃખી, પીધેલ અને ઉન્મત્ત (ગાંડા) માણસે આપેલું; "આ મારું અમુક કામ કરી આપશે" એવા બદલાના લોભથી આપેલું; કુપાત્રને પાત્ર સમજીને કે ધર્મકાર્યમાં વપરાશે એમ સમજીને (પછી અધર્મકાર્યમાં વપરાય તે) આપેલું, તથા અજાણપણે આપેલું દાન દીધું હોવા છતાં, અદત્ત–નહીં દીધેલું. કહ્યું છે. (એટલે કે આવું દાન પાછું લઈ શકાય છે.) ૪૫–૪૭.

પુનર્જન્મનું પ્રમાણઃ—

करस्थमप्येवममी कृषीवलाः,
क्षिपन्ति बीजं पृथुपङ्कसङ्कटे ।
वयस्य ! केनापि कथं विलोकितः,
समस्ति नास्तीत्यथवा फलोदयः ॥ ४८ ॥

करुणावज्रायुध नाटक, श्लो० ५०.

હે મિત્ર! તું કહે છે કે પરલોક છે કે નથી તે કોણે જોયું છે? તો તેજ પ્રમાણે હું પણ તને કહું છું કે--ખેડૂત લોકો પોતાના હાથમાં રહેલા દાણાને મોટા કાદવના સમૂહમાં નાખે છે, તો તેના ફળનો ઉદય છે કે નથી એ શું કોઈએ જોયેલું છે?૪૮.

કર્મનું કાર્યઃ—

शुभाशुभफलं कर्म, मनोवाग्देहसम्भवम् ॥
कर्मजा गतयो नृणामुत्तमाधममध्यमाः ॥ ४९ ॥

मानवधर्मशास्त्र, अध्याय १२. श्लो० ३.

સારા અને ખરાબ ફળવાળું કર્મ મન, વચન અને કાયાથી

ઉત્પન્ન થાય છે. (અને) મનુષ્યોની ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ ગતિ કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૪૯.

कर्मणा बध्यते जन्तुर्विद्यया च विमुच्यते ।
तस्मात् कर्म न कुर्वन्ति, यतयः पारदर्शिनः ॥५०॥

कुर्मपुराण, स्कन्ध १, अध्याय. ८, श्लो० ५३

પ્રાણી કર્મથી બંધન પામે છે અને વિદ્યાથી મુકત થાય છે, માટે પારદર્શી યોગી પુરુષો કર્મ આચરતા નથી. ૫૦.

માનસિક કર્મઃ-

परद्रव्येष्वभिध्यानं, मनसाऽनिष्टचिन्तनम् ।
वितथाभिनिवेशश्च, त्रिविधं कर्म मानसम् ॥ ५१ ॥

मानवधर्मशास्त्र, अध्याय १२, श्लोक ५.

પારકાના ધનનો વિચાર કરવો; (પારકાનું) મનથી ખરાબ ચિંતવવું અને ખોટો આગ્રહ રાખવો; આ ત્રણ પ્રકારનું માનસિક કર્મ જાણવું. ૫૧.

વાચિક કર્મઃ-

पारुष्यमनृतं चैव, पैशुन्यं चापि सर्वशः ।
असम्बद्धप्रलापश्च, वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥ ५२ ॥

मानवधर्मशास्त्र, अध्याय १२, श्लोक ६.

કઠોર વચન, અસત્ય વચન, દરેકની ચાડી ખાવી અને કોઈ પણ જાતના સંબંધ વગરનો બકવાદઃ આ ચાર પ્રકારનું વાચિક કર્મ જાણવું. ૫૨.

શારીરિક કર્મઃ-

अदत्तानामुपादानं, हिंसा चैवाविधानतः ।
परदारोपसेवा च, शारीरं त्रिविधं स्मृतम् ॥५३॥

मानवधर्मशास्त्र, अध्याय १२, श्लोक ७.

આપ્યા વગર કોઇ પણ ચીજને લેવી, શાસ્ત્રના વિધાન વગર હિંસા કરવી અને પરદારાનું સેવન કરવું; આ ત્રણ પ્રકારનું શારીરિક કર્મ કહ્યું છે. ૫૪.

કર્મ કોને ન લાગે ?

जगद्भोगादुदासीन आसीनो ध्यानकुञ्जरे ।
अनासक्तो न लिप्येत, कर्मणा ज्ञानमानसः ॥५४॥

धर्मवियोगमाला, श्लो० ४६.

જે સંસારના ભોગોથી વિરક્ત છે, શુભ ધ્યાનરૂપી હાથી ઉપર બેઠેલો છે (ધ્યાની છે), વિષયો ઉપર આસક્ત થતો નથી અને જ્ઞાનયોગમાં તલ્લીન રહે છે; તે આત્મા નવાં કર્મોથી લેપાતો નથી-કર્મબંધ કરતો નથી. ૫૪.

મન : પ્રવર્તકઃ-

तस्येह त्रिविधस्यापि, त्र्यधिष्ठानस्य देहिनः ।
दशलक्षणयुक्तस्य, मनो विद्यात् प्रवर्तकम् ॥५५॥

मानवधर्मशास्त्र, अध्याय १२, श्लोक ४.

તે (મન, વચન અને કાયાજન્ય) ત્રણે પ્રકારના કર્મનું અને દશ લક્ષણે કરીને સહિત તથા (સત્ત્વ, રજ અને તમ અથવા

તો મન, વચન અને કાયારૂપ) ત્રણ અધિષ્ઠાનવાળા પ્રાણીનું પ્રવર્તક છે એમ જાણવું. ૫૫.

મનશુદ્ધિનું મહત્ત્વઃ–

गृहेऽपि वसतां नित्यमश्नतामपि श्रद्धया ।
मनःशुद्ध्या भवेद् धर्मस्तपसाऽपि न तां विना ॥५६॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग ३, श्लो० २५१.

ભલે ઘરમાં રહેતો હોય અને શ્રદ્ધાપૂર્વક ભોજન કરતો હોય તોપણુ મનશુદ્ધિ હોય તો ધર્મ થાય છે. અને જો મનશુદ્ધિ ન હોય તો તપ કરવા છતાં પણુ ધર્મ નથી થતો. ૫૬.

મન જાણુવાનો ઉપાયઃ–

आकारैरिङ्गितैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारेण, गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ ५७ ॥

जैनपञ्चतन्त्र, पृ० ७८, श्लो० २१.

આકારવડે, ઇંગિતવડે, ગતિવડે, ચેષ્ટાવડે, બોલવાવડે અને નેત્ર તથા મુખના વિકારવડે મનુષ્યની અંદર રહેલું મન—મનના વિચારો, ઇચ્છા વગેરે ગ્રહણુ કરાય છે-જાણી શકાય છે. ૫૭.

મનની અસ્થિરતાઃ–

शोके विवेके तु कदाचिदेव, भोगेऽन्यदा योगवियोगमार्गे ।
धर्मेऽथिभूतेष्वधिदैवतेषु,प्रयाति चेतश्चपलं क्षणाद् ही (!) ॥५८॥

मुनि हिमांशुविजय.

ચંચલ એવું મન કોઇ વાર શોક કરે છે, કોઈક વાર વિવેક (તાત્ત્વિક વિચાર) કરે છે, કોઇ વાર ભોગની ભાવના, તો કોઇ વાર યોગ અને વિયોગના માર્ગમાં પ્રયાણ કરે છે, કદાચિત્ શરીરાદિક પૌદ્ગલિક વિચારણામાં તલ્લીન થાય છે, તો વળી ક્યારેક દેવદાનવમંત્રાદિના ચમત્કાર તરફ દોરાય છે. આવી રીતે ચંચલ ચિત્તની જુદી જુદી અવસ્થા ક્ષણુક્ષણુમાં બદલાતી જાય છે એ દુઃખની વાત છે. મન ક્યાંય સ્થિર રહેતું નથી. મન માંકડું છે. ૫૮.

શાથી કઈ ગતિ મળેઃ-

अन्त्यपक्षिस्थावरतां, मनोवाक्कायकर्मजैः ॥
दोषैः प्रयाति जीवोऽयं, भवयोनिशतेषु च ॥ ५९ ॥

याज्ञवल्क्यस्मृति, अध्याय ३, श्लो० १३०.

મન, વચન અને કાયાના કર્મજન્ય દોષોથી જીવ અનુક્રમે નરક ગતિ, તિર્યંચગતિ અને સ્થાવરગતિને સેંકડો ભવોલગી પામે છે. ૫૯.

નરકગતિનું કારણઃ-

परद्रव्याण्यभिध्यायंस्तथाऽनिष्टानि चिन्तयन् ।
वितथाभिनिवेशी च, जायतेऽन्त्यासु योनिषु ॥ ६० ॥

याज्ञवल्क्यस्मृति, अध्याय ३, श्लो० १३३.

પારકા દ્રવ્યનું ચિંતન કરનાર, પારકાનું ભુંડું વિચારનાર અને ખોટો આગ્રહ રાખનાર (પ્રાણી) છેલ્લી-નરક ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૬૦.

आत्मद्रोहममर्यादं, मूढमुज्झितसत्पथम् ।
सुतरामनुकम्पेत, नरकार्चिष्मदिन्धनम् ॥ ६१ ॥

आचाराङ्गसूत्र, पृष्ठ २१६,१५७मा सूत्रनो टीका.

આત્માના દ્રોહીને, અમર્યાદ પુરુષને, મૂર્ખને અને સન્માર્ગથી પતિત થયેલાને, નરકની અગ્નિનાં ઇંધન, (નરકના દુઃખનો ભય) સ્વાભાવિક રીતે ડરાવે છે. ૬૧.

તિર્યંચગતિનું કારણઃ—

अदत्तादाननिरतः, परदारोपसेवकः ।
हिंसकश्चाविधानेन, स्थावरेषूपजायते ॥ ६२ ॥

याज्ञवल्क्यस्मृति, अध्याय ३, श्लो० १३५.

વગર અપાયેલું લેવામાં લાગેલો, પરદારાનું સેવન કરનારો અને વિધાન વગરની હિંસા કરનારો જીવ સ્થાવરોની યોનિમાં જન્મે છે. ૬૨.

पुरुषोऽनृतवादी च, पिशुनः परुषस्तथा ।
अनिबद्धप्रलापी च, मृगपक्षिषु जायते ॥ ६३ ॥

याज्ञवल्क्यस्मृति, अध्याय ३, श्लोक १३४.

જે પુરુષ અસત્યવાદી, ચાડિયો, કઠોર વચન બોલનાર અને જેમ ફાવે તેમ બકવાદ કરનાર હોય તે પશુ કે પક્ષિમાં (તિર્યંચ યોનિમાં) જન્મ લે છે. ૬૩.

સ્વર્ગ-સુખ મહિમાઃ—

यथा प्रातः कश्चित्कुशतृणमुखस्थेन कुमति-
स्तुषारस्यावश्यं तुलयति तुषारेण जलधिम् ।

तथा स्वर्गोदग्रप्रचुरसुखसन्दोहममुना,
भुवः सौराज्येन त्वमपि गतबुद्धे ! तुलयसि ॥६४॥

करुणावज्रायुध नाटक, श्लो० ५८.

જેમ કોઇક કુબુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પ્રાતઃકાળે ડાભના તૃણના અગ્ર ભાગ પર રહેલા ઝાકળના બિંદુએ કરીને સમુદ્રની તુલના કરે, તે જ પ્રમાણે હે બુદ્ધિરહિત ! તું પણ સ્વર્ગના અત્યંત મોટા સુખના સમૂહની આ પૃથ્વીના રાજ્યવડે તુલના કરે છે. ૬૪.

જૈન મુનિનું સ્વરૂપઃ—

पार्वती महादेवं पृच्छति—

ते कीदृशा महाराज !, कर्म कुर्वन्ति कीदृशम् ? ।
अवतारकथां तेषां, महादेव ! निगद्यताम् ॥ ६५ ॥

महादेव उवाच—

दण्डकम्बलसंयुक्ता अजलोमप्रमार्जनीः ।
गृह्णन्ति शुद्धमाहारं, शास्त्रदृष्ट्या चरन्ति च ॥ ६६ ॥
तुम्बीफलकरा भिक्षाभोजनाः श्वेतवाससः ।
न कुर्वन्ति कदा कोपं, दयां कुर्वन्ति जन्तुषु ॥ ६७ ॥

पद्मपुराण.

પાર્વતીએ મહાદેવજીને પૂછયું–હે મહારાજ, તે (જૈન સાધુઓ) કેવા હોય છે? કેવા પ્રકારનું કર્મ કરે છે? અને તેમનું જીવન કેવું હોય છે, તે હે મહાદેવજી ! આપ કહો. ૬૫.

મહાદેવજી બોલ્યાઃ–તે (સાધુઓ) દાંડો અને કાંબળીએ

કરીને સહિત હોય છે; બકરા–ઘેટા–ની ઊનની પૂંજણી (ઓઘો) રાખે છે, શુદ્ધ આહારને ગ્રહણ કરે છે અને શાસ્ત્ર પ્રમાણે આચરણ કરે છે. ૬૬.

વળી હાથમાં તેઓ તુંબી પાત્રને (તુંબડી) રાખે છે, શ્વેત વસ્ત્રને ધારણ કરે છે, ભિક્ષા માગી ભોજન કરે છે, તેઓ કયારે પણ ક્રોધ કરતા નથી. સદા સર્વ પ્રાણી ઉપર દયા કરે છે. ૬૭.

ગુરુ સાથેનું વર્તનઃ—

दुष्कृतं न गुरोर्ब्रूयात्, क्रुद्धं चैतं प्रसादयेत् ।
परिवादं न श‍ृणुयादन्येषामपि जल्पताम् ॥ ६८ ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अध्याय ११०, श्लो० १०७.

ગુરુના દૂષિત કાર્ય ખુલ્લાં કરવાં નહીં, ગુરુ ક્રોધ પામ્યા હોય તો તેને (વિનયાદિક વડે) પ્રસન્ન કરવા અને બીજાએ કહેલા અવર્ણવાદ (નિંદાને) સાંભળવા નહીં. ૬૮.

ભક્તના ગુણઃ—

सन्तुष्टः सततं योगी, यतात्मा दृढनिश्चयः ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ ६९ ॥

भगवद्गीता, अध्याय १२, श्लो० १४.

જે નિરંતર સંતોષી, યોગી, આત્માને નિયમમાં રાખનાર, દૃઢ નિશ્ચયવાળો, અને મારે વિષે જ મન તથા બુદ્ધિને સ્થાપન કરનાર હોય, તે જ મારો ભક્ત છે, અને તે જ મને પ્રિય છે. ૬૯.

અંતરાત્મા:—

बहिर्भावानतिक्रम्य, यस्याऽऽत्मन्याऽऽत्मनिश्चयः ।
सोऽन्तरात्मा मतस्तज्ज्ञैः, विभ्रमध्वान्तभास्करैः ॥ ७० ॥

બાહ્ય પદાર્થોને છોડીને પોતાના આત્માની અંદર જ જેને આત્માનો નિશ્ચય છે તેને સર્વજ્ઞ પુરુષોએ અન્તરાત્મા માન્યો છે. ૭૦.

બહિરાત્મા:—

आत्मबुद्धिः शरीरादौ, यस्य स्यादात्मविभ्रमात् ।
बहिरात्मा स विज्ञेयो मोहनिद्राऽस्तचेतनः ॥७१॥

આત્માની અજ્ઞાનતાને લીધે જે જીવની શરીર-ધનમાલ વગેરે જડ પદાર્થોને આત્મા માનવાની બુદ્ધિ છે અને જે મોહનિદ્રાથી આત્માનું ભાન ભૂલેલો છે તે જીવ બહિરાત્મા જાણવો. ૭૧.

અંતરાત્મા તથા બહિરાત્મા:—

आत्मधिया समुपात्तः कायादिः कीर्त्यतेऽत्र बहिरात्मा ।
कायादिः समधिष्ठायको भवत्यन्तरात्मा तु ॥ ७२ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧૨, શ્લો૦ ૭.

(આત્મબુદ્ધિથી માનેલા) શરીરાદિને જે આત્માપણે માને છે તે બહિરાત્મા કહેવાય છે. અને કાયાદિ જડ પદાર્થોના અધિષ્ઠાયકને જે આત્મા તરીકે માને છે તે અન્તરાત્મા કહેવાય છે. ૭૨.

પરમાત્મા:—

चिद्रूपानन्दमयो निःशेषोपाधिवर्जितः शुद्धः ।
अत्यक्षोऽनन्तगुणः, परमात्मा कीर्तितस्तज्ज्ञैः ॥ ७३ ॥

योगशास्त्र, प्रकाश ७, श्लो० ८.

ચિદ્રૂપ, આનંદમય, સમગ્ર ઉપાધિથી રહિત, શુદ્ધ, ચક્ષુઓથી પર, અનન્ત ગુણ યુક્ત એવા આત્માને જ્ઞાનીઓએ પરમાત્મા કહ્યો છે. ૭૩.

निर्लेपो निष्कलहः शुद्धो निष्पन्नोऽत्यन्तनिर्वृतः ।
निर्विकल्पश्च शुद्धात्मा, परमात्मेति निर्णीतः ॥७४॥

વિષયકષાયાદિથી નિર્લેપ, નિષ્કલ, શુદ્ધ, પૂર્ણસિદ્ધ, મુક્ત, વિકલ્પોથી રહિત અને જે પવિત્ર છે તે આત્મા—જીવને પરમાત્મા કહેવામાં આવે છે. ૭૪.

પરમાત્માની આરાધના:—

येनैवाराधितो भावात्, तस्यासौ कुरुते शिवम् ।
सर्वजन्तुसमस्यास्य, न परात्मविभागिता ॥ ७५ ॥

योगसार, प्रस्ताव १, श्लो० २०.

જે મનુષ્ય આ પરમાત્માની ભાવથી આરાધના કરે છે, તેનું તે પરમાત્મા કલ્યાણ કરે છે. સર્વ પ્રાણીઓને વિષે સમાન એવા આ પરમાત્માને કાંઈ પણ પોતાનું કે પરનું એવો વિભાગ નથી. ૭૫.

પરમાત્માની સ્તુતિઃ—

यं शैवाः समुपासते शिव इति ब्रह्मेति वेदान्तिनो
बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटवः कर्तेति नैयायिकाः ।
अर्हन्नित्यथ जैनशासनरताः कर्मेति मीमांसकाः,
सोऽयं वो विदधातु वाञ्छितफलं त्रैलोक्यनाथः प्रभुः ॥ ७६ ॥

हनुमन्नाटक.

શિવભક્તો જેને શિવરૂપે સેવે છે, વેદાંતીઓ જેને બ્રહ્મરૂપે સેવે છે, બૌદ્ધજનો જેને બુદ્ધરૂપે માને છે, પ્રમાણને વિષે નિપુણ એવા નૈયાયિકો જેને કર્તારૂપે માને છે, જૈનધર્મના રાગી લોકો જેને અરિહંતરૂપે માને છે, તથા મીમાંસકો જેને કર્મરૂપે માને છે; તે આ ત્રણ લોકના પ્રભુ તમને વાંછિત-ઇચ્છિત ફળ આપો ૭૬.

જિનપૂજાનો વિધિઃ—

पद्मासनसमासीनो नासाग्रन्यस्तलोचनः ।
मौनी वस्त्रावृतास्योऽयं, पूजां कुर्याज्जिनेशितुः ॥ ७७ ॥

विवेकविलास, उल्लास १, श्लो० ९७.

માણસે પદ્માસન (પલાંઠી) વાળીને, નાકના અગ્રભાગ ઉપર પોતાની દૃષ્ટિને સ્થિર કરીને, પોતાનું મોઢું વસ્ત્ર (મુખકોશ) થી બાંધીને અને કંઈ પણ બોલ્યા વગર શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા કરવી જોઈએ. ૭૭.

ધર્મનું આરાધનઃ—

पीडयेन्न जरा यावद् व्याधिर्यावन्न बाधते ।
मृत्युर्धावति नो यावत्, तावद् धर्मो विधीयते ॥ ७८ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग १, श्लो० ७६९ (य. वि. ग्रं.)

જ્યાં લગી ઘડપણે પીડા ન કરી હોય. જ્યાં લગી રોગે બાધા ન કરી હોય અને જ્યાં લગી મરણ આવ્યું ન હોય ત્યાં લગીમાં ધર્મનું સાધન કરી શકાય છે. ૭૮.

सुखं च न विना धर्मात्,तस्माद्धर्मपरो भवेत् ।
भक्त्या कल्याणमित्राणि सेवेतेतरदूरगः ॥ ७९ ॥

अष्टाङ्गहृदय (वाग्भट), अध्याय २, श्लो० २०.

ધર્મ વગર સુખ નથી (મળતું) તેથી ધર્મપરાયણ થવું જોઈએ, અને ઈતર-પાપમિત્રોથી દૂર રહીને કલ્યાણકારી પુણ્યશાલી મિત્રોની ભક્તિપૂર્વક સેવા કરવી જોઈએ. ૭૯.

वैराग्यशुद्धधर्मा, देवादिसत्तत्त्वविद्विरतिधारी ।
संवरवान् शुभवृत्तिः, साम्यरहस्यं भज शिवार्थिन् ॥८०॥

अध्यात्मकल्पद्रुम, श्लो०, ४.

વૈરાગ્યે કરીને શુદ્ધ નિષ્કલંક ધર્મવાન થા, (સાધુના દશ યતિધર્મ અને શ્રાવકના બાર વ્રત તેમજ આત્મગુણોમાં રમણુતા કરવારૂપ શુદ્ધ ધર્મવાળો થા) દેવ, ગુરુ, ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણુનારો થા, સર્વ પ્રકારના સાવદ્ય યોગથી નિવૃતિરૂપ વિરતિ ધારણ કર (સત્તાવન પ્રકારના) સંવરવાળો થા, તારી વૃત્તિઓને શુદ્ધ રાખ અને સમતાના રહસ્યને તું ભજ. ૮૦.

સાચો ધર્મી:—

शैवो वाच्यः स एवान्यशिवकरणधीः सत्प्रयासः सदैव,
प्रोक्तः सन् वैष्णवो यः परभयहरणे व्याप्तचित्तो भवेत् सः ।
वाच्यो जैनः स शुद्धोऽखिलजनमनसां सौख्यदः सद्गुणो य
आर्षे सत्पारसी यो विदधति विधिना नामधारी तदन्यः । ८१॥

धर्मवियोगमाला, श्लो० ३९.

જે હમેશાં બીજાનું ભલું કરવાની ભાવનાવાળો હોય અને સારું કામ કરનાર હોય તે **શૈવ** છે. જે બીજાના ભયને (દુ:ખને) ટાળવા માટે પોતાના ચિત્તથી (વચન-શરીરની સાથે મનથી પણ) પ્રયત્ન કરતો હોય તે સાચો **વૈષ્ણવ** છે. જે જગતના સઘળા પ્રાણીઓને સુખ આપનાર અને ગુણિયલ હોય તે **શુદ્ધ જૈન** છે અને જે ઋષિભાષિત-આત્મ તત્ત્વોપયોગી કાર્ય કરે છે તે સાચો **પારસી** છે. બાકીના તો બધાય નામ ધારી છે. અર્થાત સાચા શૈવ, વૈષ્ણવ, જૈન અને પારસી નથી. ૮૧.

જૈનધર્મનો પ્રચાર—

विचार्य सम्यक् समयस्य पद्धतिं,
युक्त्याऽनुभूत्या च समन्ततात् भुवि ।
सुश्रावकैः साधुगणैः सुसाधनैः,
प्रचारणीया जिनधर्मभावना ।। ८२ ।।

मुनि हिमांशुविजय.

યુક્તિ અને અનુભવથી જમાનાનો તથા આગમનો વિચાર

કરી (જમાનાને ઓળખી) સાચા શ્રાવક તથા સાધુએ ઉચિત ઉપાયોથી જગતમાં જૈનધર્મની ભાવનાનો વિસ્તાર કરવો જોઇએ. ૮૨.

અન્ય દર્શનોનું અકાર્યઃ—

स्वयं कुमार्गं लपतां नु नाम, प्रलम्भमन्यानपि लम्भयन्ति ।
सुमार्गगं तद्विदमादिशन्तमसूयया‌ऽन्धा अवमन्वते च ॥ ८३ ॥

अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिका (हेमचन्द्र), श्लो० ७.

જેઓ અસૂયાવડે અંધ થયેલા છે તેઓ પોતે ભલે કુમાર્ગનો ઉપદેશ આપો, પરંતુ તેઓ બીજા સન્માર્ગવાળાને પણ ઉપાલંભ આપે છે એટલે કે સંસારસમુદ્રમાં નાંખવાનો પ્રયાસ કરે છે; તથા જે સન્માર્ગમાં રહેલા છે, સન્માર્ગને જાણે છે અને સન્માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે તેમની પણ તેઓ અવગણના કરે છે. ૮૩.

જૈનદર્શનનું મહત્વઃ—

प्रादेशिकेभ्यः परशासनेभ्यः, पराजयो यत् तव शासनस्य ।
खद्योतपोतद्युतिडम्बरेभ्यो विडम्बनेयं हरिमण्डलस्य ॥ ८४ ॥

अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिका (हेमचन्द्र), श्लो० ८.

(સમસ્ત નયમાંથી માત્ર નયના એક) પ્રદેશને જ માનનારાપર શાસન થકી જે તમારા શાસનનો પરાભવ તે તો પતંગિયાના બચ્ચાની કાંતિના આડંબરથકી સૂર્યમંડળની વિડંબના તુલ્ય છે. (એટલે કે પતંગિયો પોતાની કાંતિવડે સૂર્યની કાંતિનો પરાભવ કરે તેવું તે અશકય છે.) ૮૪.

૨ व्यावहारिक विभाग

ક્ષત્રિયનો શબ્દાર્થ:—

नो क्षत्रशब्दस्यार्थं त्वं, जानासि यदहो क्षतात् ।
त्रायन्ते सकलं लोकं, कथ्यन्ते क्षत्रियास्ततः ॥ ८५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० १२०. (य. वि. ग्रं).

તને ક્ષત્રિય શબ્દનો અર્થ ખબર નથી લાગતો. (એ શબ્દનો અર્થ એ છે કે) દુઃખથી બધા લોકનું રક્ષણ કરવાના કારણે જ તે ક્ષત્રિય કહેવાય છે. ૮૫.

બ્રાહ્મણનું સ્વરૂપ:—

योगस्तपो दमो दानं, सत्यं शौचं दया श्रुतम् ।
विद्याविज्ञानमास्तिक्यमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥ ८६ ॥

वशिष्ठस्मृति.

યોગ, તપ, ઇંદ્રિયોનું દમન, દાન, સત્ય પવિત્રતા, દયા, શાસ્ત્રનું શ્રવણ, વિદ્યા, વિજ્ઞાન અને આસ્તિકતા, આ બ્રાહ્મણનું લક્ષણ છે. ૮૬.

અયોગ્ય બ્રાહ્મણ પૂજનફળ:—

धिग् राज्यं तस्य राज्ञो वै, यस्य देशेऽधमा जनाः ।
पूज्यन्ते ब्राह्मणा मूर्खा दानमानादिकैरपि ॥ ८७ ॥

देवीभागवत, स्कन्ध ३, अध्याय १०, श्लो० ३१.

તે રાજાના રાજ્યને ધિક્કાર છે કે જેના દેશમાં અધમ માણસો (અને) મૂર્ખ એવા બ્રાહ્મણો, દાન અને સન્માન વગેરેથી પૂજાય છે. ૮૭.

કુબ્રાહ્મણઃ-

परकार्यविहन्ता च, दाम्भिकः स्वार्थसाधकः ।
छली द्वेषी मृदुः क्रूरो विप्रो मार्जार उच्यते ॥ ८८ ॥

પારકાનું કામ બગાડનાર, દંભ કરનાર, સ્વાર્થસાધુ, છળકરનાર, દ્વેષ રાખનાર, નમાલો અને ઘાતકી; આવા પ્રકારના બ્રાહ્મણને બિલાડા જેવો કહ્યો છે. ૮૮.

वापीकूपतडागानामारामसुरवेश्मनाम् ।
उच्छेदने निराशङ्कः, स विप्रो म्लेच्छ उच्यते ॥ ८९ ॥

વાવ, કૂવા, તળાવ, બગિચા અને દેવમંદિરનો નાશ કરવામાં જે અચકાય નહીં તે બ્રાહ્મણને મ્લેચ્છ કહ્યો છે. ૮૯.

देवद्रव्यं गुरुद्रव्यं, परदाराभिमर्शनम् ।
निर्वाहः सर्वभूतेषु, विप्रश्चाण्डाल उच्यते ॥ ९० ॥

દેવદ્રવ્ય ખાનાર, ગુરુદ્રવ્ય ખાનાર, પરદારાનો સંગ કરનાર અને દરેક પ્રકારના પ્રાણીઓમાં નિર્વાહ કરનાર બ્રાહ્મણને ચાંડાલ કહ્યો છે. ૯૦.

અપૂજ્ય પૂજન ફળઃ-

अपूज्या यत्र पूज्यन्ते, पूज्यानां च व्यतिक्रमः ।
त्रीणि तत्र भविष्यन्ति, दुर्भिक्षं मरणं भयम् ॥ ९१ ॥

જ્યાં પૂજવાને અયોગ્યનું પૂજન થાય છે અને પૂજ્યોનો તિરસ્કાર થાય છે ત્યાં દુકાળ, મરણ અને ભય એ ત્રણે (આફતો) થાય છે. ૯૧.

સુપાત્રના ભેદઃ—

पात्रं च त्रिविधं तत्र, समताश्रीविभूषिताः ।
ज्ञानदर्शनचारित्ररूपरत्नत्रयान्विताः ॥ ९२ ॥
प्रशान्ततनुवाक्चित्ता भक्ष्यमात्रोपजीविनः ।
रताः परहिते नित्यं, यतयः पात्रमुत्तमम् ॥ ९३ ॥
सम्यग्दर्शनवन्तस्तु, देशचारित्रयोगिनः ।
यतिधर्मेच्छवः पात्रं, मध्यमं गृहमेधिनः ॥ ९४ ॥
सम्यक्त्वमात्रसन्तुष्टा व्रतशीलेषु निःस्पृहाः ।
तीर्थप्रभावनोद्युक्तास्तृतीयं पात्रमुच्यते ॥ ९५ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग ६, श्लो. ५४७ थी ५५० (य.वि.ग्रं.)

પાત્ર ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે તેમાં (૧) સમતારૂપી લક્ષ્મીથી શોભતા, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ ત્રણ રત્ને કરીને સહિત, અત્યંત શાંત મન, વચન અને કાયાવાળા, ભક્ષ્ય પદાર્થોથી જ આજીવિકા કરનારા અને પારકાના ભલામાં સદા તત્પર રહેનાર એવા મુનિઓ ઉત્તમ પાત્ર સમજવા; (૨) સમ્યગ્દર્શને કરીને સહિત, દેશચારિત્ર–શ્રાવકધર્મ–સહિત અને સાધુ ધર્મની ઇચ્છાવાળા એવા ગૃહસ્થો મધ્યમ પાત્ર સમજવા. (૩) જેઓ સમકિતમાત્રથી સંતુષ્ટ થયા હોય, વ્રત અને શીલને વિષે ઉદાસીન હોય અને તીર્થની પ્રભાવના

કરવામાં તત્પર હોય તે ત્રીજા પ્રકારનું-સાધારણ પાત્ર સમજવું. ૯૨-૯૫.

અનર્થનાં કારણો:-

हिंसास्तेयान्यथाकामं, पैशुन्यं परुषानृते ।
सम्भिन्नालापव्यापादमभिध्यादृग्विपर्ययम् ॥ ९६ ॥
पापं कर्मेति दशधा, कायवाङ्मानसैस्त्यजेत् ।

अष्टाङ्गहृदय (वाग्भट), अध्याय २, श्लो० ११.

હિંસા, ચોરી, અયોગ્ય મૈથુન, ચાડી, કઠોર વચન, અસત્ય વચન, ભેદી વાર્તાલાપ, બીજાનું ભુંડું વિચારવું, પરદ્રવ્યની ઇચ્છા, અને દૃષ્ટિનો વિપર્યાસ આ દશ પ્રકારનું પાપકર્મ મન, વચન અને કાયાથી તજવું ૯૬.

મધ્યમ પુરુષ:-

ये रागग्रस्तमनसो विवेकविकला नराः ।
कथामिच्छन्ति कामस्य, राजसास्ते हि मध्यमाः ॥९७॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० १०३५.

જે લોકોનાં મન રાગવાળાં છે અને જે વિવેકહીન છે તથા કામની ઇચ્છા કરે છે તે મધ્યમ કોટિના રાજસ્ પુરુષ છે. ૯૭.

અધમ પુરુષ:-

मायाशोकभयक्रोधलोभमोहमदान्विताः ।
ये वाञ्छन्ति कथामर्थे, तामसास्ते नराधमाः ॥ ९८ ॥

पार्श्वनाथचरित्र (पद्य), सर्ग २, श्लो० १०३४.

માયા, શોક, ભય, ક્રોધ, લોભ, મોહ અને મદે કરીને સહિત એવા જે માણુસો અર્થકથા (પૈસાની ચર્ચા) ઇચ્છે છે તે તામસિક પ્રકૃતિના અધમ પુરુષો જાણુવા. ૯૮.

નીચનો સ્વભાવઃ-

छिन्नेषु रावणे तुष्टः, शम्भुर्दशसु मूर्द्धसु ।
शतेऽपि शिरसां छिन्ने, दुर्जनस्तु न तुष्यति ॥९९॥

नलविलास, अङ्क ७, श्लो० ११.

(રાવણે પોતાનાં) દશ મસ્તકોને છેદ્યાં ત્યારે મહાદેવ રાવણુ ઉપર તુષ્ટમાન થયા, પરંતુ સેંકડો મસ્તકો છેદ્યાં છતાં દુર્જન માણુસ તુષ્ટમાન થતો નથી. ૯૯.

रूक्षं वपुर्न च विलोचनहारि रूपं,
न श्रोत्रयोः सुखदमारटितं कदाचित् ।
इत्थं न साधु तव किञ्चिदिदं तु साधु,
तुच्छे रतिः करभ ! कण्टकिनि द्रुमे यत् ॥१००॥

अन्योक्तिमुक्तावली (नि. सा.)

હે ઊંટ ! તારું શરીર લૂખું-સુકું (બરસટ) છે, તારું રૂપ મનુષ્યોના નેત્રને હરણુ કરનારું (મનોહર) નથી અને તારો શબ્દ કદાપિ મનુષ્યના શ્રોત્રને સુખ આપનાર નથી. આ પ્રમાણે તારું કાંઇ પણુ સારું નથી. તોપણુ એટલું તો એક સારું છે કે તુચ્છ કાંટાવાળા વૃક્ષ ઉપર તારે પ્રીતિ છે. ૧૦૦.

शैत्यं नाम गुणस्तवैव भवति स्वाभाविकी स्वच्छता,
किं ब्रूमः शुचितां व्रजन्त्यशुचयः स्पर्शेन यस्यापरे ।

किं वाऽतः परमुच्यते स्तुतिपदं यज्जीवनं देहिनां,
त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः ! कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ? ॥१०१॥

उपदेशतरङ्गिणो, पृ० २७८ (य. वि. ग्रं.)

હે પાણી ! શીતળતાનો ગુણ તારો જ છે, તારી સ્વચ્છતા-નિર્મળતા સ્વભાવથી જ છે, તારી પવિત્રતા વિષે તો શું કહીએ ? કેમકે તારા સ્પર્શ વડે બીજા અપવિત્ર હોય તે પણ પવિત્રતાને પામે છે, આથી વધારે તારી સ્તુતિ શી કરવી ? પ્રાણીઓનું જીવન જ તું છે. આવો છતાં પણ તું જો નીચ માર્ગે જાય તો પછી તને રોકવાને કોણ સમર્થ છે ? ૧૦૧.

अपात्रे रमते नारी, नीचं गच्छति कूलिनी ।
गिरौ वर्षति पर्जन्यो लक्ष्मीः श्रयति निर्गुणम् ॥१०२॥

त्रिषष्टि०, पर्व ९, सर्ग ४, श्लो० ११.

સ્ત્રી અપાત્ર (કુરૂપ) સાથે ક્રીડા કરે છે, નદી નીચે જાય છે, મેઘ પર્વત પર વરસે છે અને લક્ષ્મી નિર્ગુણ જનની પાસે જાય છે. ૧૦૨.

સેવાનિંદાઃ—

सेवा श्ववृत्तिर्यैरुक्ता, न तैः सम्यगुदाहृतम् ।
श्वानः कुर्वन्ति पुच्छेन, चाटु मूर्ध्ना तु सेवकाः ॥१०३॥

श्राद्धविधि, पृ० ८७, (आत्मा. स.).

આજીવિકાને માટે પરની જે સેવા કરવી તે તો શ્વાનવૃત્તિ છે, એમ જે પંડિતોએ કહ્યું છે, તેઓએ બરાબર ઠીક કહ્યું

નથી; કેમકે કૂતરાઓ પોતાના પૂંછડાવડે પરની ખુશામત કરે છે, અને સેવકો તો મસ્તક વડે પરની ખુશામત કરે છે, તેથી સેવકો કૂતરાથી પણ વધારે નીચ છે. ૧૦૩.

શસ્ત્ર વગરનો વધઃ—

आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां, गुरूणां मानमर्दनम् ।
पृथक्शय्या च नारीणा (मर्मवाक्यं च लोकाना)मशस्त्रवध उच्यते।।

चाणक्यनीति.

રાજાની આજ્ઞાનો ભંગ, ગુરૂના માનનું ખંડન અને સ્ત્રીઓની જુદી શય્યા અથવા લોકોના મર્મનું વચનઃ આ સર્વ તેમને શસ્ત્ર રહિત વધ કહેવાય છે. ૧૦૪.

ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મઃ—

स्वेषु दारेषु सन्तोषः, शौचं नित्यानसूयता ।
आत्मज्ञानं तितिक्षा च, धर्माः साधारणा नृप !।।१०५।।

आनृशंस्यमहिंसा चाप्रमादः संविभागिता ।
श्राद्धकर्मातिथेयं च, सत्यमक्रोध एव च ।। १० ।।६

महाभारत, शान्तिपर्व, अध्याय ३०३.

પોતાની પત્નીમાં સંતોષ, પવિત્રતા, કદી પણ ઇર્ષ્યા નહીં કરવાપણું, આત્માનું જ્ઞાન, ત્યાગની ભાવના, દયાળુપણું, અહિંસા, ઉદ્યમ, સેવા-સુશ્રૂષા, શ્રદ્ધા, પરોણાગત, સત્ય અને અક્રોધ આ, હે રાજા, (ગૃહસ્થોના) સાધારણ ધર્મ છે. ૧૦૫–૧૦૬.

સાચું સુખ:—

तुच्छसौख्याप्तये जीवाः, प्रयतन्ते मुदाऽखिलाः ।
भव्याक्षय्यसुखाप्त्यै तूत्सहन्ते विरला जनाः ॥१०७॥

मुनि हिमांशुविजय.

જે તુચ્છ-(ખરાબ-નશ્વર) છે તેવા સુખને મેળવવા બધાય લોકો હોંશથી પ્રયત્ન કરે છે, જ્યારે જે સુંદર તથા નિત્ય છે તેવા સુખને માટે તો વિરલા-કેટલાક ભાગ્યશાળી જીવો જ ઉત્સાહ રાખે છે-પ્રયત્ન કરે છે. ૧૦૭.

यक्षराट् श्रीमाणिभद्रो
विजयतेतराम्

प्रशस्तिः

जरा जरासन्धनृपेण मुक्ता, निश्चेष्टमातेनुषी कृष्णसैन्यम् ।
पलायिता यत्स्नपनाम्बुना तं, शङ्खेश्वरं पार्श्वजिनं नमामि ॥१॥

अद्याप्यवद्यरहितां विबुधाः सुधाभां,
भावामयप्रशमनीं शमनीयतापाम् ।
वाचं निपीय समतामसमां श्रयन्ते,
यस्य स्तवीमि चरमं तमहं जिनेशम् ॥ २ ॥

जगत्प्रभोस्तस्य मुखाद् विनिर्गतां,
निशम्य रम्यां त्रिपदीं विनिर्ममे ।
यो द्वादशाङ्गीं शिवमार्गदीपिकां,
जीयात् सुधर्मा गणभृत् स सर्वदा ॥ ३ ॥

तत्पट्टे क्रमशो जम्बूस्वामिप्रभृतयस्ततः ।
सूरयो भूरयोऽभूवन्नज्ञानतिमिरांशवः ॥ ४ ॥

अकब्बरक्षोणिपतिः स्वराज्ये, यस्योपदेशैः प्रतिबोधमाप्य ।
अमारिमुद्घोषयति स्म सूरिः,श्रीहीरपूर्वो विजयस्ततोऽभूत् ॥५

शिथिलतामुपलभ्य तदातनीं,
भगवदुक्तविधौ मुनिभिः श्रिताम् ।
अकृत यस्तु तदुद्धरणं ततोऽ-
जनि स सत्यपरो विजयो गणी ॥ ६ ॥

ततो बहुष्वतीतेषु, सूरिषु ज्ञानशालिषु ।
जज्ञे शमदमारामोल्लासनाम्बुवहोपमः ॥ ७ ॥

श्रीबुद्धिविजयो नाम्ना, मुनिराजो यदन्वये ।
स्थितानां षट्शतीदानीं, मुनीनां वर्ततेऽनघा ॥ ८ ॥ युग्मम् ।

तच्छिष्योऽभूद् गुणजलनिधिस्फारविस्तारकारी,
सद्वृत्ताङ्गः सुवचनसुधावर्षकः शान्तमूर्त्तिः ।
ज्ञानोद्द्योतो निबिडतमसां नाशकस्तापहारी,
हर्षाधायी भविककुमुदे वृद्धिचन्द्रो मुनीन्दुः ॥ ९ ॥

शिष्योत्तमो विजयधर्ममुनीश्वरोऽस्य,
जैनेन्द्रशासननभस्तरणिर्बभूव ।
लुप्ता तमस्ततिरनेन यथाऽत्र देशे,
ज्ञानप्रकाशविभवेन तथा परत्र ॥ १० ॥

काश्यां पुर्यां विशाला विविधविषयकज्ञानदानाय येन,
भूविख्याता गृहीत्वा श्रममतुलमपि स्थापिता पाठशाला ।
ग्रामे श्रीपादलिप्तेऽप्युरुगुरुकुलमारब्धमादौ तथाऽद्रौ,
देवौकस्स्वर्बुदाख्ये निजमहिमवशाद् वारिताऽऽशातना च ॥ ११ ॥

यस्यातिविस्मयकरान् प्रतिभापटुत्व-
वैदुष्यधैर्यमुनितादिगुणान् समीक्ष्य ।
काशीनृपः सह बुधैर्विविधप्रदेशै-
र्दत्ते स्म सूरिपदवीं महताऽऽदरेण ॥१२॥ (त्रिभिर्विशेषकम्)

तदीयशिष्यो विबुधो महात्मा, यः शान्तमूर्त्तिः प्रथितः पृथिव्याम् ।
आबूशिलालेखसुसंग्रहं च, व्यधात् पुरातत्त्वसुशोधपूर्वम् ॥१३॥

अन्येऽपि येन रचिता बहवः प्रबन्धाः,
सिन्धून् पुनर्विहरता प्रतिबोध्य लोकान्।
हिंसासुरादि विनिवारितमुग्रपापं,
जीयाज्जयन्तविजयः स गुरुर्मदीयः ॥१४॥ (युग्मम्)

इतश्च गूर्जरेष्वस्ति, राजधन्यपुरं पुरम् ।
उत्तुङ्गैः प्रवरैरर्हन्मन्दिरैः परिमण्डितम् ॥ १५ ॥

श्रेष्ठी त्रिकमचन्द्रोऽभूत्, तद्वास्तव्यो वणिग्वरः ।
जिनेन्द्रदेशिते धर्मे, सदा स्थिरदृढाशयः ॥ १६ ॥

तस्य प्रधानदेवीति, धर्मपत्न्यजनिष्ट या ।
सदाचारा सुशीला च, पतिभक्तिपरायणा ॥ १७ ॥

तयोर्मोंघीतिनामास्ति, धर्मकर्मरता सुता ।
पुत्रौ स्तो हरगोविन्दवृद्धिचन्द्राभिधौ पुनः ॥ १८ ॥

लब्धव्युत्पत्तिको ज्येष्ठो न्यायव्याकरणादिषु ।
अभूदध्यापको बङ्गविश्वविद्यालये चिरम् ॥ १९ ॥

संपादितान्यनेकानि, तेन शास्त्राणि धीमता ।
कृतः प्राकृतशब्दानां, कोशोऽपूर्वश्च विश्रुतः ॥२०॥ (युग्मम्)

अनुजस्तु गुरोः पार्श्वे, दीक्षां भागवतीं श्रयन् ।
गुरुणा कृतया ख्यातो, विशालविजयाख्यया ॥ २१ ॥

गुरोः प्रसादतस्तेनालोड्य शास्त्राम्बुधिं ततः ।
साराणि सूक्तरत्नान्यादाय ग्रन्थः कृतो ह्ययम् ॥ २२ ॥

मनसा सावधानेन, कृतेऽत्र ग्रन्थकर्मणि ।
काश्चन स्खलना याः स्युस्ता मे क्षाम्यन्तु सज्जनाः ॥ २३ ॥

समाप्तोऽयं
सुभाषित-पद्य-रत्नाकरनामा
ग्रन्थः

सुभाषित–पद्य–रत्नाकरना चारे भागना
श्लोकोनी
अकारादि–अनुक्रमणिका

अकर्णदुर्बलः शूरः ८७६
अकर्तव्यं न कर्तव्यम् ११११
अकवित्वं परस्तावत् ९४४
अकारणमधीयानः ८५०
अकारात् कुरुते कोशम् ८३३
अकामनिर्जरारूपात् ७५९
अकिञ्चनमसम्बन्धम् २०७
अकुकर्मा सषट्कर्मा ८४२
अकृताखण्डधर्माणाम् १११४
अकृत्वा परसन्तापमगत्वा ११०७,१३८७
अक्षरस्यापि चैकस्य ५२२
अक्षाण्येव स्वकीयानि ३५९
अक्षाश्चाभिश्चलान् धत्स्व ३६३
अग्नावुदीर्णे जातायाम् १०५१
अग्निना सिच्यमानोऽपि ५३
अग्निमूर्तिः कथं स्माते ७९१
अग्निर्जलं द्विषग्मित्रम् ८१
अग्निशुश्रूषया क्षान्त्या ५२२
अग्निस्तम्भो जलस्तम्भः ७४३
अग्निः सूते यथा धूमम् ३६५
अघटितघटितानि घटयति १३१
अङ्गं गलितं पलितं मुण्डम् २८८
अङ्गारकर्मप्रमुखाणि पञ्च १६६
अङ्गार-वन-शकट १६५
अङ्गुष्ठमात्रामपि यः ७२०
अङ्गुष्ठैर्विपुलैर्दुःखम् १२६६
अङ्गुष्ठोदरमध्यस्तु १२६७
अच्छेद्योऽयमभेद्योऽयम् ६०२
अजरामरवत्प्राज्ञः १३८३
अजानन्माहात्म्यं पततु ९२
अजीर्णे पुनराहारे १०५०
अजीर्णे भेषजं वारि १०५८
अजीर्णे भोजनत्यागी ९९१
अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च १३४०
अज्ञातकुलनामानम् २०१
अज्ञाते दुःप्रवेशे च १०४६
अज्ञानं खलु भो कष्टम् ६८८
अज्ञानतमसाक्रान्तः ६८७
अज्ञानतिमिरान्धानाम् ५२१
अज्ञानी क्षपयेत् कर्म ६८७
अज्ञाः केचिद्विदधति ५९९
अणीयसा साम्यनियन्त्रणाभुवा ७६८
अणुव्रतमहाव्रतैः ६४७
अतः करिष्णुर्जगतो विशुद्धिम् १२९४
अतितप्तं पानीयम् १२८२
अतितृष्णा न कर्तव्या २९६

अतिथिभ्योऽशनाबाम- २०४
अतिथिर्यस्य भग्नाशः २०६
अतिदानाद्बलिर्बद्धः १४११
अतिपरिचयादवज्ञा १२९९
अतिरौद्रः सदा क्रोधी ७०५
अतिसञ्चयलुब्धानाम् १२३६
अतिह्रस्वेऽतिदीर्घेऽतिस्थूले १२६०
अतुलसुखनिधानम् ४०२
अतैजसानि पात्राणि तस्य ५५७
अतैजसानि पात्राणि
भिक्षार्थम् ५५७
अत्यन्तं कुरुतां रसायन-
विधिम् १३४८
अत्यन्तं यदि वल्लभम् ४०८
अत्यन्तविमुखे दैवे १३२१
अत्यम्बुपानाद्विषमा-
सनाच्च १३०
अत्यम्बुपानान्न विपच्य-
तेऽन्नम् १०५७
अत्यार्यमतिदातारम् १२२१
अत्यासन्ना विनाशाय ८७१
अत्युग्रपुण्यपापानाम् ७५४
अथवा जायमानस्य ८१
अथ पञ्चसमितिगुप्ति— ६९३
अथाष्टावात्मगुणाः ६१०
अथाऽहिंसा क्षमा सत्यम् ५७८
अदण्ड्यान्दण्डयन्राजा ८२७
अदत्तं तु भयक्रोध— १४३४
अदत्तं धनं नादद्यात् ७२
अदत्तं नादत्ते कृतसुकृतकामः ६७
अदत्तस्यानुपादानम् ५६८
अदत्तादाननिरतः १४४०
अदत्तादानमाहात्म्यमहो ७१
अदत्तानामुपादानम् १४३७
अदेवे देवबुद्धिर्या ३७६
अदेशकालयोश्चर्याम् ९९१
अदेशकाले यद् दानम् १४३४
अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति ७६५
अद्यश्वीनविनाशस्य ४२९
अद्विषः सर्वभूतानाम् २४१
अद्वेष्टा सर्वभूतानाम् ५३०
अधमा धनमिच्छन्ति २५७
अधर्मं धर्ममिति या १२४४
अधः क्षिपन्ति कृपणाः १२२४
अधीते यत्किञ्चित्तदपि ८६४
अधीत्य चतुरो वेदान् ८५८
अधीत्यनुष्ठानतपःशमाद्यान् २६५
अधीत्य वेदशास्त्राणि १२०९
अधीत्य शास्त्राणि भवन्ति
मूर्खाः ४८४
अधीयानं श्रुतं तेन ३९८
अधौतमुखहस्ताङ्घ्रिः १०४९
अध्यात्मवर्जितैर्ध्यानैः ६९२
अध्यात्मविदो मूर्च्छाम् ११०

अध्यात्मशास्त्रसम्भूत- ६९०
अध्यापनमध्ययनम् ८५३
अनग्निरनिकेता वा ५६०
अनतिव्यक्तगुप्ते च ९९०
अनन्तकायसन्धाने १२४
अनन्तदुःखः संसारः ५८५
अनन्यजन्यं सौजन्यम् ५८८
अनन्यदर्शी सततम् ५३१
अनन्यसाधारणकीर्तिभाजन्
३८६
अनभ्यासे विषं शास्त्रम् १३२८
अनशनमूनोदरता ४३२
अनशनमौनोदर्यम् ४३२
अनल्पैः किमहो जल्पैः १२१७
अनागतविधातारम १२१९
अनादरो विलम्बश्च ४११
अनादानमदत्तस्य ६६
अनादिकालं जीवेन ३२८
अनादिनिधने द्रव्ये १४३१
अनाद्यन्तस्य लोकस्य ४९४
अनामिकाऽन्त्यरखायाः १२५८
अनारम्भो हि कार्याणाम् १२४१
अनाहूतमविज्ञातम् २०३
अनाहूतः प्रविशति ८९६
अनिच्छतोऽपि दुःखानि १३१८
अनिच्छन् कर्मवैषम्यम् २३८
अनित्यं यौवनं रूपं जीवितम् ४५२
अनित्यं यौवनं रूपमायुष्यम् ३४०
अनिरुद्धमनस्कः सन् ७१६
अनिष्टमिष्टं मिश्रं च ६३१
अनिष्टः खचरं घूकः ७१
अनुकुरुतः खलसुजनावग्रिम-८९४
अनुकूलां विमलाङ्गीम् ९२६
अनुचितकार्यारम्भः १३४९
अनुद्गमोत्पादनबहमदोषाः ७०९
अनुद्वेगकरं वाक्यम् ४३४
अनुभूतं न यद् येन १३२५
अनुभूतः श्रुतो दृष्टः १२६९
अनुमन्ता विशसिता ३२
अनुमानं त्रिधा पूर्वशेष - ७८९
अनुरागं जनो याति ८१०
अनुलोमो विनीतश्च ६४२
अनुवादादरासूया- १०७३
अनेकजन्तुसङ्घात- १४६
अनेकदोषेषु गृहे ज्वलत्सु १४२२
अनेकपर्यायगुणैरुपेतम् ६७४
अनेकशास्त्रं बहु वेदितव्यम् ९५५
अनेकसंशयोच्छेदि १२०७
अन्तकः पर्यवस्थाता ३४७
अन्तरङ्गारिषड्वर्ग ९९१
अन्तरायत्रुटेर्ज्ञानम् ६७४
अन्तर्धानपटुर्न सिद्धपुरुषः १३९६
अन्तर्मुहूर्त्तात्परतः ९५३
अन्तश्चित्तं न चेच्छुद्धम् ६५९
अन्यदाश्लिष्यदारताम् १४३९

अन्धे तमसि मज्जामः ३१
अन्नं वै प्राणिनां प्राणाः १०४६
अन्नदः सुखितो नित्यम् ४१७
अन्नदानात् परं नास्ति ४१९
अन्नदानैः पयोदानैः ८८५
अन्यदेव भवेद्वासः १०२३
अन्यद् वपुरिदं जीवात् ४६६
अन्यस्य तापनाद्यर्थं ३६८
अन्यान्यपि च ख्यातानि १९४
अन्यायवित्तेन कृतोऽपि धर्म १२४०
अन्यायार्जितवित्तवत् १०२
अन्यायिदेवपाखण्डि १२३९
अन्यायोपात्तवित्तस्य १२४०
अन्यायोपार्जितं द्रव्यम् १२३९
अन्यायोपार्जितैर्वित्तैर्यत् १२४०
अन्यासक्ते जने स्नेहः १३२८
अन्येषामपि देवानाम् ५११
अन्यैस्तेनार्जितं वित्तम् ४६४
अन्योऽन्यतस्वान्तर्भावात् ७७४
अन्योऽन्यं भवचक्रे याताः ७३१
अन्योपकारकरणम् ११६०
अन्योऽहं स्वजनात्परिजनाच्च ४६५
अपकारिणि कोपश्चेत् २३१
अपकारिषु मा पापम् २४३
अपत्रो दूरगामी च १३७८
अपमानं पुरस्कृत्य ११६२
अपरत्वं बुद्धिसौख्ये ७७८
अपरायत्तमौत्सुक्यरहितम् ८०१
अपहारो हयवारणयानासन- १२७४
अपात्रे पात्रमित्युक्ते १४३४
अपात्रे रमते नारी १४५४
अपायबहुलं पापम् ४२९
अपारे व्यसनाम्भोधौ ५७३
अपारे संसारे कथमपि ९६५
अपार्थलाभा कलकण्ठता तव १११३
अपालयित्वा सहकार-पादपम् ४३०
अपास्ताशेषदोषाणाम् ४४७
अपि तापससत्कृत्या ४००
अपुत्रस्य गतिर्नास्ति ९७७
अपुत्रस्य गृहं शून्यम् १३१९
अपूज्या यत्र पूज्यन्ते पूज्यानां च १४५०
अपूज्या यत्र पूज्यन्ते पूज्यानां तु ११६१
अपूर्वशान्त्यादिगुणैरनुत्तरम् २
अपैति तत्त्वं सदसत्त्वलक्षणम् ३७९
अप्यौषधकृते जग्धम् १५०
अप्राप्तकालं वचनम् १०७४
अप्रार्थितानि दुःखानि १३२२
अबन्धूनामसौ बन्धुः ५७४
अब्रह्मद्वेषे न वयो न जातिः १४२२

अभक्ष्यपरिहारश्च ११६४
अभक्ष्याणि न भक्ष्याणि १२७
अभयं सर्वसत्त्वेभ्यः २७
अभयं सर्वभूतेभ्यः २६
अभावे दन्तकाष्ठस्य १०२८
अभावे बन्धहेतूनाम् ७९८
अभूतोद्भावनं चाद्यम् ५८
अभेद्यो वादिभिर्जैनैः ५९५
अभोज्यं प्राहुराहारम् १२५
अभ्यक्तस्नाताशितभूषित १०३३
अभ्यस्तैः किमु पुस्तकैः ६५७
अभ्यासाद्धार्यते विद्या १२९८
अभ्यासी वाहने शास्त्रे ८३७
अभ्यासेन क्रियाः सर्वाः १२४४
अभ्युत्थानमुपागते गृहपतौ ९९६
अभ्युत्थानादियोगश्च ५२१
अभ्रच्छाया तृणाग्निः १०८९
अमन्त्रमक्षरं नास्ति १२०५
अमन्दानन्दजनने ३२०
अमराः किङ्करायन्ते ८३
अमार्गे वर्तमानस्य ८३६
अमात्यास्यामपर्मी च ७६
अमूर्तश्चेतनो भोगी ७८३
अमृतं कालकूटं स्यात् ७५१
अमृतं शिशिरे वह्निः १३२७
अमेध्यमध्ये कीटस्य ७
अमेध्यसम्भवं नाद्यात् १०५०
अमोघवचनः कल्पः ८३४
अमोघा वासरे विद्युत् १३९१
अयं लोकः परलोकः ७०
अयं निजः परो वेति ९१७
अयममृतनिधानम् १३०६
अयमात्मैव चिद्रूपः ८०२
अयमात्मैव संसारः ८१८
अयःपोतो नीरं तरति ३१०
अरण्यं सारङ्गै- २५८
अरण्यजं तरोः पुष्पम् २४६
अरेखं बहुरेखं वा १२६१
अर्केऽर्धास्तमिते १३५८
अर्जनोयं कलावद्भिः ५८५,१११०
अर्थ एवं ध्रुवं सर्वं- १२१५
अर्थप्रार्थनशङ्कया न १३२२
अर्थस्य मूलं प्रियवाक् क्षमा च १४१२
अर्थस्योपार्जने दुःखम् ११२९
अर्थस्योपार्जने यत्नः १२१२
अर्थागमो नित्यमरोगिता च ११२३
अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः १४०२
अर्थानामर्जने दुःखम् १२२३
अर्थार्थी जीवलोकोऽयम् १२१२
अर्थो ज्ञानान्वितः ७७१
अर्थो नराणां पतिरङ्गनानाम् १०७७

अर्हन्नतिर्गुरुप्रीतिः ११२७
अर्वाग्मूर्च्छितया लोकः १३१५
अर्हद्धर्मतरोः फलानि ५९८
अर्हद्भ्यः प्रथमं निवेद्य ९९०
अलङ्कृतानां द्रव्याणाम् १२८५
अलसस्य कुतो विद्या १३९१
अलसो मन्दबुद्धिश्च ७०५
अलाबुं दारुपात्रं च ५५७
अलाभे न विषादी स्यात् ५५८
अलीकं ये न भाषन्ते ५५
अल्पक्षेत्रे तु सिद्धानाम् ८१२
अल्पानामपि वस्तूनाम् ११४९
अवक्राग्रन्थि सत्कूर्चम् १०२७
अवगच्छति मूढचेतनः १३४३
अवञ्चकः स्थिरः प्राज्ञः ८७२
अवद्यत्यागतः सर्व- ७०८
अवधार्या विशेषोक्तिः १०७१
अवलोक्यो न चादर्शः १३५८
अवशेन्द्रियचित्तानाम् ६८१
अवश्यं यातारः ९७
अवश्यं नाशिनो बाह्यस्य २२३
अवस्वरूपाविभावानाम् १३११
अवाप्य धर्मावसरं ५८३
अविमृश्य कृतं कार्यम् ११०५
अविसंवादनयोगः ५३
अव्यवस्थितमर्यादैः २९
अशक्तः कुरुते कोपम् ९०१
अशनादीनि दानानि ४०९
अशनीयन् सदा मांसम् ४१
अशाश्वतानि गात्राणि ५९०
अशुचिकरणसामर्थ्याद् ४६७
अशुचिः पापकर्मा यः ७६३
अशौचमाश्रवविधिम् ४४९
अश्नाति यो मांसमसौ विधत्ते १४४
अश्लेषायां यदा भद्रे १३७२
अश्वं नैव गजं नैव ४९
अश्वमेधसहस्रं च ५४
अश्वलुप्तं माघगर्जितं च १४१६
अश्वः शस्त्रं शास्त्रम् ११८१
अष्टकुलाचलसप्तसमुद्राः ३४१
अष्टमी कर्मघाताय १९८
अष्टवर्षाधिको मर्त्यः १९१
अष्टादशपुराणेषु ७५३
अष्टौ मासान् विहारः स्यात् ५६१
असंयमकृतोत्सेकान् ९६,४७३
असंशयं महाबाहो ! ६५८
असकृज्जलपानात्तु १८७
असत्यतो लघीयस्त्वम् ६२
असत्यभाषी घृतम् २००
असत्यमप्रत्ययमूलकारणम् ६४
असत्यवक्तुर्भुवि पक्षपातम् ६५
असत्यवचनं प्राज्ञः ६२
असत्यवचनाद्वैर— ६३
असन्तुष्टा द्विजा नष्टाः १२८९
असन्तोषमविश्वासम् ११६
असम्पत्त्या स्वमात्मानम् ११६७

असम्भवं हेममृगस्य जन्म १२४५
असाधनक्षरो लेखः ५७०
असुभृतां वधमाचरति क्षणाद् १३९
असूनृतस्य जननी २६४
अस्तङ्गते द्विपानाथे १५६
अस्ततन्द्रैरतः पुम्भिः ३०७
अस्तस्थानं रवेर्ज्येष्ठ- १२५०
अस्ति चेद् ग्रन्थिभिद् ज्ञानम् ६७०
अस्तेयं तु परं तीर्थम् ६६२
असारे खलु संसारे ५९८
अस्थि नास्ति शिरो नास्ति १३८०
अस्थिष्वर्थाः सुखं मांसे १२५८
अस्थिन वसति रुद्रश्च ३९
अस्मिन्नसारे संसारे निसर्गेण ७३९
अस्मिन्नसारे संसारे सारं ५९८
अस्यास्युच्चैः शकलितवपुः ८५२
अस्य दग्धोदरस्यार्थे १०९३
अस्थ्नि वसति रुद्रश्च ३८
अहंयूनामहङ्कारम् १३०८
अहं कर्ता च हर्ताऽहम् ११९२
अहङ्कारं बलं दर्पम् ५३९
अहङ्कारो हि लोकानाम् २४८
अहन्यहनि भूतानि ३५०
अहं ममेति मन्त्रोऽयम् ३३०
अहिंसा दुःखदावाग्नि- ८
अहिंसा नाम यल्लोके १४१९
अहिंसा परमं दानं...
...................शुभम् १२
अहिंसा परमं दानं...
......................पदम् १०
अहिंसा परमं ध्यानम् १०
अहिंसा परमं पुष्पम् १०४१
अहिंसा परमो धर्मस्तथाऽ-
हिंसा परं तपः १०
अहिंसा परमो धर्मस्तथाऽ-
हिंसा परो दमः ८
अहिंसा परमो धर्मो ह्यहिंसैव ११
अहिंसा परमो यज्ञः ९
अहिंसा पूर्वको धर्मः २१
अहिंसाप्रथमं पुष्पम् १०४१
अहिंसार्थाय भूतानाम् ६
अहिंसालक्षणो धर्मः १७
अहिंसा सकलो धर्मः ६
अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः ५८१
अहिंसासत्यमस्तेयं त्यागो ५६७
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यम् ५५३
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्या- ८४५
अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचं ५६९
अहिंसा सत्यवचनं सर्व-
भूतानुकम्पनम् ९४३

अहिंसा सत्यवचनं सर्व-
भूतेषु चार्जवम् ११२८
अहिंसा सम्भवो धर्मः ६
अहिंसासूनृतास्तेय ५६७
अहिंसस्य तपोऽक्षय्यम् ९
अहिं नृपं च शार्दूलम् १२९२
अहो दुर्जनसंसर्गात् ११४६
अहो ध्यानस्य माहात्म्यम् ५०४
अहो मोहस्य माहात्म्यम् ३२२
अहो योगस्य माहात्म्यम् ७१४
अहोरात्रद्विरात्रि- १८४
अहो लोभस्य साम्राज्यम् २७४
अहो मुखेऽवसाने च १६३
आकाङ्क्षितानि जन्तूनाम् २७७
आकरः सर्वदोषाणाम् २९३
आकारैरिङ्गितैर्गत्या ६५५,१४३८
आकाशगामिनो विप्राः ८५६
आकाशात् पतितं तोयम् ५११
आकिञ्चन्यं सुसन्तोषः ११७२
आक्रान्तेव महोपलेन मुनिना ९०३
आकुष्टेन मतिमता १९६७
आक्षपादमते देवः ७७४
आखेटकेषु विध्येरन् १३३६
आगमश्चाप्तवचनम् ७८९
आचारसहिता बुद्धिः ७७१
आचारः कुलमाख्याति १४१३
आचारः परमो धर्मः १०१६
आचारः प्रथमो धर्मः १०१८
आचाराल्लभते धर्मम् १०१६
आचार्यपुस्तकनिवाससहा-
यवल्लभाः १२०४
आजन्मसिद्धं कौटिल्यम् ९०४
आजीविकार्थमिह यद्यति-
वेषमेषः ५५०
आज्ञां यत्र पुरस्कृत्य ४९२
आज्ञाऽपायविपाकानाम्
... इत्थं वा ... ४९१
आज्ञाऽपायविपाकानाम्
... धर्म ... ४९१
आज्ञाप्रवचने जैने ३९७
आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणाम् १४५५
आज्ञाविचयमपायविचयम् ४९०
आज्यं प्राज्यं स्वप्ने १२८४
आतुरे व्यसने प्राप्ते ९८१
आत्मकार्यं परित्यज्य १०७६
आत्मस्त्वेनात्रिशिष्टस्य ६२६
आत्मद्रोहममर्यादम् १४४०
आत्मधिया समुपात्तः १४४३
आत्मना यत्कृतं कर्म ६३३
आत्मप्रशंसापरदोषहास- ७०९
आत्मबुद्धिः शरीरादौ १४४३
आत्मवत्सर्वभूतेषु २८
आत्मार्थं जीवलोकेऽस्मिन् ११५४
आत्मार्थं सीदमानम् ११६१
आत्मानं विषयैः पाशैः ३६१
आत्मानं सततं रक्षेत् ६०९

आत्मानं स्नापयेन्नित्यम् ७६१
आत्मा नदी संयमतोयपूर्णा ७६२
आत्मानं तापयेन्नित्यम् ३६६
आत्मानं धर्मकृत्यं च २८१
आत्मानमन्यमथ हन्ति
जहाति धर्मम् २३१
आत्मानमात्मना वेत्ति ६७७
आत्मानं परितापयत्यनुकुलम् २२३
आत्मानं भावयेन्नित्यम् २६१
आत्मानं मन्यते नैकः ७९१
आत्मानो देहिनो भिन्नाः ६१९
आत्मायत्तमपि स्वान्तम् ३०५
आत्मायत्ते गुणादाने ६१२
आत्मा यद्विनियोजितः ३५१
आत्मा विष्णुः समस्तानाम् २९
आत्मा वै सुमहत्तीर्थम् ७२७
आत्माऽस्ति कर्मास्ति ३८७
आत्मैव ह्यात्मनः साक्षी ९२६
आत्मौपम्येन सर्वत्र दयां २३०
आत्मौपम्येन सर्वत्र समं ५३९
आदाननिक्षेपविधेर्विधाने ७१०
आदानस्य प्रदानस्य १११२
आदित्यचन्द्रहरि- ३६३
आदित्यचन्द्रावनिलोऽ-
नलश्च १२९५
आदित्यस्य गतागतैरहरहः ७३६
आदित्यादिषु वारेषु १०३८
आदेयः सुभगः सौम्यः २६
आदौ न वा प्रणयिनाम् ११८१
आदौ मज्जनचीरहारति-
लकम् १००२
आदौ रागस्ततो द्वेषः ३७१
आदौ रूपविनाशिनी १०५६
आद्यन्ते पशवो देवाः ८५२
आधारभस्मकौपीन- ७८०
आधिव्याधिजरामृत्यु- ७३७
आनन्दाय न कस्य मन्म-
थकथा १३४५
आनन्दाश्रूणि रोमांचः ७१२
आनृशंस्यमहिंसा च १४५५
आनृशंस्यं परो धर्मः ८६८,१३९८
आन्तमर्हूर्तिकं सम्यग्दर्शनम् ३९५
आन्वीक्षिकीत्रयीवार्ता- ८३४
आपत्काले तु सम्प्राप्ते ९२३
आपन्नाशाय विबुधैः ९२७
आपत्सु मित्रं जानीयात् १३९८
आपदामापतन्तीनाम् ११३२
आपद्गतं हससि किम् १२३०
आपद्व्यापादिता नैव ११९२
आपातमधुराः सर्वे १४२६
आपातमात्रमधुराः १०५
आपातरम्ये परिणामदुःखे ९०
आप्लावयति नाम्भोधिः ४७६
आमगोरससंपृक्तद्विदलादिषु १३२
आमगोरससंपृक्तं द्विदलं १२६
आमरणान्ताः प्रणयाः ९१०
आयव्ययमनालोच्य १२२८

आयादर्घं नियुञ्जीत १२२७
आयासकोपभयदुःखमुपैति मर्त्यः २५३
आयुर्दीर्घतरं वपुर्वरतरम् ९०
आयुर्वर्षशतं नृणाम् १०८८
आयुः कर्म च वित्तं च ६०४
आयुःकल्लोललोलं कतिपय- ३३९
आयुःकामयमानेन १३०३
आरब्धस्यापवर्गे स्फुरदमल-मतिः ८२५
आरम्भाणां निवृत्तिर्द्रविणमफ-लता ७३०
आरम्भोऽयं महानेव १२२६
आराधितोऽस्त्वसौ १०४०
आरुरुक्षुर्मुनिर्योगम् २३५
आरूढः शुभ्रमिभम् १२८०
आरूढाः प्रशमश्रेणिम् ६२१
आरोग्यं दत्तसौभाग्यम् ५९२
आरोग्यमानृण्यमविप्रवास ११२३
आरोहो गोवृषे वृक्ष— १२७२
आर्त्तं रौद्रं च धर्म्यं च ४८६
आर्तं रौद्रमपध्यान— १७१
आर्त्त-रौद्रपरित्यागात् ५०२
आर्त्तस्तृष्णाक्षुधाभ्यां यः २०३
आर्त्ता देवान्नमस्यन्ति १३८४
आर्त्ते तिर्यग्गतिस्तथा ५००
आर्यो देशः कुलरूपसंपदायुश्च ६२१
आर्योऽपि दोषान् खलवत् परेषाम् ८९४
आर्हन्त्यं महिमोपेतम् ५०८
आलस्यं स्थिरतामुपैति १२११
आलस्यं हि मनुष्याणाम् ११७१
आवर्तो दक्षिणे भागे १२६७
आशादासस्तु यो जातः २८९
आशा नाम नदी मनोरथजला ५३६
आशायाः ये दासाः २९०
आशा हि लोकान् बध्नाति २९०
आशैव राक्षसी पुंसाम् २८७
आषाढे दशमी कृष्णा १२५०
आसनं शयनं गेहम् १२७८
आसनस्थपदो नाद्यात् १०४९
आसनादीनि संवीक्ष्य ७१०
आस्तन्यपानाज्जननी पशूनाम् ५७१
आहारनिद्राभयमैथुनं च ५७६
आहारनिद्राभयमैथुनानि ६८७
आहारस्य तु द्वौ भागौ १०४८
आहाराज्जायते व्याधिः १०२६
आहारे मैथुने चैव १३६७
आहारैर्मधुरैर्मनोहरतरैः ६११
आहारो गरलायते प्रतिदिनम् १३४३
इङ्गिताकारतत्त्वज्ञः ८३८
इच्छन्ति शती सहस्रम् २७८
इच्छा मूर्च्छा कामः ३०७
इच्छेद्धेद्विपुलां प्रीतिम् ११८२
इज्याऽध्ययनदाने च ८१९
इतो रागमहाम्भोधिः १७५

इत्यनित्यं जगद्वृत्तम् ४५५
इत्येतत् पञ्चविधं चारित्रम् ६९९
इत्येवं सर्वभेदानाम् ६५५
इदं स्वजनदेहजाततनय- ३४६
इदमेव हि पाण्डित्यम् १२२८
इदं प्रकृत्या विषयैर्वशीकृतम् ५२६
इन्दुं निन्दति तस्करः ११८६
इन्द्रचापसमा भोगाः ४५३
इन्द्रत्वेऽपि हि संप्राप्ते २९८
इन्द्रधनुः कराऽस्पृक् च १००६
इन्द्रियप्रभवं सौख्यम् ३५९
इन्द्रियप्रसरं रुद्ध्वा ३६४
इन्द्रियाणां जये शूरः कर्म-
बन्धे ९३८
इन्द्रियाणां जये शूरो धर्मे १३९७
इन्द्रियाणां निरोधेन ८०५
इन्द्रियाणां यदा छन्दे ३५६
इन्द्रियाणां विचरताम् ३६१
इन्द्रियाणि च संयम्य १११८
इन्द्रियाणि प्रवर्तन्ते ३६४
इन्द्रियाण्येव तत्सर्वम् ३६२
इन्द्रियापेक्षया प्रायः ६१६
इन्द्रियैः सममाकृष्य ४९४
इन्द्रोऽपि न सुखी तादृक् ३०४
इन्द्रोपेन्द्रादयोऽप्येते ४५९
इमे मम धनाङ्गज- ३४३
इयं मोक्षफले दाने ४१८
इहजन्मसंपर्यार्द्धिविषय- ४५५
इष्टं दृष्ट्वा स्वप्नम् १२७४
इहामुत्र विरुद्धं यत् ५२५
इहोपपत्तिर्मम केन कर्मणा ५८२
ईदृशं श्रमणं दृष्ट्वा ५३४
ईर्याभाषैषणाऽऽदान- ७०७
ईर्ष्या रोषो दोषो द्रुवः ३११
ईर्ष्या घृणी त्वसन्तुष्टः ११३१
ईश्वरो नाम सन्तोषी ३०३
उक्तः सप्रतिमो ब्रूयात् १०६८
उक्तेऽनृते भवेद्यत्र ५२
उक्षा पताका कमलाभिषेकः १२५५
उच्चारयस्यनुदिनम् ५५५
उत्क्षेपणावक्षेपणाकुञ्चनम् ७७९
उत्खातं निधिशंकया क्षितितलं २९३
उत्तमं प्रणिपातेन १४१४
उत्तमानां प्रसङ्गेन ११४१
उत्तमा बुद्धिकर्माणः १०९३
उत्तमा ह्यात्मचिन्ता च ११९६
उत्तिष्ठन्ति निजासनादुन्नतशिरः
८८९, ११८१
उत्थायोत्थाय बोद्धव्यम् ११०५
उत्पद्यन्ते विपद्यन्ते ५२९
उत्पद्यमानः प्रथमम् २२८
उत्पादस्थितिभङ्गादि— ४९३
उत्सर्पन्ति ते यावत् २१३
उत्सपयन् दीपशाखाः २४७
उत्साहसम्पन्नमदीर्घसूत्रम् १२२०

उदङ्मुखो दिवा रात्रौ १०२१
उदयति यदि भानुः १३०६
उदर्कभूतिमिच्छद्भिः १००७
उदारं विकथोन्मुक्तम् १०६८
उदारस्य तृणं वित्तम् १४०६
उदेति सविता रक्तः ९१६
उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं ६०८
उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं मग्नं ६०८
उद्यमं साहसं धैर्यम् १११९
उद्यमः साहसं धैर्यम् १३६२
उद्योगिनं पुरुषसिंहम् ११६९
उद्योगे नास्ति दारिद्र्यम् १२८९
उन्नतो रूपवान् दक्षः ८३८
उन्नताग्रनखा भव्याः १२६७
उन्मार्गदेशनपराः कुतमार्गनाशाः ६४७
उपकारः परो धर्मः ११६५
उपकारिषु यः साधुः ८८४
उपविष्टस्तु कुप्येद् यः ९५४
उपदेशप्रदातॄणाम् ९५४
उपदेशः शुभो नित्यम् ५२३
उपदेशो हि मूर्खाणाम् ९६५
उपदेष्टुं च वक्तुं च ४८३
उपवासस्य नियमम् १०१३
उपवासे तथा श्राद्धे १८८
उपवासे स्वशक्तानाम् १६०
उपवासोऽवमौदर्यम् ९७
उपशामिकमेकं च ३९४
उपसर्गप्रसङ्गेऽपि ७१३
उपाध्याया दशाचार्यः ९७०
उपानत्सहितो व्यग्रचित्तः १०४९
उपानहं पादुकां च १२८४
उपार्जितानामर्थानाम् ४०७
उपावृत्तस्य पापेभ्यः १८९
उपाश्रयो येन दत्तः ४१६
उपासते तमाखुं वै १३४०
उरो विशालो धनधान्यभोगी १२५७
उलूककाकमार्जार- १६०
उल्लङ्घ्यते च यावन्त्यः १२६१
उल्लोचं नव बध्नाति १७०
उष्ट्रीमहिषीभ्यां योऽप्राच्यां १२८३
उष्णा छाया धनं स्तोकं ३७१
ऊढो गर्भः प्रसवसमये ६७०
ऊर्ध्वं यथाऽलाबुफलं समेति ८१४
ऊर्ध्वं स्थित्वा क्षणं पश्चात् १०३०
ऊर्ध्वमन्तर्मुहूर्तात् स्युः १५३
ऋणं व्रणं कलिर्वह्निर्लोभः १२८९
एक उत्पद्यते जन्तुरेक एव ४६०
एक उत्पद्यते जन्तुरेक एव ४५९
एक उत्पद्यते जन्तुर्यात्येकः ४६०
एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेकः १०९८
एककालं चरेद्भैक्षम् ४५८

एकतश्चतुरो वेदान् १४१
एकतः काञ्चनो मेरुः २५
एकतः क्रतवः सर्वे १९
एकत्र मधुनो बिन्दौ १४७
एकत्राऽपि हते जन्तौ १४८
एकत्रासत्यजं पापम् ६०
एकभक्ताशनान्नित्यम् १६४
एकमप्यक्षरं यस्तु ५१९
एकमेव तु शूद्रस्य ८६८
एकरात्रं वसेद् ग्रामे ५६४
एकरात्रमपि प्रायेण १४२१
एकरात्रस्थितिर्ग्रामे ५६५
एकरात्रोषितस्यापि ५३५
एकरात्र्युषितस्यापि ७९
एकवस्त्रान्वितश्चार्द्रवासाः १०४९
एकवस्त्रो न भुञ्जीत १०२४
एकसुकृतेन दुष्कृतशतानि ८९५
एकस्य जन्मनोऽर्थे मूढाः ७५२
एकस्य जन्ममरणे ४५७
एकस्य दुःखस्य न याव-
वन्तम् १३३१
एकस्याऽपि हि जीवस्य १५४
एकस्यैकं क्षणं दुःखम् ७०
एकः पापात् पतति ५४५
एकः प्रसूयते जन्तुः ४६१
एकाकी निःस्पृहः शान्तः ५५१
एकाक्षरप्रदातारम् ५१९
एकाग्रचित्तस्य दृढव्रतस्य ८०९
एकाग्रमनसा ध्याताः ५०२
एकादशीं समासाद्य १९१
एकादश्युपवासस्य १९१
एकादश्यां न भुञ्जीत १८९
एकान्तरोपवासी च १०६५
एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य ८१०
एकान्तेऽघटमानत्वाद् ७९५
एकान्ते मधुरैर्वाक्यैः ८७४
एकाशेन महीपाल १०६४
एकामिषाभिलाषिणः १२३४
एकाहात् परतो ग्रामे ५६४
एकाहारी भूमिसंस्तारकारी ७२७
एके च जातिचण्डालाः ३५२
एकेनाऽपि सुपुत्रेण ९७७
एकैककुसुमक्रीडा- १४६
एकैकोऽसंख्यजीवानाम् १४६
एकोदरसमुद्भूता १०१७
एकोदराः पृथग्ग्रीवाः ११७१
एको भावः सर्वथा येन दृष्टः ६७१
एकोऽहं नास्ति मे कश्चित् ४६३
एकोऽहं नैव मे कश्चित् ४६१
एतच्चतुर्विधं शुक्लध्यानम् ८९५
एतच्चतुर्विधासत्यम् ५९
एतत्फलमहिंसायाः १०
एतद्ध्यानफलं नाम ५०१

एतत्सम्यग्दर्शनम् ६७४
एतस्मिन् सततं यत्नः ६७५
एतदेव परं ब्रह्म ६६२
एतानि दुर्लभानि प्राप्तवतोऽपि६२१
एता याः प्रेक्षसे लक्ष्मीः ४५१
एतेषां या समाऽवस्था ७८१
एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः९१९
एते हि रिपवो घोराः २०९
एतैस्तपोभिः कुरुते १०९०
एवं कर्माणि पुनः पुनः ६२९
एवं चरित्रस्य चरित्रयुक्तेः ६९४
एवं भ्रमतः संसारसागरे ६४०
एवं य आस्तिकं भावम् ५११
एवंविधं हि यो दृष्ट्वा ५३३
एवं व्यवस्थिते लोके ४६६
एष पञ्चविधो धर्मः ९८४
एषां प्रसादं प्राप्य २
ऐश्वर्यराजराजोऽपि १००५
ऐश्वर्यवन्तोऽपि हि निर्धनास्ते १२२६
ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता ८२
औचित्यं ये विजानन्ति ९१८
औचित्यांशुकशालिनीम् २४१
कटिस्थकरवैशाख- ४७४
कटुस्वरस्त्वं पिकभृत् तथाऽपि १३०३
कण्टको दारुखण्डं च १४९
कथं न रमते चित्तम् ३८०
कथं नाम न सेव्यन्ते ८७१
कथमुत्पद्यते धर्मः ५६९
कदापि वेश्या न गुणाथिनी स्यात् १०१३
कनीनिकेव नेत्रस्य ३९२
कन्दमूलानि ये मूढाः १२९
कन्या-गो-भूम्यलीकानि ५९
कन्यागोशङ्खभेरीदधि- १२५२
कन्यां छत्रं फलं पक्वम् १२७३
कन्याविक्रयिणश्चैव १६६
कपटी लेखकः क्षान्तः ९०९
कपिलानां सहस्राणि २३
कफमूत्रमलप्रायम् ७१०
कफविप्रुण्मलामर्श- ७१७
कमलाकररत्नाकर- १२३७
कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा ८९
करभदयिते यत्तत्पीतं सुदुर्लभमेकदा ११२५
करस्थमप्येवमी कृषीवलाः १४३५
करालं विकटं मुण्डम् १३५२
करिष्यामि करिष्यामि १३५२
करेण सलिलार्द्रेण १०५२
करे दानं हृदि ध्यानम् ९१२
करे श्लाघ्यस्त्यागः ९१३
करोति दीपं न तमत्र केसरी ३७८
करोति पुण्यैर्जिननायकस्य १०४१

करोति मांसं बलमिन्द्रि-
याणाम् १४५
करोति विरतिं धन्यः १६३
करोति शोभामलके श्रियाः
कः १३७९
करोति हे दैत्यसुत ११२
करोषि यत् प्रेत्यहिताय
किञ्चित् १४२६
कर्णामृतं सूक्तिरसं विमुच्य ९०३
कर्तव्यं जिनवन्दनम् ९८८
कर्तव्यः प्रतिदिवसं प्रसन्न-
चित्तैः ५८६
कर्तव्यो गुणसङ्ग्रहः ११७३
कर्पासभस्मतक्रास्थिवर्जम् १२७६
कर्पूरधूलीरचितालवालः ११०३
कर्म जीवं च संश्लिष्टम् १७६
कर्मणा बध्यते जन्तुः
६३२, १४३६
कर्मणा मनसा वाचा ३
कर्मणा मोहनीयेन ३३१
कर्मणो हि प्रधानत्वम् ६२२
कर्मण्येवाधिकारस्ते ६३१
कर्माणि सर्वाणि च मोहनीये
१४१४
कर्मानुभावदुःखित एवम् ६२५
कर्मायत्तं फलं पुंसाम् १३१७
कर्मारण्यं दहति शिखिवत् ४२०
कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणि- ७८२
कर्मेन्द्रियाणि संयम्य १०१८
कर्मेन्धनं यदज्ञानात् १९२
कर्मेन्धनं समाश्रित्य ८०७
कर्मोदयाद् भवगतिर्भव-
गतिमूला ७३५
कलहकलभविन्ध्यः २७४
कलङ्केन यथा चन्द्रः ३६६
कलासीमा काव्यं सकल-
गुणसीमा १३९६
कलौ कराले न सुखं लभेत
११५१
कल्पद्रुमः कल्पितमेव सूते
११३६
कल्पयेदेकशः पक्षे १०३२
कल्प्यते किमिति कार्मण-
चिन्ता- ७४७
कल्लोलचपला लक्ष्मीः ३४५
कवित्वमारोग्यमतीव मेधा ६३५
कवित्वशक्तिर्हि दिवोऽव-
तीर्णा ९४३
कषायकलुषो जीवः २११
कषायपशुभिर्दुष्टैः ५१
कषायमुक्तं कथितं चरित्रम् ७००
कषायवशगो जीवः २१२
कषायविजये सौख्यम् २१८
कषायविषयातानाम् २११
कषायविषयाहार— १८८

कषायसङ्गो न सहते वृत्तम् ७००
कषायान् शत्रुवत् पश्येद् २१३
कषाया विषया योगाः ७५५
कषायास्तन्निहन्तव्याः २१६
कष्टोपार्जितमत्र वित्तम् ३४९
कस्तूरी जायते कस्मात् १३७६
कस्य वक्तव्यता नाऽस्ति १४०३
कस्य स्यान्न स्खलितम् १०८९
कस्यादेशात् क्षपयति तमः ११५५
कस्यापि चाग्रतो नैव ११२०
कः कण्टकानां प्रकरोति तैक्ष्ण्यम् ७३२
कः कालः कानि मित्राणि ११०५
काकः पक्षिषु चाण्डालः ११८६
का कामधेनुरिह कश्चिन्तामणिः ७४३
काके शौचं द्यूतकारेषु सत्यम् १४०४
काकैः सार्द्धं वसन् हंसः ११४४
काचकामलदोषेण ३६७
काचः काञ्चनसंसर्गात् ११३५
काणो निमग्नविषमोन्नतदृष्टिरेकः १०९९
कातराणां यथा धैर्यम् ७२
का तव कान्ता कस्ते पुत्रः ३४१
काऽत्र श्रीः श्रोणिबिम्बे ९३
कान्ताऽधररसुधाऽऽस्वादायिनाम् ६९०
कान्ता प्रीतिपरानुजः ७४९
कान्तारं न यथेतरः ४३१
कान् पृच्छामः सुराः स्वर्गे ९४५
कामक्रोधादिभिस्तापैः ६१८
कामं क्रोधं भयं लोभम् २०९
कामं क्रोधं लोभं मोहम् ६०७
कामरागस्नेहरागौ ३०८
कामः क्रोधश्च लोभश्च २१३
कामः क्रोधस्तथा मोहः २११
कामः क्रोधस्तथा लोभो रागः २०९
कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षः ११२७
कामाल्लोभाद्भयात्क्रोधात् ५८
कामिनां कामिनीनां च १०९
कामी त्यजति सद्वृत्तम् १०१
कामेन विजितो ब्रह्मा ९५
कायवाङ्मनसां दुष्ट— १७६
कारणात् प्रियतामेति
...............अर्थार्थी... १२१३
कारणात् प्रियतामेति
..............स्वार्थार्थी.... ११६२
कारयत्यकर्त्तारम् १३०९
कारुण्येन हता वधव्यसनिता ८८४,१३६२
कार्यं च किं ते परदोषदृष्ट्या ११९६
कार्याय चलितः स्थानाद् १२५३
कार्येण लोके निजधर्मगर्हणा १०२०
कार्येषु मन्त्री करणेषु दासी ९९६
कालत्रयेऽपि यत्किञ्चित् १०७२

कालातीतं तु यत् कुर्यात् १३५८
कालुष्यं जनयन् जडस्य ११५
का विद्या कवितां विना १४०८
काव्यं करोतु परिजल्पतु संस्कृतं वा १०१९
काव्यं चेत् सरसं किमर्थममृतम् १४०६
काव्यशास्त्रविनोदेन १३५७
कासश्वासज्वराजीर्ण- १०२९
किं विविक्तेन मौनेन ५५५
किं व्रतेन तपोभिर्वा २६७
किं शक्यं सुमतिमताऽपि- तत्र कर्तुम् १३४५
किं हारैः किमु कङ्कणैः १०६६
किं करिष्यति पाण्डित्यम् ८८२
किं करोति नरः प्राज्ञः ६२६
किं कवेस्तस्य काव्येन ९४४
किं कषायकलुषं कुरुषे स्वम् २१७
किं किं तैर्न कृतं न किं विवपितम् १२०८
किं कुलेन विशालेन १२०७
किं कोकिलस्य विरुतेन गते वसन्ते १३९२
किं क्लिष्टेनेन्द्रियरोधेन ६६९
किं गुणैस्तस्य कर्तव्यम् ११८३
किञ्चाखिलो विपाकोऽयम् ६३३
किञ्चित् परस्वं न हरेत् १३८५
किं चिन्तितेन बहुना १३१४
किं जातैर्बहुभिः करोति ९७८
किं ध्यानेन भवत्वशेष- ५१८
किं नास्ति मरणं तस्मिन् ३४०
किमत्र विरसे सुखम् ३४५
किमशक्यं बुद्धिमताम् १४१४
किमिष्टमन्नं खरसूकराणाम् ८८२
किमिह परमसौख्यम् ११९८
किं पौरुषं रक्षति येन नार्तान्- १३९१
किं बुद्धेन किमीशेन ६६३
किं भूषणं सुन्दरसुन्दरीणाम् १३७९
कीटोऽपि सुमनःसङ्गात् ११४१
कीर्तिश्रीव्यवहारसाधनतया १२८७
कुक्कुटीं वडवां क्रौञ्चाम् १२७३
कुक्षिं शाकेन पूर्येत ७०
कुग्रामवासः कुजनस्य सेवा ११२९
कुग्रामवासः कुनरेन्द्रसेवा ११२९
कुङ्कुमं कज्जलं कामः १००३
कुठारमालिकां दृष्ट्वा ११४८
कुण्डले नाभिजानामि ७७
कुतः कृतघ्नस्य यशः ९३६
कुतूहलाद् गीतनृत्त- १६९
कुतूहलान्नृत्यप्रेक्षाम् १७१
कुपात्रदानाच्च भवेद्दरिद्रः ४१२
कुपात्रेऽनर्थकृद् विद्या ८८१
कुम्भमीनान्तरेऽष्टम्याम् १३७२

कुर्यात्तत्रार्थसम्बन्धम् १२३७
कुर्याद्वर्षसहस्रं तु २९
कुर्यान्न कर्कशं कर्म २४२
कुलजातितपोरूप– २५४
कुलं च शीलं च सना-
श्रता च ९९३
कुलद्वयविशुद्धा ये ८१८
कुलं पवित्रं जननी कृतार्था ४८६
कुलशीलगुणोपेतम् ८२४
कुलिनः पण्डितो वाग्मी ९०९
कुलीनाः श्रुतसम्पन्नाः ८३४
कुलीनैः सह सम्पर्कम् १२९०
कुलीनोऽपि सुनीचोऽत्र १२१३
कुष्ठिनोऽपि स्मरसमान् १०१५
कुसुमस्तबकस्येव ९१६
कुसुम्भकुङ्कुमाम्भोवन्नि-
चितम् १०५८
कूपे ह्रदेऽधमं स्नानम् १०३६
कृतकर्मक्षयो नास्ति ६२४
कृतमपि महोपकारम् ९०५
कृतसङ्गः सदाचारैः ९९०
कृतिः कमण्डलुर्मौण्ड्यम् ७७२
कृतेष्वमात्येषु पुरातनेषु ८३५
कृत्वाऽर्हत्पदपूजनम् ११२६
कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्षः ८१६
कृमिकीटपतङ्गेषु १४२०
कृमिकुलचितं लालाक्लिन्नम् ११२
कृमितुल्यैः किमस्माभिः ३५९
कृषिगोरक्षवाणिज्यम् ८६३
कृष्णं कृत्स्नमशस्तम् १२७६
कृष्णमुखी न मार्जारी १३७८
कृष्णरक्ताम्बरां नारीम् १३५१
कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात् ७०४
कृष्णेनाराधिता मार्गशी-
र्षस्य २००
केनाञ्जितानि नयनानि ७३२
केनाऽपि सार्धं वसतां
सतामहो ११८७
केऽपि सहस्रम्भरयः ६३०
केयूरा न विभूषयन्ति
पुरुषम् १०६६
केवलं केवलज्ञानम् ६०२, ८१४
केशग्रहान् प्रहारांश्च १३८६
केशप्रसाधनं नित्यम् १०३३
केशप्रसाधनादर्शदर्शनम् १०२२
कोकिलानां स्वरो रूपम् १०९४
को गुणस्तव कदा च कषायैः २१४
कोटिजन्मकृतं पुण्यम ५१४
कोटीश्वरो नरेन्द्रत्वम् २७८
कोऽतिभारः समर्थानाम् १४०३
को देवो वीततमाः ५१२
को न याति वशं लोके ८१५
कोपस्य सङ्गाद्धर्माग्निसेवनम् १४०७
कोपः करोति पितृमातृ– २२५

कोपेन यः परमभीप्सति
हन्तुमज्ञः २२६
कोपे सति स्यात्कुत एव
मुक्तिः २१४
कोपोऽस्ति यस्य मनुजस्य २२२
कोऽप्यन्य एव महिमा ३९२
कोमलाऽपि सुरम्याऽपि १०७३
कोऽर्थान् प्राप्य न गर्वितः
१४०५
कोलाहले काककुलस्य जाते
१३६७
को वा वित्तं समादाय २९४
कोविदो वाऽथवा मूर्खः २०८
को हि जानाति कस्याद्य ४५४
कौटिल्यपटवः पापाः २६६,९०५
कौशेयं कृमिजं सुवर्णम् ११९५
क्रियाविरहितं हन्त ४८२
क्रियाशून्यस्य यो भावः ४४१
क्रियाहीनश्च मूर्खश्च ८५७
क्रीडाभूः सुकृतस्य दुष्कृ-
तरजः १६
क्रूरकर्मसु निःशङ्कम् ४४८
क्रोधवह्नेस्तदह्नाय २३३
क्रोधः नाम मनुष्यस्य २२७
क्रोधः परितापकरः २१९
क्रोधात् प्रीतिविनाशम् २१५
क्रोधाद्भवति सम्मोहः ११७६
क्रोधाद्युग्रचतुष्कषायचरणः१३६३
क्रोधेन वर्धते कर्म २१९
क्रोधो नाशयते बुद्धिम् २२४
क्रोधो न्यक्कृतिभाजनं न १०८३
क्रोधो वैवस्वतो राजा १४०५
क्रोधो हि शत्रुः प्रथमो
नराणाम् २२९
क्लिश्यन्ते केवलं स्थूलाः
... ... दन्ता ९६१
क्लिश्यन्ते केवलं स्थूलाः
... ...मन्मथ ९६१
क्लेशलेशोऽपि यत्र ११३४
क्लेशार्जितं सुखकरं रम-
णीयमर्घ्यम् २६७
क्वचित् पृथ्वीशय्यः ११९३
क्वचित् कामासक्तः ४२०
क्वेन्दोर्मण्डलमम्बुधिः ११८२
क्षणयामदिवसमासच्छलेन
१०८७
क्षणिकाः सर्वसंस्काराः ७७३
क्षते प्रहाराः प्रपतन्ति तीव्राः
१३३१
क्षत्रियस्य परो धर्मः ८२०
क्षत्रियस्य विशेषेण ८२०
क्षत्रियस्यापि यजनम् ८१८
क्षणे हृष्टाः क्षणे तुष्टाः ६५६
क्षणे हि समतिक्रान्ते ५८०
क्षन्तव्यो मन्दबुद्धीनाम् २४०
क्षमया क्षीयते कर्म २४४

क्षमया मृदुभावेन २१७
क्षमा दानं दमो ध्यानम् ८४५
क्षमा धनुः करे यस्य २४४
क्षमावांश्च सदा त्यागी ७०६
क्षमा दाता गुणग्राही ८७७
क्षमी यत्कुरुते कार्यम् २२०
क्षये पूर्वा तिथिः कार्या ५९३
क्षान्तं न क्षमया गृहोचितसुखम् ३५१
क्षान्तितुल्यं तपो नास्ति १३९६
क्षान्तिरेव महादानम् २४०
क्षान्तो दान्तो मुक्तः ५२७
क्षान्त्या क्रोधो मृदुत्वेन २१८
क्षान्त्यादिभिर्गुणैर्युक्तः ८४३
क्षान्त्या शुध्यन्ति विद्वांसः ७६५
क्षायोपशमिके भावे ४८१
क्षिणोति योगः पापानि ७१७
क्षितितलशयनं वा ६९६
क्षीरं भुक्त्वा रतं कृत्वा १२५३
क्षीरसुरारक्तपेयो १२८५
क्षीरात्समुध्धृतं त्वाज्यम् ८११
क्षीरेणात्मगतोदकाय हि ९३०
क्षुत्तृड्हिमोष्णानिलशित- ६४६
क्षुधालुता मानविहीनता च६४५
क्षेत्रे प्रकाशं नियतं करोति ६८२
क्षेत्रेषु नो वपसि ७१८
क्षेत्रेषु सप्तस्वपि पुण्यपुष्टये ७१९
क्षौरं प्रोक्तं त्रिपक्षिद्भिः १०३१
क्षौरे राजाज्ञया जाते १०३१
क्ष्माभृद्रङ्कयोर्मनोषिजडयोः ६१५
खड्गधारां मधुलिप्ताम् ३७५
खण्डनी पेषणी चुल्ली १४२४
खण्डितेऽप्यरणेः काष्ठे ७९२
खण्डीकृतोऽपि पापात्मा ९०२
खादन्न गच्छामि हसन्न जल्पे९६८
ख्यातं सामान्यतः साध्य—७८९
गच्छतां च यदा श्वा १२५२
गच्छतां य यदा श्वानः कर्णौ१२५४
गच्छतां य यदा श्वानो अमेध्यम् १२५३
गजाश्वपोतोक्षरथान् ५१३
गणयन्ति नापशब्दम् ९४२
गतं तत् तारुण्यम् २९५
गतपङ्कं यथा तुम्बम् ८०७
गतमोहाधिकाराणाम् ६९०
गतार्थसार्थस्य वरं विदेशः१४०७
गतिस्तारा स्वरो वामः १२५४
गते प्रेमाबन्धे प्रणय— ९४
गते शोको न कर्तव्यः १३५६
गन्तुं समुल्लङ्घ्य भवाटवीं यः६८०
गर्जज्ज्ञानगजोत्तुंगाः २३७
गर्भे विलीनं वरमत्र मातुः ६९९
गर्वं न्यासापहारं च ८६२
गर्वाभावो घृणाऽभावः ८७२
गर्वेण मातृपितृबांधवमित्रवर्गाः२५२
गलति सकलं रूपम् १०८०

गात्रं सङ्कुचितं गतिर्विगलिता १०७८
गाम्भीर्यं धैर्यमौदार्यम् १०००
गावो गन्धेन पश्यन्ति १२९१
गीते नृत्ये पठे वादे १२९९
गुणवद्बहुमानादेः ४८५
गुणवृद्ध्यै ततः कुर्यात् ४८२
गुणश्च दोषतां याति ७५१
गुणानामेक आधारः ३९१
गुणायन्ते दोषाः ८९३
गुणास्तावद्यशस्तावद् ८५९
गुणाः खलु गुणा एव न
गुणा धनहेतवः १२२३
गुणाः खलु गुणा एव न
गुणा फलहेतवः १२२३
गुणी गुणं वेत्ति १११७
गुणेषु क्रियतां यत्नः १११६
गुणैरुत्तुङ्गतां याति १११६
गुणैरेव महत्त्वं स्यात् १११५
गुणैर्भूष्यते रूपम् १०९५
गुणेषु रागो व्यसनेष्वनादरः ८२५
गुणैर्यदि न पूर्णोऽसि ११८५
गुरवो यत्र पूज्यन्ते १२१८
गुरुभक्तो भृत्यपोषी ९८४
गुरुशुश्रूषया जन्म ९८७
गुरूपदेशमालम्ब्य ३९५
गुरोरधीताखिलवैद्यविद्यः ९६९
गुरोरप्यवलिप्तस्य ५२५
गुरोराज्ञां सदा रक्षेत् ६५०
गुरोः पतिव्रतानां च ११८७
"गु" शब्दस्त्वन्धकारः
स्याद् ५१६
गूढं च मैथुनं धाष्टर्यम् १११८
गृहद्वारवसुक्षेत्रम् ३१३
गृहस्थस्तु दयायुक्तः ९८२
गृहस्थानां सहस्रेण ५३७
गृहस्था नैव ते ज्ञेयाः १३३९
गृहस्थो ब्रह्मचारी च १९०
गृहादिकर्माणि विहाय भव्याः
१०४५
गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते १८२
गृहे चैवोत्तमं स्नानम् १०३५
गृहेऽपि वसतां नित्यम् १४३८
गोपालो नैव गोपालः १३७४
गोरसं माषमध्ये तु १३२
ग्रहणोद्वाहसंक्रान्तौ ४१४
ग्रहा रोगा विषाः सर्पाः ६२९
ग्रामाणां सप्तके दग्धे १०५९
ग्रासार्धमपि ग्रासम् ४०९
ग्रीष्महेमन्तिकान्मासानष्टौ ५६२
ग्रीष्मे वर्षासु च च्छत्री १३८७
घृष्टं घृष्टं पुनरपि ८९२
घोरां दुर्गतिमेत्यलीकलवम् ६१
चक्रो त्रिशूलो न हरो न विष्णु
१३७५
चक्रेशकेशवहलायुधभूतितोऽपि
२८३

चक्षुःक्षयं प्रचुररोगशरीरबाधाः २९६
चञ्चलं हि मनः कृष्ण ६५८
चञ्चलत्वकलङ्कं ये १२२२
चटनं गोगजवृक्षशैल- १२७३
चतुरः सखि मे भर्ता ९६५
चतुर्थादि तपः पाप- १८४
चतुर्थी नवमी षष्ठी १०३२
चतुर्दश्यष्टमा चैव १९४
चतुर्दश्यष्टमीराको- १८२
चतुर्दश्यां तथाऽष्टम्याम् १९५
चतुर्वर्गेऽग्रणीर्मोक्षः ७१४
चतुर्विंशतिवैशेषिक- ७७७
चतुर्विधं त्रियामायाम् १६६
चतुर्विधो वराहारः २०४
चतुष्पर्व्यां चतुर्थादि १८१
चतुःसागरपर्यन्ताम् ४१८
चत्वारि खलु कर्माणि १०२६
चत्वारि सन्ति पर्वाणि १८२
चत्वारो भगवद्भद्राः ५८६
चन्दनं शीतलं लोके ११८०
चन्दनतरुषु भुजङ्गाः ११२४
चन्द्रादित्यपुरन्दरक्षितिधर १३५४
चरन्तो न स्खलन्त्येव ११९१
चराचराणां जीवानाम् १२२
चरेन्माधुकरीं वृत्तिमपि ५५९
चर्म-वल्कलचीराणि १८
चलं राज्यैश्वर्यम् ४५३
चलयति तनुं दृष्टेर्भ्रान्तिम् १०७९
चला लक्ष्मीश्चला प्राणाः ५७२
चला विभूतिर्ननु जीवितं चलम् ५८५
चाण्डालः किमयं द्विजातिः ५४४
चारित्रं चिनुते तनोति विनयम् ४१३, ४२५
चारित्ररत्नान्न परं हि रत्नम् ६९६
चिखादिषति यो मांसम ४१
चित्तं रागादिभिः क्लिष्टम् ६६५
चित्तं शमादिभिः शुद्धम् ७६३
चित्तं शान्तजनस्य भक्ति-कुशलम् ८७३
चित्तबालक मा त्याक्षीः ६६०
चित्तानुवर्तिनी भार्या १०८३
चित्तेऽन्तर्ग्रन्थगहने ११९
चित्रास्वातिविशाखासु १३७१
चिद्रूपानन्दमयः १४४४
चिरं गतस्य संसारे ४७७
चिरादेकेन दानादि- ४२६
चिरायुरारोग्यसुरूपकान्ति-१४४
चिरायुषः सुसंस्थानाः ८०
चेतः सार्द्रतरं वचः सुमधुरम् १३२७
चेतोहरा युवतयः ४५२
चेत्पापापचयं चिकीर्षसि ३६९

चैत्यं यः कारयेद् धन्यः ७२०
चैत्यद्रव्यहृतिः साध्वी- ३९९
चैत्यप्रतिमापुस्तक- ७१८
चोराणां वञ्चकानाञ्च ८९७
चौरैरुपद्रुतं देशम् ५६१
चौर्यं स्वेन च वर्णकेन च ७३
छत्रं तामरसं धनु रथवरः १२५५
छत्राकारं नरेन्द्राणाम् १२६४
छत्राकारं शिरो यस्य १२५६
छित्त्वा स्नेहमयान् पाशान् ३३२
छिद्यन्ते कृपणाः कृतान्त-परशोः ६५०
छिन्दन्ति ज्ञानदात्रेण २९२
छिन्नं छिन्नं पुनरपि ९१५
छिन्नमूलो यथा वृक्षः ५७९
छिन्नेषु रावणे तुष्टः १४५३
जगत्प्रभावं कलिताऽऽत्म-भावम् ३८५
जगदाक्रममाणस्य १२१
जगद्भोगादुदासीनः १४३७
जग्ध्वा सुगन्धि ताम्बुलम् ४६८
जनयति वचोऽव्यक्तम् १०७९
जनयन्त्यर्जने दुःखम् १२३३
जनस्य सर्वस्य समीहितानि ११५९
जन्तूनामवनं जिनेशमहनम् ८०३
जन्मजरामरणभयैरभिद्रुते ४५९, ७२१
जन्मदुःखं जरादुःखम् ३४०
जन्मन्येकत्र दुःखाय ३७६
जन्म मृत्युं हि यात्येकः ४६४
जन्ममृत्युजरादुःखैः ७४०
जन्मरोगजराशोक- ७३८
जन्मिनां पूर्वजन्माप्त- ७४८
जन्मिनां प्रकृतिर्मृत्युः ६१६
जयति स पुरुषविशेषः १३४४
जरायुजाण्डजादीनाम् ५
जरायुजाण्डजोद्भिज्ज- ५
जलक्रीडाऽऽन्दोलनादि- १६९
जलधूलिधरित्र्यादि ९१७
जलपिण्डादि योगस्य ७९३
जले जीवाः स्थले जीवा आकाशे ५६१
जले जीवाः स्थले जीवा जीवाः ६०४
जले तैलं खले गुह्यम् १३९०
जलेन देहदेशस्य १०३५
जवो हि सप्तेः परमं विभूषणम् १०९४
जह जह अप्पो लोहो १२०
जातमात्रश्च म्रियते १३४७
जातरूपं यथा जात्यम् ५१०
जातः कल्पतरुः पुरः ३०२
जातिकुलरूपबललाभ- २५५
जातिलाभकुलैश्वर्य- २५४

जातिशतेन लभते किल
मानुषत्वम् ८५५
जातेन जीवलोके १९०७
जात्यादिमदोन्मत्तः २५५
जात्याऽपि ब्राह्मणो नैव ८५०
जानन्ति कामान्निखिलाः
ससंज्ञाः ३१५
जानन्ति केचिन्न तु कर्तुमीशाः
६८०
जानामि क्षणभंगुरं जगदिदम् ३२३
जानामि पापं न च मे
निवृत्तिः ६२२
जामउ पीलिज्जंति १३१
जामाता कृष्णसर्पश्च ९३६
जामाता जठरं जाया १४१६
जायते यस्य हरणम् १२७९
जायन्ते च म्रियन्ते च ७६४
जितेन्द्रियत्वं विनयस्य
कारणम् १२१९
जितेन्द्रियो धर्मपरः ८४६
जिनधर्मविनिर्मुक्तः ५९७
जिनधर्मो मम माता ९७९
जिनपतिपदभक्तिर्भावना
जैनतत्त्वे ८०८
जिनभुवने जिनबिम्बे ७१८
जिनशासनस्य सारो
जीवदया ५९७
जिनार्चाकारकाणां न १०४३
जिनेन्द्रचन्द्रप्रभवम् ३८६
जिनेन्द्रचन्द्रोदितमस्तदूषणम्
४३७
जिनेन्द्रपूजा गुरुपर्युपास्तिः
१०८१
जिनेन्द्रपूजा सुगतिं तनोति
१०४५
जिनेन्द्रप्रणिधानेन ५१३
जिनेन्द्रप्रतिमारूपमपि ४९८
जिनेष्वभक्तिर्यमिनामवज्ञा ११३३
जिनो देवः कृपा धर्मः ९८५
जिह्वादूषितसत्पात्रः ९०४
जिह्वासहस्रकलितोऽपि
समासहस्रैः २५६
जीर्णोद्धारः कृतो येन ७२१
जीवस्तथा निर्वृतिमभ्युपेतः ६१७
जीवाकुलेषु स्थानेषु १७०
जीवानां रक्षणं श्रेष्ठम् २३
जीवान्निहंति विविधं वितथं
ब्रवीति २८१
जीयन्तां दुर्जया देहे ३६१
जीर्यन्ति जीर्यतः केशाः
... ... जीर्यतः २९६
जीर्यन्ति जीर्यतः केशा
... ...धनाशा २८८
जीवन्ति शतशः प्राणाः १२४२
जीवन्तु मे शत्रुगणाः सदैव ९३३

जीवन्तो मृतकाः पञ्च १३५३
जीवाजीवौ पुण्यपापे ७९६
जीवितं यस्य धर्मार्थम्
... ... सर्वपापैः ७५४
जीवितं यस्य धर्मार्थम्
... ... सोऽचिरात् ५३१
जीवितं यौवनं लक्ष्मी ४५५
जीवितं विद्युता तुल्यम् ४५३
जीवितव्यं ददानेन १४३३
जीवितेनाऽपि किं तेन १०८४
जीवन्नेव मृतोऽन्धः १०९८
जीवोपतापकः क्रोधः २२३
जैनधर्मे च दक्षत्वं ३९९
जैनो धर्मः कुले जन्मः ७४६
जैनो धर्मः प्रकटविभवः ७४८
जैनो धर्मो दयामूलः ५९७
जैमिनीयाः पुनः प्राहुः ७८५
ज्ञात्वा बुद्बुदभङ्गुरं धनमिदम् ६१२
ज्ञानं विना नास्त्यहिता-
न्निवृत्तिः ६७९
ज्ञानं स्यात् कुमतान्धकार- ६७३
ज्ञानदर्शनचारित्रतपः- ३९७
ज्ञानदर्शनसम्पन्न आत्मा ६०१
ज्ञानध्यानतपःशील- २३५
ज्ञानं तीर्थं क्षमा तीर्थम् ७२८
ज्ञानं तीर्थं धृतिस्तीर्थम् ७२९
ज्ञानं तृतीयं पुरुषस्य नेत्रम् ६७२
ज्ञानं नाम महारत्नम् ६७१
ज्ञानपालीपरिक्षिप्ते ५१
ज्ञानभावनया जीवः २६३
ज्ञानं मदद्र्पहरं, विषायति ६८१
ज्ञानं मदद्र्पहरं, विषायते १२०६
ज्ञानवान् ज्ञानदानेन ४२१
ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा ५३२
ज्ञानस्य ज्ञानिनां वाऽपि ६२०
ज्ञानस्य भक्तेस्तपसः
क्रियायाः ६१०, ६८१
ज्ञानाजीर्णमृताः केचित् ६६९
ज्ञानादित्यस्य सूर्यः स्यात् ६८४
ज्ञानादिसर्वधर्माणाम् ८३
ज्ञानच्छिदन्ति खलु ६८६
ज्ञानाधिकं तपः क्षामम् ८७९
ज्ञानाभ्यासः सदा कार्यः ६७६
ज्ञानी क्रियापरः शान्तः ४८४
ज्ञानेन तु तदज्ञानम् ६८३
ज्ञेया सकामा यमिनाम् ७५८
ज्वलद्बब्बूलवद्भाति २३१
ज्वालाभिश्शलभा जलैः ४४०
ज्वलितं न हिरण्यरेतसम् २५८
त एव वेद्या गुरवो यथार्थम् ९४८
त एव हि त्रयो लोकाः ९७३
तं वच्मि शिष्यं पुण्याढ्यम् ९५०
तच्चारित्रं न किं सेवेत् ६९५
तज्ज्ञानमेव न भवति ६८३
ततो गुरूणामभ्यर्णे ९८९
ततो वैकालिकं कार्यम् १६१

तत्किञ्चिद्दशभिर्मासैः १११४
तत्तेजस्तरणेर्निदाघसमये ९१५
तत्त्वं चिन्तय सततं चित्ते ११४२
तत्र परोक्षं द्विविधं श्रुतम् ६७५
तत्र स्थाने स्थितान् जीवान् १०६०
तथाऽभूद् रावणो नाम ८५१
तथा हि येन जायन्ते १११
तथैव मुद्रिते भाण्डे ७९१
तदाद्य स्वामिनादत्तम् ६९
तदार्जवमहौषध्या २७०
तदिन्द्रियजयं कुर्यात् ३६३
तदिह दूषणभंगीगणस्य नो १३७
तदेव युक्तं भैषज्यम् ९६९
तदेव सर्वगुणस्थानम् १७८
तदेव हि तपः कार्यम् ४३५
तद्गृहं यत्र वसति १३९६
तद् यावदिन्द्रियबलम् ५९०
तद्वद्दोषविहीनात्मा ६०९
तनोति धर्मं विधुनोति कल्मषम्
४३५
तनोति धर्मं विधुनोति पातकम्
४०१
तन्वी चारुपयोधरा सुवदना १४१७
तपश्चतुर्थादि विधाय धन्यं १८१
तपः शिवकुमारवच्चरति ४३६
तपः श्रुतपरिवाराम् ११७
तपः सकललक्ष्मीणाम् ४२८
तपः सर्वाक्षसारङ्ग— ४२७
तपांसि तन्याद् द्विविधानि
नित्यम् ४३०
तपो विद्या च विप्रस्य ८५४
तप्यमानांस्तपो मुक्तौ ६५४
तप्येद्वर्षशतैर्यश्च १७७
तमभिलषति सिद्धिः ६७
तमाखुभृङ्गीमद्यानि १३४०
तमेवमुत्तमं धर्मम् १४
तमो धुनीते कुरुते प्रकाशम् ६७२
तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यात् ९७६
तरुदाहोऽतिशीतेन १४११
तलपद्वारार्गलाभङ्गे १२८०
तल्लीनमानसः स्वस्थः १०२८
तव वर्त्मनि वर्त्ततां शिवम् ९२७
तस्मात् कामः सदा हेयः ९१
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र ८०५
तस्मात् परकृतो द्रोहः ३१४
तस्मात् स्वजनस्वार्थे ४६४
तस्मात् स्वजनस्योपरि ४६३
तस्माद् धर्म-तपः-शील- ८४७
तस्माद्धर्मार्थिना त्याज्यम् १००९
तस्माद् बाल्येऽपि दुःखेऽपि ५८७
तस्मिन् वस्त्रे स्थितान् जीवान्
१०५९
तस्याऽग्निर्जलमर्णवः ५६
तस्यासन्ना रतिरनुचरी ७२६
तस्येह त्रिविधस्यापि १४३७
ताडनं छेदनं क्लेशकरणम् ३१३

तावच्चन्द्रबलं ततो ग्रहबलम् ७४६
तावदाश्रीयते लक्ष्म्या २५७
तावद् गर्जन्ति मण्डूकाः ९४०
तावद्गुरुवचः शास्त्रम् २१४
तावद्भयात् तु भेतव्यम् ११९९
तावद्विवादी जनरञ्जकश्च ६१३
तावन्नीतिपरा धराधिपतयः १३७१
तावन्मतिः स्फुरति ६२३
तावन्माता पिता चैव १२१५
ताम्बूलं मौक्तिकं शङ्खम् १२७८
तादृशी जायते बुद्धिः १३१६
तास्तु वाचः समायोग्याः १०६९
ताः कृष्णनीलकापोत- १७०४
तिथिपर्वहर्षशोकाः २०२
तिथिपर्वोत्सवा सर्वे २०३
तिलकं द्रष्टुमादर्शः १३५०
तिलयन्त्रं तु कुर्वन्ति १६७
तिलवल्लघुता तेषाम् १६७
तिल-सर्षपमात्रं तु ४५
तिलेषु तैलं दध्न्यपि सर्पिः ६७७
तिष्ठेद् वायुर्द्रवेदग्निः ३०६
तीक्ष्णैरसिभिर्दीप्तैः ६४९
तीर्थेषु शुध्यति जलैः ३९४
तीर्थानामवलोकनं परिचयः८६६
तुङ्गं वेश्म सुताः सताम् ७३७
तुच्छफलं च वृन्ताकम् १२४
तुच्छसौख्याप्तये जीवाः १४५६
तुम्बीफलकरा भिक्षाभोजनाः १४४१
तुलासङ्क्रान्तिषट्कं चेत् १२४९
तुष्यन्ति भोजनैर्विप्राः १२९०
तूर्यं ब्रह्मव्रतं नाम १४२१
तृणं लघु तृणात्तुलम् ८५९
तृणतुल्यं परद्रव्यम् ८०२
तृणानि नोन्मूलयति प्रभञ्जनः ९३९
तृणानि भूमिरुदकम् ११७७
तृतीयं लोचनं ज्ञानम् ६७३
तृषा शुष्यत्यास्ये पिबति सलिलम् ११२४
तृष्णां छिन्ते शमयति मदम् ११३८
तृष्णां छिन्धि भज क्षमाम् ८८३
तृष्णाऽनलप्रदीप्तानाम् २९८
तृष्णान्धा नैव पश्यन्ति २९८
तृष्णावल्लिरियं नवैव २८६
तृष्णासमाप्तिर्जगतां भवेद् यदि ८१५
ते कीदृशा महाराज १४४१
तेजः क्षमा धृतिः शौचम् ५८१
तेजः सत्यं धृतिर्दाक्ष्यम् ८१९
ते तीर्णा भववारिधिम् ५२९
ते धत्तूरतरुं वपन्ति भवने ५८४
ते धन्याः पुण्यभाजस्ते २९१
तेनाधीतं श्रुतं तेन २९२

ते पुत्रा ये पितुर्भक्ताः १३९९
तेऽप्यधन्याः पशुप्रायाः ९००
तेषां त्रयाणां शुश्रूषा ९७३
तेषां सन्ध्या वृथा स्नानम् १३३९
तैलक्षये यथा दीपः ६३४
तैलस्त्रीमांससंभोगी १९५
तैलाभ्यङ्गं नरो यस्तु १९६
तैः कर्मभिः स जीवो विवशः ६२५
त्यक्तपुत्रकलत्रस्य १२०
त्यक्तभोगोपभोगस्य १८७
त्यक्तव्यो ममकारः ३३१
त्यक्तसङ्गो जीर्णवासाः ७१५
त्यक्तार्तरौद्रध्यानस्य १७३
त्यक्ते परिग्रहे साध्वाः ११९
त्यक्तोपात्तं मद्यरतम् ८४१
त्यक्त्वा कुटुम्बवासं तु ८४५
त्यज कामार्थयोः सङ्गम् ३३७
त्यजत युवतिसौख्यम् ३३८
त्यज दुर्जनसंसर्गम् ९५५
त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीनम् १२१५
त्यजन् दुःशीलसंसर्गम् ७१५
त्यज स्पृहां स्वःशिवशर्मलाभे ७६८
त्यजेत्क्षुधार्तो महिलां सपुत्राम् १०५५
त्यजेत्सुखार्थी परदारसङ्गम् १००९
त्याग एव हि सर्वेषाम् ४७९
त्रयः स्थानं न मुञ्चन्ति १२९१
त्रयीतेजोमयो भानुः १६२
त्रय्यां च दण्डनीत्यां च ८३९
त्रातुं न शक्या भवदुःखतोये ३२४
त्रिकालविषयव्यक्ति ६५३
त्रिलोककालत्रयसंभवासुखम् ३८२
त्रिलोक्यामपि ये दोषाः २८३
त्रिविधं नरकस्येदम् ६५२
त्रिसन्ध्यं देवार्चां विरचय ८०४
त्रैकाल्यं जिनवन्दनं प्रतिदिनम् ९८९
त्रैलोक्यमखिलं दत्त्वा १०६०
त्वं राजा वयमप्युपासितगुरु- ५४१
त्वङ्मांसमेदोऽस्थिपुरीषमूत्र- ६१९
त्वया सर्वमिदं व्याप्तम् १५६
दग्धं खाण्डवमर्जुनेन १३१९
दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तम् ६३३
दण्डकम्बलसंयुक्ताः १४४१
दत्तमिष्टं तपस्तप्तम् २४
दत्तस्तेन जगत्यकीर्तिपटहः ८७
दत्तः स्वल्पोऽपि भद्राय १२३८
दत्त्वा दानं जिनमतरुचिः ४२१
ददति विषयदोषाः १०७
ददतु ददतु गालीर्गालिमन्तो भवन्तः २४२
ददाति दुःखं बहुधाऽतिदुःसहम् ३८०

ददाति प्रतिगृह्णाति ११८७
ददातु दानं बहुधा चतुर्विधम् ३७८
दधातु धर्मं दशधा तु पावनम् ३८१
दधात्यापदि धैर्यम् ९०८
दधिदुग्धपरित्यागाद् १९६
दधिलाभाद् धनोत्पत्तिः १२७३
दन्तकाष्ठममावास्याम् १९५
दन्तत्वक्केशाङ्गुलिपर्व्व-१२५९
दन्तदार्ढ्याय तर्जन्या १०२८
दन्तस्य निर्घर्षणकेन राजन् ! १२९७
दन्ताग्मौनपरस्तेन १०२७
दन्तैर्हीनः शिलाभक्षी १३७९
दमो दया ध्यानमहिंसनं तपः ३९०
दमो देव-गुरूपास्तिः २८
दम्भपर्वतदम्भोलिः ६९१
दम्भेन व्रतमास्थाय २६७
दयां विना देव-गुरुक्रमार्चाः २१
दयाऽङ्गना सदा सेव्या १७
दयादमध्यानतपोव्रतादयः ३७९
दया दानं दमो देवपूजा ९८३
दया-दानपरो नित्यम् १८
दया लज्जा क्षमा श्रद्धा ९८५
दया समस्तभूतेषु ८६९
दयाहीनं निष्फलं स्यात् १७
दयैव धर्मेषु गुणेषु दानम् १३९४
१९
दरिद्राणां च बन्धूनाम् १४३३
दरिद्रान् भर कौन्तेय ! १३२२
दशाद्गिगमने यत्र १२१
दशभिर्भोजितैर्विप्रैः ४२४
दशलक्षणानि धर्मस्य ५७७
दशस्वपि कृता दिक्षु १२१
दस्योरन्यस्य कार्ये च ७९२
दाक्षिण्यं स्वजने दया परजने १०१६
दाक्षिण्यलज्जे गुरुदेवपूजा १२१८
दातव्यमिति यद् दानम् ४११
दातारं कृपणं मन्ये २८२
दानं वित्तावृतं वाचः १३८२
दानं सदा यच्छति मार्गणेभ्यः १७८
दानं सुपात्रे विशदं च शीलम् ५७८
दानं च विफलं नित्यम् ३६९
दानं चाध्ययनं चैव ८१९
दानं तीर्थं दमस्तीर्थम् ७२९
दानं दरिद्रस्य प्रभोश्च शान्तिः ६३८
दानं दहति दौर्गत्यम् १४१२
दानं दुर्गतिवारणम् ४०५
दानं धर्मपुरो विष्णुः ४१३
दानमध्ययनं यज्ञः ८५४
दानमध्ययनं वार्ता ८६३
दानभिज्या तपःशौचं तीर्थं वेदाः ४३९
दानभिज्या तपः शौचं तीर्थसेवा ६६३

दानमौचित्यविज्ञानम् १२२०
दानं पूजा तपश्चैव ६६०
दानं प्रजापरित्राणम् ८३१
दानशीलतपःसंपद्भवेन ४३६
दानशीलतपोभावैः ३७०
दानानि शीलानि तपांसि पूजा ४००
दाने तपसि शौर्ये च १०८५
दानेन तुल्यो निधिरस्ति नान्यः १३९५
दानेन भूतानि वशीभवन्तिः ४२२
दानेन भोगाः सुलभा भवन्ति ४२४
दानेन लक्ष्मीर्विनयेन विद्या ९०७
दानेन शत्रून् जयति ४२५
दाने शक्तिः श्रुते भक्तिः ७४४
दाने शीले तपस्येव ४४२
दायादाः स्पृहयन्ति १२३०
दाराः परभवकारा बन्धुजनः ३२५
दारिद्र्यनाशनं दानम् १२९०
दारेषु किञ्चित् स्वजनेषु किञ्चित् १०६९
दासत्वमेति वितनोति ३५५
दिग्व्रते परिमाणं यत् १७९
दिनयामिन्यो सायं प्रातः २८८
दिवाकीर्तिप्रयोगे तु १०३१
दिवा पश्यति नो घूकः १००
दिवा यामचतुष्केण ११६०
दिव्यं चूतरसं पीत्वा २५३
दिव्यात्कामरतिसुखात् ७४
दिव्यौदारिककामानाम् ७४
दीक्षा गृहीता दिनमेकमेव ७०२
दीनदुःस्थितदारिद्र्यप्राप्तानाम् ४४७
दीनेष्वार्त्तेषु भीतेषु ४४७
दीनोद्धरणमद्रोहः ५६७
दीपिका खल्वनिर्वाणा ६६१
दीपोत्सवदिने भौमवारः १२५०
दीपो भक्षयते ध्वान्तम् १०५१
दीपो यथा निर्वृतिमभ्युपेतः ६१६
दीपो यथाऽल्पोऽपि ५७३
दीयते म्रियमाणस्य ४१९
दीयमानं हि नापैति १२२४
दीर्घमायुर्यशश्चारु ५९३
दीर्घमायुः परं रूपम् १२
दीर्घवैरमसूया च ८६७
दीर्घदर्शी विशेषतः ९९१
दीर्घायुर्भव भण्यते यदि ८६१
दुरन्तमिथ्यात्वतमोदिवाकराः ३७६
दुरन्तविषयास्वाद— १०४
दूरे विशाले जनजन्तुमुक्ते ७११
दुर्गतिप्रपतज्जन्तु— ५७८
दुर्गतिप्रापणे पक्षः २२५
दुर्जनः परिहर्तव्यः ८९८
दुर्जनः प्रियवादी च ८९९
दुर्जनेन समं सख्यम् ११४५
दुर्बलानामनाथानाम् ८२३
दुर्भिक्षोदयमन्नसङ्ग्रहपरः ११९७

दुर्मन्त्रान्नृपतिर्विनश्यति १४१३
दुर्मन्त्री राज्यनाशाय १४१५
दुर्वचनं पराधीनम् ३८२
दुर्वारा वारणेन्द्रा जितपवनजवाः ८६०
दुष्कृतं न गुरोर्ब्रूयात् १४४२
दुष्टमन्तर्गतं चित्तम् १०३७
दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा ८२७
दुष्टा भार्या शठं मित्रम् १३५२
दुष्टा रामा सुता दुष्टाः ७५२
दुष्प्रापं मकराकरे ३५२
दुष्प्राप्यं प्राप्य मानुष्यम् ६४१
दुःखं यथा बहुविधम् ११९८
दुःखं संसारिणः स्कन्धाः ७७१
दुःखं स्त्रीकुक्षिमध्ये प्रथममिह ६४३
दुःखप्रतिक्रियार्थम् ६२०
दुःखं प्राप्य न दीनः स्यात् ५४६
दुःखमायतनं चैव ७७०
दुःखं पापात् सुखं धर्मात् ५८३
दुःखात्मकेषु विषयेषु सुखाभिमानः ११३१
दुःखानि नरकेष्वतिदुःसहानि २८५
दुःखानि यानि संसारे १४९
दुःखार्जितं खलगतं वलभीकृतं च २२७
दुःखिनः काकजङ्घाः १२६८
दुःखी दुःखाधिकान्पश्येत् ३१९
दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः ५३०, १२४२
दुःस्वप्ने देवगुरून् १२७५
दूराद्वावसथान्मूत्रम् १०२४
दूरायातं पथश्रान्तम् २०८
दृढतामुपैति वैराग्यभावना ३५३
दृश्यं वस्तु परं न पश्यति १००
दृश्यन्ते बहवो लोकाः ११८४
दृष्टं किमपि लोकेऽस्मिन् ११२१
दृष्टाः स्वप्ना ये स्वं प्रति १२७२
दृष्टिपूतं न्यसेत् पादम् १३८३
दृष्टिरागो महामोहः ३०८
दृष्ट्वा चन्दनतां यातान् ११३९
देयं भोज्य धनं धनं सुविधिना ४०८
देवताद्युपदेशोत्थः १२६९
देवताराधनं चैव १३७
देवतासन्निधौ वाक्यम् ५८
देवताः पितरो गावो नृपाः १२७२
देवद्रव्यगुरुद्रव्य- ८५७
देवद्रव्यं गुरुद्रव्यम् १४५०
देवद्रव्येण या वृद्धिः ७२५
देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनम् ४३४
देवपूजा गुरूपास्तिः १०२३
देवपूजा दया दानम् ९०६
देव-मनुष्य-नारीणाम् ८४४

देवमानुषतिर्यक्षु १७९
देवसाधुपुरस्वामि— १०४७
देवस्य प्रतिमाया यात्रा– १२७७
देवे तीर्थे तथा मन्त्रे ४४१
देवार्चनादिकार्याणि १०२२
देवेषु किल्बिषो देवः ३६७
देवेषु च्यवनवियोगदुःखि-
तेषु ६३६
देवैस्तु भुक्तं पूर्वाह्णे १५६
देवो दलितरागादिः ८०५
देवोपहारस्याजेन ३५
देवोऽपि शाकुने तेभ्यः ११६८
देवोऽष्टादशभिर्दोषैर्मुक्तः ५१२
देशं कालं कार्यम् १३५७
देशसामायिकं श्राद्धः १७८
देशाटनं पण्डितमित्रता च १२८८
देहं दहति कोपाग्निः २२८
देहस्य दूषणं तन्द्रा ११२१
देहीति भाषते यस्तु १३२३
देहीति वचनं श्रुत्वा ८५९
दोषजालमपहाय मानसे ८९०
दोषधातुमलाकीर्णम् ४६८
दोषं न तं नृपतयः २२०
दोषाणां कारणं मद्यम् १३४
दोषाणामाकरः कामः १०६
दोषेषु सत्सु यदि कोऽपि
ददाति शापम् २४३
दौर्भाग्यजननी माया २६४
दौर्भाग्यं प्रेष्यतां दास्यम् ७१
द्यूतं सर्वापदां धाम १३३३
द्यूतं यो यमदूताभम् ८३०
द्यूतं च मांसं च सुरा च
वेश्या १३३२
द्यूतपोपी निजद्वेषी १३२०
द्यूतं मांसं सुरा वेश्या १३३२
द्यूतस्य व्यसनं त्याज्यम् १३३५
द्यूतात् प्रस्विन्नदेहश्च १३३३
द्यूताद् राज्यविनाशनम् १३३२
द्यूतानलेनापि च राज्यभारम्
१३३४
द्रव्यक्षेत्रादिभावा ये ३९५
द्रव्यं गुणस्तथा कर्म सामान्यं
सविशेषकम् ७७७
द्रव्यं गुणस्तथा कर्म सामान्यं
च चतुर्थकम् ७७६
द्रव्यनाशे तथोत्पत्तौ १३५०
द्रव्यं नवविधं प्रोक्तम् ७७७
द्रव्यस्त्रीमांससंपर्कात् ५४९
द्रव्याणां निखिला भावाः ३९६
द्रव्याणि तिष्ठन्ति ४६०
द्रव्याशां दूरतस्त्यक्त्वा ३०२
द्रष्टुं स्वदोषान् लोकानाम् ११२१
द्वयोः समानगुणयोः ९२८
द्वात्रिंशद्दशनो राजा १२६५

द्वात्रिंशद्दोषनिर्मुक्तम् १७५
द्वाविमौ सलिले पात्यौ १३२१
द्वावेतौ समवीर्यौ तु ५५४
द्विचत्वारिंशता भिक्षा- ७०९
द्वितीया द्विविधे धर्मे १९८
द्वितीया पञ्चम्यष्टम्येकादशी १९८
द्वितीया वर्जिता स्नाने १०३५
द्विदलान्नं पर्युषितम् १४२३
द्वे कार्ये कुलीन इह ९१२
द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये १२४७
द्वेषस्यायतनं धृतेरपचयः ११६
द्वेषोऽपि वाच्यकवचःश्रवणात् ११७५
धत्से कृतिन् यद्यकारकेषु १४२७
धनं यत्राऽर्ज्यते किञ्चित् १२३९, १४२५
धनं हरन्तीं निधनं करन्तीं १०१३
धनदो धनार्थिनां प्रोक्तः ५७१
धनहीनः शतमेकम् २७८
धनिकः श्रोत्रियो राजा १२९८
धनिनोऽपि निरुन्मादाः ९११
धनेन किं यो न ददाति नाश्नुते १३९२
धनेषु जीवितव्येषु २९३
धनेन हीनोऽपि धनी मनुष्यः ४०३
धनैर्दुष्कुलीनाः कुलीनाः क्रियन्ते १२१४
धनैश्वर्याभिमानेन ६४०
धन्यास्ते वन्दनीयास्ते ९८
धर्मं सत्यं श्रुतं न्याय्यम् ११११
धर्मकामार्थकार्येषु ९९७
धर्मकार्ये मतिस्तावद् ५८७
धर्मकृत्येषु सारं हि २०६
धर्मज्ञो धर्मकर्ता च ५१६
धर्मतत्त्वमिदं ज्ञेयम् १६
धर्मध्याने भवेद् भावः ४९०
धर्मध्वंसे क्रियालोपे १०७२
धर्मं धुनोति विधुनोति ३६८
धर्मं न कुरुषे मूर्ख ५८४
धर्मप्रधानं पुरुषम् ५९४
धर्मप्रभावतः कल्पद्रुमाद्याः ४७६
धर्मबाधाकरं यत्र १२१७
धर्मभ्रष्टा हि ते ज्ञेयाः १३४१
धर्ममर्माविरोधेन ८६५
धर्ममाचर यत्नेन ५८०
धर्मरतः समधातुर्यः १२७०
धर्मशास्त्रार्थकुशलाः ८३८
धर्मश्चेत् परदारसङ्गकरणात् ६००
धर्मश्चेन्नावसीदेत ५७५
धर्मश्रुतिश्रवणमङ्गलवर्जिता हि ११००
धर्मसंस्कारतः सर्वे ८५२
धर्मस्य दया मूलम् २४२
धर्मस्य दुर्लभो ज्ञाता ५८२

धर्मस्य फलमिच्छन्ति ५८४
धर्मस्य विश्वाधिपतेः
प्रसादतः ६३७
धर्महानिरविश्वासः ६४
धर्मः प्रवृगतस्तपः प्रचलितं
सत्यम् १३५९
धर्मः शर्म परत्र चेह च
नृणाम् ५७२
धर्मः शर्ममहाहर्म्यम् ५७०
धर्माज्जन्म कुले कलङ्कविकले ५९१
धर्मादन्यत्र विश्वेऽपि ५७४
धर्मादवाप्य ये लक्ष्मीम् १२२५
धर्माधर्मौ नभः कालः ७९६
धर्मामृतं सदा पेयम् ५७६
धर्मारम्भे ऋणच्छेदे १२९३
धर्मार्थं यस्य वित्तेहा ११३
धर्मार्थकाममोक्षाणाम् ११६६
धर्मार्थोऽयमारम्भः ११८४
धर्मो जीवदयातुल्यः १५
धर्मो दुःखदवानलस्य ५७२
धर्मोपकरणान्यत्र ११७४
धर्मो मङ्गलमुत्कृष्टम ५७१
धर्मो माता पिता चैव ५७०
धर्मो मातेव पुष्णाति ५७१
धर्मो विज्ञवरेण्यसेवितपदः २
धर्मोऽयं स्वाख्यातः ४७५, ५४२
धर्मो यस्य पिता क्षमा
च जननी ५४६
धवलयति समग्रं चन्द्रमा
जीवलोकम् ११५५
धात्रा दत्तं मानवत्यां लघुत्वम्
२४८
धारणाद् धर्ममित्याहुः ५६८
धावन् प्रवेगं पवनस्य सम्मुखम्
१३५७
धिग् जीवितं शास्त्रकलोज्झितस्य
१०८५
धिग् राज्यं तस्य राज्ञो वै १४४९
धीराणां यतयो धीराः ५४२
धीरेण कातरेणापि १३५४
धूपं दहति पापानि १०३९
धूमायन्ते व्यपेतानि ११५१
धूर्तेषु मायाविषु दुर्जनेषु १२९३
धृतिभावनया दुःखम् ८८०
धृतिभावनया युक्ताः ८७८
धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयम् ५७७
धेनूनां तु शतं दत्त्वा १२००
धैर्यं हि कार्यं सततं महद्भिः
९४७
धैर्यं धुनाति विधुनोति मतिं
क्षणेन २३०
ध्यानपुष्पं तपःपुष्पम् १०४१
ध्यानयोगपरा नित्यम् २१
ध्यानवृष्टेर्दयानद्याः २३९
ध्यानाग्नौ जीवकुण्डस्थे ५१
ध्यानाम्भसा तु जीवस्य ७६१

ध्यायतो विषयान् पुंसः १०७, ११७६
ध्यायेत्कर्मविपाकं च ४९३
ध्वजवज्राङ्कुशच्छत्रम् १२६३
न कर्मणा पितुः पुत्रः ६२७
न काकाः शुक्लतां यान्ति ११०१
न काष्ठे विद्यते देवः ४३८
न किं तरललोचना ३४८
न केवलं ब्राह्मणानाम् १४३३
नक्तं न भोजयेद्यस्तु १६३
न क्लेशेन विना द्रव्यम् ५८६
नक्षत्रेषु समस्तेषु १०२५
नखचरणपाणिरसना- १२५९
नखिनां च नदीनां च ११६३
न गर्वः सर्वथा कार्यः १११९
नग्नार्त्तः प्रोषितायातः १०३६
न ग्राह्याणि च देयानि ११८९
न चक्रनाथस्य न नाकिराजः ५४१
न च प्रकाशयेद् गुह्यम् १३६८
न च राजभयं न च चौर-भयम् ५३७
न च विभूषणमस्य युज्यते १०८०
न च स्याद् द्रोहतः प्रेम १३३४
न चासीतासने भिन्ने १३८७
न चेन्द्रस्य सुख किञ्चित् ३५४
न चेर्ष्या स्त्रीषु कर्तव्या ११८३
न जातु कामः कामानाम् ९६
न जानाति परं स्वं वा १३९
न जायते न म्रियते ६०१
न जारजातस्य ललाटशृङ्गम् १०६७
न जीवो ब्राह्मणस्तावद् ८५१
न ज्ञानं केवलं मुक्त्यै ८१३
न ज्वलत्यनलस्तिर्यग् ४७६
न तत्परस्य संदध्यात् ५६८
नटे पण्याङ्गनायां च १२३७
न तथा पुष्करे स्नात्वा ७६२
न तथाऽसिस्तथा तीक्ष्णः २२२
न तथा सुमहार्घैरपि २६०
न तापसैर्ब्राह्मणैर्वा ५५९
न ते नरा दुर्गतिमाप्नुवन्ति ७२३
न दानादधिकं किञ्चिद् ४२५
न दुष्करं दुष्करकार्यसाधनम् १४२१
न दुष्टयानमारोहेत् १३८५
न देवपूजा न च पात्रपूजा १०८५
न देवराजस्य न चक्रवर्तिनः ५४१
न देवान्न गुरूंश्चापि १०१४
न धर्मचिन्ता गुरुदेवभक्तिः ५१२
न धर्मो निर्दयस्यास्ति ४२
न नासिकां विकुष्णीयात् १३८६
न निर्मिता केन न दृष्टपूर्वा १२४५
ननु पुनरिदमतिदुर्लभम् ६४०
नन्दन्ति मन्दाः श्रियमाप्य नित्यम् ११९०

न परावर्तते राशेः ११८
न पर्वसु न तीर्थेषु १०३८
न पाणिभ्यामुभाभ्यां तु १३८४
न पिता भ्रातरः पुत्राः ४५८
न पिबेत् पशुवत्तोयम् १०५७
नपुंसकत्वं तिर्यक्त्वम् १००८
न प्रशस्तं निशि स्नानम् १०३७
न प्रश्नो जन्मनः कार्यः २०५
न प्रेम नौषधं नाज्ञा ८९८
न बध्यन्ते ह्यविश्वस्ताः ११६३
न बान्धवा नो सुहृदो न वल्लभाः ३९१
न ब्रूते परदूषणं परगुणम् ८९०
न भक्षयन्ति ये मांसम् ३९
न भवति धर्मः श्रोतुः ९५६
न भवति मिथुनानाम् ११८०
नभोभूषा पूषा कमलवनभूषा मधुकरः २५९
न भ्राता बान्धवाः कस्य ४६४
नमस्कुर्यात्ततो भक्त्या ११७७
न मातरि न दारेषु ९२५
न मुक्ताभिर्न माणिक्यैः ८१
न यत्प्रमादयोगेन ३
नयनकुचान्तरनासाहनु- १२५८
न यन्त्रसाध्यं न च तन्त्रसाध्यम् १३३५
नयभङ्गप्रमाणाढ्याम् ४९१
न यस्य मित्रं न च कोऽपि शत्रुः ५२८
न याति कतमां योनिम् ७३५
न युज्यते तद्विदुषः ११७०
नयेन नेता विनयेन शिष्यः १३८८
न योनिर्नापि संस्कारः ८४९
नरके यानि दुःखानि ६५०
नरकेषु देवयोनिषु ६०५
न रणे विजयाच्छूरः १३९७
नरस्य दक्षिणे पार्श्वे १२६५
नरस्याभूषणं रूपम् २४०
नराणां नापितो धूर्तः ९०३
न लालयति यो लक्ष्मीम् १२२८
नवस्रोतः स्रवद्विस्रस- ४७०
न वह्निस्तृणकाष्ठाद्यैः ६०६
न विना परिवादेन ९००
न विस्मरन्ति सन्तस्तु ९३४
नवीनजिनगेहस्य ७२१
न वेत्ति यो यस्य गुणप्रकर्षम् ६८८
न वेदैर्नैव दानैश्च ३४
नवे वयसि यः शान्तः २३४
न वै ताडनात् तापनात् वह्निमध्ये ११९२
न व्याधिर्न विषं नापत् ९६४
न व्रतैर्नोपवासैश्च धर्मेण ९९४
न व्रतैर्नोपवासैश्च न च ८२८

न शक्यं निर्मलीकर्तुम् ४७०
न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षः ८१३
न शान्ताऽन्तस्तृष्णा २८०
न शैलशृङ्गे कमलं प्ररोहति १४१०
नश्यति नौति याति वितनोति- ४५८
नश्यन्ति ज्ञातयः प्रायः ३६६
न श्राव्यः कुस्वप्नः १२७४
नष्टं मृतमतिक्रान्तम् ९६८
न संसारोत्पन्नं चरितम् ७४०
न सत्यमपि भाषेत ५३
न सद्वाक्यात् परं वश्यम् १३९५
न स मन्त्रो न सा बुद्धिः ७५०
न समा वासराः सर्वे ७३४
न सम्भाषेत् स्त्रियं काञ्चित् ५५६
न सहस्राद् भवेत्तुष्टिः २७७
न सा कला न तज्ज्ञानम्- १००२
न सा दीक्षा न सा भिक्षा १८
न सा भार्येति वक्तव्या ९९४
न साम्येन विना ध्यानम् ३१८
न स्त्री त्यजति रक्तार्थम् १२५६
न स्नानेन न मौनेन ५२२
न स्नानैर्माघमासस्य ३२१
न स्वल्पस्य कृते भूरि ९५७
न हिंसयति यो जन्तून् १३
न हिंस्यात् सर्वभूतानि नानृतम् ५८९
न हिंस्यात्सर्वभूतानि मित्रायण- ५
न हि भवति वियोगः ८८५, १११७
न हि मांसं तृणात्काष्ठात् ४०
न ह्रीदृशं संवननम् १२९७
नाकर्मशीले पुरुषे वसामि १२२२
नाकालमृत्युर्न व्याधिः ८३०
नाकृत्वा प्राणिनां हिंसाम् ४०
नागो भाति मदेन १०९५
नाजीविकाप्रणयिनी- ५४३
नातिकल्यं नातिसायम् १२९९
नातिमाना नातिनम्रा १०००
नातो भूयस्तपोधर्मः २५
नादत्ते कस्यचित् पापम् ३२४
नानाकर्मविपाकपाकवसताम् २७५
नानाद्वीपप्रकाशेषु ८१२
नानार्जवो विशुध्यति २७१
नानुद्योगवता न च प्रसवता १२०४
नापत्यानि न वित्तानि ४५८
नाभेयनेमीश्वरतीर्थनाथ- ८१७
नाभ्युत्थानक्रिया यत्र २०६
नामुत्र हि सहायार्थम् ५७४
नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान् १२२२
नालस्येन समं सौख्यम् १३९३

नावं चटति यः स्वप्ने १२८४
नाशाम्बरत्वे न सिताम्बरत्वे ७९९
नासक्तया सेवनीया हि १०१०
नास्तिकः पिशुनश्चैव ८६७
नास्ति कामसमो व्याधिः २१५
नास्तिक्यं वेदधर्मे ११५०
नास्ति जात्या रिपुर्नाम ९३३
नास्ति ज्ञानसमो दीपः ६८४
नास्ति नित्यो न कर्ता च ३७७
नास्ति भार्यासमो बन्धुः ९९५
नास्ति मेघसमं तोयम् १३९९
नास्ति विद्यासमं चक्षुः १३९८
नास्ति वेदात् परं शास्त्रम् ४०७
नास्ति श्रद्धासमं पुण्यम् १३२९
नास्ति सत्यात् परो धर्मः ५४
नास्त्यसद्भावितं यस्य ९०७
नास्त्यहिंसापरं पुण्यम् १२
नास्त्यारोग्यसमं मित्रम् १३९६
नाहं नारको नाम ६११
नाहं स्वर्गफलोपभोगतृषितः ४८
निगोदेष्वथ तिर्यक्षु ६३
निजप्रजा बालकभावकालात् ९७४
निजभार्याया हरणे १२७९
नित्यं स्नाता सुगन्धा च ९९८
नित्यं क्रोधात्तपो रक्षेत् २१५
नित्यमित्रसमो देहः ९२४
नित्यानित्यानि चत्वारि ७७८
नित्योद्यतस्य पुरुषस्य ११६७
निदाघे दाहार्त्तः प्रचुरतरतृष्णा– १३०६
निद्रान्ते परमेष्ठिसंस्मृतिरथो ९८८
निद्रा मूलमनर्थानाम् १३७०
निद्राऽऽहारो रतं भीतिः ११६०
निन्दन्तु नीतिनिपुणाः ९४६
निन्द्यायोग्यजनैः सार्धम् ८६५
निन्दास्तुतिसमं धीरम् ५३३
निपतन्त उत्पतन्तः ६५०
निपानमिव मण्डूकाः ६३०
निमित्तमुद्दिश्य हि यः ८९९
निरक्षरे वीक्ष्य महाधनत्वम् – १२०५
निरर्थिकां न कुर्वीत ४
निरवद्यं वदेद्वाक्यम् १०६९
निरस्तभूषोऽपि यथा विभाति ६९८
निरातङ्को निराकाङ्क्षः ५०६
निरालम्बा निराधाराः ४७७
निरालोकं जगत्सर्वम् ६८३
निरीहा निरहङ्काराः ५२७
निरुत्साहं निरानन्दम् ९७९
निर्गुणस्य शरीरस्य ११५३
नर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु ८८८
निर्जगाम कथं तस्य ७९१
निर्जरणलोकविस्तार– ४५०
निर्जराकरणे बाह्यात् ४३३

निर्जितमदमदनानाम् ५४२, ८११
निर्दम्भः सदयो दानी दान्तो दक्ष ऋजुः सदा ६४३
निर्दम्भः सदयो दानी दान्तो दक्षः सदा मृदुः ६४४
निर्दयत्वमहङ्कारस्तृष्णा १२३६
निर्बीजमक्षरं नास्ति १४१०
निर्बीजा पृथिवी गतौषधिरसा १३६०
निर्ममत्वं विरागाय ८०८
निर्ममत्वं परं तत्त्वम् ३३४
निर्ममत्वे सदा सौख्यम् ३३२
निर्ममो निरहङ्कारः ५०८
निर्मलं स्फटिकस्येव ३२३
निर्मायो यः कृपालुर्यः १११९
निर्लेपस्य निरूपस्य ४९८
निर्लेपो निष्कलहः शुद्धः १४४४
निर्वाणदीपे किमु तैलदानम्- १३५८
निर्वाणपदमप्येकम् ६६८
निर्व्याजा दयिते ननान्दृषु १००३
निवर्तयत्यन्यजनं प्रमादतः ५१६
निशानां च दिनानां च ८२
निशान्त्यघटिकायुग्मे १२९१
निष्पादितो न केनापि ४७५
निहतस्य पशोर्यज्ञे ४९
निहितं यस्य मयुखैर्न १३०७
निःकर्णेष्विव गीतिरीतिरफला ३७
निःकाशनीया विदुषा २९१
निःशेषकल्याणविधौ समर्थम् ७०१
निःशेषलोकवनदाहविधौ समर्थम् ३०३
निःशेषलोकव्यवहारदक्षः ६८५
निःसङ्गतामेहि सदा ११२८
निःसङ्गो निर्ममः शान्तः ६७६
निःस्पृहो नाधिकारी १४१०
नीचैर्गोत्रावतारश्चरमजिनपतेः ६१४
नीतिं निरस्यति विनीतमपाकरोति २४८
नीतिर्नाम सदञ्जनम् १२८६
नीतिः सम्पदि भूषणम् १२८६
नीरागे तरुणीकटाक्षितमिव ४४०
नीलीक्षेत्रं वपेद्यस्तु १३०
नीलीमदनलाक्षाऽयः— १६८
नेत्रद्वन्द्वे श्रवणयुगले ४५९
नैतद् भूतं भवति वा ८१४
नैतास्ता मलयाद्रिकाननभुवः ११४३
नैयायिकानां चत्वारि ७७५
नैव प्रधार्यं हृदि मानवैरिदम् १४२८
नैव व्याकरणज्ञमेति पितरम् ९४३

नैवाऽस्ति राजराजस्य ५४२
नैवाहुतिर्न च स्नानम् १६२
नो क्षत्रशब्दस्यार्थे त्वम् १४४९
नोच्चैर्हसेत् सशब्दं च १३८४
नोदकक्लिन्नगात्रोऽपि ७६४
नोदकमपि पातव्यम् १६२
नो दुष्कर्मप्रयासः ७०२
नोपकारं विना प्रीतिः ११५४
नोपेक्षितव्यो विद्वद्भिः ९३२
नो भूषाउज्ज्वलनैर्विना ४३१
नो मृत्तिका नैव जलम् ६३२
नोर्ध्वजानुश्चिरं तिष्ठेत् १०२३
नोर्ध्वं तिर्यग् न दूरं वा १२९८
नोर्ध्वं न तिर्यग् दूरं वा ७०८
नो शीतं प्रतिपालयन्ति ४२३
न्यायसम्पन्नविभवः ९९०
न्यायागतेन द्रव्येण ४०९
न्यायेन दण्डनं राज्ञः ८२६
न्यायोपार्जितवित्तेन १२३९
पक्वं वा यदि वाऽपक्वम् ५६०
पक्षं संज्वलनः प्रत्या— २१०
पक्षपातो न मे वीरे ३१७
पक्षपातो भवेद् यस्य १३६६
पङ्गु-कुष्ठि-कुणित्वादि- ३३
पङ्गु मूकं च कुब्जं च १००४
पञ्चपर्वी तथा पक्षे १९४
पञ्चभूतात्मकं वस्तु ७८७
पञ्चविंशतितत्त्वीयम् ७८३
पञ्चाधिका विंशतिरस्तदोषैः ६९५
पञ्चास्रवाद्विरमणम् ६९४
पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च २७
पञ्चेन्द्रियाणि शब्दाद्याः ७९२
पञ्चैतानि पवित्राणि ५६६
पठकः पाठकश्चैव ४८३
पण्डितोऽसौ विनीतोऽसौ ४०२
पण्डितैः सह साङ्गत्यम् ११४२
पतङ्गभृङ्गमीनेभसारंगाः ३५७
पतन्ति दशना यस्य १२७९
पतिकार्यरता नित्यम् १००५
पतितं विस्मृतं नष्टम् ६९
पतितैश्च कथां नेच्छेद्दर्शनम् ११४४
पतिरेव गुरुः स्त्रीणाम् ५२१
पतिभार्यापरो धर्मः ९९३
पत्नी प्रेमवती सुतः ७४८
पत्रं नैव यदा करीरविटपे १३१५
पदन्यासो गेहात् १००४
पदे पदेऽभिगम्यन्ते ८८६
पदे पदे सन्ति भटा रणोत्कटाः १३३५
पद्मपत्रसमा जिह्वा १२५७
पद्मासनसमासीनः १४४५
पयोदपटलस्थेन १५८
पयोद हे वारि ददासि १३२९
पयोयुतं शर्करया कटूयते ३७६

परकार्यविहन्ता च १४५०
परं ज्ञानफलं वृत्तम् ६९८
परदारपरद्रव्य- ७६३
परदारं परद्रव्यम् १४१२
परदारान् परद्रव्यम् ९८४
परदारेष्वसंसर्गः ९८३
परद्रव्यं यदा दृष्ट्वा ६७८
परद्रव्याण्यभिध्यायन् १४३९
परद्रव्यादिहरणम् ८४०
परद्रव्येष्वभिध्यानम् १४३६
परनिन्दासु ये मूकाः ८८४
परपरिभवपरिवादात् ३७३
परप्रणीता हि गुणा यशस्कराः ११८४
परप्राणैर्निजप्राणान् ११५८
परमानन्दरूपं तद्गीयते ८०१
परमानन्दसम्पन्नम् ६०२
परसम्पत्समुत्कर्षद्वेषः ८९७
परस्त्रीपरद्रव्येषु १०१८
परस्त्री मातेव क्वचिदपि ८२८
परस्परस्य मर्माणि १०७१
परस्य पीडापरिवर्जनात् ते १३८३
परहितचिन्ता मैत्री ४४४
परात्मनो रक्षणहेतवे भो ११५९
पराधीनं वृथा जन्म १३९३
परान्नं वर्जयेद्यस्तु १०६३
पराभूतोऽपि पुण्यात्मा ८९१
परार्थग्रहणे येषाम् ६६
परार्थनिष्ठचित्तस्य ११५७
परार्थसाधने यस्य ११६०
परार्थस्वार्थराजार्थकारकम् १०६९
परावृत्तिः पुराधीतागमोच्चारः १०६२
परिग्रहग्रहावेशाद् ११७
परिग्रहं चेद् व्यजहा गृहादेः ११६
परिग्रहमहत्त्वाद्धि ११७
परिग्रहात्स्वीकृतधर्मसाधना- ११३
परिग्रहाधिकः प्राणी ११७
परिग्रहान् परित्यज्य ८४९
परिग्रहारम्भमग्नाः ५२४
परिग्रहार्थमारम्भम् ११४
परिणतजनसेवा १२८८
परिभवसि किमिति लोकम् १०७७
परिवर्तिनि संसारे १०८३
परिश्रमज्ञं जनमन्तरेण ९३४,१३६८
परीषहजये शक्तम् ५३२
परीषहजये शूराः ७६७
परीषहमहारातिबलनिर्दलनक्षमः ९३८
परीषहाद्यो सहसे न ५५०
परेङ्गितज्ञा धीमन्तः ८३२
परेषां चेतांसि प्रतिदिवसम् ६६५
परे हितमतिर्मैत्री ४४४

परोक्षे कार्यहन्तारम् ९२३
परोपकरणं येषाम् ११६०
परोपकारकरणात् ७८७
परोपकारशून्यस्य ११५७
परोपकारः कर्तव्यः ११५८
परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः ११५६
परोपदेशवेलायाम् ९५३
परोपदेशे पाण्डित्यम् ९१०, ९५३
परोऽप्युत्पथमापन्नः ६५७
परो रुष्यतु वा मा वा १०६७
पर्जन्य इव भूतानाम् ८२४
पर्यटेत सदा योगी ५६३
पर्यटेत् कीटवद् भूमिम् ५६२
पर्यायाः सन्ति ये चाष्टौ १८४
पर्वताग्रे रथो याति १३८१
पशूनां रक्षणं दानम् ८६२
पश्य कर्मवशात् प्राप्तम् ११६६
पश्यति प्रथमं रूपम् ४९६
पश्यन्ति नोलूकविलोकने दिने १४२२
पश्यन्नेव परद्रव्य- ३३३
पश्य सङ्गमको नाम २०८
पाकारेणोच्यते पापम् ८७८
पाण्डुत्वं गमितान्कृत्वान् १०२
पात्र क्षेत्र दरिद्रवेत्ता १४३२
पात्रं च त्रिविधं तत्र १४५१
पादपङ्कजसंलीनम् ५३८
पादमायान्निधिं कुर्यात् १२२४
पादेन कार्यं पारम्यम् १२२७
पानीयं वा निरायासम् २३६
पानीयस्य क्रिया नक्तम् १०२६
पापं लुम्पति दुर्गतिम् १०४३
पापं हि कर्म फलति ६३१
पापकर्मघटे पूर्णे ४५
पापबुद्ध्या भवेत् पापम् ७५०
पापभीरुः प्रसिद्धं च ९९०
पापानुबन्धं यत्कर्म ६३२
पापान्निवारयति योजयते हिताय ९२२
पापाः कादम्बरीपान- १४०
पारुष्यमनृतं चैव १४३६
पिता गुरुः पिता देवः ९७२
पिता माता भ्राता ५२०
पिता योगाभ्यासः विषयविरतिः ५४६
पितुर्मातुः शिशूनां च १०४७
पितुर्मातुः स्वसुर्भ्रातुः ४५६
पिब खाद च चारुलोचने ७८८
पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्भः ११५६
पिशाचेनेव कामेन १०७
पीडयेन्न जरा यावद् १४४६
पीड्यन्ते जन्तवो यत्र १०३४

पीतवस्त्रधरां नारीम् १२८३
पीत्वा ज्ञानामृतं भुक्त्वा ३०१
पीनोरुः पीनगण्डा लघु-
समदशना ९९९
पीयूषमसमुद्रोत्थम् ६७०
पीयूषादिव नीरजन्मम् ३७०
पुंसो यस्य गुरून् यावत् १०८६
पुण्यं चितं व्रततपोनि-
यमोपवासैः २३३
पुण्यमेव भवमर्मदारणम् ७४३
पुण्यानां प्रकटप्रवासपटहः ६२
पुण्यार्थमपि नारम्भम् ८१६
पुत्रकलत्रपरिग्रहममत्व- ३३०
पुत्रदा करभे रेखा १२६३
पुत्रमांसं वरं भुक्तम् १३८
पुत्रसूः पापकुशला ९९५
पुत्रैर्मित्रैर्गृहैर्वाऽपि ९४७
पुत्रो मे भ्राता मे ३२७
पुनर्निरपराधानाम् ८२१
पुनः पुनः प्रपच्येत १३३६
पुनः प्रभातं पुनरेव शर्वरी
११७४
पुराणेषूक्तमस्त्येवम् ५५२
पुराऽऽसीत् स्वजनस्तेऽन्यः ४६६
पुरुषोऽनृतवादी च १४४१
पुष्णासि यं देहमघान्यचिंतयन् १०९२
पुष्पाणि क्षारवस्त्राणि १८८
पुष्पादिभोगसंत्यागात् १९७
पुष्पाणां निश्चिते नाशे ११५३
पूगीफलानि पत्राणि १२९२
पूजा जिनेन्द्रेषु रतिर्व्रतेषु ८०४
पूजा प्रभूणां सुगुरोः सपर्या १०२२
पूजामाचरतां जगत्त्रयपतेः १०८१
पूजाऽर्हतां गुरोः सेवा ९८७
पूज्यं स्वदेशे भवतीह राज्यम्
६८२
पूर्णोऽपि कुम्भो न करोति
शब्दम् ९५९
पूर्णोऽहमर्थैरिति मा प्रसीद १३०७
पूर्वे शुभोऽशुभः १२७०
पूर्वमनिष्टं दृष्ट्वा १२७०
पूर्वसेवा तु तन्त्रज्ञैः ८७१
पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि १२९७
पृथिव्यामप्यहं पार्थ ७
पैशुन्यं परवादं च ३१३
पोषं धर्मस्य धत्ते यत् -
... ...आहार... १४२५
पोषं धर्मस्य धत्ते यत्-
... ... तच्चतुर्धा... १८३
पोषं पुष्टिं च धर्मस्य १८६
पौषधग्रहणायुक्तैः १८५
पौषधेन पुमानेकम् १८६
प्रकारेणाधिका मन्ये ४७८

प्रकारैरादिभैः षड्भिः १२६९
प्रकृतिवचसि जातप्रत्ययोऽ
धीनविद्यः ८२४
प्रकृतेर्विरहो मोक्षः ७८४
प्रकृतेः स्यान्महत्तत्त्वम् ७८२
प्रगल्भा वाग्मिनः प्राज्ञाः ८३५
प्रचलज्जलसङ्क्रान्त- १४३१
प्रचुरदोषकरीं मदिरामिति १४२
प्रजानां दैवतं राजा ११७७
प्रजानां रक्षणं दानम् ८२०
प्रजां न रञ्जयेद्यस्तु ८२८
प्रजारक्षणशिक्षाभ्याम् ८२९
प्रज्ञाऽङ्गना सदा सेव्या १२४१
प्रज्ञालाभात् परो लाभः १२४१
प्रज्ञैरज्ञैस्तरुणजरठैः १०५४, १३४८
प्रणमत्युन्नतिहेतोः ८७२
प्रणिहन्ति क्षणार्धेन ३१९
प्रतिक्रमणश्रुतस्कन्धम् १८५
प्रतिक्षणसमुद्भूतः ४९३
प्रतिग्रहोऽयदेशांघ्रि २०५
प्रतिग्रहोऽध्यापनं च ८२१
प्रतिपद्दशमीषष्ठीमध्याह्ने १०२९
प्रतिसंवत्सरं ग्राह्यम् ७६९
प्रत्यक्षता न भगवान् ७२२
प्रत्यक्षमनुमानं च प्रमाण- ७७०
प्रत्यक्षमनुमानं च शब्दः ७८५
प्रत्यक्षमविसवांदि ७८८
प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः ११८५
प्रत्यर्थी प्रशमस्य मित्रम् ११५
प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत १०१७
प्रत्युपकुरुते बह्वपि न भवति ११५२
प्रथमतरमथेदम् ९०
प्रथमदिवसचन्द्रः सर्वलो-
कैकवन्द्यः ११०३
प्रथमवयसि पीतम् ९३४
प्रथमे नार्जिता विद्या
... तृतीये न १०७६
प्रथमे नार्जिता विद्या
... तृतीये नार्जितः १३५६
प्रदानं प्रच्छन्नं गृहम् ८९१
प्रदीप्तं वेश्म न विशेत् १३८५
प्रपश्यंति पशून् यत्र ४४
प्रभाकरमते पञ्चैवैतानि ७८६
प्रभुर्विवेकी धनवांश्च दाता १०९६
प्रभूतं कार्यमल्पं वा १३०१
प्रमत्तश्चेन्द्रियार्थेषु ५०४
प्रमाणं च प्रमेयं च ७७५
प्रमादः परमद्वेषी ११७०
प्रमादेन यथा विद्या ३०
प्रमोदसे स्वस्य यथाऽन्यनि-
र्मितैः ११८५
प्रलम्बबाहुः स्वामी स्यात्
१२५६
प्रलीयन्ते न कर्माणि ४३०
प्रवासिको व्याधियुतः १३७०

प्रविश्य विधिना तत्र १०३९
प्रवृत्तयः स्वान्तवचस्तनूनाम् ७७२
प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च १२४३
प्रव्रजेद् ब्रह्मचर्याद् तु ६९७
प्रशान्ततनुवाक्चित्ताः १४५१
प्रशान्तमानसं सौम्यम् ५३३
प्रसादनार्थं जगतां जनो
यथा १०४४
प्रसूनमिव निर्गन्धम् १३१९
प्रस्तावेऽपि कुलीनानाम् १३६९
प्राक् पादयोः पतति २६८
प्रागुत्थानं च युद्धं च १३०२
प्राज्ञे नियोजितेऽमात्ये ८३६
प्राणभूतं चरित्रस्य ७९
प्राणयात्रानिमित्तं च ५५९
प्राणसन्देहजननम् १००६
प्राणाघातान्निवृत्तिः परधन-
हरणे ११७३
प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ताः ६०४
प्राणानां परिरक्षणाय ४
प्राणान्न हिंस्यान्न पिबेच्च
मद्यम् ६३८
प्राणिघातात्तु यो धर्मम् ४७
प्रादेशिकेभ्यः परशासनेभ्यः १४४८
प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यः १३१५
प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रयेण
योऽर्थः १३१४
प्राप्तेषु पुण्यतः श्रद्धा- ३१९
प्राप्योपशान्तमोहत्वम् २७५
प्रायश्चित्तं वैयावृत्त्यम् ४३३
प्रायश्चित्तध्याने वैयावृत्त्य- ४३३
प्रायेण प्रावृषि प्राणिसंकुलम् ५६२
प्रारभ्यते न खलु ९१८
प्रासादपर्वतस्तूप- १२६२
प्रासादोपरि यो भुङ्क्ते १२८१
प्रियं पथ्यं वचस्तथ्यम् ५२
प्रियवाक्यप्रदानेन १०७५
प्रिया ग्याप्या वृत्तिः ८८९
प्रेम सत्यं तयोरेव ११७९
प्रेष्यप्रयोगानयनम् १७९
प्रोक्तोऽर्हन् यत्र देवः ७९४
प्रोचिता विकृतयोऽत्र चतस्र-
१३३
फलं यच्छति दातृभ्यः ४२६
फलं यथेन्द्रवारुण्याः ३७५
फलपत्रादि शाकं च १९६
फलं पूजाविधातुः स्यात् १०४२
फलाद् वृथाः स्युः ५२५
फलान्यज्ञातनामानि १२६
बटुः पीनो दिवा नात्ति ७९०
बद्धवैराणि भूतानि ३११
बद्धस्य कर्मणः शाटः ७५९
बद्धा येन दशाननेन नितराम्-
१३०५

बध्नाति ततो बहुर्विधमन्यत् १२९
बन्धुर्वैरिजनायते गुणवती ७५२
बलादसौ मोहरिपुर्जनानाम् ३२६
बहिर्भावानतिक्रम्य १४४३
बहुपुत्रा दुली गोधा ९७९
बहूनामप्यसाराणाम् ११४८
बह्वाशी चाल्पसन्तुष्टः १३०२
बान्धवधनेन्द्रियसुखत्यागात् ४८०, ५३८
बान्धवमध्येऽपि जनः १३१०
बालमूढास्वतंत्र- १४३४
बालस्तावत् क्रीडाऽऽसक्तः ७३३
बालः पश्यति लिङ्गम् ९६०
बालः पुत्रो नीतिवाक्योपचारैः १०७६
बाले बाला विदुषि विबुधाः ९११
बालो यौवनसंपदा परिगतः ७३३
बाल्यात् प्रभृति च दोषैः ६४४
बाल्यादपि चरेद्धर्मम् ५८७
बाल्ये मोहमहान्धकारगहने १०८४
बाह्यभावं पुरस्कृत्य ४८३
बिभेषि यदि संसारात् ३६२
बीजमुप्ति विना न स्यात् ५८७
बीजान्यभ्युपदग्धानि ६८३
बुद्धेः फलं तत्त्वविचारणं च १३८९
बुधो वा यदि वा विष्णुः ५१०
बौद्धानां सुगतो देवः ७७०
बौद्धानामृजुसूत्रतो मतमभूत् ५९६
ब्रह्मपर्यंतपायुक्ताः ८४८
ब्रह्मचर्यं ध्रुवं यज्ञः ७८
ब्रह्मचर्यमहिंसा च ५८९
ब्रह्मचर्यरतो नित्यम् ५२७
ब्रह्मचर्येण तपसा १०९०
ब्रह्मचारिसहस्त्रं स्यात् ५३७
ब्रह्मचारी गृहस्थो वा ५५१
.........अथवा.........
ब्रह्मचारी गृहस्थो वा २३८
..............यति.............
ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ८५७
ब्रह्मराक्षसवेताल- ५१५
ब्रह्मव्रतं तीव्रतरं दधानाः १८१
ब्रह्मव्रतरता ये च १४२०
ब्रह्मस्त्रीभ्रूणगोघात— ७१७
ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितः ६२३
ब्राह्मणक्षातिराद्युष्टः १४०९
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः १३३८
ब्राह्मस्य भावः कल्याणि ८४७
ब्राह्मे मुहूर्ते उत्तिष्ठेत् ९८९
ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत १०२१
व्रतेऽहं कृतिनिग्रहं मृदुतया ३२२
भक्तिं तीर्थकरे गुरौ ८०३
भक्तियुक्तोऽपि नम्रोऽपि ८९३

भक्षयन् माक्षिकं क्षुद्र— १४७
भक्ष्यन्ते येन मांसानि ८५६
भगवन्! न भवेद् मोहः १४२७
भगवन्नामधेयास्तु ७८६
भग्ने राजबले परेण ८३७
भजत भजत धर्म्यम् ५८८
भजस्व मैत्रीं जगदंगिराशिषु ४४५
भट्टो नष्टो भारविश्चापि नष्टः १३४६
भर्तुर्विरहतो नार्यः ३०९
भयं प्राणान्तिकं मुक्त्वा ५६३
भवकोटिभिरसुलभम् ११७०
भवकोटीदुष्प्रापामवाप्य ५८८
भवति जन्तुगणो मदिरारसे १४१
भवति भिषगुपायैः १३०८
भवति मरणं प्रत्यासन्नम् ५८८
भवन्ति नम्रास्तरवः फलागमैः २६२
भवन्ति सङ्गताः सद्भिः ११३९
भवबीजाङ्कुरजननाः ५०६
भवभोगशरीरेषु ३३६
भवारण्यं मुक्त्वा यदि ३५५
भवितव्यं भवत्येव १३१२
भवितव्यं यथा येन १३११
भवित्रीं भूतानां परिणतिम् ६२८
भवेदयुतसिद्धानाम् ७८०
भवेयुः प्राणिनः पापात् ७५१
भव्यजीवे दयादानम् ५७८
भव्यैश्च भावना भाव्या ४४१
भाग्यवन्तं प्रसूयेथाः १३१०
भानोः करैरसंस्पृष्टम् १५५
भारं वोढुं क्षमे पुत्रे ९७८
भार्यावियोगः स्वजनापवादः १४०२
भार्येयं मधुराकृतिर्मम ३२६
भालमुरो वदनमिति ८२२
भावनाभिरविभ्रान्तम् ३१८
भावना मोक्षदा स्वस्य ४७८
भावयितव्यमनित्यत्वम् ४४९
भावस्निग्धैरुपकृतमपि ८७०
भावस्यैकाङ्गवीरस्य ४३९
भावोपयोगशून्याः ४८२
भिक्षाटनं जपो ध्यानम् ५५३
भिक्षुका नैव याचन्ते ४१०
भिद्यन्ते भूधरा येन ११४७
भिन्नः शरीरतो जीवः ४६७,७६७
भीराकुलचित्तस्य १०१०
भुक्तं हलाहलं तेन १३०
भुक्त्वाऽप्यनन्तशो भोगान् २९७
भुङ्क्ते न केवली न स्त्रीमोक्षः ७९६
भूतात्तवन्नरोनर्त्ति १३८
भूपाला अपि दुर्गपाल— ४२३
भूपैर्भूपसुतैः प्रधानपुरुषैः १२८७
भूमिजं वृक्षजं वाऽपि १३१
भूमिर्गावो हिरण्यं च ५५४
भूमिर्मित्रं हिरण्यं वा ८४१

भूयांसोऽपि हि पाप्मानः ७११
भूवने हि परं ज्ञानम् ६७३
भूशय्या भैक्षमशनम् २९२
भूषणोद्यानवाप्यादौ ३२९
भैक्षेण वर्तयेन्नित्यम् ५६०
भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्ताः ३४६
भोगार्थमेतद् भविनां शरीरम् ६८५
भोगे रोगभयं कुले ३३४
भोगोपभोगयोः संख्या १२३
भोजनानन्तरं वाच्यम् १०५३
भोजनानन्तरं वामकटिस्थः १०५३
भोक्ष्येत् सुखेप्सा जगतीह विद्यते ११४३
भ्राम्यत्यूर्ध्वमुखः क्षमो नमयितुम् २५२
भ्रूभङ्गभङ्गुरमुखो विकरालरूपः २३२
मक्षिकामुखनिष्ठ्यूतं जन्तुघातोद्भवम् १४७
मक्षिकामुखनिष्ठ्युतं जन्तुलक्षक्षयोद्भवम् १४७
मक्षिका व्रणमिच्छन्ति ११९७
मक्षिकाः चटकाः काकाः १४२४
मज्जत्यज्ञः किलाज्ञाने ६८८
मश्रकं शुक्लवस्त्रं च ५५४
मणाविव प्रतिच्छाया ५०१
मणिना वलयं वलयेन मणिः १०९५
मणिबन्धात् पितुर्लेखा १२६१
मत्तेभकुम्भदलने ९९
मत्तोऽस्ति महाव्याधिः १०६
मदिरापानमात्रेण १३७
मदिरामदमत्तोऽपि १२३२
मद्यं द्विधा समादिष्टम् १३३
मद्यपस्य शवस्येव १४०
मद्यपानरसे मग्नः १३८
मद्यमत्तो न जानाति १३९
मद्यं मांसं नवनीतम् १२६
मद्यासक्तिच्छद्मवादः परत्रो ८३२
मद्ये मांसे च मधुनि १३४
मधुकरगणश्रूतं त्यक्त्वा ११०४
मधुनोऽपि हि माधुर्यम् १४९
मद्यपाने कृते क्रोधः १३५
मधुपाने मतिभ्रंशः १३५
मधुमांसस्त्रियो नित्यम् १५४
मध्ये स्वां कृशतां कुरङ्ग- १०१
मध्वस्यतः कृपा नास्ति १४८
मन एव मनुष्याणाम् ६५३
मनसश्चेन्द्रियाणां च ६३७
मनसा चिन्तितं कार्यम् १२९६
मनसाऽपि परेषां यः १०११
मनसि वचसि काये ८९०
मनस्तत्र वचस्तत्र ३०८
मनस्यन्यद् वचस्यन्यत् ३७५

मनस्याह्लादिनी सेव्या २४१
मनस्वी म्रियते कामम् ११९३
मनःकपिरयं विश्व— ६५७
मनःक्षपाचरो भ्राम्यन् ६५८
मनःप्रसादः सौम्यत्वम् ४३४
मनःशुद्धिश्च सम्यक्त्वे ३९३
मनःशुद्धिमबिभ्राणा ६६४
मनीषिणः सन्ति न ९२६
मनुष्येभ्यो वरो मत्स्यः ११७९
मनोयोगो बलीयांश्च ६५४
मनोवचःकायवशादुपागतः ७६९
मनोवाक्कायकर्माणि ७५५
मनोवाक्काययोगेषु ८७८
मनो विशुद्धं पुरुषस्य तीर्थम् ७२८
मनोलयान्नास्ति परो हि योगः ७४२
मनो हि जगतां कर्तृ ६५४
मनो हि सर्वभूतानाम् ६५६
मन्त्रवादी कलायुक्तः ९०९
मन्त्राणां परमेष्ठिमन्त्रमहिमा १३९४
मन्त्रिणां भिन्नसन्धाने १२४४
मन्दिराद्विमुखो यस्य २०७
मन्मनत्वं काहलत्वम् ६३
मन्ये यथाऽभ्रपटलमिदमग्रे १४३०
ममकाराहङ्कारौ ३०५
ममत्वमात्रेण मनःप्रसादसुखम् १२३४
ममत्वाज्जायते लोभः ३२७
ममाहमिति चैष यावद् ११०, २५१
मयि भक्तो जनः सर्वः ११११
मयूरगजहंसाश्च— १२६२
मरणं प्रकृतिः शरीरिणाम् ४५४
मर्तव्यं कातरेणापि १३५४
मर्मस्पृङ्मर्मवाचा कथितपरगुणः ८२६
मलं स्वर्णगतं वह्निः ४३१
मलयाचलगन्धेन ११४१
महातमपि दानानाम् २५
महाक्रोधो महामानः ५०७
महाज्ञानं भवेद्यस्य ५०६
महानदीप्रतरणम् १४१२
महानिशायां प्रकृते ३५२
महानुभावसंसर्गः
.........गङ्गा......... ११३६
महानुभावसंसर्गः
.........पद्म......... ११३६
महारम्भासक्ताः सततममितैः ६५१
महाव्रतधरा धीराः ५१७
मही रम्या शय्या ५४७
मांसभक्षयिताऽमुत्र ४१
मांसमिश्रं सुरामिश्रम् १०१२
मांसादनाज्जनानां हि ४४

मांसादनात् प्रणश्यंति ४४
मांसान्यशित्वा विविधानि मर्त्यः १४३
मांसाशनाज्जीववधानुमोदः १४५
मांसाशनान्नरक एव ४३
मांसाशिनश्च दृश्यन्ते ४६
मांसाशिनो नास्ति दयाऽसुभाजाम् १४३
मांसास्वादनलुब्धस्य ४२
मा करेण करं पार्थ १०५३
मा कार्षीत् कोऽपि पापानि ४४६
मा कुरु धनजनयौवनगर्वम् २४९
मा जानीत वयं बालाः ६१०
मातरं पितरं पुत्रम् २८१
मातरं स्वसुतां जामिम् १०१
माता गङ्गासमं तीर्थम् ९७२
मा तात साहसं कार्षीः २४६
माता नास्ति पिता नास्ति ३४०
माता निन्दति नाभिनन्दति पिता १३२१
माता पशूनां सुतसत्तयैव ९७१
माता पिता कलाचार्यः ५२०
माता पिता स्वः सुगुरुश्च तत्त्वात् ९७३
मातापित्रोश्च शुश्रषाम् ये कुर्वन्ति सदावृताः ६३९
मातापित्रोश्च शुश्रूषाम् ये कुर्वन्त्यावृता नराः ९७६
माता भूत्वा दुहिता ४७१
माता यदि विषं दद्यात् ४५७
माता यस्य गृहे नास्ति १४०२
माता वैरी पिता शत्रुः ९७५
मातुः स्तन्यं रजःक्रीडा १०७६
मातृजग्धान्नपानोत्थरसम् ४६९
मातृपितृसहस्राणि ......अनेकशः...... ४६२
मातृपितृसहस्राणि ......प्रतिजन्मनि...... ३४१
मातृपित्रानुगाचार्य- ११४९
मातृपित्रादिवृद्धानाम् ९७६
मातृवत् परदारांश्च ९५७
मातृवत् परदारान् ये १०११
मातेव सर्वभूतानाम् ८
मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा ७६
माधुकरं समाहृत्य ५६०
माध्यस्थ्यं वैराग्यः विरागता ३३४
मानं मुञ्चति गौरवम् १०५५
मानसं प्राणिनामेव ६५९
मानस्तम्भं दृढं भङ्क्त्वा ९१०
मानाद्वा यदि वा लोभात् ६४
मानापमानयोस्तुल्यः ११२०
मानी विनीतिमपहत्यविनीतिरंगी २५१
मानुष्यं वरवंशजन्म विभवः ७४५

मानुष्यकर्मभूम्यार्यदेश- ३८८
मानुष्यमार्यदेशश्च ३८९
मा भूज्जन्म महाकुले तदपि १३९३
मायया राजते वेश्या १०९४
मायानिरसनं कृत्वा ५३३
मायालोभक्षुधाऽलस्य ६४५
मायाशीलः पुरुषो यद्यपि २६५, ११६४
मायाशोकभयक्रोध १२३४,१४५२
मायाऽहङ्कारलज्जाभिः ४११
मार्जारभक्षिते दुःखम् ३२९
मार्यमाणस्य हेमाद्रिम् २२
मालास्वप्नोऽहि दृष्टश्च १२७१
मा विषीद कृतं बाष्पैः १३१७
मासे मासे हि ये बालाः २९९
मासैरष्टभिरह्ना च १११०
मासोपवासनिरतोऽस्तु तनोतु सत्यम् २२१
मित्रद्रोही कृतघ्नश्च ६५१
मित्रद्रोही न कर्तव्यः ९२६
मित्रवान् साधयत्यर्थान् ९२७
मित्रस्वजनबन्धूनाम् ९२५,११३३
मित्रे नन्दति नैव नैव पिशुने ५३९
मिथ्यात्वस्यागतः शुद्धम् ३८४
मिथ्यात्वं परमं बीजम् ३८३
मिथ्यात्वं परमो रोगः ३७७
मिथ्यात्वशल्यमुन्मूल्य ३८३
मिथ्यात्वशैलपक्षच्छित्- ६७०
मिथ्यादृष्टिरविरतः ४७१
मीमांसका द्विधा कर्म ७८५
मुक्तिकारणधर्माय ९१८
मुक्तिमिच्छसि चेत्तात ! ८०५
मुक्त्वा दुर्मतिमेदिनीम् ३४३
मुखं पद्मदलाकारम् २६८
मुखरन्ध्रमनाच्छिद्य १०७२
मुच्यते शृङ्खलाबद्धः ३०७
मुदितान्यपि मित्राणि १३१२
मुनिना मसृणं शान्तम् ५५५
मुष्णन्ति विषयस्तेना दहति १४२३
मुहूर्त्तमपि नासीत ५६४
मुहूर्त्तान्तर्मनःस्थैर्यम् ४८९
मुहूर्त्तावधि सावद्य- १७३
मूत्रं वा कुरुते स्वप्ने १२७९
मूत्रोत्सर्गं मलोत्सर्गम् १३६७
मूर्खस्य पञ्च चिह्नानि ९६३
मूर्खे नियोजितेऽमात्ये ८३६
मूर्खो द्विजातिः स्थविरो गृहस्थः ११३०
मूर्खोऽशान्तस्तपस्वी ११३०
मूर्च्छाच्छन्नधियाम् ११९
मूलकेन समं भोज्यम् १२८
मूलं धर्मद्रुमस्य व्युपरत— २५९
मूलं धर्मस्य सम्यक्त्वम् ३९१
मूलं बोधिद्रुमस्यैतद् ३९१

मृगमीनसज्जनानाम् ६३२
मृगव्याघ्रोरगो भोगी १२६६
मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति ६२६
मृत—चालिणी—महिष— ६८५
मृतानामपि जन्तूनाम् १३७३
मृता नैव मृतास्तेऽत्र ५८०
मृते स्वजनमात्रेऽपि १५७
मृत्युर्जरा च व्याधिश्च १०६२
मृत्युः शरीरगोप्तारम् १३६६
मृत्योर्बिभ्यति ते बालाः १३५५
मृदुलैः श्यामलस्निग्धैः १२६४
मृदो भारसहस्रेण १०३७
मृदोः परिभवं (वो) नित्यम् ११०१
मेघच्छाया खलप्रीतिः १०८६
मेधां पिपीलिका हन्ति १५६
मैत्री परस्मिन् हितधीः ४४५
मैत्री परहिते चिन्ता १४२६
मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्या-
स्थ्याः १४२६
मैत्रीं प्रमोदं करुणां च ४४६
मैत्रीयशोव्रततपोनियमानुकंपा—
२२१
मैत्री सकलसत्त्वेषु ४४८
मैत्र्यङ्गना सदोपास्या ६३१
मैत्र्यस्पृहा तथा ८६६
मैत्र्यादिवासितं चेतः ४७२
मोक्षस्य न हि वासोऽस्ति ८००
मोक्षः कर्मक्षयादेव ५०१
मोक्षाकाङ्क्षैकतानेन ६०६
मोहान्धकारे भ्रमतीह तावत् ६७७
मौनान्मूकः प्रवचनपटुः ८७०
मौनी वस्त्रावृतः कुर्यात् १०२१
म्लायन्ति पुष्पनिचयाः ५९६
य इहायुतसिद्धानाम् ७७६
य एव मित्रं हृदयेन यस्य ६३०
य एवादिः स एवान्ते १३७७
यं शैवाः समुपासते शिव इति
१४४५
यक्षाणां च पिशाचानाम् ५१४
यच्च कामसुखं लोके २६६
यच्चिन्तितं तदिह दूरतरं
प्रयाति १३११
यच्चेह स्यात् सुखं किञ्चित् ७३८
यजनं याजनं दानम् ८५३
यज्ञार्थं पशवः स्रष्टाः ४६
यत एव च संसारः ७३८
यतश्छायाऽप्येषाम् ३५६
यतिने काञ्चनं दत्त्वा ६५२
यत्कर्म पुरा विहितम् ६२४
यत्कषायजनितं तव सौख्यम्
२१६
यत्कारुण्यहिरण्यजम् ८८१
यत् किञ्चन शरीरस्थम् ४६७
यत् किञ्चत् त्रिषु लोकेषु ४३७

यत् कीर्त्या धवलीकृतं त्रिभुवनम् ८६०
य तत् पुरा कृतं कर्म १३०५
यत् तु प्रत्युपकाराय १४३३
यत्नादपि परक्लेशम् १४१९
यत् परं यद्दुराराध्यम् ४२८
यत् परित्यज्य गन्तव्यम् ४८०
यत्पूर्वार्जितकर्मशैलकुलिशम् ४२७
यत् प्रजापालने पुण्यम् ८२९
यत् प्रातस्तन्न मध्याह्ने ४५०
यत् प्रातः संस्कृतं धान्यम् १०९०
यत्र गच्छति परं परिपाकम् ४८७
यत्रान्यत्वं शरीरस्य ४६५
यत्र जातास्तत्र रताः ३४४
यथा काष्ठं च काष्ठं च १३४२
यथा खरश्चन्दनभारवाही ९६०
यथाख्यातं हितं प्राप्य ९१०
यथा गुडादिदानेन ६६३
यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते ९२०
यथा चित्तं तथा वाचः ८८८
यथा छायाऽऽतपौ नित्यम् ६१४
यथाऽऽत्मनि च पुत्रे च १४
यथा दीपो निवातस्थः ६०९
यथा धेनुसहस्रेषु ६१५
यथा नमन्ति पाथोभिः २६२
यथा नीता रसेन्द्रेण ५४३, ८१२
यथा नेत्रे तथा शीलम् १२५७
यथान्धकारान्धपटावृतो जनः ३८१
यथा पृथिव्यां बीजानि ६१४
यथा प्रातः कश्चित् १४४०
यथाऽम्बु पतितः शक्र ४१७
यथा बीजानि रोहन्ति ४१७
यथाऽभक्ष्यं न भक्षयेत ३६७
यथा मृगा मृत्युभयेन भीताः ७४१
यथाऽम्बुदा विलीयन्ते ४३६
यथा यथा ज्ञानबलेन जीवः ६८५
यथा यथा पूर्वकृतस्य कर्मणः ६२७
यथार्थतत्त्वं कथितं जिनेश्वरैः ४०१
यथा लाभस्तथा लोभः २७९
यथा लोहं सुवर्णत्वम् ६१८
यथावदतिथौ साधौ ९९१
यथाऽवस्थिततत्त्वानाम् ६६७
यथाऽवस्थितमात्मस्य ४९७
यथा विहङ्गास्तरुमाश्रयन्ति १२१४
यथा सङ्गपरित्यागस्तथा ४८०
यथैधांसि समिद्धोऽग्निः ६८४
यथैवात्मा परस्तद्वद् ११५७
यथैवैकेन हस्तेन ११६७
यदधोऽधः क्षितौ वित्तम् २८५
यदन्येषां हितं न स्यात् ११६८
यदभावि न तद् भावि १३१०

यदमीषां महर्षीणाम् ४१४
यदयं स्वामी यदिदं सद्म ३२८
यदा किञ्चिज्ज्ञोऽहम् १२०६
यदाचरन्ति विद्वांसः ११०८
यदा ध्यायति यद्योगी ५०९
यदा न कुरुते पापम् ६७९
यदा मनसि सञ्जातम् ६९७
यदा यदा हि धर्मस्य ५६९
यदा सर्वपरद्रव्यम् ८४४
यदा सर्वं परद्रव्यम् ६८
यदा सर्वं परित्यज्य ६७८
यदा सर्वानृतत्यक्तम् ६७८
यदि ग्रावा तोये तरति ३०
यदि नास्तमिते सूर्ये ४१०
यदि पुत्राद् भवेत् स्वर्गः १४३२
यदि भवति समुद्रः ९१
यदि यज्ञांश्च वृक्षांश्च ३९
यदि रामा यदि च रमा ९८३
यदि वहति त्रिदण्डम् ६६४
यदि सङ्कल्पतो हिंसाम् ३४
यदि सत्सङ्गनिरतः ११४०
यदिह क्रियते कर्म ६२८
यदिह भवति सौख्यम् ९२, ३३५
यदीच्छसि वशीकर्तुम् ३५४
यदुत्साही सदा मर्त्यः १२१४
यदेव किञ्चिद् विषमप्रकल्पितम् ३२५
यद्दैव जायते भेदः ७८४
यद् ददाति यदश्नाति १२१६
यद् ददासि विशिष्टेभ्यः ४०७
यद् दुरापं दुराराध्यम् ४२७
यद् दुर्गामटवीमटन्ति २८४
यद् देवैरपि दुर्लभं च घटते ४०४
यद्द्वारे हृदयं हृदा ननु ५९१
यद् ध्यायति यत् कुरुते १३
यद्भक्तेः फलमर्हदादिपदवी ७२५
यद्यपि बहु नाधीषे १२४८
यद्यल्पेऽपि हृते द्रव्ये १५०
यद्याद्यवारिगण्डूषात् १०३०
यद्राज्यं न्यायसम्पन्नम् १०९६
यद्वद् द्रुमे महति ४५१
यद्वद् विशेषणादुपचितोऽपि ४७३
यन्त्रमेको द्वयोर्मन्त्रम् १४१५
यन्त्रपीडा निर्लाञ्छनम् १६५
यं दृष्ट्वा वर्धते स्नेहः ९८६
यन्न दुःखेन सम्भिन्नम् ७५९
यन्निर्वर्त्तितकीर्त्तिधर्मनिधनम् ७३
यं मातापितरौ क्लेशम् ९७२
यया धर्ममधर्मं च १२४३
ययोरेव समं वित्तम् ९२८
यवैरङ्गुष्ठमध्यस्थैः १२६६
यशस्करे कर्मणि मित्रसंग्रहे १२२५
यस्तमाखुं पिबेत् सोऽपि १३४०
यस्तु प्रव्रजितो भूत्वा ८८, १४२३
यस्तु भृङ्गीं तमाखुं च १३३९

यस्तु मत्स्यानि मांसानि ४५
यस्तु मोहेन वाऽन्यस्माद् ५५८
यस्तु वृन्ताक-कालिङ्ग- १२८
यस्तु संवत्सरं पूर्णम् १०५०
यस्तु सुप्ते हृषिकेशे १४२
यस्त्यक्त्वा तृणवत् १२८
यस्त्विन्द्रियाणि मनसा ९०८
यस्माच्च बद्धयते कर्म ३११
यस्मादाविर्भवति विततिः २५०
यस्माद् विघ्नपरम्पराः ४३७
यस्मिन् कुले यः पुरुषः प्रधानः- १३००
यस्मिन् कृते कर्मणि ९६६
यस्मिन् गृहे सदा नाथ १३०
यस्मिन् देशे न सम्मानः ८६६
यस्मिन् रुष्टे भयं नास्ति ...निग्रहा... १०८६
यस्मिन् रुष्टे भयं नास्ति ...निग्रहो... ८७७
यस्मै ददाति विवरम् १३०५
यस्य कार्यमशक्यं स्यात् ११६४
यस्य क्षेत्रं नदीतीरे ६५६
यस्य चात्मसमो लोकः ८४५
यस्य चित्तं दयास्यूतम् ८६८
यस्य चित्तं द्रवीभूतम् ८०७
यस्य चित्तं प्रविक्षिप्तम् ५२४
यस्य ज्ञानमनन्तमप्रतिहतम् ४८८
यस्य त्रिवर्गशून्यानि ११६६
यस्य न ज्ञायते शीलम् ११३९
यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा १२४५
यस्य निखिलाश्च दोषाः ५०७
यस्य पादयुगपर्युपासनान्नो १३०७
यस्य प्रज्ञा जगल्लोकहिता- ८४२
यस्य बुद्धिर्बलं तस्य ९३९
यस्य रागादिदोषेण ६६४
यस्य लोके दया नास्ति ८५५
यस्य वित्तं न दानाय १२१६
यस्य सर्वे समारम्भाः ९५८
यस्य स्वरोऽथ नाभा ८२२
यस्याग्रे वर्तते वित्तम् १२११
यस्या धवो माधववासुदेवः १३५
यस्यार्थास्तस्य मित्राणि १२१३
यस्याऽस्ति वित्तं स नरः कुलीनः १२१२
यस्याः प्रसादादज्ञोऽपि १२१०
यस्येन्द्रियाणि विषयेषु ४९५
यः कर्मपुद्गलादानच्छेदः ७५६
यः काकिणीमप्यपथप्रपन्नाम् १२२१
यः कुर्यात् सर्वकार्याणि १०६०
यः क्षोणीं निजकां न रक्षति ११०९
यः परवादे मूकः ९१२
यः परेणोपदिष्टस्तु ३९८

यः पुष्पैर्जिनमर्चति १०४४
यः पृष्ट्वा कुरुते कार्यम् २६१
यः संसारनिरासलालसमतिः- ७२३
यः समः सर्वभूतेषु ५३२
यः समुत्पतितं क्रोधम् ९०८
यः सर्वत्रानभिस्नेहः १२४३
यः सूर्यचन्द्रमसोर्बिम्बम् १२८०
यः स्तब्धो गुरुणा साकम् २४६
यः स्वदारेषु सन्तुष्टः ७८
याचितो यः प्रहृष्येत ४०५
या छेदभेदवमनाङ्कनदाहदोह- २६९
यां चिन्तयामि सततम् ८६
यातनां विविधामत्र ७२
याता यान्ति महीभुजः १३६४
याति कालो गलत्यायुः ४५२
याते मय्यचिरान्निदाघमिहिर- ११५४
यात्रार्थं भोजनं येषाम् १३९०
या देवे देवताबुद्धिः ३८७
यादृशं क्रियते कर्म ६२९
यादृशी जायते लेश्या ७०६
यानि कानि च पापानि १९०
यानि द्विषामप्युपकारकाणि १२३२
यान्ति दुष्टदुरितानि दूरतः १०४२
या पाणिग्रहलालिता सुसरला १४१८
या पुण्यपापयोरग्रहणे ४७३
या प्रत्ययं बुधजनेषु निराकरोति २६४
याममध्ये न भोक्तव्यम् १०४७
यामस्ते शिवमस्तु रोहणगिरे ११४२
या मातृभ्रातृपितृबान्धवमित्र पुत्र-२६९
या योगीन्द्रहृदि स्थिता ३५
याऽरण्ये रोदनात् सिद्धिः ६०
या राकाशशिशोभना गतघना १४०१
या रागदोषादिरुजो जनानाम् ३१६
यावज्जननं तावन्मरणम् ७३६
यावज्जीवं तु यो मांसम् ४६
यावत्परगुणदोषपरिकीर्तने ४९९
यावत् स्वस्थमिदं शरीरम् १३५९
यावत् स्वास्थ्यं शरीरस्य ४२९
यावदस्य हि कामाग्निः १०६
यावद्वर्षत्यकालेऽपि ५६३
यावद् व्याधिविबाधया ४८८
यावन्ति पांशुरोमाणि ३४
यावन्न गृह्यसे रोगैः ११७४
यास्तामिस्रान्धतामिस्रा- ८९
याःसिद्धयोऽष्टावपि दुर्लभा ये६६०
याः सुखोपकृतिकृत्वधिया त्वम् १२३३

युगान्तरप्रेक्षणतः स्वकार्यात् ७०८
यूका-मत्कुण-दंशादीन् २२
यूपं छित्वा पशून् हत्वा ४८
ये चापरिग्रहीतारो निर्लोभाः ८४३
ये तु प्रकृत्याऽणुकषाययुक्ताः ६४५
येन केनाप्युपायेन १०३९
येन येन ह्युपायेन ७५५
येन संरक्षितं नित्यम् ८४२
येन स्याल्लघुता लोके ८७४
ये न हृष्यन्ति लाभेषु ५३०
येनान्धीकृतमानसो न मनुते २२४
ये निःस्पृहास्त्यक्तसमस्तरागाः ६०८
येनेह क्षणभङ्गुरेण वपुषा ३५०
येनैवाराधितो भावात् १४४४
येनोत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तम् ७९५
येऽपि परिग्रहांस्त्यक्त्वा ५३८
ये प्रव्रज्यां समागृह्य ५३२
ये भक्षयन्ति पिशितम् ४२
ये भक्षयन्त्यन्यपलम् ३२
ये रागग्रस्तमनसः १४५२
ये रात्रौ सर्वदाऽऽहारम् १६४
येऽर्थाः क्लेशेन देहस्य १२३६
ये लुब्धचित्ता विषयादिभोगे ५५१
ये लुब्धचित्ता विषयार्थभोगे ९०२
ये लेखयन्ति जिनशासन-
पुस्तकानि ७२३
ये लेखयन्ति सकलम् १२०८
ये लोकद्वयसापेक्षाः ९०६
ये वर्धिताः करिकपोलमदेषु
भृङ्गाः ११२५
ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णाः ८४८
येषां न विद्या न तपो न
दानम् ९६७
येषामध्यात्मशास्त्रार्थ- ६९२
येषां रेखा इमास्तिस्त्रः १२६१
येषु यावच्च रागोऽभूत् ३०५
ये स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादि- ५१४
यैः कारुण्यपरिग्रहान्न गणितः ८८७
यैः सन्तोषामृतं पीतम् ३०४
यैः सन्तोषोदकं पीतम् ३०३
यो गच्छेत् परदारांस्तु ८४०
योगनिरोधाद्भवसन्ततिक्षयः २६३
योगयुक्तो विशुद्धात्मा ५३६
योगस्तपो दमो दानम् ८४३,१४४९
योगस्थे च हृषीकेशे १०६३
योगः सर्वविपद्वल्लीविताने ७१४
योगिनो मुक्तिकामस्य ५४८
योगे पीनपयोधराश्रिततनोः ९९
यो जन्तुहिंसार्जितधर्मकर्मणा
५९९
योऽस्ति नाम मधु भेषजेच्छया
१५१
यो ददाति मधु श्राद्धे १५०
यो ददाति सहस्राणि २४

यो दद्यात् काञ्चनं मेरुम् २४
यो दधाति तृणं वक्त्रे १३३७
यो देहधनबन्धुभ्यः ४६१
यो द्यूतधातुवादादि- १२३८
यो धर्मं श्रुतचारित्र- ३९८
यो धर्मशीलो जितमानरोषो (षो) ११९९
यो ध्रुवाणि परित्यज्य १३६५
यो न ददाति न भुङ्क्ते १२१६
यो न मुह्यति लग्नेषु ३३२
यो न साधयते धर्मम् ६०६
यो नात्मने न गुरवे १५
यो नाप्तस्तव भूरिजन्म- ३३८
योनियन्त्रसमुत्पन्नाः ८८
यो बन्धन-वध-क्लेशान् २०
यो भूतेष्वभयं दद्यात् २६
यो भ्रातरं पितृसमम् ११७८
यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा ७
यो मानुषस्य मस्तक- १२८१
यो मां पश्यति सर्वत्र ६१९
यो मिश्रं मधुनो विकारकरणे २२६
यो यजेताश्वमेधेन ३९
यो यमर्थं प्रार्थयते ११६९
यो वर्जयेत् स वैरूप्यम् १९७
यौवनं जरया ग्रस्तं शरीरम् २९४
यौवनं जरया ग्रस्तमारोग्यम् २९५
यौवनं जीवितं चित्तम् ४५५
यौवनं धनसम्पत्तिः १३३१
यौवनं नगनद्यास्पदोपमम् ७३४
यौवनं प्राप्य सर्वार्थि- १०७८
रक्तं मूलकमित्याहुः १२९
रक्षार्थं खलु संयमस्य ११४
रक्षेच्छरणमायातम् ४१९
रक्ष्यमाणमपि स्वान्तम् ३०६
रजांसि दशना यत्र ३७२
रटन्तीह पुराणानि १८९
रणे फलेष्वु वृक्षश्चेत् १००९
रते वान्ते चिताधूमस्पर्शे १०३५
रत्नत्रयीं रक्षति येन जीवः ६६७
रत्नानामिव रोहणक्षितिधरः ७२४
रमणीयं कियत् कालम् १४३०
रम्यं येन जिनालयम् ७२०
रम्यं रूपं करणपटुता ५९४
रम्यमापातमात्रे यत् ८८
रसातलं यातु यदत्र पौरुषम् १३३७
रसायनक्रियावादौ ५५३
रसासृग्मांसमेदोऽस्थि- ४७०
रसैश्च्यलितं निःस्वादम् १२५
रसो भोगावधिः कामे ६९१
रागद्वेषकषायादि- ४९२
रागद्वेषकषायाद्यैः ४९२
रागद्वेषमयो जीवः २१०
रागद्वेषविनिर्मुक्तम् ५३३
रागद्वेषविनिर्मुक्तः ७०६

रागद्वेषवियुक्तात्मा ५३१
रागं दृशोर्वपुषि कम्पमनेक-
रूपम् २२९
रागो द्वेषश्च मोहश्च ३९७
रागद्वेषाभिभूतत्वात् ९६३
रागद्वेषौ महामल्लौ ५०७
रागादिज्ञानसन्तान- ७७३
रागादितिमिरध्वस्त- ३०६
रागादिध्वान्तविध्वंसे १७७
रागादीनां गणो यस्मात् ७७२
रागाद्यम्भाः प्रमादव्यसन- ७२८
रागाद्युत्कटशत्रुसंहतिकरम् ५९७
रागान्धो हि जनः सर्वः ३१०
राजपत्नी गुरोः पत्नी ९७१
राजसूयसहस्राणि ५०
राजा कुलवधूर्विप्राः १२९२
राजा गृह्णन् करं पृथ्व्याः ८२७
राजाग्निजलदायाद १२२९
राजा पिता च माता च ८२३
राजाऽस्य जगतो वृद्धेः ८२३
राज्ञां स्त्रीणां च देशानाम् १७२
राज्ञा परीक्षितः सर्वोपधासु ८३३
राज्ञां प्रतापश्च सुनीतिमत्ता ११०८
राज्यं प्राज्यं मरुजलकणान् ५९०
राज्याय पादयो रेखाः १२६०
राज्योपभोगशयनासनवाहनेषु
५०३
रात्रिभुक्तिकृतां घूक- १४२४
रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति
सुप्रभातम् २८७
रात्रिवन्नाशयत्याशु १४२८
रात्रेश्चतुर्षु यामेषु १२७१
रात्रौ सन्ध्यासु विद्यादौ १०३२
रामासक्तं परित्यज्य ७७
राष्ट्रस्य (राज्ञश्च) चित्तम् १४१६
रुक्षं वपुर्न च विलोचनहारि
१४५३
रुचिर्जिनोक्ततत्त्वेषु ३८७
रूपं च तारुण्यमनुत्तरसौख्यम्
१४२१
रूपं तु धर्मस्य न साधनं हि
१०९१
रूपमारोग्यमैश्वर्यम् १४
रूपयौवनसम्पन्नाः १२०६
रूपस्थं च पदस्थं च ४९६
रूपैश्वर्यकुलज्ञातितपोबलाज्ञा-
२५५
रे रे चित्त कथं भ्रातः ३२१
रेवतीरोहिणीपुष्य- १३७२
रोगमार्गश्रमौ मुक्त्वा १७०
रोगहरणेऽप्यशक्ताः ४६२
रोगार्तो दुःखार्दितस्तथा ४५७
रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी
१३५३
रोगिणां सुहृदो वैद्याः ९२५

रोगेषु वैद्यस्तमसि प्रदीपो १३४९
रोद्धुं बालमृणालतन्तुभिरसौ ८९७
रोहति सायकैर्विद्धम् १०७३
लक्ष्मि ! क्षमस्व सहनीयमिदं दुरुक्तम् १२३१
लक्ष्मीदायादाश्चत्वारः १२२३
लक्ष्मीर्वसति वाणिज्ये १२१८
लक्ष्मीस्तं स्वयमभ्युपैति ७२४
लक्ष्मीः कामयते मतिः ४१६
लक्ष्मीः पाणितले तस्य १५
लक्ष्मीः सर्पति नीचमर्णवपयः- १२२९
लज्जां गुणौघजननीम् १२००
लज्जा स्नेहः स्वरमधुरता १०४६
लब्धानन्तचतुष्कस्य ७९८
लब्धुं बुद्धिकलापमापदम् ११४०
लब्धेन्धनज्वलनवत् २७६
लब्ध्वाऽपि धर्मं सकलं जिनो- दितम् ५७९
लभते सन्तति दीर्घाम् १९८
लभेत शं पराधीनात् १३३४
ललाटे चार्धचन्द्राभे १२६४
लशुनं गृञ्जनं चैव ... अभक्ष्याणि १२६
लशुनं गृञ्जनं चैव ... वार्ताक १२५
लालनाद् बहवो दोषाः ५८०
लालयेत् पञ्च वर्षाणि ५८०
लावण्यरहितं रूपम् १६
लुञ्चिताः पिच्छिकाहस्ताः ७९७
लुब्धानां याचकः शत्रुः ५३२
लूतास्यतन्तुपतिते १०५८
लेखयन्ति नरा धन्याः ७२२
लोकद्वयव्यसनवह्निविदीपिता- ङ्गाम् १०९९
लोकस्याधस्तिर्यक्त्वम् ४७४
लोकः खलवाधारः १०२०
लोकः पृच्छति मे वार्ताम् १०८७
लोकातिवाहिते मार्गे ७०७
लोकायता वदन्त्येवम् ७८७
लोकार्चितं गुरुजनम् १०३
लोकार्चितोऽपि कुलजोऽपि १०३
लोके दुर्ग्रहता ख्याता १००७
लोको जगत्त्रयाकीर्णः ४७४
लोभमूलानि पापानि २१२,१४११
लोभश्चेदगुणेन किं १४०६
लोभः प्रतिष्ठा पापस्य २७३
लोभात् क्रोधः प्रभवति
लोभात् कामः प्रजायते २७३
लोभात् क्रोधः प्रभवति
लोभाद्द्रोहः प्रवर्धते २८३
लोभादेव नरा मूढाः २८०
लोभाद् द्वेषाद्भयाद्वापि ८४१
लोभार्धिमी निर्लज्जा च १०१२

लोभाविष्टो नरो वित्तम् २७९
लोभेन बुद्धिश्चलति २८४
लोष्ठमर्दी तृणच्छेदी १०८७
लौकिके कर्मणि रतः ८५६
लौल्येन किञ्चित् ८६४
वक्तुं नैव क्षमा जिह्वा ३७२
वक्तृत्वं च कवित्वं च १२४७
वक्तृत्वशक्तिः कवितापटुत्वम् १०१९
वक्त्रं परापवादेन ३७३
वचः सत्यं गुरौ भक्तिः ५६६
वणिक् पण्याङ्गना दस्युः ६१
वदनं दशनविहीनम् १०७८
वध्यस्य चौरस्य यथा पशोर्वा १३४७
वनानि दहतो वह्नेः ९४०
वने जाता वनं त्यक्त्वा १३८०
वनेजा शशिकुन्दाभा १३७८
वने पद्मासनासीनम् ७१५
वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणाम् ३०९
वनेऽपि सिंहा मृगमांसभक्षिणः ९१६
वने रणे शत्रुजलाग्निमध्ये ७४७
वने वसति को वीरः १३८१
वन्ध्याभिनन्दति दुःखितानुपहसति ९०१
वपुर्वंशो वयो वित्तम् ९९४
वपुः पवित्रीकुरु तीर्थयात्रया ११९५
वरं नरकवासोऽपि ११३५
वयं येभ्यो जाताः १०४
वयमिह परितुष्टा वल्कलैस्त्वं दुकूलैः ३००
वरं विषं भक्षितमुग्रदोषम् १४३
वरं विषं भुक्तमसुक्षयक्षमम् ३७७
वरं शून्या शाला १४०४
वरं शृङ्गोत्सङ्गात् ८५
वरं हलाहलं पीतम् १५१
वरं हालाहलं भुक्तम् ३५८
वरं क्षिप्तः पाणिः ८९६
वरं छाया वरं वायुः ३७१
वरं नरकवासोऽपि ३९२
वरमेकस्य सत्त्वस्य २३
वरं पर्वतदुर्गेषु ९६७
वरं प्रवेशो ज्वलितं हुताशनम् ८५
वरं प्राणपरित्यागः २५७
वरं मौनं कार्यम् १४०३
वर्जयित्वा तु कमलम् १३००
वर्धस्व जीव जय नंद विभो चिरं त्वम् २७९
वर्षासु लवणममृतम् १०५२
वर्षासु शुभकार्याणि १०६४
वर्षास्वेकत्र तिष्ठेत ५६४
वलिभिर्मुखमाक्रान्तम् २९५

वश्येन्द्रियं जितात्मानम् १२१६
वसामि नित्यं सुभगे प्रगल्भे १२२०
वसारुधिरमांसास्थि— ४७०
वसुधाऽऽभरणं पुरुषः १०६६
वस्तुनो लोभनीयस्य १३६५
वस्त्रं जलेन पूतं स्यात् ४३६
वस्त्रान्नफलताम्बूल- १२७७
वह्निस्तस्य जलायते जलनिधिः ८४
वाक्पाणिपादचापल्यम् १३८५
वाक्य-मन्त्र-रसादीनाम् ८९
वाङ्मनोभ्यां शरीरेण ५२८
वाचना तु गुरूपान्ते १०६१
वाचां शौचं च मनसः ७६२
वाच्यः स शिष्यो भुवि भाग्यशाली ९५०
वाणी रसवती यस्य १०८२
वाताय कपिला विद्युत् १२५१
वातोद्धूतध्वजप्रान्त— ७३९
वादांश्च प्रतिवादांश्च ६६८
वादो जल्पो वितण्डा च ७७५
वानप्रस्थेन किं तस्य १३४०
वारुणीपानतो यान्ति १३६
वापीकूपतडाग— १४५०
वापीवप्रविहारवर्णवनिता— वाग्मी ८३१
वासरे च रजन्यां च १५८
विंशत्यङ्गुलमानं तु १०५९
विकल्पचषकैरात्मा ३२७
विकल्पविषयोत्तीर्णः २३४
विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि १००८
विग्रहा गदभुजङ्गमालयाः ७३९
विचारावसरे मौनी ९४९
विचार्य सम्यक् समयस्य पद्धतिम् ११०९, १४४७
विचित्रवर्णाचितचित्रमुत्तमम् ३८०
विचिन्त्यमेतद्भवताऽहमेकः ४६३
विज्ञायेति महादोषम् १५२
वित्ताशया खनति भूमितलं सतृष्णः २९०
वित्तेन वेत्ति वेश्या १०१४
विदधत्यङ्गशैथिल्यम् १३४
विदलयति कुबोधम् ५१८
विदेशेषु धनं विद्या ८३
विद्यया तपसा तीर्थ- ३२०
विद्या तपो धनं शौर्यम् ५९२
विद्या ददाति विनयम् १२०९
विद्या नाम नरस्य रूपमधिकम् १२०३
विद्या मित्रं प्रवासेषु ९२६
विद्यायां यदि वा मन्त्रे ४९७
विद्यारूपयुतः शिष्यः ९५१
विद्यावान् करुणायुक्तः ७०५

विद्याविनयसम्पन्ने ९६०
विद्या विनयोपेता १२०२
विद्या विवादाय धनं मदाय ८९४
विद्यासमं नास्ति शरीरभूषणम् १४०३
विद्युदुद्योतवल्लक्ष्मीः १४३०
विद्वत्कवयः कवयः ९४१
विद्वत्त्वं च नृपत्वं च ९५८
विद्वांसः शतशः स्फुरन्ति ९३५
विद्वांसो बहुशो विचारचचनैः ३६०
विद्वानपि परित्याज्यः १२९६
विद्वानेव विजानाति ९६१
विद्वान् धनी गुण्यगर्वः १४०९
विद्विष्टपतितोन्मत्त- ९२९
विधेयः सर्वपापानाम् १८५
विनयं राजपुत्रेभ्यः ९५३
विनयफलं शुश्रूषा २६२
विनयव्यपेतमनसः २६१
विनयश्रुतशीलानाम् २४७
विनयायत्ताश्च गुणाः सर्वे २६०
विनयेन विद्या ग्राह्या १२०३
विनश्वरमिदं वपुः ३४८
विनष्टलोभा विषयेषु निःस्पृहाः ८११
विना गुरुभ्यो गुणनीरधिभ्यः ५१९
विना तेजोऽन्तरं चक्षुः ७४४
विना गोरसं को रसो भोजनानाम् १४०१
विना प्रिया को गृहमागतानाम् ९९५
विनिर्मलं पार्वणचन्द्रकान्तम् ५३५, ६९६
विनीतः स्थूललक्षः ८३३
विपत्तौ किं विषादेन १३०८
विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा ९१३
विपद्यपि गताः सन्तः ८८८
विपरीतास्तु धर्मस्य ७५३
विपरीते सति धातरि १३१२
विभवश्च शरीरं च ६०६
विभवे सति सन्तोषः १११५
विभवो वीतसङ्गानाम् १३२८
विभिन्ना अपि पन्थानः ३५३
विमर्शपूर्वकं स्वार्थस्थापकम् १०६७
विमुक्तकल्पनाजालम् ७१२
विमुक्तशंकादिसमस्तदूषणम् ३८८
विरमत बुधाः कामार्थेभ्यः ५८८
विरला जानन्ति गुणान् ९१९
विरोधकालेऽपि विपक्षवर्गे १११७
विरोधता बन्धुजनेषु नित्यम् ६४७
विलग्नस्तु गले बालः १५९
विलम्बो नैव कर्तव्यः ५८३

विलिख्य रसनां जिह्वा- १०२७
विलेपनार्थमासक्तः ४६८
विविक्तवर्णाभरणा सुखश्रुतिः १२०२
विवेकद्विपहर्यक्षैः ३६०
विवेकवनसारिणीम् ४३८
विवेकविकलः शिशुः ३४७
विवेकः परमो धर्मः ११८९
विवेकः संयमो ज्ञानम् १३६
विशुद्धपरिणामेन २३७
विशुद्धादेव संकल्पात् ४४२
विश्वच्छायाविधायी १
विश्वजन्तुषु यदि क्षणमेकम् ११२८
विश्वस्तानपि वञ्चयत्यनुदिनम् २७०
विश्वस्तो मुग्धधीर्लोकः २८
विश्वामित्र-पराशरप्रभृतयः ९५
विश्वासायतनं विपत्तिदलनम् ५६
विश्वाः कलाः परिचिता यदि ११९०
विश्वोपकारि धनम् ४०६
विषभारसहस्रेण २५३
विषयप्रतिभासम् ६६७
विषयसुखनिरभिलाषः ५३५
विषयामिषलोलुब्धाः १०८८
विषयेन्द्रियबुद्धीनाम् ७७५
विषयेभ्यो विरक्तानाम् ३२०
विषयोरगदष्टस्य २१८
विषस्य विषयाणां च १०५
विस्मृत्य भेदभावान् स्वान् ११४७
विहाय कामान् यः सर्वान् २३७
वीतरागं यतो ध्यायन् ५००
वीतरागो जिनो देवः ५०८
वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति ११६१
वृक्षांश्छित्त्वा पशून् हत्वा ४७
वृक्षाग्रवासी न च पक्षिजातिः १३७७
वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजः १३७६
वृद्धास्तृष्णाजलापूर्णैः ३५६
वृद्धौ च मातापितरौ ९७५
वृन्ताकं श्वेतवृन्ताकम् १२७
वृन्ताकान् राजमाषांश्च १०६४
वृष्टिशीतातपक्षोभ- ११६७
वेत्रासनसमोऽधस्तात् ४७५
वेदा यज्ञाश्च शास्त्राणि ३१५
वेदेनापि तथा नैव ८४८
वेश्यासक्ताश्च सत्येव १०१४
वेश्याऽसौ मदनज्वाला १०१३
वैद्यराज नमस्तुभ्यम् ९६९
वैद्या वदन्ति कफपित्तमरुद्-विकारम् १३१८

वैभाराद्रितटे गतः ५०५
वैभाव्यं नैव कस्यापि ११८७
वैयावृत्यं वितन्वानः २०७
वैरं विवर्धयति सख्यमपा-
करोति २२७
वैराग्यभावनामन्त्रैः ८७
वैराग्यशस्त्रहतमोह- ३५४
वैराग्यशुद्धधर्मा १४४६
वैराग्यहस्तिनः पीठे १४२६
वैशेषिकाणां योगेभ्यः ७७६
व्यतीपाते रवेर्वारे १०२८
व्ययमायोचितं कुर्वन् ८९०
व्यवसाये निधौ धर्म- १२२७
व्यवसायोऽव्यसौ ८६५
व्यवस्थितः प्रशान्तात्मा ६५६
व्यसनमेति करोति धनक्षयम्
१३६
व्यसनमेति जनैः परिभूयते
१३८
व्यसनेष्वपि सर्वेषु १२४६
व्याकरणात् पदसिद्धिः १२४७
व्याख्यानश्रवणं जिनालय-
१९९
व्याघ्र-व्याल-जलानलादि- ८४
व्याघ्रस्तुष्यति कानने ११०२
व्याजे स्याद् द्विगुणं वित्तम् ४२२
व्याधिजन्मजरामृत्यु- ४५७
व्याधिमान् यदि पश्येच्च १२८३
व्यापारिभिश्च विप्रैश्च १२३७
व्योमनि स वासं कुरुते ९००
व्रजन्ति ते मूढधियः परा-
भवम् १२९३
व्रतानामपि शेषाणाम् ८६
शक्तितोमरदण्डासि- १२६०
शक्तिर्न विद्यते येषाम् ७९३
शक्यं वशीकर्तुमिभोऽतिमत्तः
६८९
शक्यो वारयितुं जलेन ९६४
शक्योऽस्ति सम्बोधयितुं
लघुर्जनः ९५२
शङ्का काङ्क्षा विचिकित्सा
४००
शतेषु जायते शूरः १३९७
शत्रुभिर्निहितं शस्त्रम् ३८२
शत्रौ मित्रे तृणे स्त्रैणे ३१६
शत्रौ मित्रे पुत्रे बन्धौ ८०६
शनैः पन्थाः शनैः कन्था १११२
शम एव परं तीर्थम् २३५
शमं नयति भूतानि ७६०
शमयति यशः क्लेशं सूते ११४६
शम-शील-दयामूलम् ३०
शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पाभिः३९९
शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्य-
३९४

शमसूक्तसुधासिक्तम् २३८
शमस्तु पञ्चमं पुष्पम् १०४१
शमार्थं सर्वशास्त्राणि ६६२
शमैः शाम्यति क्रोधादीन् ३८८
शमो दमस्तपः शौचम् ८५२
शमो दमो दया धर्मः १४९
शमो हि न भवेद्येषाम् २३६
शयनासननिक्षेप- ७१३
शरदम्बुधरच्छाया- १०८
शरदि यज्जलं पीतम् १०५२
शरीरं धर्मसंयुक्तम् १०९२
शरीरमेवायतनं सुखस्य १०९१
शरीराद्यर्थदण्डस्य ९६९
शरीरेण सुगुप्तेन ४७२
शशिना च निशा निशया च शशी १०९५
शशिनि खलु कलङ्कम् ११२२
शश्वन्मायां करोति ९३
शस्त्राग्निजलश्वापदविसूचिका १३४९
शाठ्येन मित्रं कपटेन धर्मम् ९६३
शान्तितुल्यं तपो नास्ति १४००
शान्त्या कृत्या बोधयन् ३८६
शारदा शारदाम्भोज- १२०२
शारिकाशिखिमार्जार- १७१
शारीरमानसैर्दुःखैः २९
शालिबीजं च विद्यां च ८८०
शास्त्रज्ञोऽपि धृतव्रतोऽपि ३२९
शास्त्रं बोधाय दानाय...... मनीषिणः १३८९
शास्त्रं बोधाय दानाय...... विवेकिनः ११८९
शास्त्रे वादिभयं गुणे ३३५
शिक्षकः सर्वलोकानाम् १३५६
शिक्षा तस्मै प्रदातव्या ९५२
शिक्षां लभते नो मानी २४९
शिलां समधिरूढाश्च ३३
शिल्पमध्ययनं नाम ८५०
शिवस्य दर्शने तर्कावुभौ ७७३
शिवेनोलूकरूपेण ७३६
शिष्यस्य कल्याणकरो गुरुः सन् ९४८
शीतातपाद्यान्न मनागपीह ७६६
शीतात्तापान्मक्षिकाकत्तृणादि १४२९
शीतो रविर्भवति शीतरुचिः प्रतापी २७६
शीतोष्णादिभिरत्युग्रैः ८१०
शीलं शीलयतां कुलं कलयताम् ११५२
शीलं शौर्यमनालस्यम १४००
शीलं मार्दवमार्जवः कुशलता ९५९

शीलरत्नं हृतं यस्य ३२८
शीलव्रतो यमतपःशमसंयुतोऽपि २६६
शीलार्णवस्य पारं गत्वा ४९४
शीलेन रक्षितो जन्तुः ८३
शुक्रशोणितसम्भूतः ४६९
शुचि भूमिगतं तोयम् ७९, ११९४
शुचिर्दक्षः शान्तः ९४१
शुचिः पुष्पामिषस्तोत्रैः १०४०
शुद्धप्ररूपको ज्ञानी ९४९
शुद्धं भूमिगतं तोयम् ११९४
शुद्धस्फटिकसङ्काशः ८०८
शुद्धात्मद्रव्यमेवाऽहम् ३३१
शुद्धे तपसि सद्वीर्यम् ९५७
शुभं वा यदि वा पापम् १२९५
शुभायुःकर्मबन्धाय १९७
शुभार्जनाय निर्मथ्यम् ४७२
शुभाशुभफलं कर्म १४३५
शुभाशुभानि कर्माणि जीवः ६१३
शुभाशुभानि कर्माणि स्वयं ६०३
शुभोपदेशदातारः ५२१, ११३८
शुभ्रेण दक्षिणस्यां यः १२७७
शुश्रूषमाणामपि तां समाधेः ९४६
शुश्रूषा श्रवणं चैव १२४६
शुष्काङ्गी कृशगण्डा प्रविलरदशना १००१
शूद्रे चैव भवेद् वृत्तम् ८६८
शूद्रोऽपि शीलसम्पन्नः ८४९
शूरं त्यजामि वैधव्याद् १२३५
शूरान्महाशूरतमोऽस्ति को वा ९८
शूरा सन्ति सहस्रशः प्रति-
पदम् ८८७
शृङ्गारी श्लाघया युक्तः ५०९
शैत्यं नाम गुणस्तवैव १४५३
शैले शैले न माणिक्यम् ८८६
शैवो वाच्यः स एव १४४७
शोकादीनां महाकन्दः २७२
शोकारातिभयत्राण- ९२४
शोके विवेके तु कदाचिदेव १४३८
शोचन्ति स्वजनानन्तम् ४५६, ११९६
शौचक्षमासत्यतपोदमाद्याः ६८९
शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा ७६४
शौचाचारे स्थितः सम्यक् ८४४
श्रद्धामुत्सत्वविज्ञान- २०५
श्रद्धालुतां श्राति पदार्थ-
चिन्तनात् ९८६
श्रद्धेया विप्रलब्धारः १०८
श्रमणैः श्रावकैश्चापि १०६२
श्रवणलवनं नेत्रोद्धारम् ६४८
श्रवन्ति यस्य पापानि ९८६

श्राद्धे जन्मदिने चैव १०२६
श्रान्तानामलसानां च १३७०
श्रियो दोलालोलाः ३४२
श्रियोऽपायाघ्रातास्तृणजलचरम्
३३९
श्रीतीर्थपान्थरजसा १७३०
श्रीद्वीपायनतापसेन ३१२
श्रीब्रह्मदत्तो नरचक्रवर्ती ७५२
श्रीभोयणीग्रामगतं प्रभास्वरम्
२
श्रीर्जलतरङ्गतरला: ४५२
श्रीर्विद्युच्चपला वपुर्विधुनितम्
३४९
श्रीसर्वज्ञागमो येन ३९६
श्रुतमतिबलवीर्य– ३४४
श्रुतशीलविनयसंदूषणस्य २४९
श्रुत्वा धर्मं विजानाति १२०९
श्रूयतां धर्मसर्वस्वम् ४
श्रूयते किल साम्बेन १३६
श्रेयः पुष्पफलं वृक्षात् १३८८
श्रेयः सौभाग्यमक्षयम् ५९४
श्रेयांसि बहुविघ्नानि १११२
श्रेयोऽर्थिनो हि भूयांसः ११७२
श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासात् ४७९
श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन ११५३
श्रोत्रियः श्वपचः स्वामी ४७१
श्लाघ्यः स एको भुवि मान-
वानाम् ८०७
श्लोको वरं परमतत्त्वपथप्रकाशी
१२०७
श्वपचा अपि धर्मस्थाः ८५२
श्वभ्रद्वाराणि चत्वारि १२७
श्वभ्रद्वाराणि पञ्चैव १३३६
श्वशुराश्रितसम्बन्धिवयस्यैः
११४९
श्वःकार्यमद्य कुर्वीत
......न हि प्रतीक्षते...... १३४७
श्वःकार्यमद्य कुर्वीत
...न हि मृत्युः... १११३, १३४५
श्वेतवस्त्रधरां नारीम् १२७८
श्वेतसर्पस्य दर्शनम् १२८५
षट्कं कक्षा वक्षः १२५९
षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रः १२९५
षट्खण्डराज्ये भरतः ४४३
षट्त्रिंशदङ्गुलायामम् १०५९
षट्पर्वी मासि विज्ञेया १९३
षड् दोषाः पुरुषेणेह ११७२
षण्ढत्वमिन्द्रियच्छेदम् १००७
षष्ठचतुर्मी पञ्चदशीम् ७७
स एव रम्यः पुत्रो यः ९७९
संयमधर्मविबद्धशरीराः ५५६
संयमः सूनृतं शौचम् ५७६
संयमात्मा श्रये शुद्ध– ९७४
संयुक्ताधिकरणत्वम् १७२
संयोगमूला जीवेन १३४२
संयोगे श्रीमंद्रो भोगे १२३५

संयोजितकरैः के के २८९
संवत्सरेण यत् पापम् १०५९
संवरफलं तपोबलमथ २६२
संवरस्तन्निरोधेन ७५७
संवेद्यं योगिनामेव ८००
संशेरते ये मनुजाः सदैव १३३०
संसार एवायमनर्थसारः ४६२
संसारबीजभूतानाम् ७५९
संसारभीरुभिः सद्भिः १५२
संसारमूलमारम्भाः ११०
संसारमृगतृष्णासु ३१९
संसारविषवृक्षस्य ९४५
संसारसरणिर्ज्ञोभः २७२
संसारसागरनिरूपणदत्त-
चित्ताः ३५७
संसारावासनिवृत्ताः ९५८
संसारावासभीरूणाम् ३५३
संसारिणश्चतुर्भेदाः ६०५
संसारी कर्मसंबन्धात् ६२५
संसारे गहनेऽत्र चित्रगतिषु ३३७
संसारे दुःखदावाग्नि ४५६
संसारे मानुष्यं सारम् ५८१
संसारे यानि सौख्यानि ३४५
संसृजन्ति विविधाः शरी-
रिणः १५३
स कमलवनमग्नेः ३१
सकलाऽपि कला कलावताम् ७४५
स कषायतया जीवः ७५७
स कृतघ्नः पुमान् लोके ९७६
सकृत्सेव्योचितो भोगः १२३
सकृदेव भुज्यते यः १२३
स क्रोधमानमायालोभैः २१२
सगुणमपगुणं वा कुर्वता
कार्यजातम् ११०६
सगुणो निर्गुणो वाऽपि ९७७
सङ्क्लेशो न हि कर्तव्यः ११५०
सङ्ख्ययाऽनेकरूपोऽपि ५१०
सङ्गता राजकार्येषु ८३५
सङ्गात् सञ्जायते गृद्धिः २८५
सङ्गाद् भवन्त्यसन्तोऽपि ११२
सङ्गीतानवगीतरूपरमणी- ४१५
सङ्ग्रहैकपरः प्रायः ४१०
सङ्ग्रामे प्रहरणसङ्कटे
गृहे वा १३१३
सच्चारित्रपवित्रदारुरचितम् ३३७
स जातो येन जातेन १०८२
सज्ज्ञानमूलशाली दर्शन- ७०३
स ज्ञानदर्शनावरणवेद्य— ६२०
सञ्चिततपोधनानाम् १३५३
सञ्चितस्याऽपि महतो वत्स २२१
सञ्छेदनैर्दहनभञ्जनमारणैश्च
५०३
संज्ञादि परिहारेण ७१३
सततानुबद्धमुक्तं दुःखम् ६४६

स तावद्देहिनां भिन्नः ६१८
सती पत्युः प्रभोः पत्तिः ११८८
सती विटैर्व्याधजनैर्मृगी च ११४५
सत्क्षेत्रप्रतिपादितः ४०६
सत्त्वधर्मरता ये तु ८८५
सत्पात्रं महती श्रद्धा ४२२
सत्यं यूपं तपो ह्यग्निः ५०
सत्यं च धर्मश्च पराक्रमश्च ६३८
सत्यत्रेताद्वापरेषु १३३८
सत्यं तपो ज्ञानम् ९५९
सत्यं तीर्थं तपस्तीर्थम् ७२९
सत्यं दानं तपोऽद्रोहम् ८४६
सत्यं दानं तपः शौचम् ८४६
सत्यं दानं तपः शौर्यम् ५९४
सत्यं नास्ति तपो नास्ति ८६७
सत्यपूतं वदेद्वाक्यम् ११९५
सत्यं ब्रह्म तपो ब्रह्म ८४७
सत्यं माता पिता ज्ञानम् ५४७
सत्यं मित्रैः प्रियं स्त्रीभिः १०७०
सत्यवाक् सुव्रतोदारा १०००
सत्यसन्धा महात्मानः ८३५
सत्यस्य वचनं श्रेयः ५२
सत्यां हि मनसः शुद्धौ ६६१
सत्यानुसारिणी लक्ष्मीः १४१५
सत्यार्जवदयायुक्तम् २०२
सत्येन तपसा क्षान्त्या
....ये.... ५९२
सत्येन तपसा क्षान्त्या
...सर्वं... ६३७
सत्येन तपसा ज्ञानध्यानेन ६३९
सत्येन धार्यते पृथ्वी ५५
सत्येन पूयते साक्षी ९२१
सत्येन शुध्यते वाणी ६६६
सत्येनोत्पद्यते धर्मः ५६९
सत्ये प्रतिष्ठिता लोकाः ५४
सदयः सत्यवादी यः ८८३
सदा क्वचिद् वा दिवसे १४२५
सदा चान्नाद्रिसंप्राप्ते २०४
सदा मूकत्वमासेव्यम् ३७३,१०७०
सदाऽरिमध्याऽपि न वैरियुक्ता
१३७४
सदैकोऽहं न मे कश्चित् ४६१
सदोषमपि दीप्तेन ७५८
सदौषधं नवान्नं च १२९१
सद्दर्शनज्ञानतपोदयाद्याः ६९८
सद्दर्शनज्ञानबलेन भूता ६९३
सद्धर्मः सुभगो नीरुक् ६३६
सद्भावो नास्ति वेश्यानाम्
१४८९
सद्भिस्तु लीलया प्रोक्तम् १२००
सद्यः सम्मूर्च्छितानन्त- ३७
सद्वृत्तः पूज्यते देवैः ७०१
स धर्मो यो दयायुक्तः ५६६
स धर्मो यो निरुपधः ११६५

सन्ततिर्नास्ति वन्ध्यायाः १४०
सन्ततिः शुद्धसौजन्या ५९२
सन्तप्तायसि संस्थितस्य पयसः ११३७
सन्तश्चेदमृतेन किम् १४०८
सन्तः क्वापि न सन्ति १३६०
सन्ति विश्वे दुराचारोपदेष्टारः ९५४
सन्तु शास्त्राणि सर्वाणि ६७१
सन्तुष्टता मध्यमवर्तिता च ६४२
सन्तुष्टः सततं योगी १४४२
सन्तुष्टाः सुखिनो नित्यम् ३०१
सन्तोषसारसद्वृत्तम् ३०२
सन्तोषस्त्रिषु कर्तव्यः ३०१
सन्तोषः परमं सौख्यम् २९९
सन्तोषः स्वेषु दारेषु ७५
सन्तोषामृततृप्तानाम् ३००
सन्त्यज्य लोकचिन्ताम् ५४०
सन्ध्यायां यक्षरक्षोभिः १५७
सन्ध्यायां श्रीद्रुहं निद्राम् १०२५
सन्निपातज्वरेणेव २३२
संन्यासेनात्र किं तस्य १३३८
सन्मार्गदर्शकं जीयाद् ३८६
स पुमानर्थवज्जन्मा १०८२
सप्तग्रामे च यत्पापम् १४८
सप्तद्वीपं सरत्नं च ३५
स बीजर्षिचरासाद्य ३९६
समं शत्रौ च मित्रे च ५३४
समतां सर्वभूतेषु ८०९
समता सर्वभूतेषु मनो- ७६१
समता सर्वभूतेषु संयमः १७३
समतैकलीनचित्तः ८०२
समत्वमवलम्ब्याथ ३१८
समदुःखसुखः स्वस्थः ११२०
समं पश्यन् हि सर्वत्र ८०६
समस्तकर्मक्षयतोऽखिलार्थ- ८०१
समस्तजन्तुप्रतिपालनार्थाः ७११
समस्तलोकाकाशेऽपि ६०३
समः शत्रौ च मित्रे च ५२९
समानपुण्यपापानाम् ९२८
समीहितं यन्न लभामहे वयम् ६२२
समुत्पत्तिं च मांसस्य ४०
समुद्राः स्थितिमुज्झन्ति ९१७
सम्पत्तौ नियमः शक्तौ ......दरिद्रे...... १३००
सम्पत्तौ नियमः शक्तौ ......दारिद्र्ये...... १३८२
सम्पत्तौ विस्मिता नैव ९१४
सम्पत् सरस्वती सत्यम् १४००
सम्पत्सु महतां चित्तम् ६५५
सम्पदि यस्य न हर्षः ९७९
सम्पदो जलतरङ्गविलोलाः ......कुरुत...... ४५०
सम्पदो जलतरङ्गविलोलाः ......परहितं...... १२२६

सम्पन्नेष्वपि भोगेषु ३५८
सम्पूर्णकुम्भो न करोति शब्दम् २५४
सम्प्राप्य मानुषत्वम् ६४१
सम्प्लुतोदक इवाम्बुजलानाम् ४८७
सम्बद्धं शुद्धसंस्कारम् १०६८
सम्भिन्नतालुशिरसश्छिन्न- ६४९
सम्भोजनं सङ्कथनम् ११४७
सम्मुखं पतितं स्वस्य १०३०
सम्यक्त्वज्ञानचारित्रसम्पदः ७०१
सम्यक्त्वभावनाशुद्धम् ५३४
सम्यक्त्वमात्रसन्तुष्टाः १४५१
सम्यक्त्वमोहनीयम् ५०९
सम्यक्त्वं परमं रत्नम् ४०३
सम्यक्त्वं भावयेत् क्षिप्रम् ७००
सम्यक्त्वरत्नान्न परं हि रत्नम् ३९०
सम्यक्त्वसहिता एव ३९३
सम्यक्त्वेन हि युक्तस्य ४०३
सम्यग् ज्ञानी दयावांस्तु ५२८
सम्यग्दर्शनवन्तस्तु १४५१
सम्यग्दर्शनसम्पन्नः ४०१
सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी २३५
सम्यग्विचार्येति विहाय मानम् २५६
सम्यग्विरक्तिर्ननु यस्य चित्ते ८०९
सरजोहरणा भैक्ष्यभुजः ७९७
सरागोऽपि हि देवश्चेत् ५१५
सरित्सहस्रदुष्पूर- ३६२
सरोगः स्वजनद्वेषी कटुवाक् ६४८
सरोगः स्वजनद्वेषी दुर्भाषी ६४८
सर्पोऽग्निर्दुष्टोऽथवा लोभः २७६
सर्वजन्तुहिताऽऽत्मैवात्मैव ११८८
सर्वजीवदयार्थे तु १३, १४२०
सर्वं क्षीप्सति पुण्यमीप्सति ४४२
सर्वतोऽत्यन्तक्लेशाग्नौ ११३४
सर्वतो देशतश्चैव ४४२
सर्वत्र जृम्भते तेजः १३६३
सर्वत्र निन्दासन्त्यागः १११८
सर्वत्र राजधर्मोऽयम् ८२९
सर्वत्र शुचयो धीराः ७५४
सर्वत्र सर्वस्य सदा प्रवृत्तिः ७४१
सर्वथा स्वहितमाचरणीयम् ६०७, ११७४
सर्वदेशलिपिज्ञाता ८३९
सर्वद्वन्द्वं परित्यज्य ६७६
सर्वनाशे समुत्पन्ने ९६२
सर्वः परस्थस्य सुहृद् ९२३
सर्वभक्षी कृतान्तोऽयम् १३४६
सर्वभावेषु मूर्च्छायाः ११८
सर्वभूतहितं कुर्यात् ८५४
सर्वभूतसमो मैत्रः ५४३
सर्वभूतेषु येनैकम् ६६९

सर्वमङ्गलनिधौ हृदि
यस्मिन् ११२७
सर्वमवस्थानानाम् ३७४
सर्वमेतदिदं ब्रह्म ७८७
सर्वमोहक्षयात् साम्ये ६१९
सर्वयज्ञेषु यद्दानम् ११
सर्वयज्ञेषु वा दानम् ९
सर्वलोकविरुद्धं यद् ६०
सर्वविनाशाश्रयिण: २८३
सर्ववेदाधिगमनं:...सत्यं... ५५
सर्ववेदाधिगमनं...सर्वं... ११
सर्वसङ्गपरित्यागः ८०६
सर्वसङ्गान् पशून् कृत्वा ५०
सर्वसत्त्वे दयां मैत्रीम् १९
सर्वसावद्ययोगानाम् ६९३
सर्वस्येच्छेद्यशो हर्तुम् ९४९
सर्वस्वहरणं बन्धम् १००८
सर्वस्वापहरो न तस्कर-
गणः १२७५
सर्वः परार्थमारम्भः ११५६
सर्वातिशययुक्तस्य ४९८
सर्वाभिलाषिण: ५२४
सर्वारम्भपरित्यागात् १८३
सर्वारम्भं परित्यज्य १७५
सर्वाशुचिनिधानस्य ९६६
सर्वाः संपत्तयस्तस्य ६६२
सर्वे क्षयान्ता निचयाः ४५४
सर्वे जानन्ति जीवा हि ११३३
सर्वेऽपि जीवाः स्वजनाः ३२४
सर्वेऽपि सन्तु सुखिनः ४४६
सर्वे यत्र विनेतारः ११५१
सर्वे वेदा न तत् कुर्युः १८
सर्वे वै योनिजा मर्त्याः ८५१
सर्वेषामपि पापानाम् २७२
सर्वेषामाश्रमाणां तु ५३७
सर्वेषामाश्रवाणां तु ७५६
सर्वेषामाश्रवाणां यः ७५६
सर्वेष्वपि तपोयोगः १८३
स सदा जीवते लोके १३५४
स सुहृद्यो विपन्नार्थ- ९२२
स स्निग्धो व्यसनान्निवा-
रयति १३८९
सस्यमस्त्वाऽमृतस्यापि ११४५
सह कलेवर खेदमचिन्तयन् ३३६
सह तपोयमसंयमयन्त्रणाम् ७६६
सहसा विदधीत न क्रियाम् ११०६
सहस्रैरुपकाराणामुपायानाम् ८९८
सा कण्ठाश्लेषमाधत्ते १०१२
साकाशे सातपे सान्ध-
कारे १०४८
सा किं सभा यत्र न
सन्ति वृद्धाः १३९३
साङ्ख्यः शिखी जटी मुण्डी ७८४
साङ्ख्यानां स्युर्गुणाः सत्त्वम् ७८२

साङ्ख्याः निरीश्वराः केचित् ७८१

साङ्ख्यैर्देवः शिवः कैश्चित् ७८१

सा च सञ्जायते लक्ष्मीः १२१७

साधुभ्यः साधु दानम् ९५५

सानन्दं सदनं सुताश्च सुधियः ९८२

सा प्रज्ञा या शमे याति १२४२

सामान्यं भवति द्वेधा ७७९

सामान्यलोका महतां चरित्रम् १२९४

सामायिकं यथा सर्व- ६९१

सामायिकं स्यात् त्रैविध्यम् १७४

सामायिकमित्याद्यम् ६९४

सामायिकविशुद्धात्मा ६७५

सामायिकव्रतस्थस्य १७७

सामायिकावश्यकपौषधानि १९९

साम्येव हि प्रयोक्तव्यम् ८४०

साम्यैव यत्र सिद्धिर्न ८३९

साम्यं स्याद् निर्ममत्वेन ४४९

सारङ्गान् भ्रमरान् इभांश्च ३५७

सारङ्गी सिंहशावं स्पृशति सुतधिया ५४०

सा रेवती या नरके प्रविष्टा ४५

सा सा सम्पद्यते बुद्धिः १३१६

साहित्यसङ्गीतकलाविहीनः ९६७

सिंहादेकं बकादेकम् १३०२

सिंहो बली द्विरद-शूकर-मांसभोजी ९८

सिद्धमन्त्रौषधं छिद्रम् १२९६

सुकरं मलधारित्वम् ४८७

सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपात्रे निवपेद् धनम् ८८०

सुक्षेत्रे वापयेद् बीजं सुपात्रे वापयेद् धनम् १३८९

सुखं वा यदि वा दुःखम् ११५८

सुखं विषयसेवायाम् १०५

सुखं हि वाञ्छते सर्वः ५७५

सुखं च न विना धर्मात् १४४६

सुखदुःखे मनुजानाम् ६४३

सुखमास्से सुखं शेषे ७४४

सुखस्य सारः परिभुज्यते तैः १३८८

सुखाय धत्से यदि लोभमात्मनः २८२

सुखार्थं सर्वभूतानाम् ५७५

सुखिनि सुखनिदानं दुःखितानां १३०४

सुखी भोगी धनी नेता १२४९

सुखेन त्यज्यते भोगः १३६६

सुगन्धो वनिता वस्त्रम् ३५५

सुतन्त्रः सुपवित्रात्मा ८७६

सुत्यजं रसलाम्पट्यम् २६५

सुदानात् प्राप्यते भोगः ४१३

सुदुष्टमनसा पूर्वं २२५

सुधीरर्थार्जने यत्नम् १२३८

सुपात्रदानाच्च भवेद्धनाढ्यः ४१४

सुभगो दुर्भगः श्रीमान् ६३०
सुभाषितेन गीतेन ५४९
सुर्द्धिः सुकुलोत्पत्तिः ४१७
सुरां पीत्वा तु यो मर्त्यः १४१
सुरा-लसुनसंस्पृष्टम् १३१
सुरासुरनरेन्द्राणाम् ८००
सुरासुरेन्द्रसम्पूज्यः ५०७
सुरूपा सुभगा शान्ता १०००
सुरेन्द्रनागेन्द्रनरेन्द्रसंपदः ३८९
सुलभाः पुरुषा राजन् ११७५
सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीम् १४००
सुश्रान्तोऽपि वहेद् भारम् १३०१
सुस्थे हृदि सुधासिक्तम् ७३१
सुस्वराऽलाभि(मि)नी पीन- १०००
सुस्वादून्यन्नपानानि ४६९
सुहृत्सि निरन्तरचित्ते ११३२
सुहृद्भिराप्तैरसकृद्विचारितम् ११०७
सूक्तयो रामचन्द्रस्य ११२७
सूक्ष्मं गोधूमचूर्णम् १०५१
सूक्ष्मबादरभेदाभ्याम् ५९
सूक्ष्मयोनीनि भूतानि ६०५
सूक्ष्माणि जन्तूनि जलाश्रयाणि ५५६
सूत्रार्थसाधनमहाव्रतधारणेषु ४९०
सूर्यचन्द्रमसावेतौ ४७७
सूवर्णरूप्यरत्नमयीम् ७१९
सेनाङ्गपरिवाराद्यम् ४२३
सेवा श्ववृत्तिर्यैरुक्ता १४५४
सेव्यः क्षान्तिर्मार्दवमार्जव-५७७
सेव्यः स्यान्नार्थिसार्थानाम् १२१२
सैव भूमिस्तदेवाम्भः ८८१,११०१
सौख्यं मित्रकलत्रपुत्र— ३४२
सौजन्यं सङ्गतिः सद्भिः ९१२
सौभाग्यादिव सुन्दरी ३६९
सौहृदेन परित्यक्तम् ११८०
स्तब्धो विनाशमुपयाति नतोऽति वृद्धिम् २५०
स्तुतं महेन्द्रैरभिवीक्ष्य यस्य १२०१
स्तोकेनोन्नतिमायाति ९०२
स्तोकोऽपि गुणिसंसर्गः ११३५
स्तोकोऽप्यग्निर्दहत्येव ३६५
स्त्रीजातौ दाम्भिकता ११०२
स्त्रीणां स्त्रीसङ्गिनां सङ्गम् ४८९
स्थले चरेम्ब बोहित्थम् २७२
स्थाणुर्वा पुरुषो वाऽयम् २४५
स्थापयेत् फाल्गुनादूर्ध्वम् १६८
स्थावरं जङ्गमं चेति ८७९
स्थूलरेखाः दरिद्राः स्युः १२६२
स्नातमात्रस्य चेच्छोषः १३५१
स्नातस्य विकृता छाया १३५१
स्नातानि येन तीर्थानि १३३९

स्नानं शुद्धाम्भसा यत् १०३८
स्नानं कृत्वा जलैः शीतैः १०२५
स्नानं नाम मनःप्रसाद-
सदनम् १०३४
स्नानमुद्वर्तनाभ्यङ्गम् ७८
स्नानं पूर्वमुखीभूय १०२४, १३८२
स्नानं मनोमलत्यागः १३५५
स्नेहः शब्दो गुणा एवम् ७७८
स्नेहाभ्यङ्गाद् भवेद् रोगः १२७५
स्नेहो दयाऽपि हृदि ४३
स्पर्शो गन्धोऽपि तेभ्यः
स्यात् ७८२
स्पर्शो रूपं रसो गन्धः ७७८
स्पृहावन्तो विलोकयन्ते २९०
स्फुरन्त्युपायाः शान्त्यर्थम् १३१३
स्फूर्जल्लोभकरालवक्त्र- ७३९
स्मरणं कीर्तनं केलिः ७५
स्याद्वादश्च प्रमाणे द्वे ७९४
स्याद्वादो विद्यते यस्मिन् ५९५
स्युः कषायाः क्रोधमान- २१०
स्वकर्मनिरता नित्यम् ८४६
स्वकलत्रबालपुत्रकमधुरवचः ११००
स्वकार्यपरकार्येषु ५५९
स्वकीयं परकीयं च ३१२
स्वचित्तकल्पितो गर्वः २४५
स्वजनोऽथ सुहृद्गुरुर्नृपो वा ११५०
स्वतन्त्रो देव ! भूयासम् १३२४
स्वतः सुगन्धयः ४६८
स्वदाररक्षणे यत्नम् १०१०
स्वदारे यस्य सन्तोषः ९८४
स्वदेशजाताः सत्प्रज्ञाः ८३३
स्वपतिं या परित्यज्य १००६
स्वपरसमये गह्यम् १६०
स्वप्तव्यं नैव नग्नेन १३८६
स्वप्नमनिष्टं दृष्ट्वा १२७६
स्वप्नेन्द्रजालादिषु यद्वदासै
रोषश्च १४३१
स्वप्ने पश्यति यः स्वर्णम् १२८४
स्वप्ने मानवमृगपतितुरङ्ग- १२८१
स्वप्ने यथाऽयं पुरुषः प्रयाति ७३५
स्वप्ने हृदयसरस्याम् १२८२
स्वभावतः प्रवृत्तानाम् ७३२
स्वभावं नैव मुञ्चन्ति ८९३
स्वभावलाभसंस्कारकारणम् ६६८
स्वभावलाभात् किमपि २९४
स्वय कर्म करोत्यात्मा ६०२
स्वयं कुमार्गं लपतां नु नाम १४४८
स्वयं कृतानि कर्माणि ६२७
स्वयमुत्पद्यते जन्तुः ६०३
स्वयमेव गृहं साधुः २०१
स्वयंभूरमणस्पर्द्धिः ३१६
स्वर्गच्युतानामिह जीवलोके ६३
स्वर्गसुखानि परोक्षाणि २३६
स्वर्गस्थस्य गृहाङ्गणं १०४३

स्वर्गापवर्गदो द्रव्य– १०४०
स्वर्गापवर्गसंपत्तिकारणम् ५९५
स्वर्गापवर्गौ भवतो विभिन्नौ ८१५
स्वर्णस्थाले क्षिपति स रजः ६४१
स्वर्णाद्रिकेऽप्यन्यधने पुरःस्थे ६७
स्वल्पेनैव हि कालेन ६२४
स्वशरीरशरीरिणावपि ४६७
स्वशरीरेऽपि न रज्यति ११२४
स्वस्तिके जनसौभाग्यम् १२६३
स्वस्तुति परनिन्दां वा ३७३
स्वस्वकर्मकृतावेशाः ३१७
स्वहितं तु भवेज्ज्ञानम् ६०७
स्वागमं राममात्रेण ३१७
स्वाधीना दयिता सुतावधि १३२५
स्वाध्यायगुणने यत्नः १०६१
स्वाध्यायमाधित्ससि नो प्रमादैः
५४९
स्वाध्यायः पञ्चधा ज्ञेयः १०६१
स्वाध्यायाध्ययनं जिनेन्द्रम-
हनम् १००५
स्वाध्यायेन गुरोर्भक्त्या ३८३
स्वाध्यायोत्तमगीतिसङ्गतिजुषः
५४८
स्वाध्यायोत्थं योनिमन्तं
प्रशान्तम् ८९९
स्वाध्यायोऽध्यापनं चापि ८५३
स्वाध्यायो यजनं दानम् ८६२
स्वानुकूलां क्रियां काले ४८१
स्वामिनां स्वगुरूणां च १०७०
स्वामिभक्तो महोत्साहः ८३३
स्वामिभक्त्यप्रमत्तत्वा–
द्विगुणैः ११७८
स्वामी सम्भावितैश्वर्यः ८७६
स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रं च १३०१
स्वाम्यर्थे यस्त्यजेत् ८७५
स्वाम्ये पेशलता गुणे ९१४
स्वेषु दारेषु सन्तोषः
......धर्मः...... ८६९
स्वेषु दारेषु सन्तोषः
......धर्माः...... १४५५
स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य ६२६
स्वैरं यत्र स बम्भ्रमीति ७४०
हंस त्वं सत्यहंसोऽसि ११४४
हंसो न भाति बलिभोजन-
वृन्दमध्ये १०९७
हंसो विभाति नलिनीदल-
पुञ्जमध्ये १०९७
हतं हहा शास्त्रविशारदत्वम् ६९२
हन्तव्यः क्षमया क्रोधः २१७
हन्ता चैवानुमन्ता च ३३
हन्ता पलस्य विक्रेता ३२
हरणं प्रहरणभूषणमणि– १२८२
हरति कुमतिं भिन्ते मोहम् ११३७
हरत्येकदिनेनैव २१९

हलाविखेटनं यन्त्र- १८५
हसति नृत्यति गायति वल्गति १३९
हसने शोचनमचिरात् १२७५
हस्ती स्थूलतरः स चाङ्कुशवशः ९३८
हस्तौ दानविवर्जितौ ८९९
हानिं करोति वित्तस्य १३४१
हासान्महान्तो लघवो भवन्ति १३६९
हास्यादि ततः षट्कम् ५०९
हिंसाऽनृतादयः पञ्च ७५३
हिंसामयः शिशुक्रीडा- ६००
हिंसास्तेयान्यथाकामम् १४५२
हिंस्यन्ते प्राणिनः सूक्ष्माः १५५
हितं मितं प्रियं काले १०७४
हितं मितं सदाऽश्नीयात् १०४८
हित्वा हारमुदारमौक्तिकमयम् ३८
हिरण्ये वा सुवर्णे वा २०२
हीनयोनिषु बम्भ्रम्य २४५
हीनाधिकेषु विद्यात्यविवेक-भावम् २४७
हुतमिष्टं च तप्तं च ४१८
हृद्यं दह्यतेऽप्यर्थम् २९७
हृन्नाभिपद्मसङ्कोचः १५५
हे दारिद्र्य नमस्तुभ्यम् १३२०
हेम-धेनु-धरादीनाम् २२
हे लक्ष्मि क्षणिके स्वभाव-चपले १२३१

समाप्तोऽयं

चतुर्भागात्मक-सुभाषित-पद्य-रत्नाकरस्य

श्लोकानामकाराद्यनुक्रमः